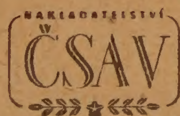
ESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
SLOVANSKÝ ÚSTAV

SLAVIA

;asopis pro slovanskou filologii



očník XXV PRAHA 1956 Sešit 4

OBSAH

ČLÁNKY:

MATERIÁLY:

KRITIKY A REFERÁTY:

Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty

František Václav Mareš (Praha)

Mnoho pozornosti se věnuje zákonům jazyka v morfologii a syntaxi. Avšak i vývoj zvukové stránky jazyka je zákonitý. Na tomto úseku se v minulosti mnoho pracovalo, ba dokonce se hláskosloví někdy věnovalo více zájmu než ostatním plánům jazyka. Byl shromážděn potřebný materiál a byly zjištěny i jisté zákonitosti, řada jevů byla přesně popsána. Máme za to, že je vhodný čas, abychom přistoupili k studii, která se pokusí celý hláskoslovný vývoj jednoho údobí zahrnout jednotícím pohledem. Vždyť nemůže být pochybností, že i zde lze postihnout takové zákonitosti, které spojí a organicky vysvětlí řetěz změn sice dobře známých, ale neuvedených dosud na společného jmenovatele nebo aspoň v náležitou souvislost. — Rádi otiskujeme svou studii paralelně s prací Igora N ě m c e (str. 496—534); výsledky z oblasti zvukové stránky jazyka se tu leckde ověřují aplikací v oboru morfologie. Tím jasněji vystupuje spojitost obou těchto plánů jazyka. Obě naše práce ruku v ruce hledají cestu, navazující vděčně na dobrou tradici české slovanské jazykovědy.

1. Fonologické systémy jednotlivých slovanských jazyků se vývojově odvozují od jednotného kdysi systému praslovanského, který zase vývojově navázal na soustavu indoevropskou. Chceme tu podat obraz vývoje tohoto systému v rozpětí od doby, kdy se slovanské hláskosloví odštěpilo od obecnějšího indoevropského východiska až na práh další vývojové fáze, t. j. doby, kdy se samo stává východiskem pro formování samostatných systémů jednotlivých slovanských jazyků.

Neřešíme tu otázku jednoty baltsko-slovanské. S hlediska této jednoty by indoevropské východisko bylo třeba nahradit baltskoslovanským a některé jevy, na př. počátek delabialisace (*o* > *a*), by bylo třeba klást do epochy baltskoslovanské. Takové úvahy však ponecháváme dalšímu bádání, pro něž bude ještě nutno podniknout přípravné práce; zejména bude třeba propracovat historické hláskosloví baltských jazyků.

2. Indoevropský (nebo baltsko-slovanský) dialekt, který vyústil v praslovanštinu, měl tento hláskoslovný systém: V o k á l y:

ĭ̄				*ŭ̄*
	ĕ̄		*ŏ̄*	
		ă̄		

Diferenciačními prvky byly: výška artikulace (rovina vertikální); místo artikulace (rovina horizontální) — vokály velární, t. j. vokály o zadní arti-

kulaci byly pak buď neutrální (*ă*) nebo labialisované (*ŏ*, *ŭ*);[1]) korelace kvantitativní (vokály krátké, t. j. jednomórové, a vokály dlouhé, t. j. dvojmórové).

Z klasického indoevropského vokalického repertoáru tu chybí jen redukované samohlásky $ə_1$ a $ə_2$; ty, jak známo, ve všech evropských jazycích indoevropských splynuly s plnými vokály a není s nimi na sklonku indoevropské epochy třeba počítat.

Konsonanty:	labiály	alveoláry	palatály	veláry
	p	*t*		*k*
	b	*d*		*g*
		s		*(ch)*
		z		

Ch je, jak známo, poměrně mladé, a jeho vznik, hlavně z *s* po *i*, *u*, *r*, *k* před vokálem (někdy proti balt. *š*), není dosud uspokojivě vyjasněn; zůstávalo variantou k *s*.

Diferenciačními prvky byly: místo artikulace; u alveolár také způsob artikulace, totiž závěr nebo jeho absence (*t* - *s*, *d* - *z*); korelace znělostní.

Z klasického indoevropského konsonantického repertoáru tu chybí palatální řada velár (*k̑*, *k̑h*, *ǵ*, *ǵh*), kterou v slovanštině, jako v jazyce satemovém, nemůžeme očekávat. Jako v jiných jazycích zmizely také příznakové korelace aspirační (*ph*, *bh*, ...); rovněž korelace labiálnosti ($q^{u̯}$, $q^{u̯}h$, $g^{u̯}$, $g^{u̯}h$) neměla už dávno místo v těch indoevropských dialektech, z nichž vznikly jazyky indoíránské a baltsko-slovanské.

Sonanty:	labiály	alveoláry	palatály	veláry
	m	*n*		*(ŋ)*
		r		
		l		
	u̯		*i̯*	

Velární *ŋ* je jen posiční variantou alveolárního *n*. Diferenciační prvky byly: místo artikulace a způsob artikulace.

3. Tripartitní rozdělení hlásek na vokály, konsonanty a sonanty zavádíme proto, že je zdůvodněno artikulačně i funkčně. Artikulačně: vokály — výdechový proud je volný; konsonanty — výdechový proud je přerušen (oklusivy) nebo se mu klade podstatná překážka (*s*, *z*); sonanty — výdechový proud není volný, ale neklade se mu podstatná překážka. — Funkčně: vokál je nositelem slabiky; konsonant není nositelem slabiky; sonant může být nositelem slabiky, ale nemusí (*m̥*: *m*, *n̥*: *n*, *r̥*: *r*, *l̥*: *l*, *u*: *u̯*, *i*: *i̯*).

---

[1]) Úmyslně neříkáme „timbre"; tento termín reservujeme pro jeho zvláštní funkci ve smyslu pozdějšího využití slovanského; viz dále.

Delabialisace vokálů

4. První změnou slovanskou, t. j. změnou, která znamenala konec údobí indoevropského (nebo baltsko-slovanského) a zároveň začátek období praslovanského, je důsledné provedení delabialisace vokálů. Vokály *ŏ, ō* přešly v *ă, ā*, vokály *ŭ, ū* pak v *y̆, ȳ*. Ostatní, nelabialisované, zůstaly bez podstatné změny.

Jde o důsledné provedení delabialisace. To znamená, že není třeba pokládat změnu za zcela synchronní: je možné, že delabialisace *o* > *a* je starší, baltskoslovanská; delabialisace vysokých vokálů je pak dalším projevem této tendence, změněné tak v zákonitou.

Vokály *ē̆* a *ī̆* zůstaly bez podstatné změny: nevylučujeme možnost, že se delabialisace týkala i jiné účasti rtů na výslovnosti, než je právě zaokrouhlenost. Tak by se i artikulačně měnilo podélné (a o něco vyšší) *ē̆* v labiálně indiferentní (a nízké) přední *ä̆*. Pro krátké *e/o* > *ä/a* máme dokonce přímou paralelu v litevštině.[2]) Máme však za to, že i v těchto věcech je rozhodujícím činitelem fonologická funkční hodnota a nikoli detailní záležitosti artikulační. Z těchto posic pak nelze a limine odmítat ani možnost, s kterou se celkem obecně pracuje, že indoevropské *o* > *å*. V takovém případě by stejně šlo o vokál nízký, ale s labialisací (silně oslabenou), která by však byla v systému osamocena a fonologicky irrelevantní.[3]) Při této eventualitě bychom tedy mluvili o delabialisaci funkční, fonologické. Nicméně se domníváme, že tu spíše jde i o úplnou delabialisaci artikulační.

Mohla by se naskytnout otázka, zda tato delabialisace vokálů nesouvisí se slovanskou delabialisací indoevropských konsonantů. Asi ne: změna *q^{u}, q^{u}h, g^{u}, g^{u}h* v příslušné veláry prosté proběhla ve všech jazycích satemových[4]) a je tedy mnohem starší. Nevokalického *u̯* (sonantu) se delabialisace netýkala. O povaze praslovanského *u̯* viz podrobněji v § 45.

5. Po provedení delabialisace měla slovanština dva základní vokály: nízký *A* a vysoký *Y*. Každý z nich pak byl buď bezpříznakový, t. j. zadní nebo krátký, anebo příznakový, t. j. přední nebo dlouhý (nebo obojí zároveň). Vokály se tedy začaly rozlišovat podle tohoto schematu:

	Palatální (předního timbru)	Velární (zadního timbru)	
Vysoké	*ÿ̄*	*ȳ*	Dlouhé
Vysoké	*ÿ̆*	*y̆*	Krátké
Nízké	*ä̆*	*ă*	Krátké
Nízké	*ǟ*	*ā*	Dlouhé

2) Hlásky *e* a *o* mohly ale být nízké případně už v příslušném výchozím dialektu indoevropském nebo baltskoslovanském.

3) Fonologický vztah *å̆ : ā* by se pak podobal českým párům (otevřené) *ĭ* : (zavřené) *ī* nebo (velární) *ch:* (gutturální) *h*.

4) Srov. na př. K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1904, 168.

Přepsáno tradičním způsobem, pro praslovanštinu dosud obvyklým, je to schema:

i	*y*
ь	*ъ*
e	*o*
ě	*a*

Diferenciační prvky: výška artikulace (rovina vertikální): *A* - *Y*; korelace timbrová (t. j. místo artikulace, rovina horizontální): *a* - *ä*, *y* - *ÿ*; korelace kvantitativní: *ă* - *ā*, *y̆* - *ȳ*. Všechny samohlásky jsou fonémy: *nāsy̆* - *nǟsy̆* - *năsy̆* - *näsy̆* (t. j. trad. *nasъ* - *něsъ* - *nosъ* - *nesъ* = acc. pl. ‚nos' — 1. sg. aor. ‚tuli' — ‚nasus' — nom.-acc. sg. m.-n. ptc. praet. act. verbi *nesti* ‚ferre'), *gwăzdy̆* - *gwăzdÿ̆* - *gwăzdȳ* - *gwăzdÿ̄* (trad. *gvozdъ* - *gvozdь* - *gvozdy* - *gvozdi* = nom.-acc. sg. ‚saltus' — nom.-acc. sg. ‚clavus' — acc.-instr. pl. ‚saltûs' — nom. pl. ‚saltûs', gen.-dat.-voc.-loc. sg. et acc. pl. ad ‚clavus').[5])

6. Poměr *y̆ : ȳ*, *ÿ̆ : ÿ̄* byl korelační vztah kvantitativní téhož typu jako poměr *ă : ā*, *ä̆ : ǟ*, tedy poměr krátké : dlouhé. Je možné, že absolutní kvantita vysokých byla od počátku menší, jak tomu často bývá (srov. čes. *í*, *ú* : *á*), ale u *y̆*, *ÿ̆* (trad. *ъ*, *ь*) ještě n e b y l a provedena redukce; fonologicky měly vysoké vokály tutéž kvantitativní hodnotu jako příslušné nízké. Přitom asi artikulace dlouhých byla výraznější než artikulace krátkých, t. j. nízké dlouhé byly nižší než krátké, vysoké dlouhé byly vyšší než krátké. Nasvědčuje tomu další vývoj i zkušenosti z živých jazyků (na př. čes. *a* - *á*, *i* - *í*). Fonologicky to však není podstatné.

7. M a t e r i á l, potvrzující tento vokalický systém, je třeba hledat v starých přejetích ze slovanských jazyků do neslovanských a naopak i v starých zápisech slovanských slov.

8. Nejvážnějšího odůvodnění vyžaduje předpoklad delabialisace *ŏ* > *ă*. Předpokládal ji už P. K r e t s c h m e r v studii *Die slavische Vertretung von idg.* o, AfslPh 27 (1905) 228—240. Vycházel přitom ze starých přejetí a zápisů a shromáždil velmi slušný materiál. Kretschmera vyvracel Max V a s m e r v článku *Zwei kleine Abhandlungen, II. Zur slavischen Vertretung von arioeurop.* o, KZ 41 (1907) 157—164. Opírá se hlavně o předpoklad, že slovanské hlásky byly silně otevřené (s tím souhlasíme), zatím co řecké ο, ω bylo zavřenější a bližší k slovanskému *u* [*Solunъ* - (Θεσ)σαλονίκη] než k *a*. Proti tomu namítáme: Je pravda, že v starých neslovanských výpůjčkách a přepisech ze slovanštiny se v š u d e jeví přejímání hlásek *o* i *a* jako *a* (řec. ζάκανον < *zakonъ* — u Konstantina Porfyrogeneta; lat. *Sclavi*, *Sclavini*, *Sclaveni* atd. < *Slověne*; germ. *abrs* < *obrъ*, *smakka* < *smoky*;[6])

[5]) Aby plasticky vynikl výklad, je nutno psát příklady podle předpokládaného fonologického stavu. Abychom však zároveň usnadnili rychlou orientaci a předešli i možným nepochopením, uvádíme vždy v závorkách — s poznámkou „trad." — přepis dokladů pravopisem pro praslovanštinu dosud tradičně užívaným.

[6]) Václav M a c h e k, *Quelques mots slavo-germaniques*, Slavia 21 (1953) 214—216 a 22 (1953) 253—256.

fin. *akkuna* < *okъno, palttina* < *poltьno* atd.).[7]) V těchto případech lze připustit Vasmerův výklad, že cizí jazyky tlumočí slovanské *o* jako *a* pro jeho otevřenost. Důslednost je však přece — už sama sebou — podezřelá. Mnohem četnější jsou však případy opačného přejetí, totiž z jazyků neslovanských do slovanštiny. A zde vládne téměř bez výjimky pravidlo, že cizí *ă* i *ŏ* > slovanské *o*, zatím co dlouhé *ā* (a ojediněle i *ō*) > *a*. Cizí krátké *ă*: σατανᾶς > *sotona*, lat. *sabbata* > *sobota*, íránské *tapara* > *toporъ*, germ. *pfaffō* > *popъ*. Cizí krátké *ŏ*: διάβολος > *dьĕvolъ*, lat. *oblata* > *oplatъ*. Cizí dlouhé *ā*:[8]) Λάζαρος > *Lazorъ*, κραββάτιον > *krovatь*, lat. *ăltāre* > *oltarь*. *păgānus* > *poganinъ*, germ. *abbāt* > *opatъ*. Cizí dlouhé *ō*: sthn. *klōstar* (střhn. *klōster*) > *klašterъ*.[9])

I kdyby měl pravdu Vasmer, že se slovanské *o* přejímalo a přepisovalo jako *a*, protože bylo otevřené, a i kdybychom připustili, že z těchto příčin se cizí *a* přejímalo jako *o*, přece nevysvětlíme, proč se cizí „zavřené" krátké *ŏ* přejímalo s takovou pravidelností jako ono „silně otevřené" slovanské *o*. A proč se dlouhé *ā* nikdy nejeví jako *o*? Vasmerovy doklady na *o* > *u* (*Solunъ, uksusъ*) jsou mladší; po vzniku nové, fonologicky labialisované samohlásky *ū/ŭ* byla situace jiná. — Po Vasmerově odmítnutí myšlenky Kretschmerovy se odborná literatura vesměs vrátila k poučce Brugmannově, že indoevropské *ŏ* > slov. *o*.[10]) Velmi blízko našemu pojetí stojí důkladná a v tomto směru významná studie M. G. Bartoliho, *Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche,* Zbornik u slavu Vatroslava Jagića 1908, 30—60. Autor shrnuje takto: „L'*o* slava era, secondo il Kretschmer e anche il Vasmer ll. cc., non solo aperta, ma molto vicina ad *a* (*å*) ancora in epoca storica." (57) — Meillet vlastně poznal tuto skutečnost, ale neodvážil se vyvodit z ní důsledný závěr. Praví: „A la date qui précède immédiatement l'époque historique, le slave ne distinguait pas entre les timbres *o* et *a*. Dans les mots empruntés, un *o* répond à un *a* ou à un *o* bref des langues voisines, et un *a* à un *ā* des langues voisines (sans doute aussi

---

[7]) Další řadu dokladů viz u Kretschmera, o. c., dále na př. Setälä, *Berührungen . . .*, AfslPh 16 (1894) 269 n. — Viz též bohatý toponymický materiál Vasmerův v díle *Die Slaven in Griechenland,* Berlín 1941. Zde je ale třeba opatrnosti, zejména proto, že materiál je z různých dob, i poměrně mladých. — Nejeden doklad je též na stránkách Šafaříkových i Niederlových *Starožitností.* — Snad sem patří i franc. *le sable,* střlat. *sabellum* < *sobolь*; viz A. Sieczkowski, *Wyrazy pochodzenia słowiańskiego w języku francuskim,* Sprawodz. z posiedzeń Komisji językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 4 (1952) 120.

[8]) Sem spadá i řec. přízvučné α, poněvadž v řečtině je stará kvantita setřena a nová (nefonologická) je spjata s přízvukem: přízvučné vokály jsou aspoň polodlouhé.

[9]) Patrně přejetí z doby před monofthongisací difthongů. Srov. dále v § 22. Některé z uvedených příkladů jsou z Meilletovy gramatiky *Le slave commun,* Paris 1934, 52—53, ale lze jich nalézt hojnost i v řadě jiných prací. Prošli jsme podrobně Fr. Miklošiče, *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen,* Denkschr. Wiener Akademie, phil.-hist. Cl., Bd. 24, 1876, 1—58 a *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen,* ibid., Bd. 15, 1858 a E. Bernekera, *Slavisches etymologisches Wörterbuch,* 1908—1913; všechna stará přejetí tu svědčí pro tento poznatek.

[10]) K. Brugmann, *Grundriß der vgl. Grammatik der idg. Sprachen,* I^2, 1897, 146. — Jak zapůsobilo Vasmerovo stanovisko, srov. na př. závažnou studii N. S. Trubeckého, *Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun,* RÉS 2 (1922) 217—234 (zvl. 219—221).

à un $\bar{o}$ ouvert, s'il y avait lieu...)" (*Le slave commun*, 52). Poznatky těchto dvou autorů třeba jen modifikovat v tom smyslu, že praslovanské „$\breve{o}$" a $\bar{a}$ byly vokály t o t o ž n é, mezi nimiž byl jen kvantitativní rozdíl i vztah.

9. Delabialisace $\bar{o}$ > $\bar{a}$ nepotřebuje žádného zvláštního výkladu, jednak proto, že vyplývá z poznatků o paralelním krátkém $\breve{o}$, jednak proto, že o jejím provedení v praslovanštině nebylo dosud pochybností.

10. Ani delabialisaci $\breve{u}$ > $\breve{y}$ není třeba příliš dokazovat. Kromě jazyků východoslovanských, makedonštiny, příp. horní lužické srbštiny, kde má ъ střídnici *o*, jsou za tvrdý ъ vesměs střídnice nelabiální, ať už jerové (bulh., sln., polab.) nebo nejerové (ostatní jazyky).[11] Na starou fonologickou kvantitativní souvztažnost a paralelnost $\breve{y}$ (pozdějšího ъ) s $\bar{y}$ ukazuje slovanský zdloužený stupeň (*zъvati : prizyvati*, t. j. *zy̆w- : zȳw-*), dále vývoj napjatého ъ̂ a ŷ (*vъinǫ* > *vyinǫ*, rus. *myjǫ* > *mъ̂jǫ*, t. j. *wy̆j̄-* > *wy̆ȳ-*, *mȳ-* > *my̆-*). V cizích přepisech a přejetích (zvláště finských) bývá sice často *u*, ale zde není situace tak jednoznačná: bývá tu i *i*, *e*, *o*, ba i snad *a* (Σφεντόπληκτος = *Svętoplъkъ*, stprus. *sabatico* < *sobotъka*, stprus. *kexti* < *kъščica* atd.[12]) Projevuje se v tom jednak zápas o grafický výraz pro hlásku neslovanským jazykům cizí a tápání při vyhledávání nejbližšího ekvivalentu, jednak i pozdější vývoj, zejména v jazycích východoslovanských, srov. § 61. Obrácené případy, t. j. přejetí cizího $\breve{u}$ jako $\breve{y}$ (trad. ъ), jsou jasné. Jde o případy typu *kuning* > *kъnęзь*, *commūnicare* > *komъkati*. Labialisované vokály byly v určitém období praslovanštině cizí; cizí hlásky se při přejetí slov nahrazují nejbližším fonémem domácím a tím je u labialisovaných vokálů zpravidla příslušný vokál nelabialisovaný.[13]) Ostatně řada badatelů již dávno pokládá praslovanský ъ za vokál nelabiální, na př. Vondrák, Kuľbakin, Iľjinskij, Mikkola, anebo aspoň za indiferentní nebo neurčitelný, na př. Leskien, Pedersen.[14]) Nelabiálnost jeru („phonologisch neutral") jako *a* proti „gerundet" *o*, *u* a „ungerundet" *e*, *i* předpokládá pro s t a r o s l o v ě n s k ý systém nejnověji N. S. Trubeckoj.[15])

---

[11]) Střídnice *o* za ъ se vyskytuje také v některých nařečích sch. a bulh. a v slovenštině, kde je situace značně složitá; viz V. Š m i l a u e r, *Slovenské střídnice jerové* ..., 1930.

[12]) *Gramatyka języka polskiego* (zbiorowa) 1923, 110—111. — Nelze přehlížet, že i zde je řada paralel ъ — *u*; sotva vystačí výklad tam podaný, že se tu jeví rozlišení jerů silných (*u*) a slabých; výjimek je příliš mnoho. Spíše to bude vlivem chronologie přejetí, jak Rozwadowski rovněž uvádí. — Ve Fris. zlomcích se jer vyjadřuje jako *i*, *e*; viz V. V o n d r á k, *Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví* 1896, 34—35, 43.

[13]) Srov. českou výslovnost vlastních jmen typu *Süss*, *Dumas*, *Böhm*, *Richelieu* jako *Sís*, *Dima*, *Bém*, *Rišelijé*. Je to v podstatě týž proces, jen místo vokálu předního je v psl. vokál zadní. — O *i*-ové povaze fonému $\breve{y}$ (trad. ъ), t. j. o nelabialisované vysoké artikulaci, může svědčit ojedinělé přejetí sthn. *wizzôd* jako *vъsǫdъ*; v. R. N a h t i g a l, *Starocerkvenoslovanske študije*, Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 15, fil.-lingv. odsek 3, 1936, 5—20.

[14]) Opačného mínění, že ъ byl samohláskou labialisovanou, je na př. T o m s o n; viz přehled názorů u M. W e i n g a r t a, *Praslovanský vokalismus* (skripta), Praha 1923, 24—25. — Snad mezi zastánce labiálnosti patří i L e s k i e n, myslí-li důsledně své zhodnocení „ein ö-artiger Laut", *Handbuch der abulg. (altksl.) Sprache*[6], 1922, 5.

[15]) *Altkirchenslavische Grammatik, Schrift-, Laut- u. Formensystem*, Vídeň 1954, 60.

— Labialisace jeru v jazycích východoslovanských, v makedonštině a jinde je jev pozdější; viz dále v § 71.

11. *ū* > *ȳ*. O nelabiální hodnotě praslov. *y* není dnes pochybností. Leskienův výrok „ein *ü*-artiger Laut" (o. c., 5) upadl v zapomenutí a také Tomsonova theorie o difthongické povaze této hlásky byla opuštěna.[16]) Latinkou psané prameny přepisují slovanské *y* jako *u, ui, iu, i*: *citamuscle* = *Čьtomyslъ*, *uuitamusclo* = *Vitomyslъ*, *dabramusclo* = *Dobromyslъ*, *muisclauus* = *Myslavъ*, *wissasclavus* = *Vyšeslavъ*, *piustitz* = *Bystrica*; Fris. zlomky mají *i, u, ui*.[17]) Je to týž případ zápasu o grafické vyjádření cizího fonému jako u *y̆* (trad. ъ) s tím rozdílem, že dlouhé *ȳ* snáze dovoluje zdánlivě difthongické spřežky. Mladší doklady s *ui* jsou asi ohlasem dalšího vývoje; viz §§ 63, 66. — Podobně také přejímání cizího *ū* jako *ȳ* (na př. sthn. *hūs* > *chyzъ*, *tūn* > *tynъ*, *mūta* > *myto*, βούβαλος > *byvolъ* nemusí být z doby před delabialisací;[18]) mnohem spíše je to věrná analogie toho, co jsme konstatovali výše u krátkého *ŭ* > *y̆*, totiž náhrada nejbližším fonémem domácím. Tak se zároveň naše závěry vzájemně ověřují a kontrolují stejnou praxí u krátkého i dlouhého cizího *ŭ* a předpoklad nelabiální povahy *y̆* (trad. ъ) je tím podepřen.

Že v starých přepisech a přejetích s *u* skutečně nejde o doklady stavu před delabialisací, na to ukazuje na př. záznam Anonyma Ravenského z VI.—VII. století, opsaný ze staršího pramene: *fluvius Bustricius*, zatím co však Ammianus Marcellinus má už r. 373 *civitas Pistrensis*.[19]) Tento příklad není ojedinělý.

12. *ĕ* > *ă*, *ē* > *ā*. Otevřená výslovnost těchto vokálů v praslovanštině dobře zapadá do obecné představy o otevřené výslovnosti praslovanských vokálů. „Širokou", t. j. otevřenou a nízkou výslovnost praslovanského jať (*ā* = trad. *ě*) předpokládá většina badatelů; pro staroslověnštinu není o tom dnes téměř vůbec pochybností. Pro jazyk Slovanů, kteří pronikali do Řecka, o tom namnoze výmluvně svědčí Vasmerovy doklady (*Die Sl. in Gr.*), pro ruské území zase slovanské výrazy ve finštině (*määra* > *měra*, t. j. *mārā* a pod.). Podobně je tomu i v opačných přejetích, jako δαίμων > *děmoъ*.[20]) Zároveň z toho plyne, že tato hláska byla monofthongem; difthongisace v *i̯ä*, event. další změny, jsou již záležitostmi sklonku doby praslovanské — viz § 57. — Ke krátkému *ă* ještě podotýkáme, že jeho ablautově kvantitativní vztah k *ā* (trad. *e* k *ě*)

---

[16]) РФВ 53 (1905) 245 n., IF 24 (1909) 5 a ZslPh 4 (1927) 342—356. — Srov. G. Iľjinskij, *Праславянская грамматика*, 1916, 60. Naopak Ljapunov, AfslPh 33 (1912) 533 i Rozwadowski, Język Polski 1 (1915) 395—396 a týž, o. c. 171—177.

[17]) Srov. J. Stanislav, *Zo štúdia slovanských osobných mien v Evanjeliu Cividalskom (Ev. Civ.)*, Slavia 18 (1947) 87—100; T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* 1899, 18 (příklady má z Račkého); M. Weingart, *Psl. vok.* 34; V. Vondrák, *Fris.* 31, 42, 43.

[18]) Viz A. Seliščev, *Старославянский язык*, I, 1951, 121; Meillet, *Le slave commun* 54 a Berneker *Et. Wtb.*, s. v.

[19]) L. Niederle, *Slovanské starožitnosti. Původ a počátky Slovanů jižních*, 1906, 153—154.

[20]) Viz podrobněji u Weingarta, *Psl. vok.*, 29—30, kde je uveden i přehled názorů.

je jasný (*rekti : rěchъ*, t. j. *răktȳ̆ : rāchў̆*) ; artikulačně odkazujeme na litevštinu, kde na př. *gerà, gẽras* má dosud platnost *ǵărà, ǵā̃ras.*

13. *ĭ* > *ĭ* (*y̆*), *ī* > *ī* (*ȳ*). Upozorňujeme zase na kvantitativní vztah ablautový i v nepříliš starých odvozovacích typech (*rьci — naricati*). Jinak postačí se zmínit o takřka důsledných přepisech t. zv. psl. *ь* literami *i* a *a* (*i* je mnohem častější, *e* svědčí o nižší artikulaci krátkých vysokých a o pozdější vývojové fázi. Také v přejetích je za cizí *ĭ* praslovanské *y* (trad. *ь*), zatím co dlouhé *ī* se jeví jako *ȳ* (trad. *i*) : got. *asilus* > *osьlъ*, lat. *missa* > *mьšě*; lat. *fīrmare* > *birьmovati, stьpika*, t. j. *stўp̆ȳkā* > germ. *spīka* (Machek, Slavia l. c., 204) a pod.

14. Není třeba komentáře k faktu, že staré *ā* zůstává. Pokud jde o krátké *ă*, vyplývá jeho setrvání beze změny z kapitoly o *ŏ* > *ă* (§ 8).[21])

14a. Za takového vokalického systému byly přehodnoceny i staré ablautové poměry. V š e c h n y slovanské samohlásky vešly do ablautových vztahů: starý oslabený stupeň (trad.: *o: ъ, e: ь*) se stal střídáním stejnocenných vokálů nízkých a vysokých (*ă: y̆, ǟ: ÿ̆*), stupeň dlouhý (trad.: *o: a, e: ě*) a zdloužený (trad.: *ъ: y, ь: i*) se oba jeví v téže rovině, prostě jako korelace kvantity (*ă: ā, ǟ: ā̈, y̆: ȳ, ÿ̆: ÿ̄*) a základní dvojici trad. *o: e* (s příslušným protějškem dlouhým *a: ě*, oslabeným *ъ: ь* a zdlouženým *y: i*) je třeba považovat za střídání podle timbru.

H a r m o n i e s l a b i k y

15. Tento zákon, objevený N. van W i j k e m,[22]) odvozujeme přímo z vokalického systému. Důsledné uplatnění zadního a předního timbru vytvořilo beze zbytku dvě řady vokálů, velární a palatální. Tím vznikl zvláštní poměr mezi vokály na straně jedné a konsonanty i sonanty na straně druhé: ty z nich, jež byly s vokály i s o t o p n í a také fonologicky (timbrově) paralelní, t. j. veláry a *i̯*, tvoří jednu skupinu, ostatní druhou.[23]) Při této isotopii je nasnadě fonologická assimilace, zvláště když u nevokalických fonémů je palatální řada téměř neobsazena. Assimilace probíhá v ž d y s m ě r e m k p ř í z n a k o v o s t i, t. j. směrem k palatálnosti. Tak dochází k známé I. palatalisaci velár, k palatalisaci vokálů po *i̯* (ovšem i tam, kde *i̯* později zaniklo po palatalisovaném konsonantu nebo sonantu) a po monofthongisaci difthongů i k t. zv. II. palatalisaci.[24]) V světle našeho systému se jasněji jeví „přehláska" *o* > *e*

[21]) Srov. N. van W i j k, *К истории фонологической системы общеславянского языка позднего периода*, Slavia 19 (1950) 293—313. Neodvážil se však předpokládat důslednou delabialisaci a posunout ji na začátek praslovanského období. Dvojstupňový systém van Wijkův přijal i K. H o r á l e k, *Úvod do studia slovanských jazyků* 1955, 104—105.

[22]) *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, I, 1931, 46. — Srov. též jeho *Zum urslavischen sog. Synharmonismus der Silben*, Linguistica Slovaca 3 (1941) 41—48.

[23]) Složitější klasifikaci souhláskových fonémů podal R. J a k o b s o n, *Observations sur le classement phonologique des consonnes*. Proceeding of the Third International Congress of Phonetic Sciences, Ghent 1938, 34—41 a Slovo a slovesnost 4 (1938) 192.

[24]) II. palatalisací rozumíme změnu typu trad. *rǫkě, nogě, muchě* > *rǫcě, noʒě, musě.*

(*togo : jogo > jego*) jako pouhá assimilace timbrová (*tăgă : i̯ăgă > i̯ăgă*). Zároveň zavádíme pojem další zákonité „přehlásky“, totiž *ā > ǟ : žănā : zmȳi̯ā > zmȳi̯ǟ* (trad. *žena : zmija > zmiě*), dobře známý ještě z nejstarších památek staroslověnských (ⰶⰵⱀⰰ - змиѣ - *zmiě*); je to původně jev nejen makedonský, ale obecně slovanský.

I. palatalisace probíhala před všemi palatálními fonémy, tedy i před sonantem *i̯*: do té doby a k této změně je třeba přičíst proces typu *plāk-i̯- > plāč-i̯-* (trad. na př. *plakjǫ > plačjǫ*). — O případné palatalisaci labiovelárního sonantu *u̯* viz v § 45.

Mezi I. palatalisací velár a palatalisací vokálů je patrně nějaký časový odstup. Nasvědčují tomu některé jevy spojené s t. zv. III. palatalisací (viz § 42).

Assibilace palatálních explosiv

16. Palatální explosivy mají v slovanštině odedávna sklon k assibilaci. Tento pochod se neustále opakuje po dlouhou dobu: a) už ide. *ḱ, ǵ* se ještě v předslovanské době změnily v *s, z* (přes *ć, ʒ́?*); b) *ḱ, ǵ* jako výsledky I. palatalisace > *č, ǯ*; c) *ḱ, ǵ* jako výsledky II. a III. palatalisace > *ć, ʒ́*; d) *ť, ď* jako výsledky palatalisace alveolár (trad. *tj, dj, kt*) > vsl. *č, ǯ*, zsl. *ć, ʒ́*, bulh. *št, žd*, sch. *ć, đ* (= *ʒ́*), sln. *č*, (*j*); e) *ť, ď* vzniklé mladší palatalisací alveolár v polštině, běloruštině a ruských nářečích > *ć, ʒ́*. — Podobně se opakuje, ne však s takovou důsledností, ztráta závěru u znělých afrikát (*ʒ́ > ž, ʒ > z*).

S n a d důsledná harmonisace velárních a palatálních konsonantů s n á s l e d u j í c í m i vokály zapůsobila k uskutečnění t. zv. zákona otevřených slabik.

T. zv. zákon otevřených slabik

17. Zákon otevřených slabik má mnohem širší pole než jen dávné fáze slovanštiny. Z tohoto širšího hlediska o něm nejnověji pojednal André M a r t i n e t, *Langues à syllabes ouvertes: le cas du slave commun*, Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft 6 (1952) 145—163.[25] — V praslovanštině měl dvě fáze: likvidace slabik zavřených konsonantem a likvidace slabik zavřených sonantem. Mezi těmito dvěma fázemi je podstatný rozdíl: pro první případ je charakteristické přesunutí slabičného předělu, které v druhém případě nenastává.

Slabika je zavřena konsonantem

18. Zásadně se přesunuje slabičný předěl tak, aby otevřel první z dvou sousedních slabik, t. j., aby spadal hned za její vokál: *gnēz-dă > gnē-zdă* (trad. *gně-zdo*). Důsledkem této změny (alespoň změny v povědomí) bylo pak užší spojení a tím také intensivnější vzájemné působení hlásek v skupině na

[25]) Srovnává slovanský proces s historickým vývojem starofrancouzským. V některých detailech bystře modifikuje van Wijkovu theorii o progresivní sonoritě slabik (van W., *Gesch.* 62n. a 80n.). Jinde implicite podporuje naši tripartici fonemů (vokál — konsonant — sonant), když totiž připisuje zvláštní místo odstranění implosiv. — Srov. résumé D. K o l á ř o v é, Slavia 23 (1954) 364—365.

začátku další slabiky. Začíná-li se slabika seskupením, které vystupuje i na začátku slova (a tedy i v absolutním začátku kóla), nedochází k změnám: *nes-ti, gněz-do, jes-mь* a pod. zůstane jako *ne-sti, gně-zdo, je-smь*, srov. *stati, směti* atd.[26]) Ostatní skupiny se různě mění na takové, jež mohou stát na začátku slov, nebo se zjednodušují. — Odpadnutí koncových konsonantů je rovněž důsledkem přesunu slabičného předělu; musely se totiž v sandhī opírat o následující slovo (srov. osud předložek *kъn, sъn, vъn* — nasální sonant se v této posici choval stejně jako konsonanty, srov. dále v § 25).[27]) Do této kategorie změn, tedy k důsledkům vzniku otevřených slabik, patří také chronologicky pozdní a ne už obecně slovanská změna *tl/dl* > *l* (*pletlъ, vedlъ* — *plelъ, velъ*). Skupiny explosiva + *l* byly na začátku slov běžné (*plovǫ, glina*), ale samo *tl/dl* tam bylo vzácné a většinou jen onomatopoické.[28]) Tato neurčitost vedla k dvojímu vývoji: buď západoslovanské a severovelikorus. dial. *tl/dl* beze změny (rus. dial. pak > *kl/gl*) nebo jihoslovanské a východoslovanské zjednodušení v *l*.

Podstata otevření slabik zavřených konsonantem, t. j. přemístění slabičného předělu, je p ř í č i n o u průvodních a následných změn hláskových skupin na počátku slabiky další; není s nimi tedy zásadně a namnoze ani chronologicky totožná. Tyto změny probíhaly už samostatně, po otevření slabik, chronologicky pak rozdílně podle míry sonority (obtížnosti) skupin.

Slabika je zavřena sonantem

19. Posunutí slabičného předělu nenastává. Podstatou řešení je monofthongisace klesavého difthongu, která se projevuje vzájemnou fusí obou jeho složek. — Vývoj praslovanských difthongů[29]) jako celek vede k předpokladu, že velmi záhy, snad už v předpraslovanském indoevropském dialektu došlo k důslednému uplatnění slabik nejvýše dvojmórových, t. j. k zkrácení třímórových (dlouhých) dvojhlásek. Krátké i dlouhé dvojhlásky mají totiž vždy stejné

---

[26]) Srov. na př. J. B a u d i š, *Struktura jazyků indoevropských*, Bratislava 1932, 29 (§ 49, 3). Baudišův stručný konspekt si nemůže dělat nárok na úplnost; chybí tam na př. zmínka o *pt* > *t* nebo o *bv* > *b* (*teti, obinǫti*) a pod. O tyto známé podrobnosti nám zde však neběží. Ostatně i samu formulaci, že „trvají pouze skupiny, jež mohou existovat v násloví“, je třeba spíše chápat jako praktické a stručné vyjádření složitější příčinnosti, než jako pravidlo, jež by platilo beze zbytku. Spíše šlo asi o různé stupně sonority nebo — nefonologicky pojato — o stupeň artikulační obtížnosti, jež sice platí i pro začátek slova, ale nemusí tam být realisovány všechny možnosti (na př. *zd* nebo *kn* nikdy nevystupovaly na začátku slova a přece se uvnitř nemění). — Pro snadnější orientaci užíváme v těchto příkladech tradičního pravopisu (nezáleží tu na povaze vokálů) a nepříhlížíme k ostatním změnám (na př. píšeme *nesti* m. *nestei̯*).

[27]) Na jakési „poloviční cestě“ je v této věci francouzština, oživuje-li zaniklé koncové souhlásky v antevokalickém sandhī („liaison“).

[28]) F. M i k l o š i č, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Vídeň 1886, má jen (*tlap-, tlapi-*), *tlaska-*, při čemž první dva případy pokládáme spíše za *tolt*. Pochybné případy má u *dl-*. B e r n e k e r, *Et. Wtb.*, má jen čes., sloven. a sln. *dlaskъ/dleskъ* a nejisté *dlaka*. — Srov. však též N. T r u b e c k o j, *Einiges über die russ. Lautentwicklung u. die Auflösung d. gemeinslav. Spracheinheit*, ZslPh 1 (1925) 287 n.

[29]) Difthongem-dvojhláskou rozumíme zde i dále každé tautosylabické spojení vokál + sonant. V heterosylabickém postavení nejde o difthong ani o zavřenou slabiku (ide. *k'ē-u̯e-ros* > psl. *sā̆-u̯ā̆-rȳ̆*, t. j. *sě-ve-rъ*).

střídnice.[30]) Proto také výsledkem vývoje difthongů jsou střídnice dvojmórové (dlouhé).

a) sonantický komponent je i̯, u̯.

20. Vyskytují se jen spojení *nízký vokál + sonant.* Vývoj je tento:

ai̯ > *ā* — obvyklý vývoj; srov. na př. v řečtině, latině, francouzštině
äi̯ > *ę̄* — obvyklý vývoj; srov. na př. v řečtině a latině
au̯ > *ō* — obvyklý vývoj; srov. na př. v latině, francouzštině
äu̯ > *ȫ* — podobně jako na př. ve francouzštině

Nové hlásky neměly v stávajícím vokalismu pevné místo, a proto se přizpůsobovaly. Foném *ō/ȫ*, výrazně odlišený labialisací, přešel v *ū/ǖ* (také tento vývoj má paralely, na př. stč. *ō* > *u̯ō* > *ů* = *ū*); viz o tom dále v § 56. Nelabialisované *ę̄* přešlo záhy v *ī* (dlouhá kvantita vedla spíše k vysoké kvalitě). Byl tedy nakonec slovanský vokalismus obohacen z těchto zdrojů o jediný nový foném s palatální variantou: *ū/ǖ*. Tak se objevila v slovanském samohláskovém systému znovu labialisace jako prvek rozlišovací.

21. Změnu *ai̯* > *ā* (trad. *ě*) není třeba dokazovat. Jen podotýkáme, že nám odpadá obtíž, spojená dříve s výkladem *oi̯* > *ě*.

22. K změně *au̯* > *ō*. I v jiných jazycích bývá tato změna paralelní s *ai̯* > *ā* (na př. v latině). — Cizí *ŭ* se přejímá jako *y̆* (trad. ъ), *ū* pak jako *ȳ*, ale cizí *ō* se většinou jeví jako *ū*: germ. *bōkō* > *būkȳ*, *bōka* > *būkў̆* (trad. *bukъ*), *ōsering* > *ūsărązў̆* (trad. *useręzь*),[31]) *nōz* > *nūtā*, *tōnawa* (*tuo-*) > *Dūnāvў̆* (trad. *Dunavъ*), *mōr* > *mūrў̆* (trad. *murъ*), *dōms* > *dūm-* (trad. *duma* a odvoz.), stfin. *Rōtsi* > *Rūsy* (trad. *Rusь*), *Sōmi* > *Sūmў̆* (trad. *Sumь*) a j.[32]) Tedy cizí *ō*, po případě *ǭ*, se přejímalo jako slovanské *ō*, s nímž se potom měnilo v *ū*, zatím co *ū* — Slovanům tehdy ještě neznámé — bylo v přejetích nahrazováno nejbližším psl. fonémem *ȳ*, vysokým sice, ale nelabialisovaným (viz § 11). Existenci praslovanského *ō* v určitém období potvrzují i opačná přejetí, na př. *plōgў̆* (trad. *plugъ*) > germ. *plōga*;[33]) podobně v starých výpůjčkách finských.[34]) Dále tomu nasvědčuje cizí transkripce, na př. Prokopiovo Δόλεβιν = *Dōlābў̆* (trad. *Dulěbi*);[35]) řecké doklady u Vasmera (o. c., 239) jsou méně bezpečné, poněvadž jsou vesměs mladší a vedle toho jsou ovlivněny nářečním vývojem řeckým (zúžení vokálů).

---

[30]) O zdánlivě sporném případu *ěu/ēu* viz v § 23. — Jen *-ns* způsobilo zdloužení předchozího vokálu, podobně jako kdysi v latině; srov. dále v § 72.

[31]) K. Knutsson, *Zur Frage über die ältesten germanischen Lehnwörter im Slavischen,* ZslPh 15 (1938) 1—2, 132n.

[32]) Nepočítáme sem přejetí jako *episkupъ, ruminъ, uksusъ*, ani řadu dokladů z Bartoliho (o. c.), jako *Doclea* > *Dukľa,* poněvadž většinou jsou to asi přejetí mladší, někdy i motivovaná zvláštním vývojem v jazycích a nářečích, z nichž se přejímá. — Před vznikem slovanského *ō* se cizí *ō* patrně přejímalo jako *ā*, srov. § 9 *(klašterъ?).*

[33]) V. Machek, o. c., 206n.

[34]) Ač není-li to již věc pozdější. — Viz J. J. Mikkola, *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen, I: Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen,* Helsinki 1894, 47n.

[35]) L. Niederle, *Slov. starož.* (pozn. 19), 179.

23. O slovanskou střídnici za staré *äu̯* (ide. *eu̯*) jsou spory. Někteří badatelé předpokládají vývoj *ĕu̯* > *u* (na př. Hujer, Meillet), jiní zase *ĕu̯* > *ū*, *ēu̯* > *ṻ* (na př. Mikkola, Weingart), jiní pak *ĕu̯* > *ū*, následuje-li v další slabice vokál zadní řady, ale > *ṻ* před vokálem přední řady (Zubatý, Korš, Endzelin, Vondrák).[36] Problém je tím obtížnější, že je málo bezpečných dokladů obojího typu,[37] u mnohých pak chybějí srovnávací paralely. Analogie a možnost ablautu *eu̯/ou̯* hrají tu úlohu ne vždy prokazatelnou. Přijímáme však theorii, že *ĕu̯* > *ü*, vlastně ji upravujeme tak, že *ā̆u̯* > *ō̈* > *ṻ*. Zapadá to dobře do obrazu, který skýtá vývoj difthongů jako celek, a je tu i paralelní vývoj jinojazyčný. Hlásky *ō̈* a později *ṻ* nebyly samostatnými fonémy, nýbrž jen variantami k *ō*, později *ū*, takže s nimi v pozdějším vývoji za jistých okolností splývaly; příznakovost si zachovaly, jestliže byla motivována předchozím *i̯* nebo palatálou (*čüdă*, trad. *čjudo*). Mohly se také dodatečně posičně motivovat epenthetickým *l'* (*bheu̯dh-* > *bl'ūd-*, trad. *bljud-*). Jinak příznakovost (přední timbre) zanikala (*tūkў*, trad. *tukъ*). Z této dvojí možnosti vývoje vyplývají i kolísající paralely, jako č. *plíce*, sloven. *pľúca*, sln. *pljúča*, rus. *плючá*, proti pol. *płuca*, dluž. *płuca*, sch. *плућа*, polab. *pläuca*; dvojitost je v stsl. плюща // плоуща a v hluž. *pluca//płuca*. O této otázce viz dále v § 57.[38])

Máme ještě ojedinělé doklady praslovanských *u̯*-ových difthongů: Νεῦροι a καυνάκη. Známý kmenový název Νεῦροι u Herodota představuje slovanské *näu̯r-* > *nō̈r-* > *nṻr-* > *nūr-*, dolož. *nurьskъ*; *ṻ* nebylo posičně motivováno, proto dalo *ū*. Aristofanův výraz καυνάκη je spíše *kau̯nўkā* (trad. *kunъka*) než *kau̯nўkā* (> trad. *kunica*).[39]

24. *äi̯* > *ẹ* > *ȳ̈* (trad. *i*). Pro mezistupeň *ẹ* nemáme přímých materiálových dokladů. Pro výsledek není třeba na existenci tohoto stadia trvat, zdá se však, že celkový obraz vývoje *i̯*-ových a *u̯*-ových difthongů k tomu vede. Ostatně *ẹ*, jež neodlišovala od *ȳ̈* labialisace, mělo labilnější situaci než *ō*, a proto jeho životnost mohla být i časově mnohem omezenější.

b) Sonantický komponent je m, n

25. Existovala spojení *nízký vokál* + *sonant* i *vysoký vokál* + *sonant*, tedy: *an*, *än*, *yn*, *ÿn* (trad. *on*, *en*, *ъn*, *ьn*) a ovšem i *am* . . .[40]) Difthongy,

[36]) Srov. V. Vondrák, *Vgl. Gramm.* I², 1924, 41—42, 123—124. — Přehled viz u Weingarta, *Psl. vok.*, 42n.

[37]) Přehled viz nejlépe u Mikkoly, *Urslavische Grammatik* I, Heidelberg 1913, 56n.

[38]) Srovnání s dvojím vývojem heterosylabického ide. *eu* podle kvantity (*slovo: sěverъ*) nedokazuje pro tautosylabické *eu̯* — podle našeho mínění — nic: zde šlo o skutečný difthong, v různoslabičném postavení nikoli (viz pozn. 29). Skutečný (tautosylabický) difthong podléhal zkrácení na dvě móry. Kdybychom však přece trvali na názoru Mikkolově nebo Zubatého, museli bychom změnu *äu* > *au* položit chronologicky silně zpět, do sklonku období indoevropského, kde bychom ji chápali jako *eu* > *ou*.

[39]) L. Niederle, *Slovanské starožitnosti I/2*, Praha 1925, 266n. a týž, o. c. (pozn. 19), 165.

[40]) I těchto difthongů se týkalo zkrácení na dvě móry (na př. *ān* > *ăn*). — Na konci slov se předpokládá stará změna *-m* > *-n*; ale to se nás v podstatě věci netýká.

uzavřené nasálním sonantem, se likvidovaly tak, že se monofthongisovaly v nasální vokály. Poněvadž však vysoké vokály špatně drží nosovost, splynuly velmi záhy fonologicky i foneticky s nosovkami nízkými;[41]) na konci slova se z těchže důvodů nasální sonanty chovaly jako konsonanty, t. j. odpadly bez náhrady.

Nepředpokládáme, že by na konci slov byly nosovky vznikly i po vysokých vokálech a pak že by se byly zase denasalisovaly. V tom případě bychom totiž museli předpokládat dlouhé (dvojmórové) střídnice, jako je tomu v litevštině. V slovanských dokladech jsou však vesměs vokály krátké, jednomórové: acc. sg. *rākÿ̆n, kăstÿ̆n* > *rākÿ̆, kăstÿ̆* (trad. *rakъ, kostь*) a pod. — Složitou a na základě omezeného a někdy i nejistého materiálu těžko řešitelnou otázkou některých nosovek vysokých vokálů uvnitř slov (tradičně *in, im, un, um*) se nebudeme zabývat; na celé soustavě to nemění nic.

Vývoj je tedy tento:

an̯ > *ą*: *rankā* > *rąkā* (trad. *rǫka*)
än̯ > *ą̈*: *pän(k)tÿ̆* > *pą̈tÿ̆* (trad. *pętь*)
yn̯ > *y̨* > *ą*: *bynd-* > *by̨d-* > *bąd-* (trad. *bǫdǫ*)
ÿn̯ > *ÿ̨* > *ą̈*: *dăsÿmtÿ̆* > *dăsÿ̨tÿ̆* > *dăsą̈tÿ̆* (trad. *desętь*)

Na konci slov:

-*an̯* > -*ą* : *žănan* > *žăną* (trad. *ženǫ*, acc. sg.), ide. -*ām*
-*ăn̯* > -*ą̈*: *znāi̯ăn* > *znāi̯ą̈* (trad. *znaję*, ptc.), ide. -*ōn*
-*yn̯* > -*y̆*: *rākÿ̆n* > *rākÿ̆* (trad. *rakъ*, acc. sg.), ide. -*on* > -*un*
-*ÿn̯* > -*ÿ̆*: *kăstÿ̨̆n* > *kăstÿ̆* (trad. *kostь*, acc. sg.), ide. -*in*

Tím byl slovanský hláskoslovný systém obohacen o dva samostatné fonémy *ą* : *ą̈* (*tągÿ̆* : *tą̈gÿ̆*, trad. *tǫgъ* ‚fortis' : *tęgъ* ‚labor') a zároveň o nový příznak — nosovost. Nosové vokály netvořily zavřenou slabiku. Byly dvojmórové; jen tam, kde západoslovanské a východoslovanské jazyky mají t. zv. třetí jať, bylo tomu poněkud jinak. Kvantitu nosovek však neoznačujeme, poněvadž tu byl ještě vnitřní vývoj v poměru vokalické a nasální složky. O tom i o dalším vývoji nosovek viz v §§ 67 n. O „třetím jať" pojednáme v § 72.

26. Důkazy nosovek z neslovanských záznamů slovanských jmen a slov i z přejetí obojím směrem jsou dobře známy. Poněvadž pro naše závěry nepřinášejí nic nového, není třeba, abychom se tu s nimi blíže zabývali. Výše citovaná díla přinášejí i zde hojnost příkladů. Poznáváme jen, že nosovka *ą* > *ǫ* (> *ų*) se skutečně v dokladech jeví v celé této stupnici: *Kamb* = trad. *Chǫbъ*, u Kosmy *Chub*; ζόμβρος = trad. *zǫbrъ*; οὔγγ(α)ροι, (*h*)*ungari* > trad. *ǫgъri*; Λαγγάδι, Λόγγος, *Lunga* = trad. *lǫgъ*; stskand. *Sund* > trad. *Sǫdъ* > *Sud*; fin. *kuontalo* (< *kōnt-*) < trad. *kǫdělъ*; est. *und* < *ǫda* atd.[42])

---

[41]) Srov. francouzské nosovky *ĩ* > *ẽ*, *ũ* > *œ̃* (*fin, un*).
[42]) Jan Gebauer, *Hist. mluv. jazyka českého I*, 1894, 44. — L. Niederle, *Slov. starož.* (pozn. 19), 163, 433, 446. — V. Vondrák, *Vgl. Gram.*, 142. — L. P. Jakubinskij, *История древне-русского языка*, Москва 1952, 134.

Vasmer (o. c., *Sl. in Gr.*, 273) pokládá znění *ą* (typ Λάγγα) za mladší než *ǫ* (typ Λόγγος). Sám se však v této věci nevyjadřuje příliš jistě. Nám se v světle vývoje nenosových vokálů (ide. *o* > *a*) i tato záležitost jeví opačně.[43])

c) Sonantický komponent je r, l

27. Existovala spojení *nízký vokál + sonant* i *vysoký vokál + sonant*, tedy: *ăr, ăr; ăl, ăl; y̆r, y̆r; y̆l, y̆l.* Jsou to tradiční skupiny *tort, tert*; *tolt, telt*; *tъrt, tьrt*; *tъlt, tьlt*; *ort, olt* (*ert, elt, ъrt?...*), o nichž je velká literatura, vyznačující se i pestrostí výkladů.[44]) Nám se jeví problém takto: Stejně jako u difthongů *i̯/u̯*-ových a *m/n*-ových řeší se otevření slabiky i zde monofthongisací skupiny. Vzniká *r̥* a *l̥* sonans (dvojmórové). I zde nastává fuse obou bývalých složek. Složka vokalická se tu projevuje jako fonologicky nesamostatný svarabhaktický vokál, takže postup je tento:

ar̯ > *ăr̥ă*: *gar̯dy̆* > *găr̥ădy̆* (trad. *gordъ*), *ar̯sty̆* > *ăr̥ăsty̆* (trad. *orstъ*)
är̯ > *ăr̥ă*: *bär̯gy̆* > *băr̥ăgy̆* (trad. *bergъ*)
al̯ > *ăl̥ă*: *gal̯wā* > *găl̥ăwā* (trad. *golva*), *al̯ky̆ty̆* > *ăl̥ăky̆ty̆* (trad. *olkъtь*)
äl̯ > *ăl̥ă*: *mäl̯kă* > *măl̥ăkă* (trad. *melko*);
yr̯ > *y̆r̥y̆*: *tyr̯gy̆* > *ty̆r̥y̆gy̆* (trad. *tъrgъ*)
ÿr̯ > *y̆r̥y̆*: *wÿr̯chy̆* > *wy̆r̥y̆chy̆* (trad. *vьrchъ*)
yl̯ > *y̆l̥y̆*: *dyl̯gy̆* > *dy̆l̥y̆gy̆* (trad. *dъlgъ* ,debitum')
ÿl̯ > *y̆l̥y̆*: *wÿl̯ky̆* > *wy̆l̥y̆ky̆* (trad. *vьlkъ*)

Výsledky odstranění *r/l*-ových difthongů byly vesměs dvojmórové; fonémy *r̥* a *l̥* se realisovaly jako *ăr̥ă, ăr̥ă...*

Nevylučujeme možnost, že první stupeň vývoje byl *ăr̥...*, *y̆r̥...*, jak předpokládá Vondrák (l. c.); viz § 39 a.

28. že vokalický prvek byl svarabhatické povahy a fonologicky nesamostatný, o tom svědčí zejména tyto okolnosti: *1.* V ukrajinštině se ještě ani po vzniku nových zavřených slabik nechová jako foném *o* a *e*: морозъ, берегъ > *мороз, берег*, nikoli **моріз, *берір*.[45]) — *2. tăl̥ăt, ty̆l̥y̆t* (trad. *telt, tьlt*) se ve východoslovanských jazycích mění v nepalatální *tăl̥ăt, ty̆l̥y̆t*: молоко, волк, což je změna neobvyklá, poněvadž zákon harmonie slabiky důsledně uplatňuje opačnou zásadu, totiž přizpůsobení fonému směrem k příznakovosti, t. j. k palatálnosti (§ 15). Tento východoslovanský jev by tedy byl protisystémový, kdyby šlo o samostatné fonémy. Podobně je tomu v polab., pomořské slovinštině i kašubštině.

---

[43]) Leda, že by na př. ζόμβρος bylo přejetí tak staré, že by zasahovalo ještě do doby před slovanskou delabialisací vokálů, podobně jako možná některé výrazy u Plinia (*Peiso = Pelso?*)?? O tom jindy. — Srov. Niederle, *Slov. starož.* (pozn. 19), 148, 153—154 a týž o. c. (pozn. 39), 405n.

[44]) Ze starších prací viz Vondrák, *Vgl. Gram.*, 393 n. a 420 n. a z novějších Weingart, *Psl. vok.*, 64 n. Tam je i přehled ostatní literatury předmětu. Z moderního hlediska psal o metathesi likvid zejména Hans Sørensen, Langue v ročníku 1952 (s údaji o nejnovější literatuře). I když nesouhlasíme se vším, přece se v mnohém stýkáme právě se Sørensenovým výkladem.

[45]) Avšak *порір*, patrně analogií. — Srov. § 62.

Existence průvodního *ăl̥ă* (tedy nikoli od počátku *ăl̥ă* = trad. *olo*) je zaručena doklady jako *čelonъ, šelomъ* (< sthn. *helm*).[46]) Snad by sem mohly patřit i sporné a temné případy typu *žleb/žlab*.[47])

Kde bylo seskupení f o n é m ů *ă+l+ă*, příp. *l+y̆*, tam nebyl takový vývoj (rus. *óлень, телёнок, слезá*) a vůbec se s nimi zacházelo jinak (stsl. ѥлєнь, č. *jelen* a pod.). Vývoj *ăl̥ă* v *ăl̥ă* nastával jistě až tehdy, když praslovanština, resp. staré fáze slovanských jazyků měly velární *ł* (viz § 54). — *3.* Svarabhaktickou povahu vokálů kolem *r̥* a *l̥* potvrzuje i fakt, že stsl. *rь* (*ьr*), *lь* (*ьl*) = *ŕ̥, l̥'*, vzniklé po redukci vysokých vokálů, je — jak známo — mnohem méně resistentní proti depalatalisaci než stará fonologická spojení *r+ь, l+ь* (връхъ, влъкъ : въскрьснѫти сльза) a *4.* tyto zdánlivé jery se rovněž chovají anomálně: *prьstъ, dlъgъ* nedává **prest, *dlog* a pod.[48])

29. Ani celky *ăr̥ă : ă̆r̥ă̆, ăl̥ă : ă̆l̥ă̆, y̆r̥y̆ : y̆̆r̥y̆̆, y̆l̥y̆ : y̆̆l̥y̆̆* nebylo ve fonologickém protikladu. Proto (po vzniku *ł*) po hláskách s vokály neisotopních (t. j. po labiálách a alveolárách, srov. § 15) snadno dochází k zmíněné depalatalisaci; je to v souladu s tím, co jsme naznačili o osudech *ū̄ // ū* (§ 23), na rozdíl od fonologicky rozlišených nosovek. V tomto smyslu by se blížil pravdě F. F o r t u n a t o v, když se snažil ukázat, že psl. *ьł* dalo *ъł* po „dentálách".[49])

30. Další vývoj. Ve spojení s nízkým průvodním vokálem bylo sonantní *r̥̄* a *l̥̄* ve všech svých jednotlivých podobách nepevným elementem, který ve fonologickém systému nezakotvil. Nejméně pevné byly tyto hlásky tam, kde se neopíraly o předchozí konsonant, t. j. na začátku slov, zvláště tehdy, když šlo o *ŕ̥, l̥̄́* (s intonací raženou); svarabhaktické nasazení bylo totiž v slabém postavení přízvukovém (*ăr̥ằ*). Proto zde nejdříve došlo k likvidaci těchto útvarů: nevokalický element se soustřeďuje na začátek slabiky (podle zákona otevřených slabik), ztrácí slabičnost, fonologisuje se jako příslušný konsonant[50]) a uvolňuje tím svarabhaktické vokály, jež se tak rovněž stávají jediným a plnoprávným fonémem (výsledek je dvojmórový jako východisko):

ăr̥ă > răă > rā: ăr̥ămą̆ > rāmą̆ (trad. *ramę*)
ăl̥ă > lăă > lā: ăl̥ăkămy̆ > lākămy̆ (trad. *lakomъ*)[51])
Tento vývoj na začátku slov pod raženou intonací nebo alespoň jeho rozhodující přípravná stadia je velmi raný a zasáhl homogenně celé slovanské území.

31. Trvaly tedy *ăr̥ă, ăl̥ă* . . . na začátku slov, jestliže měly intonaci taženou (*r̥̃, l̥̃ = ă̊r̥ă, ă̊l̥ă* — přízvučné nasazení bylo pevnější) a pak uvnitř slov, ať měly intonaci jakoukoli. A zase v posici uvnitř slov, t. j. po konsonantu, byly slabičné likvidy relativně pevnější než na začátku slov, i když tam měly intonaci taženou. Někde v západní nebo severozápadní části jihoslovanského jazy-

---

46) Srov. na př. V. V o n d r á k, *Aksl. Gram.*², 1912, 357.
47) Srov. ibid., 352 a F. T r á v n í č e k, *Hist. mluv. československá*, 1935, 58n., 100 (ale jinak M i k k o l a, *Ursl. Gram.*, 87).
48) L e s k i e n, *Abg. Gram.*, 35.
49) *Лекции по фонетике стсл. (цсл.) языка.* Москва 1888, 143—149.
50) V té době mizí rozdíl mezi konsonantem a sonantem; viz o tom v § 44.
51) O zvláštnostech intonačních viz v § 39.

kového území se vytvořilo velmi záhy jádro další změny, při níž všechny zbývající skupiny *ăr̥ă* . . . se měnily stejným způsobem jako před tím *ăr̥̃ă* počáteční:

ăr̥ă > *răă* > *rā*: *wăr̥ănā* > *wrānā* (trad. *vrana*)
praefix *ăr̥̃ăz-* > *rāz-* (trad. *raz-*)
ä̆r̥ä̆ > *rä̆ä̆* > *rā̈*: *bä̆r̥ä̆gy̆* > *brā̈gy̆* (trad. *brěgъ*)
ăḷă > *lăă* > *lā*: *găḷăwā* > *glāwā* (trad. *glava*)
ăḷ̃ăky̆ty̆̈ > *lāky̆ty̆̈* (trad. *lakъtь*)
ä̆ḷä̆ > *lä̆ä̆* > *lā̈*: *mä̆ḷä̆kă* > *mlā̈kă* (trad. *mlěko*)

Tato změna se v radiálních vlnách rozšířila po celé oblasti jihoslovanské a pronikala i na sever, na jazykové území pozdější češtiny a slovenštiny. Podle této expanse na sever i podle skutečnosti, že na makedonsko-bulharské území dospěla poměrně pozdě, lze usoudit, že jádro bylo v západním territoriu pozdější srbochorvátštiny nebo v oblasti později slovinské.

32. O něco později, když už obecná změna začátečního *ăr̥̃ă* . . . (s intonací raženou) > *rā-* . . . byla mrtvá, vzniklo, nezávisle na jihoslovanském vývoji, jiné centrum podobné změny; třeba je lokalisovat patrně někam na západní okraj pozdějšího jazykového území polského, ne však příliš daleko na sever. — Konsonantický element se soustřeďuje na začátek slabiky, váže předchozí svarabhaktický vokál, zatím co průvodní vokál nasledující se fonologicky osamostatňuje; pak klesá *r̥* na konsonant (*r*). Výsledek je zprvu dvojmórový (*r̥ă* . . . — jako východisko), pak se o jednu móru krátí (*ră*).[52] Tato změna postupuje ve dvou vlnách: starší zasahuje jen méně pevné začátky, t. j. zbývající *ăr̥̃ă*, *ăḷ̃ă* (s intonací taženou), mladší odstraňuje všechny případy zbývající, t. j. uvnitř slov. Časově však nejsou tyto dvě fáze od sebe příliš vzdáleny, první není ještě mrtvá, když už za ní následuje druhá.

Výsledky:

ăr̥ă > *r̥ă* > *ră*: *wrănā* (trad. *vrona*)[53]
praefix *răz-* (trad. *roz-*)
ä̆r̥ä̆ > *r̥ä̆* > *rä̆*: *brä̆gy̆* (trad. *bregъ*)
ăḷă > *ḷă* > *lă*: *glăwā* (trad. *głova*)
lăky̆ty̆̈ (trad. *łokъtь*)
ä̆ḷä̆ > *ḷä̆* > *lä̆*: *mlä̆kă* (trad. *mleko*)

První vlna této změny (na začátku slov) zasáhla celé území západoslovanské s výjimkou slovenštiny a patrně také území východoslovanské (kde však nelze úplně vyloučit samostatný vývoj). Druhá vlna (vývoj uvnitř slov) nepronikla

---

[52]) Není možno pomýšlet na zkrácení pod přímým vlivem intonace, poněvadž to je mnohem mladší; *dā̃ry̆* > č. *dăr*. nikoli *dor*, jež by muselo být výsledkem starého zkrácení. — Tento výklad je v souladu s tím, co nám ukazuje polština a lužická srbština: v slovech, kde byla provedena metathese likvid, nebyl počáteční konsonant v tak těsném spojení s lidvidou, jako v slovech *kraj*, *prosić* (v stpol. předěl slabiky, dluž. *kšaj*, *pšosyś*; viz Mikkola, o. c. 88/89).

[53]) Pro stručnost uvádíme v příkladech už jen výsledná stadia.

už nejen do slovenštiny, ale ani do češtiny, ani do jazyků východoslovanských a také na severozápadě její dosah slábne[54]) (viz § 34).

33. Různost mezi změnou z centra jižního a mezi řešením z jádra severního spočívá v tom, že jižní vývoj se dál ještě podle živého modelu začátečního *ăr̥̄ăt-* (s intonací raženou), severnímu vývoji pak udala tón poněkud odchylná povaha téže začáteční skupiny s intonací taženou (*ăr̥̃ăt-*). — Na rozhraní budoucí češtiny a slovenštiny se setkala vlna jižní s první vlnou severní a tím byl jejich postup zastaven;[55]) to *ne*platilo o složce vnitroslovného *trăt/tlăt, tr̆ăt/tl̆ăt* jižní vlny, která měla ještě otevřenou cestu na území české a na zpožděné *trăt/tlăt, trăt/tlăt* (trad. *trot*...) narazila až severněji.

Toto současné střetnutí obou vln právě v našich krajinách potvrzují nejen některé rozdíly mezi pozdější češtinou a slovenštinou *(rot- // rat-)*, ale i ojedinělé nářeční staročeské toponymické doklady na *ăr̄t- > rat-*, typ *Ráztoky*.[56])

34. Zvláštní poměry vznikají na okrajích, kam obě hlavní vývojové vlny docházely s takovým zpožděním, že místní dialekty si mezitím musely vypomoci vlastním řešením; to pak vliv obou velkých změn buď úplně zastavilo nebo aspoň omezilo. Taková místní řešení jsou dvě:

1. Sonantní *r̥, l̥* (= *ăr̥ă, ăl̥ă*...) ztrácejí slabičnost a všechny jednotlivé komponenty se upevňují jako samostatné fonémy.[57]) Výsledek je dvojmórový jako východisko:

ăr̥ă > ără: *wărănă* (trad. *vorona*)
ăr̥̆ă > ărä: *bărăgy̆* (trad. *beregъ*)
ăl̥ă (i < *ăl̥ă*) > *ălă*: *gălăwă, mălăkă* (trad. *golova, moloko*)

Tento způsob řešení se uplatnil na celém území východoslovanském, ale nepronikl z něho dále. První fáze severoslovanského vývoje (vývoj na začátku slov) došla na východ ještě před provedením této domácí změny, druhá fáze (vývoj uvnitř slov) už narazila na domácí vývoj, na „polnoglasije", a zastavila se: odtud ruské *rost* („vzrůst") proti *vorona* (nebyla by snad stopa domácího vývoje na začátku slov v dialektickém *alyńja*?).

2. Konsonantický element se soustřeďuje na konci slabiky, ztrácí slabičnost, fonologisuje se jako příslušný konsonant a tím uvolňuje svarabhaktické

---

[54]) Tato severoslovanská vlna se šířila asi pomaleji než jihoslovanská. Kompaktnost osídlení byla v severoslovanských krajinách menší, styk méně intensivní než na jihu. To souhlasí s historickou situací: byla tu značná roztříštěnost, chyběla byzantská a římská komunikace, jakož i větší a pevnější organisační celky.

[55]) Branou kontaktu tu asi byla na jih i na sever otevřená Morava (srov. i staré stezky).

[56]) Srov. Trávníček, *Hist. mluv.*, 60. — Při této příležitosti upozorňujeme na č. *Labe < Albis*. Podle toho, že cizí slova se zpravidla chápou jako intonovaná cirkumflexově (poněvadž přízvuk je pochopitelně na vokálu), i podle luž. srb. *Łobjo* se zdá, že by český tvar byl výjimkou typu *Ráztoky*. Pol. *Łaba* a polab. *Labŭ, Labí* by bylo z češtiny; u názvu řeky, jejíž prameny i horní tok jsou v Čechách, by to bylo pochopitelné.

[57]) Tím neříkáme, že všechny složky se fonologisovaly zároveň, ale detailní analysa tohoto vývoje by byla nejen velmi hypothetická a materiálově ilusorní, ale pro celkový obraz vývoje celkem bezcenná.

vokály, jež se rovněž osamostatňují jako jediný dlouhý foném. Tím by vznikla nová zavřená slabika, proto se vkládá za likvidu epenthetický jerový vokál (v stsl. označovaný apostrofem):

ăl̥ădy̆i̯ȳ > *āl'dy̆i̯ȳ* — odtud ojedinělé stsl. ал'дьи, ал'дии, podobně *ăl'ny̆i̯ȳ*[58])
găr̥ădy̆ > *gār(')dy̆* > polab. *gord* (téměř obecně)
> kaš. *gard* (převážně)
> pomoř. slovin. *gard* (obecně)
păr̥ădātȳ > *pārdātȳ* > polab. *perdót* (tak v polab. praefixu *pēr-*, jinak je tam obvyklý západoslovanský typ *tret*)[59])

Podle našeho mínění tu nejde o archaismy, jež by byly neprošly vývojem podle „zákona“ otevřených slabik, jak se doposud obyčejně myslí. Za dostačující svědectví pokládáme skutečnost, že tu všude máme zdloužené vokály (*ār*, *āl*, *ār*, t. j. trad. *ar*, *al*, *ěr*, nikoli *or*, *ol*, *er*),[60]) které svědčí o předchozím otevření slabiky: *ăr̂* > *ăr̥ă* > *ār* atd.

Oba tyto způsoby řešení, východoslovanské polnoglasije i typ *(t)ārt*, jsou méně dynamické než hlavní postup jihoslovanský (*trāt*) i západoslovanský (*trăt* = trad. *trot*), neboť proti východisku (*ăr̂*) a prvnímu stadiu změny (*ăr̥ă*) neprovádějí změny tak radikální. Souvisí to patrně s jejich okrajovostí. Východoslovanské polnoglasije přitom představuje změnu, která se uplatnila na velkém území a to velmi důsledně, zatím co polabsko-pomořský a výjimečně staroslověnský vývoj bez metathese likvidy byl opravdu jevem okrajovým, nouzovým a také místně značně omezeným, bez expansivní síly.

Poznámka. Staroslověnský doklad золъто z Ps. Sin. nepokládáme za *zăl̂tă* (trad. *zolto*), t. j. za nepozměněné původní stadium, nýbrž spíše za *zăl̥ătă* > *zolъto*. Z tohoto jediného, isolovaného a nakonec i nejistého dokladu však nevyvozujeme nic obecného o místní a časové historii změn. Totéž platí o isolovaných dokladech začátečního ruského polnoglasija, jako *алынья, алышнай (алышный)* ve vladimirsko-povolžské skupině jihovelikoruských dialektů (v kostromském, vladimirském a simbirském), ani z dosti záhadného a stejně ojedinělého staroslověnského ал'кати (srov. i právě zmíněné *алышнай*), kde máme snad *ăŕt-* (s intonací raženou).

35. Ve spojení s v y s o k ý m v o k á l e m se *r̥* a *l̥* vyvíjely podobně. Na začátku slov máme jen nejisté doklady. Patří sem asi indoevropský onomatopoický kořen *ur-*: *y̆r̂zātȳ* (trad. *ъrzati*) > *ry̆zātȳ* (trad. *rъzati*), příbuz. k lit. *rũkti*.[61]) Byla by to tedy paralela k typu *răt-/lăt-* (trad. *rot-/lot-*), ale obecně

[58]) Tak i ještě kolem r. 900 v severozápadním Bulharsku: u Jana Exarcha máme doklady мал'днчıє, бал'тинъ, сланость, пал'тъ, ale i u Konstantina Velického: златарииъ, viz na př. M i k k o l a, *Ursl. Gram.* 86, V o n d r á k, *Vgl. Gram.* (pozn. 36), 401 a j.

[59]) Srov. V o n d r á k, ibid., 27; F. L o r e n z, *Slovinzische Grammatik*, S.-Petersburg 1903, 74n. (kde je kolísání v těchto jazycích, jde buď o výpůjčku nebo — spíše — o lechicko-polabský přechod); doklad *perdóděm* viz Slavia 2 (1923) 287—289; M i k k o l a, *Ursl. Gram.*, 87.

[60]) I polab. *or* je z *ār*, neboť staré *o* by dalo *üö*, *ü*.

[61]) Srov. J. Z u b a t ý, Listy filol. 44 (1917) 125. — F. K o p e č n ý, J. H o l u b: *Etym. slovník jazyka čes.*, 1952, sub *ržáti, ryčeti, řváti.* — K intonaci srov. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius 1954, sub *rũkti.* — Srov. též nejisté případy u T. T o r b j ö r n s s o n a, *Die gemeinslavische Liquidametathese I*, Uppsala. 1902, 11.

slovanská. Uvnitř slov je vývoj jednodušší než u starých *r*/*l*-ových difthongů s nízkým vokálem. Vysoké vokály samy sebou bývají kratší než nízké a na sklonku praslovanského období nastala i fonologická redukce *y̆* a *ÿ̆* v ъ a ь (viz §§ 6 a 61). Kratší a později i fonologicky redukované svarabhaktické vokály plnily dokonaleji svou funkci, neměly tak blízko k fonologickému osamostatnění; malá kvantita je udržovala ve fonologické jednotě s příslušným slabičným sonantem a ten zase — vice versa — snáze držel svou slabičnost.

36. Pozorujeme tu tři vývojové typy:

1. Průvodní vokál se koncentruje za sonantem:

y̆r̥y̆ > *r̥y̆*: *ty̆r̥y̆gy̆* > *tr̥y̆gy̆* (trad. *trъgъ*)
ÿ̆r̥ÿ̆ > *r̥ÿ̆*: *pÿ̆r̥ÿ̆wy̆* > *pr̥ÿ̆wy̆* (trad. *prьvъ*)
y̆l̥y̆ > *l̥y̆*: *dy̆l̥y̆gy̆* > *dl̥y̆gy̆* (trad. *dlъgъ* ‚debitum‘)
ÿ̆l̥ÿ̆ > *l̥ÿ̆*: *wÿ̆l̥ÿ̆ky̆* > *wl̥ÿ̆ky̆* (trad. *vlьkъ*)

Svarabhaktický vokál se pak buď dále udržuje (v bulharštině, na př. *първ*, sch. dial. *slьnce*)[62]) nebo fonologicky zaniká zcela (foneticky ovšem ne): sch. *црн*, *први*, podobně v makedonštině a částečně v sln.; *l̥* se v srbocharvátštině, v makedonštině a v západních dialektech slovinských, jak známo, vokalisuje v *u*: *вук*.

2. Průvodní vokál se koncentruje před sonantem:

y̆r̥y̆ > *y̆r̥*: *ty̆r̥y̆gy̆* > *ty̆r̥gy̆* (= strus. търгъ)
ÿ̆r̥ÿ̆ > *ÿ̆r̥*: *pÿ̆r̥ÿ̆wy̆* > *pÿ̆r̥wy̆* (= strus. пьрвъ)
y̆l̥y̆ > *y̆l̥*: *dy̆l̥y̆gy̆* > *dy̆l̥gy̆* (= strus. дългъ)
ÿ̆l̥ÿ̆ > *ÿ̆l̥*: *wÿ̆l̥ÿ̆ky̆* > *wÿ̆l̥ky̆* (srov. pol. *wilk*, hluž.-srb. *wjelk*)

Sonantní *r̥* a *l̥* se buď udrželo (v češtině a slovenštině) nebo se rozložilo tak, že svarabhaktický vokál (často rozmanitě pozměněný) se fonologicky osamostatnil a neslabičné (konsonantické) *r* a *l* pak znovu uzavřelo slabiku (v jazycích východoslovanských i západoslovanských kromě češtiny a slovenštiny a v slovinštině, zřídka také v staroslověnštině).[63])

Sem asi také patří české црькы v Kij. listech s vývojem poněkud odchylným, ale totožným s vývojem skupiny *tărt* podle § 34, *2*: *găr̥ădy̆* > *gărdy̆* (trad. *gardъ*).

3. Jednotlivé složky slabičných sonantů *r̥* a *l̥* se fonologicky osamostatňují, při čemž sonant ztrácí slabičnost (je to paralela výchslov. polnoglasije s nízkými vokály):

y̆r̥y̆ > *y̆ry̆*: *ty̆ry̆gy̆* (strus. скъръбь)
ÿ̆r̥ÿ̆ > *ÿ̆rÿ̆*: *pÿ̆rÿ̆wy̆* (rus. *веревка*)
y̆l̥y̆ > *y̆ly̆*: *dy̆ly̆gy̆* (stsl. дълъгъ Zogr. b)[64])
ÿ̆l̥ÿ̆ > *ÿ̆lÿ̆*: *wÿ̆lÿ̆ky̆*

---

[62]) Viz Vondrák, o. c. (pozn. 36), 181n.
[63]) Viz Vondrák, *Aksl. Gram.*, 37 a 179.
[64]) Viz Slavia 20 (1951) 513, kde jsou i odkazy na literaturu.

Odtud pochází patrně t. zv. jerové plnohlasí v ruských dialektech a výjimečně také v spisovné ruštině.[63]) Otázka tohoto jevu byla často diskutována. Poukazuje na vliv předělu řádků v grafice staroslověnštiny,[64]) v ruštině pak na vyrovnávání grafiky církevní slovanštiny a staré ruštiny (Šachmatov). Nechceme tyto odůvodněné názory vyvracet, pro náš celkový pohled ani nemají rozhodující dosah. Přece však se ptáme, zda to byly jediné příčiny takové grafiky: je „jerové plnohlasí" (*веревка*) jistě jen pozdní analogií pravého plnohlasí a lze je tak snadno odtrhnout od dokladů strus. památek? Proč se v staroslověnských a církevněslovanských textech právě zde tak snadno a poměrně často uplatňuje vliv předělu řádků (— mohl to ovšem být impuls usnadňující)? Proč se v staroruských památkách právě zde vyrovnává grafika staroslověnská a ruská a proč nemáme proti tomu doklady na př. na *корана z корона × врана?

U těchto r̥ a l̥ nelze pro pozdější malou kvantitu průvodních vokálů vysokých stanovit zdaleka tak přesné hranice mezi uvedenými třemi typy: v staroslověnštině se střídá s pravidelným *рь* občasné *ьр* a *ьрь*, v ruštině je *ьр* a *ьрь*, v češtině se později vyvíjí typ *slunce* vedle pravidelného *trh*, *vlk*, pol. *wilk* proti *słońce*; také v přejetích je vidět kolísání místa svarabhaktī: *Pilsen* : *Brünn*.

Pozdější slovanské střídnice jsou i jinak značně rozmanité: vedle sonantního r̥, l̥ krátkého i dlouhého najdeme v slovanských jazycích *r*, *l* s velmi různými vokály svarabhaktického původu, jež někdy mohou být i dlouhé (na př. *a*: pol. *targ*; *e*: čes. *černý*; *i*: pol. *wilk*; *o*: rus. *торг*; *u*: čes. *Turnov*; pův. *ú*: čes. *dlouhý*; ъ: bulh. *търг*). To jsou však jevy vesměs pozdější, poměrně mladé, které přesahují rámec naší studie.[66]) Pro fonologický vývoj praslovanský alespoň upozorňujeme prozatím ještě na to, že vysoký svarabhaktický vokál se vyvíjel stejně jako jeho fonologický protějšek, t. j. jako samostatné fonémy *ў*, *ĭ* (trad. ъ, ь), hlavně v těch jazycích, kde se ъ později vokalisoval v *o*.[67])

37. Materiál ze starých přepisů a přejetí oběma směry je obecně znám: i všechny zde citované prameny mohou posloužit postačujícím počtem dokladů bez metathese i s ní.[68]) V dokladech bez metathese (Γαρδίκι, fin. *palttina*, Σερβίοι a pod.) je však těžko rozhodovat, zda jsou svědectvím původního stavu před působením zákona otevřených slabik nebo zda jsou odrazem stadia *ăr̥ă*, *ăl̥ă*, *ўr̥ў* atd. (*ăr̥*, *ăl̥*, *ьr̥* atd.).

Většinu ilustračního materiálu jsme uvedli hned při výkladu. Zde ještě několik doplňků: Stadium *ăr̥ă* . . ., *ўr̥ў* . . . dosvědčují i pro neruské území taková přejetí, jako *Saracenus*, κερασ(ιν)ία nebo **ceresia* (‚cerasus'), τέρεμνον,

---

[65]) Viz L. P. Jakubinskij, *История др.-русс. языка*, 1953, 147. — Mikkola, o. c., 85.

[66]) Na př. čes. *černý*, ale stč. ještě *črný*, pol. *cierpisz*, ale stpol. *ťirpiš* a pod., srov. Vondrák, o. c. (*Vergl.*), 184.

[67]) To se netýká pravidel místa vokalisace; ta jsou v sousedství *r* a *l* zvláštní i v starých spojeních *r* + ъ, *l* + ъ . . . Tato spojení se někdy mění v sekundární r̥, l̥, ale není tomu tak vždy (o poměru *r̥*:*рь* viz poznámku Trubeckého, o. c., 77—78).

[68]) Zejména Vasmer, *Sl. in Gr.*, 282—289, Mikkola, *Ursl. Gram.*, 87 a j.

jež daly *Sracininъ*,[69]) *črěšńa, trěmъ*. My sem s pravděpodobností řadíme *kraľ, król, korolь* z *kăŗălў̆* < *Cắrŏlus*[70]) a s jistotou *cьrky* (*cirky*) z *cýŗýk-* < germ. *kirik-*.[71]) Dále sem patří staroslověnské плдднне, jež vzniklo přímo z (trad.) *polъdьne* a четкрѣдьньвьнъ, jež vzniklo přímo z (trad.) *četverodьnьvьnъ* nebo spíše *četveredьnьvьnъ* (doloženo); není tedy třeba s Vondrákem a j. předpokládat vypadnutí vokálu.[72]) Jiným dokladem je řecké σάλομα[73]) a snad ojedinělé золъто v Ps. Sin. (srov. § 34).

Přejetí *korabľь* < καράβιον nesvědčí proti. Je to výpůjčka velmi stará, ještě z doby, kdy řec. *β* znělo jako *b*, tedy nejméně z doby kolem narození Krista.[74]) Tehdy ještě nepůsobil, neexistoval foném *ăŗă* a kromě toho druhé *ā* bylo dlouhé.

38. Chronologie těchto změn není tak pozdní a stanovení absolutního data není tak prosté, jak se obvykle soudí. Konečný vývoj fonémů *ăŗá, ăḷă, ў̆ŗў̆, ў̆ḷў̆* spadá sice ještě asi do VIII.—IX. století a přesahuje možná až do stol. X., ale otevření slabiky, odstranění starého difthongu *ăr* je starší, snad značně starší. — Relativní chronologii metathese likvid, t. j. další změny slabik již otevřených, jak jsme ji nastínili v §§ 30—34, podporují asi některé doklady slov přejatých s křesťanstvím: *1. ăltáre, ălmuósan* > *ălў̆tāŗў̆, ălў̆mūžў̆nā̆* (trad. *olъtaŕь, alъmužьno, -a*), poněvadž v slabice před přízvukem máme asi intonaci raženou; starší změna, *ăŗă* s int. raž. > *rā-*, byla už mrtvá, proto se slabika otevírá už jen „nouzově", pomocí epenthetického jeru. *2.* Naopak, *àr(a)w-* > *răwānў̆ā* (trad. *rovanьja*), poněvadž cizí přízvuk se v praslovanštině chápe jako intonace tažená a „přesmyk" *ăŗă* na začátku slov, s int. taženou, probíhal v českém jazykovém prostoru později, když už metathese starých *ăŗă-* byla skončenou a mrtvou záležitostí.

Tak by odpadla i potřeba Nahtigalova předpokladu, že byl rozdíl v přejímání náslovných *ort-/olt-* mezi výpůjčkami učenými a lidovými (*olъtarь : rovanija*).[75])

---

[69]) Podle *i* místo *ē* se domníváme, že může jít spíše o přejetí z řečtiny (Σαρακηνός), než z latiny, při čemž *c* je výsledkem druhé palatalisace, podobně jako v *cьrky* a snad v *cěsaŕ*; šlo prostě o nové *i* a nezáleželo na tom, zda je difthongického původu nebo ne.

[70]) Přízvuk, a tedy i kvantita *ŏ*, jsou zaručeny liturgickými texty, kde se přízvuk označuje, i vývojem francouzským. — Srov. Vondrák, *Vgl. Gram.*, 400 sub linea. Kloníme se spíše k Solmsenovi, AfslPh 24, 571, s kterým Vondrák polemisuje. — Srov. též Berneker, *Et. Wtb.*, s. v.

[71]) Srov. ibid., 405, příp. 658—659.

[72]) Viz Vondrák, *Vgl. Gram.*, 404 a *Aksl. Gram.*, 353—355.

[73]) T. j. *sălămā* (trad. *solma* ‚stramentum'); viz R. Nahtigal, *Slovanski jeziki*², 1952, 16. Ojedinělost tohoto dokladu vyplývá ze skutečnosti, že svarabhaktický vokál v druhé polovině *ăŗă*... nebyl cizímu uchu dobře postižitelný — proto je v přepisech obvykle jen *ar*...; v daném výrazu bylo přesnější přejetí usnadněno stoupavou intonací, srov. rus. *соло́ма*.

[74]) Srov. L. Niederle, *Slovanské starožitnosti. Původ a počátky Slovanů východních.* Praha 1924, 136.

[75]) R. Nahtigal, *Starocerkvenoslovanske študije*, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 15, fil.-lingv. odsek 3, 1936, 30.

Vliv intonace na monofthongisaci difthongů

38. Pro vysvětlení [illegible] s různou intonací [illegible] intonace [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (strsl. ě).

39. Zdá se, že působením zákona otevřených slabik v skupinách vokál + sonant lze vokalické povahy vycházející sonant se vokalisoval a poté docházelo k fusi dvou nestejných vokalických složek v homogenní monofthongický vokál nové kvality. Stará spojení ei, ai, oi, eu, ou, ai (a symbolicky kteroukoli sonantu) dala nejprve [illegible]. Čím byla vokalická povaha druhých komponentů artikulačně bližší, tím snáze a dříve docházelo k vzniku nových monofthongů. — ę byl nasální element vokalické povahy, nikoli totožný s ę, ale bez lingválního závěru.[76] — Skupiny ar, al nebyly pravé fuse dvou komponentů [illegible] schopny, proto se vyvíjely poněkud odchylně, s uplatněním svarabhaktických vokálů.

Tak zvaná III. palatalisace

40. Třetí palatalisací tradičně nazýváme změnu velár k, g, ch v c, z, s (resp. š) po ь, i, ę (strsl. otьcь, pěnęgь, vьsь, dědьcь, kъnęzь a pod.[77]) — Výklad III. palatalisace působil velké obtíže: jednak od doby [illegible] progresivní povahou, kterou se liší od palatalisace první i druhé, jednak tím, že probíhá jen po některých palatálních vokálech (ь, i, ę) a konečně hlavně proto, že probíhá zdánlivě nepravidelně, nedůsledně. — Okolnost, že III. palatalisace nastává po ь, i, ę, se vykládala obvykle tak, že jde o vokály úzké. Namítáme: Bylo ę úzké, když [illegible] a nikde nepřešlo v blízku nižší než e? O povaze ę nic nevíme, leda to, že na konci slov nevznikalo. Chceme-li s Meilletem předpokládat [illegible], proč to neplatí také pro [illegible] (strsl. [illegible])[78] — Je jasné, že palatalisace velár souvisí s palatálností vokálů, jak by však souvisela palatalisace kon-

---

76) Je to obdobné [illegible]
77) Takové [illegible] srov. M. Komárek, Slovo a slovesnost, 13 [illegible]
78) O [illegible] Machek [illegible] nemění nic v názoru na podstatu III. palatalisace.
79) A. Meillet, o. c., 31 [illegible]

sonantu s vokálem úzkým? — Skutečnost, že palatalisace tato nenastává vždy, vysvětloval Baudouin de Courtenay tak, že nastala jen po vokálech akcentovaných. To však nevysvětlí bez násilností všechny případy.[79]) A. Belić se domníval, že palatalisace nastala před *a* a *o*, nikoli však před ъ, *y*. To dokazuje i známý případ ruského *зги* (*ни зги не видать*), což je původem gen. sg. od trad. *stьga* > *stьʒa*, dávno v tomto rčení vypadlý ze systému a ustrnulý, jakož i výrazy jako *kъnęgyni*, *mękъkъ* atp.; tvary typu *otьcь* < *otьkъ* jsou analogické.[80]) Meillet poukázal na to, že kolísání je pak jen po *i* a vyložil to tak, že po starém *ī* palatalisace nastávala, po *ei̯* nikoli (o. c. 92). Správně ukázal na sekundárnost některých dokladů, na př. že *sikъ* (vedle *sicь*) je mladé.[81]) Vondrák dokonce pomýšlel na rozdílnost podle gramatického rodu (poměr *starikъ*, *ǫžika*, *bližika* m. : *děvica*, *učenica* f.)[82]) Namítáme: jsou i případy *ǫžika* : *pьjanica*, ač obě jsou maskulina; kromě toho je ještě i ze staroslověnštiny známo, že substantiva typu *ǫžika* byla dlouho heterogenea. Jsou tato jména opravdu stará? Podle toho, že obě, *ǫžika* i *bližika*, jsou omezena na slovní zásobu staroslověnskou, se zdá, že to mohou být lexikální neologismy. — Obecně je známo, že III. palatalisace nenastává před konsonantem (trad. *mьgla*).

Také v chronologii III. palatalisace nebyla shoda názorů. Baudouin de Courtenay, Havránek a Belić ji pokládali za jev mladší než palatalisace druhá, Ščepkin, Lehr-Spławiński, Trubeckoj, Vondrák Ekblom ji měli za starší. Hlavní úlohu při chronologickém zařazení měly tvary typu *vьsěmь* místo *vьsimь*.[83]) Jasné vždy bylo, že je mladší než I. palatalisace; zaručují to formy *otьče* (voc.), *otьčь* (adj. possess.), *ličese* (gen.) proti *otьcь*, *otьca*, *lice*, jakož i totožné výsledky assibilace *ḱ*, *ǵ* i vývoj *cḱ*, ať pocházejí z palatalisace II. nebo III., proti odchylným střídnicím palatalisace prvé.

41. Náš výklad. Tak zvaná III. palatalisace se provedla důsledně, a to tehdy, jestliže před velárou bezprostředně předcházel vysoký vokál palatální a bezprostředně následoval nízký vokál velární.[84]) Také III. palatalisace vyplývá ze vzájemného vztahu sousedících isotopních konsonantů a vokálů (viz § 15); proto je nutnou podmínkou bezprostřední sousedství nejen s vokálem následujícím, ale i s předcházejícím. III. palatalisace má dvě fáze a také dvě příčiny:

---

79) Ibid. 92.

80) A. Belić, *Јужнословенски филолог* 2 (19 . .) 18 n.; srov. též R. Nahtigal, *Slov. jez.*², 37 n. a *Ruski jezik v poljudnoznanstveni luči*, 1946, 86 n. — V strus. вχоу (=вьсьж) je asi sekundární, analogické *ch*.

81) Pro nás není obtíž u adj. *velikъ*, které je bezpečně sekundární (poznatek z lexikálního rozboru Pražských zlomků — v naší rukopisné práci). A není suffix *-ikъ (starikъ)* vůbec mladý? Pak by nebylo třeba ani zmíněného Meilletova výkladu o *ei̯*.

82) Vondrák, 354.

83) Ibid. 354—355.

84) Theoreticky je nutno říci „následoval-li nízký vokál *velární*“ — pro vysvětlení příčiny jevu (viz dále), prakticky to ale potřebné není, poněvadž všude tam, kde následoval vokál palatální, nastala už dříve palatalisace I.

1. Výchozí stav: *vysoký vokál přední + velára + nízký vokál zadní*, na př. *ĭ̯ + k + ā*: *dīwĭ̯kā* (trad. *děvika*). Na rozdíl od případů jiných, jako *nízký vokál přední + velára + nízký vokál zadní* (typ *ryką*, trad. *rěku*) nebo *vysoký vokál přední + velára + vysoký vokál zadní* (typ *stĭ̯gy*, trad. *stьgy*), je tu mezi oběma isotopickou souhláskou (velárou) oddělenými vokály dvojnásobná tense: liší se nejen výškou, ale i timbrem (místem artikulace). Proto nastává assimilace nízkého vokálu zadního v nízký vokál přední, čímž se tense o polovinu zmenší: vzniká *dīwĭ̯kǟ*. Jako ve všech popsaných jevech, probíhá i zde assimilace směrem k příznakovosti (palatálnosti), a to také r e g r e s i v n ě.

2. Výchozí stav po assimilaci: *vysoký vokál přední + velára + nízký vokál p ř e d n í*, na př. *ĭ̯ + k + ǟ*: *dīwĭ̯kǟ*. Tato konstelace vyvolává obyčejnou (regresivní) palatalisaci velár: *dīwĭ̯kǟ* > *dīwĭ̯ḱǟ* > (assibilací palatálních oklusiv) *dīwĭ̯cǟ* (trad. *děvicě*, stsl. hlah. ⰴⰵⰲⰻⱌⰰ).

42. C h r o n o l o g i e. T. zv. III. palatalisace je změna značně stará, ale bezpečně lze předpokládat, že je mladší než palatalisace I. (viz § 40). Je však starší než důsledné uplatňování otevřených slabik. Důvody: Palatalisace nenastala po (trad.) *ьr*, *ьl* (na př. *wĭ̯rchŭ̯*, *wĭ̯lkŭ̯*, trad. *vьrchъ*, *vьlkъ*), poněvadž v době před působením zákona otevřených slabik tu nebylo bezprostředního sousedství vysokého předního vokálu s následující velárou. Po *ĭ̯n* (trad. *ьn*) palatalisace nastat musela, poněvadž tu bezprostřední kontakt byl: před velárou bylo *n* velární, na př. (gen.) *kŭ̯nĭ̯ŋgād* (trad. *kъnьŋgad*).

O velárnosti tohoto *ŋ* nemáme pochybností. Existence takové posiční varianty je pro indoevropštinu doložena starou indštinou, řečtinou, germánštinou a j. a obecně se předpokládá.[85] Je pravda, že v nových slovanských jazycích není velární posiční varianta *ŋ* obecná (není na př. v ruštině). To však je jiná záležitost: všechna stará *ŋ* nutně musela zaniknout podle zákona otevřených slabik. Když se pak, mnohem později, vytvořila nová spojení *n + velára*, někde se velární *ŋ* znovu vytvořilo (na př. v češtině), jinde nikoli (na př. v ruštině). Nemáme tedy žádné vážné důvody, abychom pochybovali o pokračování indoevropského posičního velárního *ŋ* v praslovanštině.

Kdyby III. palatalisace byla mladší než důsledné uplatnění zákona otevřených slabik, tedy když už *ĭ̯ŋ* > *ą̈* (trad. *ьŋ* > *ę*), bylo by nepochopitelné, proč po *ą̈* palatalisace nastává, zatím co po *ä* a *ǟ* (trad. *e* a *ě*) nikoli. Případy typu *tęgo* (luaz) : *tęzati* : *tągъ* je třeba chápat jako původní *täŋgās* : *tĭ̯ŋgātäį* : *täŋgŭ̯s* (trad. *teŋgos* : *tьŋgatei̯* : *toŋgъs*), podobně jako na př. *berą* : *bьrati* : *-borъ*. — *3*. Proto také palatalisace nenastává po *i* vzniklém z *äį*, protože *į* tu před působením zákona otevřených slabik vystupovalo jako sonant a nezpůsobovalo tedy assimilaci vokálů — je-li správný a potřebný výklad Meilletův (srov. § 40 a pozn. 81). — *4*. Pochopitelná je pak i morfologická analogie, neboť paradigmata před likvidací difthongů podle „zákona“ otevřených slabik vypadala takto:[86])

85) Srov. B r u g m a n n, *K. vergl. Gr.*, 110. — B a u d i š, *Strukt. jaz. ide.*, 86.

86) Tvary s III. palatalisací vyznačujeme kursivou. — Na místě této palatalisace píšeme už assibilovanou podobu (*c*, *ʒ*) pro větší zřetelnost; předpokládáme v té době však ještě *ḱ*, *ǵ*.

Sg.	Pl.	Du.
N. ătȳkȳs (trad. otьkъs)	N. V. *ătȳcăį*	N. A. V. *ătȳcā̆*
G. *ătȳcā̆d*	G. ătȳkȳn	G. L. *ătȳcău̯*
D. *ătȳcău̯*	D. *ătȳcā̆mȳs*	D. I. *ătȳcāmā*
A. ătȳkȳn	A. ătȳkȳns	
V. ătȳčā̆	L. *ătȳcăįchȳ*	
L. *ătȳcăį*	I. ătȳkȳs (?)	
I. *ătȳcā̆mȳ*		
N. *stȳʒā̆* (trad. *stьʒa*)	N. V. stȳgȳs	N. A. V. *stȳʒăį*
G. stȳgȳns	G. stȳgȳn	G. L. *stȳʒău̯*
D. *stȳʒăį*	D. *stȳʒā̆mȳs*	D. I. *stȳʒāmā*
A. *stȳʒăn*	A. stȳgȳns	
V. *stȳʒā̆*	L. *stȳʒā̆chȳ*	
L. *stȳʒăį*	I. *stȳʒāmȳ(s)*	
I. *stȳʒā̆-* (?)		

Při takové převaze palatálních forem, totožných s příslušným skloňováním *i̯o*-kmenů a *i̯ā*-kmenů, nebylo možno nepřeřadit celé paradigma k deklinaci měkkých kmenů i v zbývajících nepalatalisovaných pádových tvarech.

Po důsledném provedení zákona otevřených slabik nebyly už potřebné podmínky pro III. palatalisaci; v jednotlivých tvarech bránil zesílený slabičný předěl, v paradigmatickém celku pak podstatně snížený počet tvarů s nízkou zadní samohláskou po veláře. Proto III. palatalisace už neprobíhala tam, kde příznivá situace zdánlivě nově nastala po hláskových změnách (na př. gen. sg. *ūčănȳkā* [trad. *učenika*] < *au̯čănăi̯kād; wȳr̥ȳchā, wȳl̥ȳkā* [trad. *vrьcha, vlьka*] < *wȳr̥chād, wȳl̥kād*), pokud ovšem nejde o pouhou novou aplikaci starých hotových suffixů *(mǫčenica)*.

Tak zvaná třetí palatalisace je dokonce asi starší než mladší fáze zákona harmonie slabiky — než palatalisace vokálů. Bohužel jen ojedinělým důkazem toho je slovo *i̯ȳgă*, stsl. иго, čes. *jho*, sti. *jugám*, řec. ζύγον, lat. *iugum*, srov. lit. *jùngti* — ide. *i̯ŭgom*. Fakt, že tu III. palatalisace neproběhla, ukazuje, že v její době byla patrně ještě podoba *i̯ȳgăn* (trad. *jъgon*), nikoli ještě *i̯ȳgăn* (trad. *jьgon*).

Vznik tvarů (trad.) *otьcь, otьci* (instr. pl. a pod.) není tomu na odpor: šlo tu v podstatě o změnu morfologickou a palatalisace samohlásek nastala dotatečně.

43. Právě t. zv. III. palatalisace způsobila f o n o l o g i s a c i palatálních konsonantů: po změně *čj* . . . > *č* (viz § 47) vznikly významově odlišné dvojice *ătȳčā̆* (gen. sg. m.-n. adj. possess.) *: ătȳcā̆* (gen. sg. subst.), t. j. trad. *otьča : otьca.*

Je jasné, že relativní chronologie t. zv. II. a III. palatalisace je obrácená: III. palatalisace (trad. *otьca, stьʒa, kъnęʒa*) je starší než palatalisace II. (loc. trad. *rǫcě, noʒě* a pod.). Pokud nebude podána chronologie přesnější, svědčí společné výsledky jen o tom, že a s s i b i l a c e obou palatalisací spadá do téže doby; jinými slovy: t. zv. III. palatalisace mohla značně dlouho trvat v stadiu

ḱ, ǵ, cḱ, pak vznikla nová *ḱ, ǵ, cḱ* palatalisací druhou a potom se společně assibilovaly v *ć, ʒ́, ś* (zsl. *š*). — Absolutní chronologii t. zv. III. palatalisace lze zakládat i dále — jako se to dálo doposud[87]) — na chronologii přejetí *kuning, pfenning, ôsering, schilling* a *gabigs*, při čemž však styk Slovanů s Germány je jen terminus a quo. Více bude lze říci, až se nám podaří určit chronologii zákona otevřených slabik, kde je i pro absolutní hledisko situace o to výhodnější, že kriterií je celá řada.

Vasmerův doklad Γαρδίκι (*Sl. in Gr.*, hlavně 103 n.) lze sotva chápat jako starý stav (*gardŭkŭ*, trad. *gordькъ*); ani H i l'f e r d i n g o v o čtení (v. ibid.) neuspokojuje (čte *gardići*, ale κ není ekvivalentem *c*!). Máme za to, že řecké znění reflektuje slovanské *găr(ă)dĭḱĭ* (trad. *gordьk'ь*), tedy s provedenou, ale ještě neassibilovanou III. palatalisací: řecké κ před ι je palatální a může tedy velmi dobře representovat slovanské *ḱ*; obě ι zcela normálně zastupují praslovanské *ĭ* (trad. *ь*). Interpretace, jako by šlo o podobu před III. palatalisací, narazí na obtíže: proč by se znění *gărdĭkŭs* (trad. *gordькъs*) — v každém případě s *ŭ* (trad. *ъ*) po *k* a velmi pravděpodobně s *s* na konci — přiřadilo právě k řeckým substantivum na -ι(ον)? — Slova *cĭrĭkŭ, cątā, cāsārĭ, scĭlązĭ* (trad. *cьrky, cęta, cěsaŕь, scьlęʒь* > *stьlęʒь*) nasvědčují jen tomu, že byla přejata až po období působnosti I. palatalisace. Zda se časově stýkají s obdobím palatalisace III. nebo II., nelze rozhodnout. Difthongický původ předního vokálu není pro II. palatalisaci podstatný; rozhodující je to, že jsou to přední vokály n o v é, mladší než I. palatalisace.

Poznámka: Pro slova *māsącĭ, zājącĭ, krājącĭ* (trad. *měsęcь, zajęcь, krajęcь*) je třeba předpokládat suffix v nulovém stupni *-n̥ko-* > *-ĭnkă-* (trad. *-ьnko-*), jak na to ukazuje lotyšské *zasins*. (Nejde-li tu o nějakou morfologickou analogii?) — V těchto případech předpokládá nulový stupeň i R. E k b l o m,[88]) jehož pojetí se náš výklad poněkud blíží. E. se domnívá, že tak zvaná III. palatalisace nastávala v seskupení *i + velára + j + zadní vokál*. Považuje ji tedy také za regresivní a dostává se vlastně přímo do našeho druhého stadia s tím rozdílem, že místo předního vokálu předpokládá *j (i̯) + zadní vokál*. To jej však nutí k uznávání starého *i̯o*-kmenového nebo *i̯ā*-kmenového suffixu v slovech s III. palatalisací, což má své obtíže: proč má na př. *otьcь* vok. *otьče*, ale proč nenastala I. palatalisace v ostatních pádech před *i̯*? Proč se přejaté *kuning* zařadilo k *i̯o*-kmenům, když k tomu nebyl žádný důvod? (Nelze s Machkem odkazovat na jména *cěsaŕь, kralь*; tam příčina byla: *-aŕ* se řídilo podle přejetí typu *-ārius*, cizí *l* se chápalo jako měkké, nevelární.) Nesnadno pochopíme i gen. **stьgy*. Také z Ekblomova vysvětlení nevyplývá, proč předchozí *i* působilo jinak než ostatní vokály přední řady, když nikde jinde se takové rozdíly neprojevují.

---

[87]) Srov. N a h t i g a l, *Slov. jez.*², 38.

[88]) Nejnověji v studii *Die frühe dorsale Palatalisierung im Slavischen*. Skrifter utgivna av K. human. vetenskapssamfundat i Uppsala 39: 2, 1951, 85 n. Tam je i nejnovější literatura předmětu a odpověď na starší námitky M i l e w s k é h o. — Rec. V. M a c h e k, ZslPh 22 (1953) 223—226.

Zrušení sonantů jako samostatné skupiny (přechod v konsonanty)

44. Charakteristickou funkční vlastností sonantů bylo vystupovat vždy v těsném sousedství vokálu, tvořit s ním jednoslabičné útvary — difthongy klesavé nebo stoupavé. K těmto útvarům se na začátku nebo na konci anebo na obou místech mohl přimykat tautosyllabický konsonant nebo skupina konsonantů (ide. *u̯oi̯-de*, *di̯eu̯*, řec. δεί-κνυ-μι, lat. *ei̯-i̯us*, psl. *să-strai̯*). Po provedení první fáze zákona otevřených slabik — po otevření slabik zavřených konsonantem — stala se funkce (neúplného) zavírače slabiky hlavním funkčním příznakem sonantů. Další fáze zákona otevřených slabik vyřadily sonanty z této hlavní funkce. Proto se sonanty přestaly držet i v mnohem méně výrazné poloze, na začátku stoupavých difthongů, a mění se tam v konsonanty: *i̯* se mění v *j*, *u̯* přechází ve *w*; podobné změny bezpochyby nastaly i u ostatních bývalých sonantů (sonantické *m̯*, *n̯*, *r̯*, *l̯* > konsonantické *m*, *n*, *r*, *l*).[89]

Tím vzniká z bývalých spojení konsonantů a sonantů řada nových konsonantických skupin, které přirozenou cestou vedou k assimilaci. K těmto assimilačním jevům patří palatalisace alveolár a vznik epenthetického *ľ*. (Viz dále.) Na př. v skupině *di̯* (*mădi̯ā*, trad. *medi̯a*), kde *i̯* mělo sonantickou (t. j. téměř vokalickou) povahu, nebylo místa k podstatnější assimilaci,[90] kdežto v pozdějším spojení *dj* (*mădjā*, trad. *medja*) byla assimilace téměř nutná: *măďjā*.

Přechod sonantů v konsonanty je změna, jejíž výchozí ohnisko je třeba hledat na zápslov. jazykovém území. Šířila se odtud na východ a na jih. Soudíme tak jednak z postupu palatalisace alveolár (§ 49), jednak z

vývoje skupin *kw*, *gw*, *chw* před palatálním vokálem

45. V slovech *ku̯ai̯tў̆*, *gu̯ai̯zdā* a v loc. sg. i pl. a v nom. pl. subst. *u̯ў̆l̯ў̆chu̯ў̆* (trad. *kvoi̯tъ*, *gvoi̯zda* nebo *gvai̯zda*, *vъlchvi*) náležitě vznikly monofthongisací nové palatální vokály *ā̆* a *ȳ̆* (trad. *ě*, *i*) a způsobily podle zákona harmonie slabiky (druhou) palatalisaci velárního *u̯* > *ü̯*[91]) a to pak působilo běžnou (druhou) palatalisaci předchozího velárního konsonantu: *ku̯ai̯tў̆* > *ku̯ā̆tў̆* > *kü̯ā̆tў̆* > *ḱü̯ā̆tў̆* > *cwā̆tў̆* (trad. *cvětъ*), *gu̯ai̯zdā* > *gu̯ā̆zdā* > *gü̯ā̆zdā* > *ǵü̯ā̆zdā* > *ʒwā̆zdā* (trad. *ʒvězda*), nom. pl. *u̯ў̆lchu̯ai̯* > *u̯ў̆l̯ў̆chu̯ȳ̆* > *u̯ў̆l̯ў̆chü̯ȳ̆* > *u̯ў̆l̯ў̆cḱü̯ȳ̆* > *wў̆l̯ў̆śwȳ̆* (trad. *vъlsvi*). Když se pak labiopalatální *ü̯* změnilo v neisotopické labiální *w* (viz § 15), palatální konsonant před ním už zůstal.

Zde se naskýtá otázka zařazení labiovelárního *u̯* v slovanském hláskovém systému vůbec: jestliže podléhalo zákonu harmonie slabiky, jak jsme právě ukázali, bylo velárou,

---

89) Také eventuální posiční palatální variant sonantu *u̯*, totiž *ü̯* se mění v labiální konsonant *w*, jako labiála tehdy ještě neschopný palatalisace (viz § 45).

90) Nelze poukazovat na př. na čes. a rus. *di*, *ti*, *ni* > *ďi*, *ťi*, *ňi*; zde byl vývoj zcela jiný, viz § 58.

91) Foneticko-akusticky srov. *ü̯* ve francouzštině: *huite* = *ü̯itə*.

sonantem zadního timbru; pak ale bychom v slovech *kwȳ̄čātȳ̄, kwȳ̄lȳ̄tȳ̄, kwy̆rk-, kwȳ̄stȳ̄, gwȳ̄zdātȳ̄* a ve voc. *wy̆l̥y̆chwă* (trad. *kvičati, kviliti, kvьrknǫti, kvisti, gvizdati* a *vъlchve*) očekávali starou palatalisaci, neboť jde vesměs o palatální vokály staré, monofthongické. Taková palatalisace měla způsobit I. palatalisaci předchozích velár, tedy *ku̯-, gu̯-, chu̯-* > *ḱü̯-, ǵü̯-, cḣü̯-* > *čw-, ǯw-, šw-*. Několik dokladů tomu skutečně nasvědčuje: sln. *čvičala* ‚turdus', hluž.-srb. *čvilić* ‚torquere', sln. *žvîžg* ‚sibilus'; aspoň upozorňujeme na možnost etymologie *čьrkati* (rus. *черкать*, ukr. *черкати*, brus. *чыркаць*, pol. *czarknąć*, sln. *črkati*) < *čvьrkati* (<*ḱü̯y̆rk-*) a na dvojitost sch. *gvèrōk* ‚strabo' proti *žvrljast* ‚non longe videns'.[92]) Kdybychom jednotlivé případy posuzovali isolovaně, byly by po ruce různé možnosti výkladu, na př. předpoklad, že *kvičati*, jež je běžné i ve východoslovanských a jihoslovanských jazycích (vedle sln. *cvičati* a rus. dial. *цвикать*), je pozdějšího původu, že *cviliti* a *cvisti* je kontaminace s paralelními *o*-stupni (trad.) *cvěl-* a *cvět-* (ide. *ku̯oi̯l-, ku̯oi̯t-)*, kde je *cv* náležité (II. palatalisací). Celek je však přece aspoň podezřelý; pokud můžeme z tak malého počtu dokladů — a to ještě většinou onomatopoických (!) — vyvodit nějaký závěr, zdá se nám možný tento výklad: Labiovelární sonant *u̯* zůstal v slovanském systému fonémů labiálou; velárnost byla jen sekundárním příznakem, který neurčoval základní charakter hlásky. Je možné, že tato velární složka fonému podléhala nefonologické palatalisaci, která i při labiální povaze sonantu někdy vyvolala zmíněné případy I. palatalisace (*čw, ǯw*). Když však monofthongisací vznikla nová *ū/ǖ* (< *ō/ǭ*), přiřadil se k nim i sonant *u̯*; tak se podle posiční varianty *ǖ* vyvíjela i posiční varianta *ü̯*, která byla schopna působit II. palatalisaci. Když se pak *u* i *ü* měnily v konsonant, vznikalo jediné *w*, poněvadž palatalisace byly schopné jen veláry, jako hlásky isotopické. — Proto také nemůžeme kvalitu starého *u̯* - *ü̯* kontrolovat jinde než v postvelárním postavení (jinde se v dalším vývoji nemohla projevit).

Vznik *ü̯* postupoval patrně z jihu, změna *u̯* (*ü̯*) ve *w*, v rámci zrušení sonantů jako skupiny, patrně ze západu. Souhra obojí chronologie pak asi způsobila, že za *kw, gw, chw* před starými i novými palatálními vokály máme v jihoslovanských jazyzích pravidelně *cw, ʒw, sw* (II. palatalisací, na př. *cvětъ, ʒvězda*, ale i *cviliti, cvisti* . . .). Když vlna vzniku *ü̯* došla na západ, narazila už na konsonantickou labiálu *w*, kterou palatalisovat nemohla. Četné výjimky západoslovanské povahy na Rusi (na př. rus. *квичать, квика, квилить* a j., podobně v ukr. a brus.)[93]) ukazují na střetnutí těchto dvou vln na východoslovanském území, při čemž jihoslovanská změna (vznik *ü̯*) měla větší časový předstih.[94]) — Závěrem podotýkáme, že názory, vyslovené v této kapitole o *kw, gw, chw* a *ü̯* považujeme spíše za možnost, za hypothesu předloženou k diskusi, než za theorii spolehlivě ověřenou materiálem.[95])

---

[92]) *Gverok* je patrně novější přejetí z ital. *guercio*, ale máme významově shodné litevské paralely *žvaĩras* a *žvairù*. Lit. *ž* by bylo něco podobného jako u *gwăzdā—žvaigždẽ*; srov. v Bernekerově a Miklošičově etym. slovníku. — Ohledně *skvьrna* přijímáme Horálkův výklad ve sborníku *Slovanské studie*, Praha 1948, 119.

[93]) Rus. dial. *квет, квёт* . . ., ukr. *квiт* (// *цвiт*) a brus. *квет* (// *цвет*) pokládá Berneker za polonismus. Je to však pravděpodobné u tak běžného a prostého slova a na tak velkém území?

[94]) Snad by mohl souviset s konsonantisací sonantů i vývoj lužicko-srbských skupin *kr, pr, tr;* srov. Vondrák, *Vgl. Gram.*, 386 n.

[95]) Srov. B. Havránek, *Ein phonologischer Beitrag* . . ., Travaux du CLP 8 (1939) 331 a zde v § 50 (ke konci).

Defonologisace *j*

46. Sonant *i̯*, zděděný z prajazyka, vyskytoval se vesměs v sousedství vokálů a tvořil stoupavé nebo klesavé difthongy, jak tomu bylo u sonantů vůbec. Toto *i̯* bylo fonémem: na jeho přítomnosti nebo absenci i na jeho střídání, zvláště s *u̯*, závisel význam slov a tvarů: *ăty̆kā(d) : ăty̆ki̯ā(d)* (pozdější trad. *otьca* gen. sg. subst. : *otьča* gen. sg. m.-n. adj. possess.), *rākau̯ : rākai̯* (pozd. trad. *raku* dat. sg. a gen.-loc. du. : *racě* loc. sg. a *raci* nom. pl. téhož subst.) a pod. Tyto případy byly dosti hojné a nelze je pokládat za výjimky, takže fonologické postavení *i̯* bylo pevné. — První vážné narušení této posice nastalo po uskutečnění zákona harmonie slabiky. Po I. palatalisaci bylo *i̯* po bývalých velárách nadbytečné (*ăty̆kād : ăty̆či̯ād*, trad. *otьka : otьči̯a*). Po palatalisaci vokálů, k níž docházelo právě jen po *i̯*, stalo se fonologickým pleonasmem i každé intervokalické *i̯*, po němž musela následovat samohláska předního timbru, která už sama byla fonémem. (Případy *vokál + i̯ + vokál předního timbru* se vedle stejné kombinace bez *i̯* nevyskytovaly, takže fonologickou hodnotu neměla ani přítomnost nebo absence sonantu. Proto se také mohlo *i̯* snadno vsouvat jako hiatická hláska: *stăātăi̯ > stăi̯ātăi̯*, trad. *stojati.*) — K dalšímu podstatnému narušení fonologického charakteru sonantu *i̯* došlo zrušením klesavých difthongů podle zákona otevřených slabik. Protiklad *ai̯, äi̯ : au̯, äu̯* se zrušil úplně. — Po palatalisaci alveolár (viz § 49n.) se staly nadbytečnými další sonanty *i̯*, změněné tehdy již v konsonanty *j*: poměr *su̯ātā : su̯ātiā* se změnil v *swātā : swāťjā* (trad. *světě : svěťja*), kde se fonologický rozdíl jeví už v poměru *t : ť*. Podobně je tomu po vzniku epenthetického *ľ* po labiálách (viz § 52). — Na začátku slov nebylo případů, že by stály fonologicky proti sobě *j + přední vokál : přední vokál* (na př. *jä- : ä-*). V případech *jāchāty̆ : āchāty̆, jādy̆ : ādy̆, jū : ū* a *jūchă : ūchă* (trad. *jachati* ‚vehi' : *achati* ‚gemere', *jadъ* ptc. praet. act. k *jachati* : *adъ* ‚inferi',[96]) *ju* ‚iam' : *u* ‚apud' a voc. sg. *jucho* ‚ius' : *ucho* ‚auris') bylo *j* před fonologickým předním timbrem následujícího vokálu nevýznamné. Tak postupně došlo k absolutní defonologisaci *j*.

Jestliže vykládáme palatalisaci alveolár (v. § 49 n.) jako assimilaci konsonantů, vede nás to k předpokladu konsonantického *j* již v době jeho defonologisace. Souhlasí to také s tím, co jsme vyložili o zrušení sonantů jako skupiny (§ 44). K možné námitce, že se mnohem snáze defonologisuje *i̯* než *j*, podotýkáme, že tu byl patrně rozdíl mezi fonologickou hodnotou a její fonetickou realisací: když se zrušila skupina sonantů, začalo se *i̯* chápat jako konsonant *(j)*, ale na jeho výslovnosti (fonetické realisaci) to asi nezměnilo nic nebo jen velmi málo. To je třeba mít na paměti i v dalších kapitolách.

Důsledky defonologisace *j*

47. V postkonsonantickém postavení nefonologické *j* odpadlo: *ăty̆čjy̆ > ăty̆čy̆, măďjā > măďā, ūtăplăny̆ > ūtăpľăny̆* (trad. *otьčjь > otьčь, meďja >*

[96]) To může být mnohem pozdější výpůjčka.

meďa, *utopljenъ* > *utopľenъ*). V poloze intervokalické a v násloví se *j* stalo nepevnou a nefonologickou posiční hláskou, hlavně hiátovou. Jako takové mohlo odpadnout: *jăwy̆ny̆* > *ăwy̆ny̆* > *ăwy̆ny̆* = rus. a ukr. *овин* — ide. *i̯eu̯o-*; *jūny̆* > *ūny̆* = stsl. a strus. *оунъ*, lit. *jáunas* — ide. *i̯uu̯en-*; *jădăty̆*, *jăchāty̆* > vsl. *ădăty̆*, *ăchāty̆* = strus. *ѣдеть*, *ѣхати*, ukr. *їде*, *їхати*. Naopak zase mohlo pronikat i na místa etymologicky nenáležitá, jako hláska hiátová a prothetická před vokály předního timbru: *stăāty̆* > *stăjāty̆* (trad. *stojati*) a pod.[97])

V specifické situaci bylo *j* v sousedství *y̆* a *y̆* (trad. *ь* a *ъ*). Jestliže *y̆* (trad. *ь*) následovalo po *j* (nebo ještě po *i̯*?), mohlo s ním splynout v dlouhé *ȳ* (trad. *i*): odtud rus. a jihoslovanské *игра*, *имею* proti stč. *jhra*, *jmám*. Nelze tu však přezírat ani možnost pozdního vzniku *i-* z *j-* (vokalisace t. zv. pobočné slabiky). Následovalo-li *j* (*i̯*) po *y̆* neb *y̆* (trad. ь nebo ъ), vznikal podobný součet patrně všude tam, kde intervokalické *j* mizelo, t. j. v těch jazycích, kde docházelo ke kontrakci. Znamená to, že po příbuzné hlásce *j* nemizelo bez náhrady: *y̆* + *j* > *ȳ*, *y̆* + *j* > *ȳ* (trad. *ь* + *j* > *i*, *ъ* + *j* > *y*), na př. *znāmăny̆jă* > *znāmănȳă* (trad. *znamenьje* > *znamenie*). Avšak tyto jevy, právě tak jako kontrakce a částečně i prothese, nejsou už jevy období jazykové jednoty slovanské a překročily by rámec této studie. Že kontrakce po vypadnutí intervokalického *j* je pozdní, o tom svědčí na př. staroslověnština i čeština podle grafiky Kijevských listů (u složeného adjektiva je situace zvláštní, morfologicky motivovaná; o tom pojednáme jindy). Dále k tomu vede vznik neměkčícího *é* z *oe* v češtině, nedůslednost v polštině i některé jevy jihoslovanské. — K praslovanské prothesi jen poznamenáváme, že *u̯-w* před vysokými vokály zadního timbru bylo asi zvoleno jako paralela k *i̯-j*, o němž jsme se zmínili výše (srov. i pozn. 97). Ve východoslovanských slovech typu *озеро*, jihosl. *olito* souhlasíme s názorem, že jde o přechodné prothetické *h* (*ăzără* > *hăzără* > *ăzără* > *озеро*), jež bývá před *e* i nověji, na př. v luž.-srb. dial. *heleń*, *heŕabc*, *heŕeg* a pod.

48. K chronologii. V postkonsonantickém a postsonantickém postavení zaniklo *i̯-j* po své defonologisaci, ale ještě před úpravou slabik zavřených nasálou nebo likvidou. Proto máme na př. gen. *kăńā*, ptc. *twăŕăny̆* a subst. *wăľā* (trad. *koňa*, *tvořenъ*, *voľa*) nikoli trad. **kǫja*, **tvrajenъ*, **vlaja* a pod., jak bychom očekávali, kdyby výchozí stav zněl ještě **kănjā* **twărjăny̆*, **wăljā* (trad. *konja*, *tvorjenъ*, *volja*); srov. *krāwā* < *kărwā*, *kăru̯ā*. Pokud jde o zánik *j* v poloze intervokalické, je to jev mnohem pozdější, jak ukazuje opožděnost kontrakce vokálů v těch případech.

Palatalisace alveolár

49. Při bezprostředním styku konsonantů je assimilace v místě artikulace přirozeným jevem; zasahuje především ty skupiny konsonantů, kde artikulační místa spolu plynule souvisí (na př. alveoláry—palatály, nikoli třeba alveoláry—veláry).[98]) Téžeslabičnost nevokalických prvků podle „zákona“

---

[97]) V lit. má větší uplatnění hiatické *v*, na př. *stověti* (to vyvrací též event. domněnku, že prothese *v* byla možná jen před labialisovanými vokály).

[98]) V některých jazycích, jak známo, nastávala taková assimilace i mezi konsonanty o vzdálených nebo plynule nesouvisících místech artikulace; srov. lat. *obcurro* > *occurro*, ital. *optimo* > *ottimo* a pod.

otevřených slabik tomuto vývoji napomáhala. Fonologicky tu měla významnou úlohu příznaková povaha palatál; pokračuje tu zákonitost známá z harmonie slabiky, že totiž assimilace probíhá směrem k příznakovosti (srov. § 15). — Stranou ponecháme labiály, poněvadž jejich artikulační místo bylo prakticky neměnné a nesouviselo plynule s artikulačním místem alveolár. Skupiny *velára* + *palatála* v jazyce nebyly (*ki̯* atd. se změnilo už I. palatalisací v *či̯* atd.) a ani spojení *palatála* + *alveolára* se nevyskytovala.[99]) Připadají tedy v úvahu jen skupiny *alveolára* + *palatála*, z nichž byly realisovány tyto: *dj*, *tj*, *sj*, *zj*, *nj*, *rj*, *lj*; *zǯ*, *zʒ́*, *sč*, *sć*, *sš* (původní i < *zč*, *zć*, *zš*). Ve všech případech je stejné řešení: regresivní assimilace první složky v hlásku o témž místě artikulace, jaké má složka druhá. Vzniká tak řada *ďj*, *ťj*, *śj*, *źj*, *ńj*, *ŕj*, *ľj*; *žǯ*, *źʒ́*, *šč*, *ść*, *šš*.

V kombinacích *nová palatála* + *j* zmizelo pak *j*, když se defonologisovalo (viz § 46), takže vznikly nové palatály *ď*, *ť*, *ś*, *ź*, *ń*, *ŕ*, *ľ*. Nové palatální explosivy se pak v slovanských jazycích defonologisovaly podle známého vzoru *swāťā/māďā* (trad. *světja/medja*); jen v mak. zůstaly neassibilovány — viz dále v § 50. — Skupiny *žǯ*, *źʒ́*, *šč*, *ść* se na většině slovanského území udržely až do doby historické; srov. na př. sln. *deždž*, stč. щедрота (Praž. zl.), stsl. дъжда a pod., někdy se dodatečně dissimiluje druhý člen dvojice na čistou explosivu: stsl. иждenетъ,[100]) nčes. *šťedrý*, stsl. иствлити; u *źʒ́* je to pravidlem už v době staré: stsl. дождь, stč. *zábřěždě* ‚diluculo' od **zabrězgъ* a pod.[101]) Zvláště záhy se dissimilační tendence projevuje v památkách staroslověnských z bulharského území.

Také v textech polabských, zachovaných vesměs až z pozdní doby, máme vesměs jen *zd*, *st* (< *žd*, *št*), jako *dâzd* ‚pluvia', *stepa* ‚scindit'.

Tyto dissimilační jevy jsou zárukou, že ještě po palatalisaci alveolár byly výsledky I. i II. palatalisace znělé veláry (*g*) aspoň v těchto posicích v původním stavu assibilace, tedy *ǯ*, *ʒ́* nikoli ještě *ž*, *ź*.

Skupina *šš* se prostě zjednodušila v *š*, na př. stsl. рашиpити. — Skupiny *stj* a *zdj* mají na celém slovanském území stejné střídnice, *šč* a *žǯ* (jež zase mohou > *šť* a *žď*), tedy bez assibilačních růzností typu (trad.) *světja/medja*: *pūstjǎný*, *jāzdjātȳ* > *pūščǎný*, *jāžǯātȳ* (trad. *puščenъ*, *jažǯati*).[102]) Je to však odchylka jen zdánlivá. Ve skutečnosti je tu zcela pravidelný vývoj: v skupinách *stj*, *zdj* se provedla palatalisace alveolárních explosiv, vzniklo *sť*, *zď*. Následovala palatalisace alveolárních sibilant, rovněž pravidelná — vzniklo *šť*, *žď*. Toto *š* a *ž* usměrnilo jen assibilaci *ť* a *ď*, která pod tímto vlivem proběhla všude tak, že výsledné střídnice jsou *šč*, *žǯ*.

50. Je tedy palatalisace alveolár podstatně odlišná od palatalisace velár. Veláry se palatalisovaly před všemi hláskami palatálními, t. j. před sonantem

---

[99]) Jediná výjimka vznikla až při těchto assimilacích; je to *kť*, o němž viz v § 51.

[100]) Luž.-srb. *Drježdźany* není zachovaný starý stav, ale sekundární novotvar *ď* > *dź*) : *-źʒ́-* > *-žď-* > *-ždź-*.

[101]) Srov. na př. Vondrák, *Vgl. Gram.*, 351—353, 357—358. — O zápslov. vývoji *źʒ́* > *žď* viz dále v § 50.

[102]) Přehled viz na př. u Nahtigala, *Slov. jez.*² 36.

i̯, příp. *ṷ*, i před vokály předního timbru. Podstatou této změny je harmonie slabiky, assimilace isotopních fonémů. Alveoláry se palatalisují jen před palatálními konsonanty a podstatou tohoto jevu je assimilace konsonantických skupin; i ta však probíhá vždy směrem k příznakovosti, t. j. k palatálnosti.

Palatalisace alveolár je změna, jejíž výchozí centrum třeba položit na území západoslovanské. Tam ji můžeme časově dost přesně zařadit: Jistě se objevila až po assibilaci I. palatalisace velár, ale před assibilací výsledků III. a II. palatalisace. Proto *ť*, *ď*, vzniklé palatalisací alveolár, i *ť*, *ď* < *ḱ*, *ǵ* z III. a II. palatalisace velár mají stejné výsledky: *swätjä*, *mădjä* > *swäťä*, *măďä* > *swäćä*, *mäʒ́ä* (trad. *svěca*, *meʒa*) stejně jako *ätȳćä*, *kȳnąʒ́ä*, *rąćä*, *näʒ́ä* (trad. *otьca*, *kъnęʒa*, *rǫcě*, *noʒě*). A proto také *ś* vzniklé III. a II. palatalisací se v západní slovanštině fixuje jako *š*, poněvadž se fixuje spolu s *ś*, *ź* > *š*, *ž*, vzniklými palatalisací alveolár *s*, *z* před *j*: čes. *všechen*, pol. *wszystek*, hluž.-srb. *wšón*, dluž.-srb. *wšen*, polab. *vės* < *veš* (mazuřením), čes. *múšě*, pol. *musze*, luž.-srb. *wo muše* (loc. sg. subst. *mucha*) — společně s *näsjȳ*. *näzjȳ* > *näšȳ*, *näžȳ* (trad. *našь*, *nožь*). A proto se také západoslovanské *sḱ*, *zǵ*, vzniklé druhou palatalisací, assibilovalo spolu se skupinami *sť*, *zď* v *šč*, *žǯ*: stč. dat. sg. *dščě*, loc. sg. *u vojščě*, *zábřeždě* (< **zabřěžǯě*), pol. *w Polszcze* a pod.[103])

Ze západu zasáhla vlna palatalisace alveolár dříve bližší východ než vzdálenější jih. Avšak i na východ dospěla až v době, kdy III. a II. palatalisace velár už byly assibilovány. Důsledkem toho je, že se výsledek III. a II. palatalisace velárního *ch* samostatně upevnil jako *ś* (> *s*), strus. вьсь, loc. sg. доусѣ, bez ohledu na alveolární palatalisaci *sj* > *ś* > *š*. Proto se zase později *ť*, *ď* (< *tj*, *dj*) assibilovalo samostatně, bez závislosti na assibilaci III. a II. palatalisace, tehdy už mrtvé; vzniklo свѣча, межа (ukr. pův. *меджа*). A proto se už neměnily hotové skupiny *sc*, *zʒ* < *sḱ*, *zǵ*: strus. дъсцѣ, **dr'azʒě* proti пущенъ, дъжчь (= *puščenъ*, *dъžǯь*).

Na první pohled by se zdálo, že výchslov. assibilace *ť*, *ď* > *č*, *ž* (свѣча, межа) souvisí s I. palatalisací velár a její assibilací, a že je tedy velmi stará. Kromě toho, že by to odporovalo všemu, co jsme o palatalisaci alveolár vyložili, je tu ještě jiný důkaz nesprávnosti takového předpokladu: Palatalisace alveoláry *d* se v ukrajinštině a běloruštině dosud často jeví střídnicí *ǯ* (*дж*), na př. ukr. *ходжу́*, brus. *пасаджу́*. U I. palatalisace tomu tak není nikdy. Je tedy assibilace *ť*, *ď* > *č*, *ǯ* (*ž*) nová. Podobně je tomu i v západní bulharštině (*č*, *ǯ*) a v slovinštině (*tj* > *č*).

O jižních jazycích slovanských platí totéž, co jsme vyložili o jazycích východoslovanských; i tam došla vlna palatalisace alveolár až v době, kdy III. i II. palatalisace velár byly už assibilovány. O tom, že se na jihu alveoláry palatalisovaly ještě později než na východě, svědčí celý soubor faktů: *1.* v makedonštině se ani neprovedla assibilace (*свеќа*, *меѓа*) a také Frisinské zlomky

---

[103]) Mezi *ḱ*, *ǵ* a *ť*, *ď* nečiníme rozdílu: byl to týž foném — palatální explosiva. — Nemyslíme tu na pouhou analogii. Skupiny *sḱ*, *zǵ* daly normální palatalisací alveolár *šḱ*, *žǵ* a ty se pak assibilovaly jako *šť*, *žď* (viz § 49 ke konci). — Nynější dluž.-srb. dat.-loc. sg. *mězdžě* (od *mězga*) a pod. je analogický novotvar.

zastihují slovinské palatály ještě v takovém stavu (*choku, tage*).[104] *2.* Kde se assibilace provedla, ukazuje různost výsledků, že k ní došlo až v samostatném vývoji jednotlivých jazyků, ba i nářečí (bulh. *št, žd,* zápbulh. *č, ǯ,* sch. *ć, đ,* sln. a čak. *č, j*). *3.* Bulharská assibilace se liší od assibilací starých a vznikají skupiny dost nezvyklé (*št, žd*). Zdá se také, že sch. střídnice *ć, đ* jsou pro svou silnou palatálnost a slabší assibilaci poměrně mladé. *4.* Znělá assibiláta ještě nikde nepřešla v prostou sykavku (zápbulh. *ǯ,* sch. *đ*). *5.* Na jihoslovanském území byla palatalisace alveolár ještě dlouho živou změnou: ještě po ustálení analogického *ń* po předložkách vzniká typ stsl. бєж нѥго, ba částečně ještě po zániku slabých jerů (sch. *š ńim*); srov. i přejetí *đak* z *diaconus* a nářeční vývoj *će* < *tje*. Také tvary typu stsl. въжлюблѥнъıи a pod. nejsou nic jiného než další palatalisace alveolár po vzniku nových *ľ*.

Shodu zápslov. střídnic palatalisace alveolár s výsledky II. a III. palatalisace velár a zápslov. *š* místo *ś* vysvětloval v některých podrobnostech podobně, vcelku však chronologicky opačně, N. Trubeckoj, *Über die Entstehung der gemeinwestslavischen Eigentümlichkeiten auf dem Gebiete des Konsonantismus,* ZslPh 7 (1930) 383n. Na rozdíl od něho vykládal tyto jevy B. Havránek na základě bystře vypozorovaných korelací konsonantů a důmyslně uvedl v souvislost s tímto vývojem i rozdíly skupin *kw, gw : cw, ʒw* (*Ein phonologischer Beitrag zur Entwicklung der slavischen Palatalreihen,* Travaux du CLP 8, 1939, 327—334). Nám se však leccos usnadňuje předpokladem většího stáří t. zv. III. palatalisace, kterou Havránek považuje za mladší než druhou.

Změna *kt* > *ť*

51. Tyto dva konsonanty nesousedily artikulačně, takže nebyla možná assimilace plynulým přechodem. Nastala tedy assimilace částečná, o jeden stupeň: *kt* > *kť*, t. j. distance *velára—alveolára* je zmenšena na vzdálenost *velára—palatála.* Pak proběhla assimilace *kť* > *ḱť*, jejíž výsledky (*ḱ* a *ť*) jsou fonologicky, a prakticky i artikulačně totožné, proto nastalo prosté zjednodušení v *ť*. Nečekaná je regresivnost první fáze této assimilace; avšak i ta je motivována přizpůsobením směrem k příznakovosti, t. j. k palatálnosti. (Druhá a třetí fáze, t. j. *kť* > *ḱť* > *ť*, jsou normální.)[105] Že se tato změna chronologicky ztotožňuje s ostatními assimilacemi konsonantických skupin, především s palatalisací alveolár, je z výsledných střídnic evidentní. Nikterak nepřekvapuje, že této změně podléhalo i původní *gt*, jehož znělostní assimilace je velmi stará (existovalo vůbec *gt*?) K paralelnímu vývoji znělé skupiny *gd* nebylo příležitosti.[106])

Připojujeme se k názoru, že změně *kt* > *ť* podléhala všechna *kt*, bez ohledu na timbre následujícího vokálu. S vážnými důvody Bernekerovými, Hujerovými a přízvukovými

---

[104]) Podobně i v starých listinách; viz A. V. Isačenko, *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok,* 1943, 64—67.

[105]) Byl by možný i opačný vývoj: *kt* > *ḱt* > *ḱť* > *ť*, ale obtíž regresivní assimilace se objeví zase v druhé fázi; i tam ji však vysvětlí směr k příznakovosti. — Srov. též podobný vývoj *gn, gl* > *ń, ľ* v románských jazycích.

[106]) *-gda* v *togda, jegda, kogda* je patrně haplologií z *-gȳdā* (trad. *-gъda*), viz Berneker *Et. Wtb.,* sub *i,* str. 418.

(*poku̯-t-os)[107]) jsou v dobrém souladu naše výsledky o zákonitosti praslovanských palatalisací: alveoláry podléhají jen assimilaci k následujícímu konsonantu; vokál přední řady nemůže vyvolat žádný zvláštní vývoj předchozího *t*.[90]) Ostatně theorie o změně *kt* před vokály zadní řady v *t* nemá proti těmto argumentům žádný přesvědčující materiál. Vondrákův „nejjistější příklad" *let-* < *lekt-* (‚volare', lit. *lēkti*) se dnes etymologicky spojuje i s řec. ληκῶ nebo s kořenem *lebt-/lept-*,[108]) praslovanské *pą̄tȳ̆* (trad. *pętъ* ‚quintus') může být už staré *penktos* > *pentos* jako lat. **quīnctus* > *quīntus*; *pāstārȳ̆kȳ̆* (*-ā*) (trad. *pastorъkъ, -a*) sem vůbec nepatří.[109]) Zbývá tedy jediné *plet-/plot-* ‚plecto', jež je málo průkazné už pro svou ojedinělost.[110])

Vznik epenthetického *ľ*

52. Ve spojeních *labiála + j* (*bj, pj, wj, mj*) nebyla možná assimilace jednak proto, že labiály artikulačně plynule nesousedí s palatálami, hlavně však proto, že labiály jsou artikulačně tak pevně vázány, že assimilační posun je nemožný. Proto se assimilace aspoň náhradně vyřešila tak, že se mezi labiálu a palatálu (připadalo v úvahu jen *j*) vsunula alveolára *l*, která se pak palatalisací alveolár změnila v *ľ*: *pjūtȳ̄* > *pljūtȳ̄* > *pľūtȳ̄* (trad. *pľuti*), *grăbjā̄* > *grăbljā̄* > *grăbľā̄* (trad. *grobľa*), *lăwjăṅȳ* > *lăwljăṅȳ* > *lăwľăṅȳ* (trad. *lovľenъ*), *zamjā̄* > *zămljā̄* > *zămľā̄* (trad. *zemľa*).

Spolu s Vondrákem, Meilletem, Rozwadowským, Nahtigalem a j.[111]) pokládáme rozšíření epenthetického *ľ* v praslovanštině za vývojové stadium všeobecné. Západslov. stav bez *ľ* je výsledkem dalšího vývoje, podobně jako je tomu v makedonštině a bulharštině, kde je tento proces historicky sledovatelný.

53. Po zániku *i̯* byly nové palatály k příslušným alveolárám ve fonologickém vztahu. Vysvítá to z významově rozlišených dvojic, jako na př.: *d — ď*: *găspădȳ̄ — găspăďȳ̄* (trad. *gospodi* ‚Domine' — *gospoďi* dat.-loc. sg., nom.-acc.-voc. du. k subst. *gospoďa* ‚domina'); *t—ť*: *Năčą̄rātȳ̆ — Năčą̄rāťȳ̆* (trad. *Načęratь* nom. sg. subst. — *Načęraťь* nom. sg. m. adj. possess.); *z—ź>ž*: *kăzā̄ — kăžā̄* (trad. *kozě* dat.-loc. sg., nom.-acc.-voc. du. ad ‚capra' — *koža* ‚pellis', ‚cutis'); *s—ś>š*: *năsā̄ — năšā̄* (trad. *nosě* loc. sg. ad ad ‚nasus' — *noša*

---

[107]) V článku *Slavische Wortdeutungen, 8. nьktva,* Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlín 1908, 602—603, podal E. Berneker etymologii **nьktva* [stsl. нъщ(ь)ва, rus. *ночва*, bulh. *нъщви*, čes. *necky* atd] ‚σκάφη'. — O. Hujer, *Úvod do dějin jazyka českého*³, 1946, 50—51; nesouhlasíme však s jeho interpretací, že *tj* > *tt* („geminace přešla v palatalisaci"). — R. Nahtigal, *Slov. jez.*² 35—36.

[108]) Viz J. Holub, F. Kopečný: *Etym. slovník jazyka českého*, Praha 1952, sub *letěti*. — Vondrák, *Vgl. Gram.*, 359.

[109]) Vondrák, ibid. — Holub, Kopečný: ibid., s. v.

[110]) Snad by byl možný tento výklad: (pro zřetelnost píši trad.) *plektǫ, plektešь, plektetь* ... > *pleťǫ, pleťešь, pleťetь* ... (stsl. *плєщѫ, *плєщєши atd.), inf. *plektti* > *pleksti* > *plesti* (pravidelný vývoj, srov. Vondrák, *Vgl. Gram.*, 361). Protože však průběžné présentní tvary s *-ť-* (*-ťešь, -ťetь* ...) i poměr présentního *-ť-* k inf. *-sti* byly ojedinělé, nastala analogie podle *metǫ, čьtǫ, vedǫ* // *mesti, čisti, vesti* a pod. Vystačíme však s touto etymologií i na výklad substantiva *plotъ*?

[111]) Vondrák, *Vgl. Gram.*, 376n., *Aksl. Gram.*, 322n. — Meillet, *Le slave commun*, 96n. — *Gramatyka jęz. pol.* (zbiorowa) 180n. — Nahtigal, *Slov. jez.*², 34.

‚corbis dorsualis'); *n—ń*: *kăn̆y̆* — *kăń̆y̆* (trad. *конь* ‚initium' — *коńь* ‚equus'); *r—ŕ*: *Wăl̥ădy̆my̆ră* — *Wăl̥ădj̆my̆ŕă* (trad. *Voldimirě* loc. sg. — *Vol̥dimiŕa* gen. sg. m.-n. adj. possess.); *l—ľ*: *wăly̆* — *wăľy̆* (trad. *voli* 2. sg. imp. ad ‚mâlle' — *voľi* dat.-loc. sg. ad ‚voluntas'). Podobně mělo fonologickou hodnotu i epenthetické *ľ*: *Jărăslāvă* — *Jărăslāvľă* (trad. *Jaroslavě* loc. sg. — *Jaroslavľa* gen. sg. m.-n. adj. possess.).

Nebylo však fonologického protikladu mezi *ď*, *ť*, *š* jako výsledky palatalisace alveolár a mezi *ǵ*, *ḱ*, *ś*, jež vznikly III. a II. palatalisací velár.[112]) Proto tam, kde palatalisace alveolár zastihla ještě neassibilovanou palatalisaci třetí a druhou, t. j. na území západoslovanském, snadno splynuly obojí palatály a staly se příznakovým korelátem velár (podle zákona harmonie slabiky), nikoli snad alveolár (viz § 50). Ale i tam, kde assibilace III. a II. palatalisace už provedena byla, t. j. na území jihoslovanském a východoslovanském, zařadily se nové palatální oklusivy fonologicky týmž způsobem — jako korelace k velárám. Svědčí o tom makedonské *ḱ*, *ǵ*, východoslovanská assibilace v *č*, *ǯ*, shodná s assibilací první palatalisace velár, slovinské *č* a vlastně i sch. *ć*, které směřuje k témuž výsledku. Je to příklad neustálé regenerace příznakové řady palatálních oklusiv, když se starší assibilovaly. Tato regenerace je podmíněna paralelností velární a palatální řady vokálů a s nimi isotopních konsonantů, tedy souvisí vlastně se zákonem harmonie slabiky.

Vznik nových velár z nepárových alveolár

54. Výchozí slovanský systém konsonantů (srov. § 2) byl vyvážený:

lab.	alv.	vel.
b	*d*	*g*
p	*t*	*k*
	z	
	s	

Byly tu tři znělostní páry kvalitativně odlišených oklusiv, k alveolárnímu páru se přimykala dvojice spirant. — Podobně tomu bylo u sonantů:

lab.	alv.	pal.	vel.
m	*n*		
	r		
	l		
u̯		*i̯*	

[112]) Nelze se odvolávat na případy typu *năză*: *năžă* (trad. *nozě* dat.-loc. sg., nom.-acc.-voc. du. ad ‚pes' : *noža* gen. sg. ad ‚culter'), poněvadž v prvním dokladu (*nozě*) je *z* mladé (< *ǯ*).

Vzájemným působením vokálů a isotopických konsonantů se vyplnila u konsonantů řada palatál, dříve volná; její členy představovaly příznakový protějšek velár. Ještě pronikavěji byl systém zasažen přechodem sonantů v konsonanty a palatalisací alveolár. Po těchto poměrně pozdních změnách měla praslovanština tuto zásobu konsonantů:

lab.	alv.	pal.	vel.
b	*d*	*ď ǯ*	*g*
p	*t*	*ť č*	*k*
w	*z*	*ž*	
	s	*š*	*ch*
m	*n*	*ń*	
	r	*ŕ*	
	l	*ľ*	

(Palatální *ć*, *ʒ́* nebyly k *ť*, *ď* zprvu ve fonologickém vztahu, viz § 53.) Jako byla kdysi volná řada palatál, tak se jeví nyní, po přechodu sonantů v konsonanty, málo obsazenou řada velár. Paralelnost vokálů a s nimi isotopických konsonantů žádá vyplnění mezer. Přesněji řečeno, tento stav skýtá možnost k takovému fonologickému rozlišování konsonantů, které je dáno vzorem *g*, *k*, *ch* : *ď* (*ǵ*), *ť* (*ḱ*), *š* a poměrem vokálů zadního a předního timbru. Proto se neisotopické *l* před vokály zadního timbru mění v isotopické velární *ł*, podrobujíc se tak harmonii slabiky, jíž bylo už od okamžiku svého vzniku podrobeno palatální *ľ*. Stará alveolára *l* před vokály předního timbru přešla ovšem v palatální *ľ*.[113]) Bylo tedy napříště před vokály zadního timbru *ł*, před vokály timbru předního jen *ľ*.

Svědectvím pro předpoklad, že trojí *L*, t. j. alv. *l*, pal. *ľ* a vel. *ł*, nemohlo — aspoň po delší dobu — koexistovat, není jen theoretická úvaha, že v systému nebylo ani místa, ani paralely pro takovou trojčlennou řadu. Svědčí o tom i stav ve většině slovanských jazyků. Tam, kde stará vokalicko-konsonantická isotopie byla později vystřídána měkkostní korelací souhlásek (viz § 58), je právě — aspoň v starší době — dvojice vel. *ł* a pal. *ľ*. Také v morav. i jiných nářečích je buď *ľ-ł*, nebo *l-ł* anebo *ľ-l*. Vážným argumentem je i západoslov. vývoj paralelního *r*, o němž pojednáme v následujícím paragrafu.

Svarabhaktický vokál jako nesamostatný element neurčoval povahu sonantního *l*. Proto se východoslovanské *l̥* mohlo velarisovat a svarabhaktický vokál se pak přizpůsobil: *mal̥ăkă*, *wy̆l̥y̆ky̆* > *măł̥ăkă*, *wy̆ł̥y̆ky̆* > *молоко*, вълкъ > *волк*; srov. §§ 34 a 36.

Grafika nejstarších památek staroslověnských nám prozrazuje existenci palatálního *ľ* (a právě tak *ŕ* a *ń*, t. j. Л҄, Р҄, Н҄) jen před bývalým *j* (вол҄ѣ atp.). To se zdá souhlasit s předpokladem, že i velarisace alveolárního *l* po-

113) Nechceme tvrdit, že před různými vokály nemohla být různá artikulace (srov. V o n d r á k, *Vgl. Gram.*, 391), fonologicky to však bylo jediné *ľ*.

stupovala stejnou cestou a v téže chronologii jako její přímé i vzdálenější příčiny, totiž přechod sonantů v konsonanty, palatalisace alveolár, zánik *j*, t. j. ze západoslovanského centra. Zasáhla tedy slovanský jih až poměrně pozdě, zasáhla-li jej celý vůbec.

55. Některá fakta západoslovanských jazyků se zdají nasvědčovat tomu, že se o něco později z téhož střediska šířila i vlna přechodu alveolárního *r* ve velární *R*, před vokály předního timbru pak v *ŕ*. Alveoláry *d*, *t*, *n* se v češtině později palatalisují jen před starým *ě* a *i*, nikoli před *e*, *ь*, *ę*.[114]) Ale *r* se chová jako velára, t. j. palatalisuje se před všemi starými vokály přední řady: *ř* (z pův. *ŕ*) vzniká i před *e*, *ь*, *ę*, na př. *řemen*, *tvář*, *řada*. To platí i o pol. *r* > *ř*, ač jinak tam změkčení ostatních alveolár je zkomplikováno odchylným pozdějším vývojem (srov. §§ 58, 64). — V době, kdy slovanský vokalický systém ještě neznal *ū/ǖ*, byla asi přejata v západoslov. prostředí slova *krūz-* a *rūm* (‚Roma'). Bylo to však asi už v době po palatalisaci alveolár i po západoslov. změně alveolárního *r* ve velární *R*. Právě proto se cizí *r* nahradilo nejbližším domácím fonémem, palatálním *ŕ*, nikoli velárním *R*; to pak vyvolalo palatalisaci *ȳ* > *ȳ̈* (trad. *y* > *i*).[115]) Tento předpoklad západoslov. velárního *R* pokládáme prozatím za možný, nikoli však za prokázaný a neklademe jej na roveň ostatním výsledkům. Jestliže se však podaří bezpečněji jej potvrdit, bude i dnešní luž.srb. velární *R* v jiném světle: nebyl by to vliv němčiny, ale starý, archaický výsledek slovanského hláskoslovného vývoje; v posici před předními vokály je to ovšem v každém případě novum, jako třeba pozdější sjednocení českých *l*. — Zvláštní vývoj *ř* v horní i dolní lužické srbštině tomu není na odpor; vyplývá patrně z pozdějšího stavu, který však by již překročil rámec naší studie.

Také pozdější vznik nové labiály *f*, párové k *w*, i vznik γ (někdy > *h*) z *g* se nám jeví jako využití associačně volných míst v systému. Také tyto jevy patří již vývoji po skončení období jazykové jednoty a vybočují z mezí těchto úvah.

Přestavba timbrově-kvantitativního vokalického systému

56. Slovanská soustava vokálů, v níž se dvě zásadně různé samohlásky, nízké *A* a vysoké *Y*, rozlišovaly ještě podle timbru a kvantity v celkem osm fonémů podle schematu (viz § 5), byla značně semknutá, uzavřená a pevná. První jev, který narušil tento stav, byl vznik nesourodého *ō/ȫ*, střídnice to za starší *au̯/äu̯* podle zákona otevřených slabik. Od okamžiku, kdy se tento nový foném objevil, začíná se přestavba slovanského vokalismu. Provádí se však velice ponenáhlu.

Foném *ō/ȫ* se od ostatních slovanských fonémů lišil zásadní kvalitou: střední výškou a labiálností. Podružnější jeho zvláštností byl nedostatek kvantitativní korelace a nefonologičnost timbru.[116]) Při rozlišování, kde kriterium

114) Máme na mysli úplnou, fonologickou palatalisaci, ne jemně odstíněné posiční varianty, které lze připustit i jinde. Příčina tohoto změkčení *d*, *t*, *n* před *ě*, *i* tkví patrně v pozdější difthongisaci. Viz o tom v §§ 57, 58.

115) Známa je paralela *židovinъ*; viz Vondrák, *Aksl. Gram.*, 80—81 a 640; též Bartoli, *Riflessi slavi*, 47. Slovinské *risale* by mohl být okrajový jev téhož typu, zatím co *cruz* (= *kružь*?) Fris. zlomků by mohlo být samostatné jihoslovanské přejetí.

116) Takové zvláštnosti mohou v systémech existovat bez újmy celku; v lit. jsou na př. fonologické jen dlouhé vokály *ū* a *y* (= *ī*), v češtině je nefonologická znělostní korelace *ř* a pod.

kvality bylo jen dvojstupňové (vokál nízký — vokál vysoký), kde neexistovala řada střední, mohlo se ō/ȫ chápat jen jako vysoké; nízké byly charakterisovány a b s e n c í zvýšené artikulace. Nemůžeme sice říci, že by poměr nízkého vokálu k vysokému byl korelačním vztahem bezpříznakovosti a příznakovosti, ale v tomto smyslu se mu podobal. Jestliže se ō/ȫ takto zařadilo fonologicky, změnilo se v tom smyslu dosti záhy i artikulačně; okolnost, že u dlouhých vokálů bývá artikulační charakteristika (ať nízkost nebo výška) výraznější (srov. § 6), tomu jen napomáhala:[117])

ÿ̄ — *ȳ*   *ǖ* / *ū*
| |
ÿ̆ — *y̆*

ä̆ — *ă*
| |
ǟ — *ā*

Přítomnost labialisovaného fonému silně vybočovala z čistě timbrově organisovaného systému, nabízejíc možnost nového rozlišovacího kriteria samohlásek. Po vzniku takřka úplné řady palatál a po zániku postkonsonantního *j* velmi vzrostl počet konsonanticko-vokalických kombinací, v nichž timbre vokálu byl jen posiční, nefonologický (*velára* + *zadní vokál*, *palatála* + *přední vokál*). Timbre, stěžejní charakteristikon dosavadního vokalického systému, byl rozvojem konsonantismu, jejž sám vyvolal, otřesen ve svém významu: důsledně provedená korelace velár a palatál jej v celé řadě různých případů rozložila. Nejspíše v tomto okamžiku začala zmíněná možnost nového rozlišovacího kriteria nabývat půdy.

Na dvou místech slovanského jazykového territoria vznikla dvě různá, na sobě nezávislá řešení: jedno někde v severní části území západoslovanského, nejspíše v oblasti později dolnolužické nebo polské, druhé pak patrně v západní části území později srbskocharvátského.

V ý v o j s e v e r o s l o v a n s k ý

57. Severní ohnisko likvidovalo timbrovou korelaci na základě starého systému. Vokály zadního timbru (*ă*, *y̆*) byly ve smyslu dosavadního chápání bezpříznakovosti pojaty jako základní a jejich příznakové protějšky přední řady se zrušily. Stalo se tak přenesením významotvorné funkce timbru na nově vytvořené antevokalické *i̯*. Přední timbre samohlásce sice zůstal, ale byl fonologicky nevýznamný, posiční po *i̯*. Tak stará spojení *konsonant* + *vokál předního timbru* (typ *bä̆*, *bÿ̆*, *dä̆*, *dÿ̆*, *čä̆*, *čÿ̆*) se změnila v *konsonant* + *i̯* + *vokál s timbrem vždy posičním* (*bi̯ä̆*, *bi̯ÿ̆*, *di̯ä̆*, *di̯ÿ̆*, *či̯ä̆*, *či̯ÿ̆*): *wǟdǟ*, *nä̆sä̆tä̆*, *wÿ̄dÿ̄tä̆*, *dÿ̆nÿ̆*, *čǟšǟ* > *wi̯ǟdi̯ǟ*, *ni̯ä̆si̯ä̆ti̯ä̆*, *wi̯ÿ̄di̯ÿ̄ti̯ä̆*, *di̯ÿ̆ni̯ÿ̆*, *či̯ǟši̯ǟ*, t. j. trad.

---

[117]) Zde a dále označujeme paralelní fonologické korelace spojovací čárkou (*ȳ*—*ÿ̄*), pouhé varianty pak šikmou čarou (*ǖ*/*ū*).

vědě, nesete, vidite, dьnь, čaša). — Hláska *ŭ̄* se po labiálách a alveolárách chovala přiměřeně své nefonologičnosti — ztrácela timbrový příznak: *tŭ̄kў̆, Nŭ̄rў̆, strŭ̄m-, sȳnŭ̄* (loc.) atd. > *tūkў̆, Nūrў̆, strūm-, sȳnū* atd.

Po *r* a *l* snad bylo kolísání a případná změna *ŭ̄* > *i̯ŭ̄* (*ri̯ŭ̄tȳ̆, bri̯ŭ̄chў̆, li̯ŭ̄bў̆ . . .*, trad. *ŕuti, bŕuchъ, ľubъ . . .* — nápadná je však expresivní povaha všech těchto výrazů). V slově *plŭ̄ťă̄* nastal buď pravidelný vývoj (> *plūťă̄* > trad. *płuca*) nebo se *l* po labiále a před vokálem přední řady chápalo analogicky jako *ľ* epenthetické a změnilo se v *ľ* (*pľuca*). Výraz *ľŭ̄dў̌jă̌* (trad. *ľudьje*) byl snad přejat z germ. *liaudis* už s *lj* (> *ľ* palatalisací alveolár). Není také *bľŭ̄d-, bľŭ̄stȳ̆* (trad. *bľusti*) podobnou výpůjčkou, vzdor Bernekerovým pochybnostem co do významu slova v slovanštině a germánštině (srov. Berneker, *Et. Wtb.*, s. v.)? Při nápadně větším počtu případů měkčení právě u *ľ* nelze nepomyslet na možnost vlivu obecné změny *l* > *ľ* před palatálními vokály (§ 54), ale zdá se, že tu nesouhlasí chronologie.

V poloze po palatálním konsonantu bylo *i̯* nefonologické, jako dříve timbrový příznak, a proto záhy zaniklo: *čă̄šă̄, žă̄bā, jă̄kă . . ., čă̌lă̌, žă̌nā, jă̌gă . . ., răžў̌kў̆ . . ., žȳ̆wў̆ . . .* > *či̭ă̄ši̭ă̄, ži̭ă̄bā, ji̭ă̄kă . . ., či̭ă̌lă̌, ži̭ă̌nā, ji̭ă̌gă . . ., răži̭ў̌kў̆ . . ., ži̭ȳ̆wў̆* > *čă̄šă̄, žă̄bā, jă̄kă . . ., čă̌lă, žă̌nā, jă̌gă . . ., răžў̌kў̆ . . ., žȳ̆wў̆ . . .* (trad. *čaša, žaba, jako . . ., čelo, žena, jego . . ., rožьkъ . . ., živъ . . .*) > později *čaša, žaba, jako*; ukr. *čoło, žona, joho*; rus. *рожок*; pol. *żywy*. To je první severoslovanská depatalisace vokálů.

V tomto smyslu tedy vykládáme změnu (trad.) *čě, šě, žě, jě . . .* > *ča, ša, ža, ja . . .* a máme za to, že je projevem téhož vývoje jako změny *če . . .* > *čo . . ., čь . . .* > *čъ . . ., či . . .* > *čy . . .*, a že aspoň základní stupeň tohoto procesu, změna *ä, ÿ* > *ȧ, ẏ* má pro všechny tyto případy stejnou chronologii. Odchylnost jihoslovanského vývoje vyplývá z jiného způsobu likvidace timbru, jak ukážeme dále, ale nikterak nevede k předpokladu o větším stáří a obecně společné slovanské tendenci při tak zvané depalatalisaci *ě*. — Vysvětlujeme tedy v jediné rovině aspoň základ a počátek severoslovanských depalatalisací (trad.) *ě* > *ȧ*, *e* > *ȯ*, *ь* > *ъ̇* a *či, ši, ži* > *čẏ, šẏ, žẏ*, obecných nebo častých v severoslovanských jazycích (*duša, žona, šoł, żywy*).[118])

Hlásky *ä, ȧ, a* atd. byly různými artikulačními realisacemi jediného fonému *A*, podmíněnými polohou: *ä* po *i̯*, *ȧ* po palatálních souhláskách, *a* všude jinde.

Znakem *ä* rozumíme přední *a*, rovnající se artikulačně asi starému fonému *ä*, znakem *ȧ* pak tutéž hlásku jen mírně posunutou kupředu.

Vznikl tedy systém: *Ȳ̌* *Ū*
Ā̌

58. Na fonologická spojení *labiála* + *i̯* a *alveolára* + *i̯* (*bi̭ . . ., di̭ . . ., si̭ . . .* proti *b . . ., d . . ., s . . .*) přešlo těžiště fonologické funkce. Pod vlivem této funkce se dané skupiny měnily v jediné, samostatné fonémy: nejprve zase

---

118) že mnohé z těchto jevů jsou na př. v polštině prastaré, už z IX. stol., o tom viz doklady na př. v *Gramatyce* (zbiorowej), 143, 145n.

proběhla regresivní assimilace konsonantu a následujícího *i̯* (*j*?), pak defonologisované *i̯* zanikalo. Po assibilaci starých *ť*, *ď* (vzniklých z *tj*, *dj* palatalisací alveolár, viz §§ 49—50) bylo v palatální řadě oklusiv zase volné místo, takže snadno proběhla nová palatalisace alveolárních oklusiv: *ti̯*, *di̯* (*tj*, *dj*?) > *ť*, *ď*, na př. *di̯ȳ̆wy̆*, *di̯y̆ni̯y̆*, *di̯ă̇wi̯ą̇ti̯y̆*, *di̯ā̇wā* > *ďȳ̆wy̆*, *ďy̆ńy̆*, *ďă̇wi̯ą̇ťy̆*, *ďā̇wā* (trad. *ďivъ*,*ďьńь*, *ďevięťь*, *ďěva*). V polštině, lužické srbštině, běloruštině i v dialektech ruských došlo i zde zase k assibilaci (*dzień* ...), v dolní lužické srbštině dokonce i k změně *ʒ́* > *ź* (*źeń* ...). V ohnisku vývoje, na území později dolnolužickém nebo polském, byly v době vzniku těchto nových konsonantických fonémů už ustáleny výsledky změn *ši̯ẏ*, *ži̯ẏ*, *ši̯ä*, *ži̯ä* > *šẏ*, *žẏ*, *šȧ*, *žȧ* a palatály *š*, *ž* byly v důsledku toho již posunuty (*š́*, *ž́* > *š*, *ž*); proto na místech jimi v systému uvolněných vznikla nyní novou palatalisací alveolár nová *š́* a *ž́*: *si̯ȳ̆wy̆*, *zi̯ȳ̆mā* > *š́ȳ̆wy̆*, *ž́ȳ̆mā* = pol. *siwy*, *zima* — tedy úplně týž vývoj jako u oklusiv *ť*, *ď*. Pronikání změn z ohniska do přilehlých oblastí bylo nejobtížnější a nejpomalejší u první vlny (zrušení timbru), pro další změny byla již půda připravena, takže postupovaly rychleji; proto je časová distance mezi jednotlivými fázemi menší. Na přilehlých územích nová palatalisace alveolár zastihuje *š́* a *ž́* ještě v plné palatálnosti, proto se *si*, *zi* změkčí v *s'*, *z'* (podobně jako labiály, viz dále). Tak je tomu na př. v ruštině a horní lužické srbštině (*синий*, *зима* = *s'ińəj*, *z'ima*). Labiály se palatalisovat nemohly (viz § 52). Foneticky vzato, „jotace“ (přítomnost *i̯*) se tedy po nich držela déle,[119]) ale fonologicky vznikaly nové fonémy *b'*, *p'*, *w'*, *m'* (příp. také zmíněné alv. *s'*, *z'*), kde jotace (*bi̯* ...) byla pouhým příznakem.[120]) To vedlo k specifickému artikulačnímu vyjádření, a to k artikulaci větší plochou (tak charakterisuje t. zv. palatálnost takových souhlásek B. H á l a). — Alveolární *n* a *l*, schopné palatalisace, chovaly se nutně jako *d*, *t*, t. j. přešly v *ń*, *ľ*; *r* se chovalo jako hláska neschopná palatalisace, dalo *r'*. To platí s výhradou, že nevznikly už dříve velárně-palatální páry *ł*—*ľ*, *R*—*ŕ* (> *ř*), jak to aspoň pro některá territoria předpokládáme v §§ 54 a 55.

Tak vývoj dospěl k vzniku severoslovanského jevu — m ě k k o s t n í k o r e l a c e k o n s o n a n t ů. Vznik *b'*, *p'*, *w'*, *m'*, *s'*, *z'*, *r'* nenazýváme palatalisací a hlásky nepokládáme za palatální. Tyto termíny reservujeme pro skutečné posunutí artikulace na palatum, fonologicky pak pro starý, velárně-palatální organisaci vokálů odpovídající korelační vztah *(bezpříznaková) velára : (příznaková) palatála*. (Palatalisace sice zasáhla nakonec také alveoláry, ale příznakové výsledky fonologicky vázala na veláry jako bezpříznakové, viz § 50.) Zde vzniká rozlišovací vztah zcela nový: *(bezpříznakový) konsonant tvrdý, ať alveolára nebo labiála a — později — i velára a palatála* proti *(příznakovému) konsonantu měkkému*, na př. tvrdé (durum) *d*, *b*, *k*, *š* (*š* rus., pol. a pod.) : měkké (molle) *ď*, *b'*, *ḱ*, *š'*. Přitom ovšem artikulačně jsou některé měkké hlásky opravdu palatální (*ď*, *ť*, *ń*, *ľ*), jiné jen „novým způsobem“

---

[119]) Že se jotace po labiálách drží nejlépe, je obecně známo.

[120]) Podobně jako kdysi labialisace ide. *qᵘ̯*, *gᵘ̯*, *gᵘ̯h* nebo aspirace *bh*, *ph*, *gh* atd.

měkké.[121]) Měkké konsonanty vznikají měkčením (mollitio) a vztah *dura : mollis* odpovídá systému po zrušení timbrové korelace vokálů. Mluvit v jazycích s měkkostní korelací konsonantů o palatálnosti a palatalisaci je tedy možno jen s posic fonetických a to ještě jen v některých případech; fonologicky to možné není, jde tu o poměr nový a mnohem širší. Je tu možno užít vžitého termínu ‚konsonanty palatalisované', ale raději se mu vyhneme, aby nezpůsobil nejasnost.

59. Vznikem měkkých konsonantů odpadly případy, kde fonémy *A* a *Y* měly dosud posiční uskutečnění *ä* a *ÿ* po *i̯* (*i̯ä, i̯ÿ*). Tím byla otevřena cesta druhé depalatalisaci vokálů: *b'ǟdā*>*b'ādā*>pol. *bidda*;[118]) *s'ǟłă*>*s'āłă* rus. *сёло* (ë se zachovalo pod přízvukem: plurál *сёла*),[122]) *w'ä(d)łā* > *w'ă(d)łā* > pol. *wiodła*, rus. *вёла* (ë se zachovalo pod přízvukem — *вёл*), *t'ÿm'ÿnÿ* > *t'ÿm'ÿnÿ* > rus. *тёмный* atp.[123]) Při druhé depalatalisaci vokálů se uplatňuje tendence harmonie s následující slabikou, resp. s následujícím konsonantem: pol. *biada : biedzie, z lodu : na ledzie*, rus. *сёла : сельский, лёд : ледянный.* (Souvisí s tím i česká t. zv. přehláska *a* > *e*: *čas : v čěsě.*) U první depalatalisace se to projevuje jen u *ă* (trad. *e*): *żona : żeński, жёны : жен(ь)ский.* Četné nepravidelnosti souvisí nejen s působením analogie, ale i s chronologií jevů, na př. se zpožděným klesnutím jotace po labiálách (odchylky staropolské),[124]) se zpožděným klesáním jotace před nejnižší samohláskou *i̯ā* (rus. *беда :* pol. *biada*) ; s tím souvisí i rozdíly mezi jednotlivými jazyky, na př. mezi polštinou a lužickou srbštinou. — O všech těchto zákonitostech pojednáme podrobněji v další studii.

Vznik vokálů střední výšky

60. Po vzniku měkkostní korelace stály proti sobě znovu vokály „čisté", v řadě vysokých *ÿ/y* — *ṻ/ū* (resp. *ẏ, ū*), kde *ÿ* a *ṻ* byly příznakovými posičními varianty základních, bezpříznakových *y, ū*, na př. *t'ÿ|tÿ* — *tū* (‚hi'/‚tu' — ‚heic'). Vznikem stoupavých *i̯*-ových difthongů byl už předtím likvidován starý timbrový vokalický systém a přenesen postupně na měkkostní vztah souhlásek, zde se pak definitivně ustavil nový vokalický systém, organisovaný podle labiovelárnosti. Vztah vysokých vokálů se začal chápat jinak: proti základnímu (bezpříznakovému) labiovelárnímu *ū* je základním (bezpříznakovým) protějškem foném *i* (bývalé *ÿ*),[125]) který není ani velární ani labiální a je tak k *ū* v úplném protikladu. Pak se ovšem přehodnocuje dříve

[121]) Tyto „novým způsobem" měkké (palatalisované) označujeme znakem ' (*b', p'*. . .) na rozdíl od skutečně palatálních (*ď, ť, ń* . . .).

[122]) Změna nepřízvučných *ë* (= *ö*) > *e*, tedy delabialisace, je paralelním jevem k změně *o* > *a*. Obě změny proběhly jen v akajících nářečích a jsou vlastně jedinou změnou. Srov. P. Ja. Černych, *Историческая грамматика русского языка.*

[123]) O vzniku labial. *ö* a *o* rozdílech v jednotlivých jazycích viz dále v §§ 60, 61.

[124]) Srov. *Gramatyka* (zbiorowa), 146n.

[125]) Grafickým rozdílem *ÿ* — *i* vystihujeme jen fonologický rozdíl, nikoli nějakou změnu artikulační; *i* je dlouhé.

základní *ȳ* v pouhou posiční variantu k *i*, jakou je *ṻ* v poměru k *ū*. Lze to vyjádřit rovnicí *y : i = ṻ : ū*. Tento poměr se stává novou osnovou k organisaci vokálů: *ä̆/ă*, artikulačně vyšší než *ā* (viz § 6) se osamostatňují jako fonémy střední výšky, z nichž zadní se po vzoru labiovelárního *ū* labialisuje — vzniká *e* a *o*/*ȯ*: *b'ä̆r'ä̆ť ä̆* — *bărў̆* — *žä̆nă* > *b'er'eťe* — *borъ* — *žȯnā*; fonologicky se využijí teprve později (*небо : нёбо*). Nové *e* a *o* jsou nižší než *i*, *ū* a zároveň jsou méně přední a zadní; labialisace u *o* je slabší než u *ū*. Tím je dán rozlišovací spoj: čím nižší je foném, tím méně je přední nebo zadní, zadní pak je tím méně labialisován. Proto se nejnižší *ā* chápe jako neutrální střed, který nemá labialisaci. Přední *ǟ* je vyšší (jistě i vlivem dřívějšího spojení *i̯ǟ*) a chápe se jako délkový korelát k *e*, pokud ovšem nepřešlo v *ǟ* (*ležǟti*, pol. *biada*). Celek vypadá takto:

ī (*ȳ*) (*ṻ*) *ū*

ĭ (*ў̆*)

(*i̯*)*e*[126]) — *e* (*ȯ*) *o*

ǟ/*ā*

P o z n á m k a. Bezpříznakovost *i* byla základem lužicko-srbské, polské, ruské a běloruské změny *ky*, *gy*, příp. *chy* v *ki*, *gi*, příp. *chi*.

61. Vznikem *e* a *o*/*ȯ* byl zrušen délkový vztah a rozdíl dřívějších nízkých vokálů *ā* — *ă*, *ǟ* — *ä̆*. Poněvadž také *ū* (*ṻ*) byly od počátku bez krátké korelace, zůstala kvantitativní korelace *ī* — *ĭ* (*ȳ* — *ў̆*) osamocena a nezapadala již do celkové rozlišovací soustavy. To vedlo k odtržení *ĭ*/*ў̆* od příslušných dlouhých. Jejich fonologický přesun byl určen jednak dávnou nižší artikulací krátkých (viz § 6), jednak vývojem protilehlých *e*, *o*: přešly do nově vytvořených vokálů střední výšky a jako nelabialisované se ocitly u *e*. Tak tomu bylo v dolnolužickém nebo polském ohnisku změn. V oblastech, kam přestavba systému teprve pronikala, podléhaly i tyto fonémy různým stupňům labialisace: obecně východoslovanské ъ̊, srov. rus. a brus. *сон*, ukr. *сiн* (< *сон*), rusky a bělorusky též ь̊ (podobně jako u *e*): *лён*, *тёмный* (brus. *цёмны*). Podobně, ač ne stejně, je tomu v horní lužické srbštině: *dźeń*, *len* (pův. ь), ale *son* (před tvrdým konsonantem) proti *dešć* (před měkkým konsonantem — obojí pův. ъ); patří sem i východoukrajinské *льон* proti západoukrajinskému *лен*. Tyto rozdíly jsou výsledkem složitých chronologických kombinací, jejichž podrobný rozbor překračuje již meze této studie. Patrně tam, kam labialisace (vznik *o* a ovšem i *e*) pronikala později, postupoval podobný vývoj samostatně shora.

Zdá se, že tomu nasvědčuje labialisace jeru ještě vysokého ve finských přejetích z ruštiny (srov. § 10), jakož i analogický vývoj makedonský a dialekticky i bulharský a čakavský v rámci vývoje jihoslovanského.

---

[126]) Drží dost dlouho jotaci.

Tak vznikly zhruba dva systémy:

1. polský a dolnolužickosrbský:		2. východoslovanský, příp. hornolužickosrbský:	
ī (ȳ)	*(ǖ) ū*	*ī (ȳ)*	*(ǖ) ū*
ь (ъ)		*ь*	*(ъ̊) ъ̊*
e	*(ȯ) o*	*e*	*(ȯ) o*
(ǟ) ā		*(ǟ) ā*	

(Dlouhé *ē* z *ǟ* se přimykalo k *e*.)

Vývoj kvantity

62. Staré kvantitativní rozlišovací vztahy byly zrušeny. Isolované *(i̯)ē : ě* se odstraňuje buď tím, že splyne s *e* (v ruštině, běloruštině, polštině), nebo se kvalitativně vyvíjí směrem k *i* (přes *ie̯*; v horní i dolní lužické srbštině a v ukrajinštině).

Vznikla řada vokálů střední výšky, nová řada, v níž se setkaly krátké vokály dříve nízké i dříve vysoké. Starý rozdíl mezi jejich délkou — vysoké jsou kratší[127]) — byl jen fonetický; dokud obojí fonémy měly vlastní dlouhé koreláty, šlo fonologicky o poměrnou délku mezi *Ă* — *Ā* a *Y̆* — *Ȳ*. Jakmile se však *e* — *o* (bývalé *ǟ* — *ă*) fonologicky spojily s *ь* — *ъ* (bývalé *ÿ̆* — *y̆*), tento jen fonetický rozdíl se fonologisoval. Stará délka se nemusela příliš měnit absolutně, nejvýše se jen upravila, ale změnila se relativně: proti jednomórové délce *e* a *o* se *ь* a *ъ* chápaly jako půlmórové — fonologickým přimknutím k *e* a *o* se redukovaly. V polštině a v dolní lužické srbštině byl poměr *ь/ъ : e* vlastně poměrem půlmórového *e* k jednomórovému, v jazycích východoslovanských a podobně v horní lužické srbštině byl poměr *ь : e* a *ъ̊ : o* poměrem půlmórového *e* nebo *o* k jednomórovému *e* nebo *o*. Vedle toho existovaly dvojmórové (dlouhé) fonémy *ā, ī, ū* bez kvantitativní korelace. Tak byla otevřena cesta buď k obecnému zkrácení (jazyky východoslovanské, v rámci jižního vývoje bulharština a makedonština, na severu později také polština a lužická srbština) nebo ke vzniku nových délkových korelací zkrácením některých délek (vlivem intonací) a zdloužením některých krátkých (čeština, slovenština, srbocharvátština a slovinština). Také vznik nových délek kontrakcí tu měl svou úlohu. Třetí kvantita, půlmórová (*ъ a ь*), byla v každém případě přebytečná, v systému nedůsledně zastoupená, proto spěla k likvidaci, k zániku jerů. Tento zánik slabiky způsoboval náhradní dloužení slabiky předchozí. Přitom nastává trojí situace:

1. V slabice před jerem je vokál dvojmórový. Dlouhý vokál, dále neschopný dloužení, se nemění: *čāsъ* > *čās* (t. j. *čas*, zkrácení je dodatečné, vlivem intonace).

---

[127]) O absolutní kvantitě krátkých i dlouhých vokálů viz na příklad pro češtinu J. Chlumský, *Česká kvantita, melodie a přízvuk*, 1928, 14—27, nebo B. Hála, M. Sovák: *Hlas, řeč, sluch*, 1947, 154n. — Zde srov. § 6.

2. V slabice před jerem je vokál jednomórový. Součtem vznikne délka jedné a půl móry, která se vyrovná buď na jednu móru nebo na dvě: *Bŏgъ, sŏlь* > stpol., stč., stluž.-srb. *Bōg, sōl*; *kŏstь* > ukr. *kōsť*, ale *bŏkъ, rŏkъ* > *bok, rok*.

3. V slabice před jerem je vokál půlmórový. Součtem vznikne délka jedné móry, t. j. půlmórové *e* nebo *o* dává jednomórové (normální) *e* nebo *o*: *dьńь* > *ďeń, sъnъ* > *son*.

Je možné, že i v prvním případě vznikla nejprve délka dva a půl móry (*čās*) a vyrovnala se v dvojmórovou; fonologicky je to však zcela bezvýznamné.

Rozmezí jednotlivých jazyků v nových kvantitách jsou značné, ale připadají vesměs na vrub samostatnému vývoji, takže vybočují z rámce této studie. Zdá se, že dobrým klíčem k objasnění některých jevů bude grafika Kijevských listů.

Vývoj jihoslovanský

63. Jihoslovanské vývojové ohnisko likvidovalo timbre zásadně jinak. Hned od počátku associovalo vysoké vokály jako základní (bezpříznakový) foném *ī*, přední a nelabialisovaný, proti základnímu (bezpříznakovému) fonému *ū*, zadnímu a labialisovanému zároveň. Tím odpadla vývojová fáze severoslovanských jazyků, měnící nejprve staré fonémy přední řady v *i̯* + vokál a nevznikla měkkostní korelace souhlásek. Zato příznakové *ȳ* muselo vystoupit z řady fonémů: stalo se tak jeho změnou v *yi* (*ъi*). (O *ǖ* platí totéž, co jsme pozorovali ve vývoji severoslovanském, srov. § 57.) Tím byl dán základ labiovelární organisaci vokalických fonémů a vznikly střední *e* a *o* z bývalých *ǟ* — *ā*. Neutrální nízké *ǟ* — *ā* zůstaly zatím samostatnými fonémy:

ī (ъi) *(i̯ǖ) ū*

e *o*

ǟ — *ā*

Krátké *y̆* a *ў* se odtrhly od svých dlouhých protějšků, podobně jako na severu (§ 71). Poněvadž však tu nebylo měkkostní korelace souhlásek, splynuly v jediný foném (srb. ь, charv.-hlah. I).[128] Ten se jako nová střední hláska fonologicky přidružil buď k *e* (v některých nářečích čakavských a podobně, ač ne vždy stejně, v slovinštině) nebo přímo k nízkému *a* (přes zadní ə?; v srbocharvátštině, částečně v slovinštině a podobně i v některých nářečích bulharských). Přitom došlo — jako na severu — k relativní redukci. Makedonie

[128]) Není vyloučeno, že se tak stalo přes průchozí difthongické stadium *ў* > *yĭ* (*ъь*), analogické dlouhým; prokázat to však nelze. — Na severu předpokládáme podle vývoje *ě* (*jati*), že stoupavé difthongy zachovávaly kvantitu svých vokálů (*ă* > *i̯ă*, *ǟ* > *i̯ǟ*). Na jihu nastalo asi zkrácení a difthong *ъi* < *ȳ* byl dvojmórový jen jako celek; nasvědčuje tomu hlaholská grafika, viz v § 66. Důvod by snad mohl být v tom, že se na jihu difthongisovaly právě jen dlouhé (*ȳ* a *ǖ*).

a Bulharsko byly periferní území, kam změna ze srbskocharvátského ohniska pronikala poněkud opožděně. Proto tam nastaly podobné chronologické podmínky jako ve východní oblasti změn severoslovanských, jež vedly k labialisaci ъ (srov. § 71). Celkový obraz jihoslovanského vokalického systému byl pak tento:

ī (ъ̯̑i) *(i̯ū̆) ū*

ь *[ь̊]*

e [э] *o*

ā̆ — ā

Hlásky v závorkách [] nejsou ve všech jižních slovanských jazycích.

Difthong *ъ̯̑i* (*y̑i*) časem zanikl, čímž vznikl postupně ve všech jihoslovanských jazycích jediný foném *i* za bývalé *ȳ̆* i *ȳ*. Foném *ā̆*, který jediný vybočoval z nové soustavy jako relikt dřívějšího stavu, se rozštěpil: v neutralisované posici po palatálách se změnil v *ā̆* > *ā*, podobně jako na severu, jinde se přimkl k *e* jako dlouhý protějšek; pak buď zůstal v tomto fonologickém svazku do vytvoření nových kvantit nebo do zrušení kvantitativních rozdílů (v ekavské srbocharvátštině, makedonštině a některých nářečích bulharských) nebo se měnil směrem k *ȋ̯e* a *i* (v jekavské a ikavské srbocharvátštině a v slovinštině, tedy v ohnisku změn a v nejbližších krajinách, kde vývoj nastal nejdříve). V bulharštině — nejodlehlejší od ohniska změn — se *ā̆* drželo nejdéle a měnilo se pak v *ā̆* a *e* podle přízvuku a tedy asi podle sekundární posiční (přízvukové) délky (*хляб — хлебовé* < *chlā̆b — chlăbové*).

Vývoj kvantity byl stejný jako na severu (§ 62).

64. Ohnisko severoslovanského vývoje lokalisujeme do oblasti později dolnolužické nebo polské proto, že tam bylo dost času k provedení assibilace druhé palatalisace alveolár *(ť, ď > ć, ʒ́,* na př. *ćma, dźeń),* v dolní lužické srbštině bylo dokonce dost času k změně *ć, ʒ́ > ś, ź (śma, źeń)*. Dalším důvodem k tomuto místnímu určení je skutečnost, že tu nedocházelo k labialisaci tvrdého jeru (§ 61). Na jihu hledáme ohnisko jednak podle vývoje *ā̆* (trad. *ě*) — srov. výše, — jednak také podle nedostatku labialisace jeru. Než i chronologie vývoje jerů a *y* v jihoslovanských jazycích, jak se nám jeví v památkách, takovému umístění jádra vývoje nasvědčuje.

Čeština se formovala patrně tak, že přestavba jižního typu byla dodatečně zasažena změnami severními. V jižní soustavě

ī (ъ̯̑i) *(i̯ū̆) ū*

ь

e *o*

ā̆ — ā

mohl severní proces zasáhnout už jen *ī* > *i̯ī* a *ǟ* > *i̯ǟ*. Proto máme v češtině druhou palatalisaci alveolár jen před *i* a *ě* (*ďiv, ďěva*), nikoli před *ь* a *e* (*ďeň, nesete*). Svědčí to buď o vyšším stáří jihoslovanského vývoje nebo snad spíše o tom, že postup jihoslovanských innovací do Čech a na Moravu byl rychlejší než pronikání změn severních. — Opačný smíšený typ představuje asi ukrajinština, kde započatý vývoj severní byl hned v prvních fázích překryt vlnou vývoje jižního. Tak byly zlikvidovány *i̯*-ové stoupavé difthongy a zavedeno opět monofthongické *i* (proti *ъi*) a *e* (proti *o*) dříve, než mohlo dojít k vzniku měkkostní korelace před nimi. Poněvadž však jihoslovanská soustava neměnila zprvu *ǟ* (trad. *ě*) a nepodávala za ně výraznou náhradu, zůstalo v ukrajinštině severoslovanské *i̯ǟ* (> *ie̯* > *i*) a vytvořilo si obvyklou cestou měkké konsonanty (*ліл, тіло, ліс* atd.). — Jihoslovanský způsob přestavby vokalismu se patrně nějak projevil také v polabštině, ale o té se budeme moci přesněji vyjádřit až po zevrubném rozboru jejího fonologického stavu.

65. P o z n á m k y. Konsonanty *ć, ʒ́* a *ś* jako střídnice z III. a II. palatalisace velár měly podobnou fonologickou situaci jako labiály a alveoláry. Díky tvaroslovné associaci mělo totiž *ǟ*, po nich následující, hodnotu paralelních *ā* i *i̯ǟ*, na př. *dịẽwịcā // žānā, dušā* nom. sg.; *kўnįą̄ʒā // rākā, krājā* gen. sg., ale *rǫćịǟ, nǫʒịǟ, // žānịǟ* dat.-loc. sg., nom.-acc.-voc. du. (trad. *děvica // žena, duša: kъnęʒa // raka, kraja*, ale *rǫcě, noʒě // ženě*). Po těchto souhláskách se tedy *ǟ* chovalo v morfologicky neovlivněných situacích jako po neisotopických konsonantech (t. j. jako po labiálách a alveolárách), kde nebylo posičně podmíněno: *ćǟnā, ʒǟlā* > trad. *cěna, ʒělo*;[129]) v polohách morfologicky ovlivněných se vyvíjelo podle analogie: nom. sg. trad. *děvica*, loc. sg. *rǫcě*.

Tento vokalický vývoj byl starší než změna alveolárního *l*, příp. *r* v palatály *ľ*, *ŕ* v jiných situacích, než v spojení *rj, lj* (viz §§ 54 a 55). Ukazují na to případy jako *ľǟtǫ, ŕǟkā*, jež dávají trad. *lěto, rěka*. — Byl také starší než západoslovanský a severoslovanský přechod *-ą̄* v „třetí jať“ (viz § 72), neboť zde vznikalo „jať“ i po palatálách (trad. *dušě, mǫžě*). —

Proti mylné domněnce, že vznik labialisovaného *o* je starší, ještě z doby před přechodem *ĕ ō* v *ā ǟ* bezpečně svědčí severoslovanské změny, jež se projevují střídáním *e — o*, jednak i materiál, sebraný v § 8.

66. M a t e r i á l. S jistou pravděpodobností lze říci, že písemné záznamy a slova přejatá do slovanštiny i z ní nasvědčují podané představě vývoje: že totiž na západní části jihoslovanského území se objevují dříve známky nové labialisace *o* než na území makedonsko-bulharském (srov. B a r t o l i, o. c. a V a s m e r, o. c.). Podobně snad finské výpůjčky nasvědčují takovému zpoždění na Rusi. Grafika *ui* za *y* (viz § 11) nebude asi vždycky bez vztahu

---

[129]) Jen na části makedonsko-bulharského území tomu bylo později jinak, srov. střbulh. цана, зало, джца.

k jeho jihoslovanské difthongisaci.[130]) Ale z těchto věcí vydáme podrobnější počet v další studii.

Prozatím máme pro theorii o přestavbě slovanského vokalického systému jedno velmi závažné materiálové svědectví: je to přesný souhlas jedné (přechodné) vývojové etapy s repertoárem hlaholských grafémů. Toto svědectví je o to cennější, že usnadňuje absolutní chronologii (vznik hlaholice kolem r. 863) a o to spolehlivější, že hlaholice je abecedou fonologicky dobře promyšlenou. Předem odkazuji na rozbor tohoto písma, jak jej podal N. T r u b e c k o j v úvodních kapitolách zmíněné staroslověnské gramatiky a na podnětný článek V. T k a d l č í k a, *Trojí hlaholské* i *v Kijevských listech*.[131]) Ponecháme-li zatím stranou nosovky, měla makedonská hlaholice tyto vokalické grafémy: ⰰ, ⰵ, ⰹ, ⰻ, ⱁ, ⱆ, ⱉ, ⱏ, ⱏⰻ, ⱐ, ⱑ, ⱓ, ⱛ, t. j. v cyr. přepisu а, є, і, и, о, оу, ѡ, ъ, ъи, ь, ѣ, ю, ѵ. To přesně odpovídá makedonské variantě jihoslovanského vývojového stadia, jak jsme je podali v § 63:

ī / ъi — *(i̯)ǖ / ū*			ⰹ/ⱏⰻ	ⱓ/ⱆ
ь	*ъ̊*	=	ⱐ	ⱏ
e	*o*		ⰵ	ⱁ
ā — ä			ⱑ — ⰰ	

(ⰹ = ī, ⰻ = ĭ v difthongu ъĭ a za ь)
ⱉ představuje ō cizí slovanskému systému a reservované pro interjekci ⱉ (řec. ὦ), jak ukázal Trubeckoj (*Aksl. Gram.*, 27). S Trubeckého fonologickým ztotožněním grafémů ⱓ a ⱛ (o. c., 25—26) nesouhlasíme. ⱓ je slovanské dlouhé *ǖ* (resp. *i̯ǖ*), kdežto ⱛ vyjadřuje cizí krátké *ŭ̈*.

Na Moravě byl jižní vývoj překryt severním (viz § 64). Grafémy ⱏⰻ, ⱆ, ⱓ, ⱐ, ⰻ, ⰵ, ⱁ, ⰰ (ъи, оу, ю, ь, и, є, о, а) a ovšem i nesystémové ⱉ a ⱛ (ѡ a ѵ), podržely na Moravě svou fonologickou hodnotu. Náplň znaků ⱏ (mak. *ъ̊*, morav. ъ) a ⱑ (mak. *ā*, morav. *i̯ä*) se příslušně pozměnila. Vyskytla se však nová různost, totiž existence *i̯ī* vedle *ī*, na př. *ďi̯īvъ* (= trad. *divъ*, atp.) vedle *ī* (spojka ‚et'), *īmāmь* (< *jьmāmь*). Funkci *i̯ī*, jež běžně zastupovalo jihoslovanské *i*, převzalo ⰹ, pro *ī* byl zaveden nový grafém, ⰺ. Právem prohlásil Trubeckoj, že tato dvojitost není původní, ale že je to jedna z nejstarších innovací hlaholského grafického systému.[132]) Ano, je to innovace velkomoravská, způsobená rozdílným stavem mezi hláskoslovím makedonským a moravským.

---

130) Doklady na území polském by tomu nemusely být na odpor. Byl by to pozdní průnik z jihu, až po stabilisaci severoslovanského systému.

131) Slavia 26 (1956) 200—216. Tkadlčíkovy závěry v jistém smyslu přehodnocujeme, ale věcné zjištění jeho článku nám zůstane základem. — Tam je uvedena podrobněji i literatura předmětu.

132) T r u b e c k o j, *Aksl. Gram.*, 35 (kapitola „Die ältesten Veränderungen des glagolitischen Alphabets"). — Neřešíme zde paleografickou otázku, zda je původní ⰹ nebo ⰺ anebo nějaký výchozí znak starší; není to pro nás rozhodující.

Nosovky

67. V předchozích kapitolách jsme ponechávali stranou nosové vokály, poněvadž nehrály v základním vývoji žádnou rozhodující úlohu, tvoříce prostě příznakový protějšek k nasálně bezpříznakovému základu. Pro posouzení kvality slovanských nosovek máme dva pevné body: výchozí stav *ăn̯, ằn̯* (*răn̯kā, păn̯tў*) a koncový — buď orální vokál (na př. *ruka, p'ať*) nebo nosovka polského typu (*ręka, pięć*). O tom, co bylo mezi těmito dvěma krajními stadii, není mezi linguisty jednoty.[133] Problém tkví v tom, zda praslovanské a staré slovanské nosovky byly spíše typu polského (t. j. jakési difthongy s koncentrací nasálního elementu na konci) nebo francouzského („rovná" a „čistá" nosovka, na př. v slově *ils vinrent*). Většina slavistů se pro praslovanštinu rozhodla pro typ první; podobně, ač ne zcela stejně, řešil otázku Trubeckoj a Jakobson. My máme za to, že je třeba předpokládat vývoj o 2—3 stadiích. Jazyky, kde došlo k denasalisaci, předpokládají podle našeho mínění jako poslední stadium nosovku francouzského typu, neboť mnohem snáze lze pochopit vývoj na př. *ũ, ã̊ > u, å* než *ųN, ą̊N > u, å*.[134] Ostatně i polština vede k tomu, že „čistá" nosovka, zachovaná před některými konsonanty, byla kdysi snad obecná. Vznik nosovek podle zákona otevřených slabik (§§ 25, 26) ukazuje naopak zase spíše na to, že *ăn̯, ằn̯* nepřešlo rovnou v *ã, ã̊*, ale napřed spíše v *aϵ, äϵ*. To souvisí také s kvantitou dílčích složek nosovky (jako celek byla nosovka vždy dlouhá, dvojmórová, neboť vznikla monofthongisací difthongů).[135] Celková vývojová linie byla asi tato (*a* symbolisuje kterýkoli vokál):

ăn̯ > ăϵ > ã̄ > ⟨ *ā* (v jazycích bez nosovek)
ą(N) (v lechických jazycích a některých dialektech i jinde).

(že se i zde později uplatnily nové kvantity, je samozřejmé.)

Příklady:

rằn̯ka > rằϵkā > { *rũ̄kā* > čes. *ruka*; *rã̄kā* > stpol. *rą̊ka* }

mằn̯kā > mằϵkā > { *mũ̄kā* > čes. *múka*; *mã̄kā* > stpol. *mą̊ka* }

Podobně na př. *păn̯tў* a *pằn̯tў* s konečnými výslednicemi čes. *pět* a *pátý*, stpol. *pięć* a *pią̊ty*.

Předpoklad tohoto vývoje vyhovuje i při výkladu dalšího osudu nosovek. Rozrůznění v slovanských jazycích je třeba přičíst různé relativně-chronologické koincidenci vývoje nosovek a vývoje základního vokalického systému.

---

[133]) Weingart, *Psl. vok.*, 60—64. Nově jinak Trubeckoj, *Aksl. Gram.*, 36 a passim i jinde.

[134]) V tomto úseku budeme pro přehlednost označovat čisté nosovky *ã* atd., na rozdíl od „difthongických", pro něž ponecháme značku *ą* atd. Zde tedy vlnovka neznamená intonaci. *N* označuje nasální element, soustředěný na konci nosovky.

[135]) Pro tuto proměnlivost délky vynecháváme v obecných kapitolách diakritikon kvantity nad nosovkami.

68. Nosovka „ǫ“. Původní ăn̯ dalo podle zákona otevřených slabik všude ă€ : răn̯kā > ră€kā. Na části slovanského území trvalo toto stadium ještě v době, kdy ă se měnilo v o. V této skupině jazyků se tedy ă€ změnilo v o€: ră€kā > rŏ€kā. Následovala změna ŏ€ > ō̃: rŏ€kā > rō̃kā; jelikož však nebylo nasálně bezpříznakového dlouhého ō,[136]) změnilo se ō̃ v ū̃: rō̃kā > rū̃kā. Tento vývoj předpokládáme v jazycích východoslovanských, v nelechické větvi západoslovanské, na jihu pak v srbocharvátštině a v dialektech bulharských a makedonských (*рука, ruka*). Jestliže ō̃ vzniklo z ŏ€ až po vzniku nových kvantit, nebyl příklon k ū už ani aktuální, ani potřebný; odtud standartní slovinské a dial. srbskocharvátské *rōka*. Jednodušeji by však bylo možno chápat slovinský vývoj tak, že denasalisace je tam poměrně mladá a vysoké ū̃ mělo čas poklesnout zpět na ō̃, jak k tomu nasální vokály mají obecnou tendenci (srov. pozn. 41). — Na ostatním slovanském území dalo ă€ > ā̃, dříve než vzniklo ŏ < ă, takže ā̃ jako příznaková paralela dlouhého ā bylo této změny ušetřeno. Pak se buď denasalisovalo, nebo se (dosti pozdě) měnilo v ą. Odtud jednak středomakedonské ȧ (*рака*), bulh. ă > ъ (*ръка*) a lechické ą (stpol. ø; *rąka* > *ręka*, polab. *rǫka*).

69. Nosovka „ę“, t. j. původní ǟn̯, vývojově odpovídá tomu, co jsme právě poznali o jejím nepalatálním (timbrově bezpříznakovém) korelátu. Řadě ăn̯ > ă€ > ŏ€ > ō̃ > ū̃ > ū odpovídá v severní větvi (jazyky východoslovanské a nelech. západoslovanské) řada s příslušnou severoslovanskou likvidací timbru: ǟn̯ > ä€ > i̯ǟ€ > i̯ǟ̃ > ’ā̃ > ā (vsl. *пять*, sloven. *päť*, atd.). — V jižní větvi má tato řada — opět zcela zákonitě — paralelu totožnou pro srbocharvátštinu i slovinštinu: ǟn̯ > ǟ€ > ĕ€ > ē̃ > ē (*pet* ‚quinque‘).

V bulharštině nastalo zkrácení ā̃, ǟ̃ > ẵ, ǟ̃ ještě před denasalisací; proto jsou střídnice *ръка, пет* nikoli **рака, *пят*.

V lechických jazycích je proti řadě ăn̯ > ă€ > ā̃ > ą očekávaná přední řada ǟn̯ > ǟ€ > ǟ̃ > i̯ǟ̃ > ’ą̈ (stpol. *iø*; na př. *piøć* > *pięć*, polab. *pąt*).[137]) Chronologický poměr k vývoji „jať“ tu působí další rozdíly (shoda se střídnicí za ǟ v makedonštině, v ekavské srbocharvátštině, do jisté míry i v dolnolužické srbštině, zatím co v jiných jazycích se střídnice za ě a za nosovku ę nekryjí).

70. Tak vznikly dvě skupiny jazyků podle zařazení nosovek v systému: *a)* Skupina bez labialisace nosovky ą, kde zůstala zachována fonologicky významná timbrová korelace mezi oběma nosovkami: ą — ą̈, jako ā — ǟ. *b)* Skupina s labialisací nosovky zadního timbru, kde se obě nosovky od sebe fonologicky odtrhly; jedna zůstala v samohláskách nízkých, druhá přešla k vysokým: ą̈ při nenasálním ǟ, ų při nenasálním u.[138]) V první skupině

[136]) Labialisace ă > ŏ nastává až po upevnění ū/ū̃; viz výše v § 65.
[137]) Kde ą má platnost nosového a, nikoli o.
[138]) Slovinština, kde ǫ bylo v středních, má situaci shodnou s touto skupinou: nosovky nezůstaly ve vzájemné timbrové korelaci.

se pak fonologicky významná timbrová korelace nosovek rušila podle obecně platného vývoje: v jazycích lechických *ą̈* > *i̯ą̈* > *'ą̇* (srov. pol. *piszę* < *pišø*, *pięć* < *piøć*). V střední makedonštině se dvojice *ǟ̃* — *ā̃* chovala pravidelně jako *ǟ* — *ā*, to znamená *čǟ̃, šǟ̃, žǟ̃, jǟ̃* > *čā̃, šā̃, žā̃, jā̃* > *ča, ša, ža, ja,* na př. *јазик*. Podobně je tomu v některých dialektech bulharských: чѧ, шѧ, жѧ, ѩ > чѫ, шѫ, жѫ, ѭ. Je proto zcela zákonité, že právě v těchto jazycích (a také jen v ṇich) dochází k záměně nosovek, případně k splývání v nosovku kvalitativně jedinou (stpol. *ø*, střbulh. ѧ). Poněvadž pak se tu nosovky fonologicky vzájemně podporují jako přední a zadní vokál, zprvu foném, později aspoň posiční variant téže hlásky, mají poměrně pevné postavení. Na příslušné části makedonsko-bulharského území žijí až do zlikvidování posledních zbytků timbrových vztahů, tedy až do úplného splynutí v jediṇou („lichou") nosovku. V jazycích lechických jim asi posiční paralelnost *ą̇/ą* (podle měkkostní korelace konsonantů) prodloužila život až do nového a systémového kvalitativního rozlišení, které je udržovalo i dále (novopol. *ę : ą = ǫ*). — V druhé skupině jazyků, kde nosovky byly od sebe odtrženy, nemohlo docházet k jejich záměně a k splývání; obě byly „liché". Proti nasálně bezpříznakovému *ǟ* stálo *ǟ̃*, kde odpovídající zadní *ā* bylo bez nasální korelace. Podobně u *ū* bylo *ū̃*, ale *ī/ȳ* bylo bez nasálního fonologického protějšku. Proto v jazycích se střídnicí *u* za *„ǫ"* dochází záhy k denasalisaci. (To se zřetelně jeví na př. v staroslověnských památkách různého territoriálního původu.)

71. V jazycích této druhé skupiny povstala ještě třetí n o s o v k a *„jǫ"* (ѭ, hlah. ⱙ), t. j. *ǫ̈*, později většinou *ų̈* (kromě slovinštiny). Vznikla morfologickou analogií všude tam, ale také jen tam, kde měkké typy flexe měly původně *ą̈* proti paralelṇímu *ǫ* typů tvrdých, zejména v acc. sg. f. *dūšǫ̈* > *dūšų̈* (za pův. *dūšą̈*) podle *ženǫ—ženų*, dále v 1. sg. a 3. pl. praes. *(znājǫ̈, znājǫ̈tъ)* a ve výrazech jako *jǫ̈dū* podle *kǫdū*. Hlásky *ǫ/ǫ̈* > *ų/ų̈* byly jen zadní a přední variant jediného fonému *Ǫ* > *Ų*.[139]) Fonologický příklad příslušné nasálně bezpříznakové dvojice *ū/ų̈*, která se také morfologicky často vyskytovala v podobných situacích, měl jistě rozhodující vliv na vznik *ǫ̈ (ų̈)*. — V těch jazycích, kde zůstala korelace *ą̈* — *ą*, tedy tam, kde nedošlo k labialisaci *ą*, ṇebylo důvodů k vzniku *ǫ̈*. Vskutku nemůžeme jeho existenci dokázat v jazycích lechických, v s t ř e d n í makedonštině a na tom bulharském území, kde *„ǫ"* se nemění v *ų* (nedává *u*). (V staroslověnských památkách jsou tu poměry značně složité, podrobněji se k tomu vrátíme v další studii.) — Nosovka *ǫ̈ (>ų̈)* se dále vyvíjela paralelně s *ǫ (> ų)*.

72. Tak zvané t ř e t í j a ť (střídnice za ide. *-ēns*, nosovka „*ę̄*"). Seskupení *vokál* + *n̯* + *s* bylo výjimkou v tom smyslu, že tu zůstával nebo spíše se nově vytvořil dlouhý difthong. Rozdílṇost dalšího vývoje klademe

---

139) O vzniku této nosovky srov. T r u b e c k o j, RÉS 2 (1922) 217—235 a týž o. c. *(Aksl. Gram.)*, 68 a násl. Tam ukazuje Tr. na jediný případ významového rozlišení v stsl.: *ǫže* — *ǫ̈že*.

do doby změny *ā€* v čistou nosovku. V jazycích jihoslovanských vzniklo asi dvojmórové *ā̄*, shodné s *ā̄* jakéhokoli jiného původu; nelze ovšem vyloučit vznik *ā̄* třímórového, jež se záhy zkrátilo jako nesystémové. V jazycích severoslovanských se *ā€* při přechodu v *ā̄* denasalisovalo. Vzniklo *ā*, to jest „třetí jať", na př. acc. pl. *końā€* > *końā*, stč. a strus. *koně*. — Toto dlouhé *ā€* bylo původně fonologicky významné (acc. sg. *dūšă€*: gen. sg., nom.-acc. pl. *dušā€*). Vznikem *ǫ̈* v acc. sg. f. pozbyla kvantita nosového *ä€* významově rozlišovací funkce.

73. Chronologie a materiál. Přepis slovanských nosovek abecedou latinskou a řeckou, totiž grafém pro vokál + grafém pro nasalitu (*n, m,* ν, μ),) nemohou k otázce vývoje nosovek *(a€ > ã)* říci téměř nic. Jen grafém pro vokál určuje kvalitu nosovky (*an, on, un* atd.)[140]) a případný nedostatek *n, m* může svědčit o denasalisaci.[141]) — Avšak pro materiálové posouzení vnitřní povahy nosovek nebo spíše jejich složek máme po ruce hlaholskou grafiku: ⱔ, ⱔ, ⱘ.[142]) Ze struktury těchto liter vyplývá, že tu jde nepochybně o *e€* a *o€ (ö€)*, neboť э a э jsou krátké; kdyby € bylo jen znakem čisté nosovosti, nebylo by asi připojeno jako druhá složka znaku a hlavně э a э by při stavu nosovek *ā̄*, *ō̄* nemohly být krátké. Tím jasnější je tento fakt, že *ę* v posici, kde je později třetí jať, je v Kijevských listech v 15 případech (z celkového počtu 30) opatřeno znakem délky (ⱔ̆ nebo ⱔ).[143]) Nápadné je, že koncová nosovka, velmi často se vyskytující v téže památce v acc. zájmen *tę* a *sę*, nemá nikdy tuto značku; u zájmena skutečně nešlo o dlouhou nosovku.

Jediné tři doklady mimo třetí jať, totiž свѧ̆тъі 3 r 11, ходатаѧ̆щю 1 v 11 оутѣѧ̆же 1 v 19, pocházejí asi z opisu a reflektují pravděpodobně již stav *ā̄*. Podobně další tři ojedinělé doklady s ⱔ, totiž сѫ̑тъ 5 r 2 a s ⱔ, бѫ̑ди 2 v 5, бѫ̑демъ 3 r 12—13, vyjadřují již *o*, resp. *u* z doby opisu. Původní hlaholice byla vybavena grafémy pro staré znění nosovek (*ā̆€, ŏ€, ȫ€*) a přechod v *ā̄*, *ō̄* (> *ū̄*), jakož i vznik třetího jať spadá na naší půdě do doby mezi vznikem originálu a opisu Kijevských listů. — Zda samo znění *ǫ/ǫ̈* (ⱔ/ⱘ) je odrazem skutečností dialektu makedonského nebo jazyka Velké Moravy, není tak snadno říci; prozatím se nám zdá, že je to spíše záznam velkomoravské výslovnosti. V makedonštině by asi bylo ⱔ, *ā€* a sotva ⱘ = *ǫ̈*. Podobné a časově přibližně shodné poučení skýtá srovnání grafémů hlaholských a cyrilských. Ze znaků pro praejotované samohlásky je zřejmo, že cyrilice, vzniklá a zavedená v Bulharsku, přehodnocuje grafický systém, asi podle růzností systému fonologického: твоꙗ. дъвоꙗ = *twoja, dъwoju*, kdežto ⱅⰲⱁⱑ, ⰴⱏⰲⱁⱓ = *two(j)ā, dъwo(j)ū*. Podobně asi náhrada složených znaků ⱔ, ⱔ (э

---

[140]) Dochované doklady svědčí skutečně o vývoji *ą > ǫ > ų*, viz v § 26.

[141]) Na př. ve Fris. zlomcích se střídá *o, u* s *on, un*. To znamená, že tam patrně bylo už stadium čisté nosovky a snad už i začínající denasalisace.

[142]) K těmto otázkám viz paleografická pozorování Trubeckého ve vstupních kapitolách jeho stsl. gramatiky. (Už dříve, zvláště v Byzantinoslavica).

[143]) O hodnotě nadřádkových značek v Kijevských listech pojednáme jindy podrobněji. S nově vyslovenými názory E. Koschmiedera, *Die vermeintlichen Akzentzeichen der Kiever Blätter*, Slovo 4—5 (1955) 5—24, v mnohém nesouhlasíme.

+ є, э + є) grafémy jednoduchými (ѧ, ѫ) může znamenat přechod od ӑє, ŏє k $\tilde{\tilde{a}}$, ã, případně $\bar{\bar{o}}$, ũ podle bulh. dialektů.

V rámci této studie neřešíme detailní otázky jednotlivých slovanských jazyků, na př. složitý vývoj nosovek v nářečích bulharských a makedonských

*

Poznámka: Při srovnání starého slovanského hláskosloví s hlaholským repertoárem grafémů se zdá, že lze celkem bezpečně stanovit řadu 38 liter velkomoravské abecedy, jak o nich píše Chrabr v *Obraně slovanského písma.*[144]) K tomuto číslu dospějeme prostě, jestliže počítáme všechny staré jednoduché litery, ale žádnou složenou: ⰰ ⰱ ⰲ ⰳ ⰴ ⰵ ⰶ ⰷ ⰸ ⰹ ⰺ ⰻ ⰼ ⰽ ⰾ ⰿ ⱀ ⱁ ⱂ ⱃ ⱄ ⱅ ⱆ ⱇ ⱈ ⱉ ⱊ ⱋ ⱌ ⱍ ⱎ ⱏ ⱐ ⱑ ⱖ ⱔ ⱚ ⱛ, t. j. v cyr. přepisu а б в г д є ж ѕ з ı і и ћ к л м н о п р с т ү ф х ѡ щ ц ч ш ъ ь ѣ ю ö N ѳ χ („pavoukovité").

Údobí slovanské jazykové jednoty v světle fonologického systému

74. Shrneme-li předchozí úvahy v jediném pohledu, jeví se nám tento celkový obraz: Zákonitost důsledné delabialisace vokálů je prvním a rozhodujícím činitelem, který vytvořil slovanské hláskosloví jako samostatný celek. Vznikl tak souměrný a uzavřený vokalický systém, založený na dvojí kvalitě vokálů podle artikulační výšky a na důsledném uplatnění fonologické korelace timbru a kvantity. Ten zásadně odlišil slovanský hláskový systém uprostřed ostatních indoevropských jazyků.

Jevy předpokládající labiálnost vokálů, na př. vývoj koncovek *-os* > *-us* (> *-ŭs* > *-ъ*) a *-ōns* > *-ūns* (> *-ȳns* > *-ȳ*) považujeme za vývoj předslovanský, dialekt. indoevropský nebo dialekt. baltoslovanský.

Tento vokalický systém byl vlastním a specifickým systémem praslovanštiny. Byl přímou příčinou vzniku zákonitosti harmonie slabiky, jež se vážně projevila i v konsonantismu (I. a II., zčásti i t. zv. III. palatalisace). Nepokládáme za jisté, že lze odtud odvodit i druhý rozhodující praslovanský vývojový zákon — zákon otevřených slabik (viz § 16 ke konci). Tyto dvě zákonitosti (harmonie slabiky a otevřených slabik) jsou činitelem, jímž přímo nebo nepřímo vznikly všechny důležitější praslovanské změny hláskové. Avšak vývoj podle „zákona" otevřených slabik vytvořil nové labialisované vokály a tím zasáhl hlavní fonologickou podstatu praslovanštiny — samohláskovou soustavu. Rozklad tohoto vokalického systému a jeho nová organisace na základě kvalitativního rozlišení podle labiovelárnosti a její absence představuje s fonologického hlediska konec jazykové jednoty slovanské a zároveň vznik hlouběji diferencovaných samostatných celků, základů to pozdějších samostatných jazyků slovanských. Přesněji řečeno, postupná likvidace starého systému je i postupným fonologickým koncem praslovanštiny,

[144]) O tom pojednává Trubeckoj, nejnověji v *Aksl. Gramm.*, úvodní kapitoly.

postupný zrod systému labiovelárního je i zrodem mateřských celků jednotlivých slovanských jazyků.

75. Nářeční různosti starší i mladší vyplývají z dvou základních faktorů: *1.* z existence obyčejně dvou hlavních vývojových ohnisek na různých místech slovanského jazykového území a *2.* z různých vzájemných koincidencí vývojových změn podle jejich různé relativní chronologie. Na sklonku údobí slovanské jazykové jednoty je řada změn, jejichž příčiny tkvějí v obecných a společných tendencích, ale jejichž výsledky jsou — díky dvěma ohniskům a relativní chronologii — už tak rozmanité, že zřetelně přesahují rámec systémové jednoty.

V poněkud novém světle se nám jeví i historické dělení slovanských jazyků podle hláskoslovných kriterií; rýsují se nám zřetelně dva celky: severní (jazyky západoslovanské a východoslovanské) a jižní. Od dob Dobrovského přeceňované shody mezi skupinou jižní a východní jsou spíše akcidentální povahy (na př. *cw, ʒw*, epenthetické *l'*, *tl / dl > l*). Pro celkové zhodnocení příbuznosti platí i zde o jednotlivých jevech zásada „non numerantur, sed ponderantur". Při rozpadu slovanské jazykové jednoty jsou tyto dvě skupiny systémově nejvýrazněji charakterisovány vznikem a absencí měkkostní korelace konsonantů.

V této studii jsme podali přehled hláskoslovného vývoje v době slovanské jazykové jednoty, a to od jejího vykrystalisování mezi jinými jazyky až do jejího rozpadu. V řadě podrobností jsme překročili horní mez, sledujíce vývoj až do jednotlivých jazyků slovanských (na př. v otázce polské změny *bieda > biada)*. Dálo se tak ale jen tehdy, jestliže takové jevy pomohly dokreslit nebo aspoň ověřit předpokládané vývojové tendence a vývojová stadia starší. V dalších studiích se hodláme zabývat nejprve přechodným obdobím vzniku a fixování jednotlivých slovanských jazyků, t. j. údobím od rozpadu jazykové jednoty, do doby, kdy se vývoj nových celků přestává řídit obecnými a společnými vývojovými zákony a kdy se v slovanských jazycích uplatňují už zákony a tendence dílčí, territoriálně isolované nebo jen paralelní. Až tento další obraz ověří a snad i zpřesní theorie zde vyložené, bude asi možno některé jevy přesněji lokalisovat v zeměpisném prostoru i v čase. Je samozřejmé, že v této věci vítáme už nyní konfrontaci našich výsledků s poznatky archeologie, praehistorie i jiných vědních oborů, jež mohou přispět svou hřivnou k řešení dislokací, vztahů i otázek průniku vlivů a eventuálních migrací v těchto odlehlých dobách.[145])

František Václav Mareš (Praha)

---

[145]) Čím více postupujeme od dávnověku k dnešku, tím naléhavější se stává potřeba přihlížet k dialektologii. Utíkali jsme se k ní často i proto, že fakta stylisovaných spisovných jazyků neskýtají věrný vývojový obraz (na př. v Bulharsku). Ježto pak v dalším bádání budou nářečí mít úlohu ještě mnohem podstatnější, a poněvadž v některých jazycích je dialektologický materiál sebrán a zpracován dosud jen nesoustavně, byly by nám vhod i poznámky a upozornění badatelů v dialektologii všech slovanských jazyků.

Kategorie determinovanosti a indeterminovanosti jako základ slovanské kategorie vidu

Igor Němec (Praha)

Studujeme-li vývoj slovanského systému časově vidového, nemůžeme se nezabývat problematikou determinovanosti (určenosti) a indeterminovanosti (neurčenosti) slovesného děje. Jde zde především o otázku, jakou úlohu měla kategorie determinovaného a indeterminovaného děje ve vývoji slovanské kategorie vidu. — Van Wijk, Kuryłowicz Koschmieder, Regnéll a jiní, kdož podrobněji studovali genesi vidu, vidí v staré lexikální kategorii determinovanosti-indeterminovanosti východisko vývoje gramatické kategorie dokonavosti-nedokonavosti.[1]) Borodičová tuto theorii v podstatě přijímá, jde však dále: přímo rekonstruuje proces gramatikalisace oné staré lexikální kategorie v novou kategorii gramatickou, v kategorii vidu.[2]) — Proti tomu Dostál soudí, že tato nová myšlenka v bádání o videch je přeceněna: v díle *Studie o vidovém systému v staroslověnštině* odmítá příčinnou souvislost mezi kategorií determinovanosti-indeterminovanosti a kategorií aspektu[3]) a ve své kritice nejnovějších sovětských prací o vidu zaujímá k této otázce takovéto stanovisko: „Pokud jde o to, zda kategorie determinovaného děje byla tak rozhodující při vytváření slovesných vidů, není to ani po výkladech Borodičové zatím tak jisté. Sama tato kategorie i to, do jaké míry se zachovala slovesa podle determinovanosti, zda jde o kategorii determinovanosti na př. v staroslověnštině, proč není využito pro vid skutečných dvojic podle determinovanosti (*nesti — nositi, vesti — voditi* atd.), není vyřešena tak jednoznačně; tyto otázky budou potřebovat dalšího zkoumání.“[4]) Naše stať chce přispět k osvětlení právě této problematiky, na kterou svými podnětnými otázkami upozorňuje A. Dostál.

---

[1]) N. van Wijk, *Sur l'origine des aspects du verbe slave*, RÉS 9 (1929) 237—252. — J. Kuryłowicz, *La genèse d'aspects verbaux slaves*, PF 14 (1929) 644—657. — E. Koschmieder, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie*, 1934, 125—132, 179—182 (dále *Nauka*). — C. G. Regnéll, *Über den Ursprung des slavischen Verbalaspektes*, 1944, 35—89 (dále *Über d. Ursprung*).

[2]) V. V. Borodič, *K voprosu o formirovanii soveršennogo i nesoveršennogo vida v slavjanskich jazykach*, Voprosy jazykoznanija (1953) č. 6, 68—86 (dále *O formirovanii*).

[3]) A. Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověnštině*, 1954, § 33 (dále *Studie*).

[4]) A. Dostál, *Zkoumání otázky slovesných vidů v sovětské jazykovědné literatuře poslední doby*, Sovětská jazykověda 5 (1955) č. 1, 61.

1. Pojetí kategorie determinovanosti a indeterminovanosti; koncepce genese vidu V. V. Borodičové

Mluví-li se v souvislosti se vznikem vidu o kategorii determinovanosti a indeterminovanosti (budeme ji nadále označovat: D-ID), pak se tím rozumí kategorie sloves determinovaných (určených) a nedeterminovaných (neurčených), tak jak je pojímá především N. van Wijk: „determinovaná slovesa označují děje málo složité, které vedou přímo k nějakému cíli, kdežto indeterminované sloveso vyjadřuje děj složený z více aktů nebo děje prodloužené (prolongées) a opakované".[5]) Z této charakteristiky sloves determinovaných a indeterminovaných vychází Borodičová i Dostál, ale přesto se jejich pojetí D-ID podstatně liší. — Dostál klade důraz na ten rozdíl mezi determinovaností a indeterminovaností, že „indeterminovaný děj je složený a nemá určitého cíle"; proto také vidí formální vyjádření kategorie D-ID pouze v typu *nesti : nositi*.[6]) Je pochopitelné, že takto úzce chápanou kategorii D-ID nelze považovat za základ, na němž by se rozvinul celý systém vidů. — Proti tomu Borodičová pojímá tuto kategorii mnohem šíře: s Wijkovou kategorií sloves determinovaných a indeterminovaných ztotožňuje Potebňovu kategorii sloves konkretně jedinečných a abstraktně hromadných a do značné míry i Uľjanovovu kategorii sloves dějových a stavových.[7]) Formální vyjádření kategorie D-ID nevidí tedy pouze v korelaci sloves konkretně jedinečných dějů a příslušných iterativ typu *nesti : nositi, pasti : padati* (jako Meillet, van Wijk a j.),[8]) nýbrž také — a to především — v korelaci sloves s významem přechodu k stavu a sloves stavových typu *sěsti : sěděti.* Právě tento protiklad sloves přechodu k stavu a sloves stavových na *-ē-* (*sędǫ : sěděti, lęgǫ : ležati, stanǫ : stojati, bǫdǫ : bě, imǫ : iměti*), zděděný z ide. prajazyka a na slovanské půdě rozvinutý předponovým typem *mlъčati : u-mlъčati, ljubiti : vъz-ljubiti,* Borodičová považuje za základ slovanské kategorie D-ID.[9]) Na základě podrobného studia nejzávažnějších prací o kategorii ID-D v jednotlivých jazycích indoevropských Borodičová přesvědčivě ukazuje, že starými ide. příznaky (показателями) kategorie indeterminovanosti byly suffixy *-ī-*, *-ē-*, *-ā-* a příznaky kategorie determinovanosti nasální suffix a později předpony (*O vid. otnošenijach stsl.*, 52—55). V tom smyslu tedy Borodičová navazuje svou koncepci kategorie D-ID na starší práce, zvláště na Regnélla, který již v cit. disertaci z r. 1944 pracoval soustavně s těmito ide. elementy jako s pří-

---

[5]) RÉS 9 (1929) 252; cituji překlad Dostálův (*Studie*, 35—36).

[6]) *Studie*, 36: „Formálně je (odstín determinovanosti nebo opaku) vlastně vyjádřen jen oněmi pěti dvojicemi typu *nesti — nositi*". — Srov. v Sovětské jazykovědě l. c., 64: „Kategorie determinovaného a indeterminovaného děje ... nebyla v slovanských jazycích dále rozvinuta (je slovotvorně a morfologicky omezena na malý počet slovesných dvojic, jako *nesti / nositi, vesti / voziti, lěsti / laziti* atd.)".

[7]) *O formirovanii*, 74 a 75 n.

[8]) Viz Regnéll, *Über d. Ursprung*, 37—47.

[9]) *O formirovanii*, 75—80. — Viz také V. V. Borodič, *K voprosu o vidovych otnošenijach staroslavjanskogo glagola*, Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija 9 (1954) 56—57 (dále *O vid. otnošenijach stsl.*).

znaky (Merkmale) kategorie determinovanosti a indeterminovanosti. Kategorie D-ID je vcelku výstižně charakterisována těmito slovy Borodičové: „... protiklad sloves určených (определенных) a neurčených je protiklad velmi starobylý, pocházející z ide. prajazyka; přitom nejpůvodnějším protikladem sloves určených a neurčených — ještě z doby před rozvojem předpon — je protiklad sloves dějových a stavových. Určený vid vyjadřoval konkretní děj, neurčený vid — stav nebo děj jako stav, jako způsobilost k ději.“ (Tamtéž, 56.) A dále: „V slovesech pohybových také existuje protiklad mezi prostým konkretním pohybem a pohybem vůbec, způsobilostí k pohybu, na př. *nesti : nositi, vesti : voditi, iti : choditi.* Tento protiklad kmenů hledí k protikladům indoevropským.“ (K tomu uvádí známé ide. paralely jako lit. *vèsti : vadžióti,* ř. φέρω : φορέω.) (Str. 57.) A uzavírá: „Kdežto význam určeného vidu byl dosti jednotný, význam neurčeného vidu nabyl mnoha různých odstínů: byl to význam stavu, způsobilosti k ději, význam děje iterativního nebo obvyklého, děje složeného a pod. Všechny tyto odstíny mají však jeden společný znak, znak neurčenosti, v protikladu ke konkretním slovesům určeným, jež označují děj jedinečný.“ (Tamtéž.) — Takovým způsobem Borodičová upřesňuje pojem determinovanosti a indeterminovanosti, nad jehož mlhavou neurčitostí se pozastavoval již van Wijk v RÉS 9 (1929) 247 a 252, když k ide. korelaci D-ID typu μίμνω : μένω („ustávám, zastavuji se, setrvávám : jsem stálý, trvám“) přiřadil typ φέρω : φορέω (‚nesu, přináším : nosím‘). Jako hlavní rys determinovaného děje Borodičová zdůrazňuje jeho konkretnost a jedinečnost. Takové pojetí má velkou přednost v tom, že vystihuje společnou podstatu jak determinovaných dějů okamžitých, bodových, komplexně pojatých (*zablesklo se, bodl se, loď vyplula, přijel, pojedl*), tak determinovaných dějů nekomplexně pojatých, jejichž rozvíjející proces je determinován představou dovršení nebo plného rozvinutí děje (*tráva schne, usychá, umírá, přicházím, běží domů, nese nám zprávu; rozednívá se, svítá, život začíná, vyjíždím*).

Několik příkladů dějů determinovaných a indeterminovaných: *usedl, právě sedá za stůl — sedí* (stav), *sedá s ním v jedné lavici* (děj opakovaný); *poznal jej, už jej poznávám — znám jej*; *prchl, sprchlo — prší, pršelo*; *padl v boji, padá ke dnu — kabát padne* (= *dobře sedí,* t. j. děj pojatý jako vlastnost), *sníh padá* (děj složený); *už jde* (= *přichází, odchází*) — *hodiny jdou* (děj pojatý jako stav), *dítě už chodí* (děj jako vlastnost, schopnost děje); *běží domů s pláčem — cesta běží přes pole, řeka teče* (pohyb jako nepřetržitý stav); *vbíhá do cíle — řeka vtéká do moře, do nádoby (se) vejdou 3 litry.* — Staré slovesné kmeny, které vyjadřovaly protiklad takovéhoto děje determinovaného a indeterminovaného pomocí speciálních determinativních a indeterminativních příznaků (přípon, předpon a j.), budeme nazývat determinovanými a indeterminovanými kmeny příznakovými (*nos-i-ti : nesti, pad-a-ti : pasti, sěd-ě-ti : sěsti, svьt-ne-tъ : svьt-i-tъ, vъz-mošti : mošti, u-mlъčati : mlъčati*). Kmeny, které takových speciálních příznaků neměly a mohly v téže formě vyjadřovat jak děj determinovaný, tak děj indeterminovaný, budeme nazývat nepříznakovými (*pasti* ‚padnouti‘ i ‚padati‘, srov. čes. dial. *sníh pade* ‚padá‘; *tešti* ‚utíkati (kam)‘ i ‚téci‘).

Je jasné, že takovéto pojetí determinovanosti a indeterminovanosti nevidí základ této kategorie pouze v korelaci typu *nesti : nositi*. Kategorie D-ID je v podstatě založena na korelacích typů *sędǫ / sěsti : sěděti, umlъčati : mlъčati, nesti : nositi, pasti : padati.* O takové kategorii již nebudeme pochybovat, že měla důležitou úlohu ve vývoji vidu. Již Regnéll přesvědčivě ukázal, že příznakové kmeny determinované typů *sędǫ* a *umlъčǫ* se zákonitě staly dokonavými (*Über d. Ursprung*, 75 a 70) a příznakové kmeny indeterminované typů *sěděti, nositi* a *padati* zase nedokonavými (ib. 81, 58—65, 40—57). Přímá souvislost vidu s kategorií D-ID je pak patrná zvláště z toho, že determinovaná slovesa jsou ve spojení s lokálními (významotvornými) předponami dokonavá, kdežto indeterminovaná — aspoň v starší době historické — jsou v takovém spojení nedokonavá; srov. *prisěsti : prisěděti, prinesti : prinositi, pripasti : pripadati* a také *vъtešti* ‚vběhnouti : *vъtešti* ‚vtékati' (viz strus. *rěka vъtečetь vъ more* ‚vtéká').

Považujeme proto za nutné věnovat náležitou pozornost novému výkladu genese vidu na základě kategorie D-ID, výkladu Borodičové.

Ve své stati *O formirovanii* Borodičová vykládá vznik gramatické kategorie dokonavosti-nedokonavosti na základě staré lexikální kategorie determinovanosti-indeterminovanosti takto. — Pravým a prvním impulsem gramatikalisace kategorie D-ID (původně zde šlo o protiklad sloves dějových a stavových) bylo vytvoření slovanského imperfekta. Tvořeno příznakem *-ch-* od kmenů stavových na *-ē-* a *-ā-* (*bolěchъ, rydachъ*) slovanské impf. zprvu vyjadřovalo prostě minulý stav, ale s rozvojem kategorie ID počalo se tvořit i od jiných sloves vyjadřujících indeterminovaný děj (na př. od typu *voditi* ‚nacházeti se ve stavu pohybu'), a nakonec se tvořilo ode všech sloves vůbec, i od determinovaných, vyjadřujíc jejich děj jako indeterminovaný (jako trvající nesemknutý proces). V protikladu k tomu se zase aorist specialisoval na vyjadřování přechodu k stavu, pak děje determinovaného vůbec a nakonec mohl vyjadřovat i děje indeterminované pojaté determinovaně, t. j. jako zakončené, semknuté. Takovým způsobem se protiklad D-ID odtrhával od konkretně lexikálního významu slovesa a zobecňoval se: gramatikalisoval se ve formě aoristu a imperfekta. Tato gramatikalisace se pak šířila z praeterita na celé sloveso tím, že od imperfekta na *-ē-* a *-ā-* slovesa determinovaného se počínají tvořit i jiné tvary s významem indeterminovaným (*krьstiti* → *krьstįěchъ* → *krьštachъ* → *krьštajǫ, krьštati*). Na druhé straně se tento systém dobudovává tím, že k slovesům indeterminovaným se přitvářejí odvozeniny determinované pomocí předpon s přeneseným významem (*ljubiti* — *vъzljubiti*). Slovanské jazyky tak nabyly možnosti tvořit ke každému slovesu determinovanému sloveso indeterminované a naopak. Dovršováním této gramatikalisace D-ID v rámci celých sloves mění se kategorie D-ID v gramatickou kategorii vidu. Pojetí dokonavosti a nedokonavosti jako nová kvalita vzniklo právě tam, kde se setkaly protikladné významy — determinovaný význam slovesa a indeterminovaný význam formy nebo naopak. Poněvadž tomu tak bylo nejdříve a především v imperfektu, jež vyjadřovalo i determinovaný děj pojatý indeterminovaně, jako trvající proces, byl základním členem vidové korelace člen nedokonavý. Teprve v protikladu k nedokonavosti splynuly různé odstíny děje determinovaného (resultativní, ingresivní a j.) v pojem dokonavosti.

Výsledky vlastního studia obdobných otázek nám dovolují hodnotit tento výklad Borodičové jako významný přínos pro poznání vývoje slovanského systému časově vidového. Jeho klady vidíme především v těchto bodech: 1. Ve

vývoji kategorie D-ID Borodičová správně přikládá největší význam oposicím typu *sěděti : sěsti, mlъčati : umlъčati*. 2. Expansí staré kategorie indeterminovanosti (kmenů na *-ē, -ā*) záslužně objasňuje vznik slovanského imperfekta jakožto speciální formy pro vyjadřování minulých dějů indeterminovaných a v protikladu k tomu i vývoj aoristu ve speciální formu pro minulé děje determinovaně pojaté. 3. Povaze jazykového vývoje nesporně odpovídá závěr, že rozvojem kategorie D-ID dospělo slovanské sloveso až k tomu bodu, kdy může indeterminovanou formou vyjadřovat i determinovaný děj pojatý indeterminovaně, kterýmžto vnitřním rozporem vzniká nová kvalita — nedokonavost. 4. V podstatě je třeba souhlasit s Borodičovou i v tom, že forma imperfekta, kde takovýto rozpor vznikl nejdříve, měla důležitou úlohu při tvoření vidové dvojice. — Můj rozbor starých slovanských kmenů zcela potvrzuje tyto závěry V. V. Borodičové.

Neúplným nebo sporným se nám jeví výklad Borodičové v těchto bodech: 1. B. nevysvětluje, proč se kategorie D-ID na půdě slovanské tak živě rozvíjí a gramatikalisuje. 2. Sporným zůstává závěr, že gramatikalisace imperfekta — t. j. tvoření jeho forem od sloves determinovaných — probíhá teprve v době historické, staroslověnské.[10]) 3. Borodičová vůbec posunuje vývoj slovanského systému časově vidového do doby pozdní. Pro praslovanštinu nepočítá ještě s existencí vidů, nýbrž jen s předpoklady jejich vývoje,[11]) ačkoli materiál nám ukazuje, že již tehdy existovaly základní typy vidových dvojic a byly v rozvoji.[12]) 4. Nelze také souhlasit s tím, že by základem vidové dvojice typu *roditi : raždati* byl kmen imperfekta se zdlouženým vokálem kořene **radi̯-ē- (*raždaachъ)* k determinovanému *roditi* (*O formirovanii*, 79). Jak ukážeme níže, zcela zde vystačíme s tradičním výkladem, podle něhož morfologická iterativa (sekundární imperfektiva) typu *krьštati, raždati* byla utvořena suffixem *-ā-* z *i*-km. základu se zdloužením kořenného vokalismu *-o-: krьsti-ti : krьsti̯-ā-ti, rodi-ti : *radi̯-ā-ti* jako *vъzmošti : vъzmagati* a p.[13]) Toto *-ā-* je ovšem týž příznak indeterminovanosti jako *-ā-* v imperfektu, srovn. **radi̯-ā-ti, *rodi̯ē-ā-chъ (raždati, roždaachъ)* a **-mag-ā-ti, *mogē-ā-chъ (-magati, možaachъ)*. — Podle našeho názoru takové sporné závěry V. V. Borodičové vyplývají z toho, že se při zkoumání podnětů genese vidu příliš zaměřila na plán praeteritální vůbec a na imperfektum zvláště. Jako Stang, Regnéll a j. soudíme naopak, že ty hlavní podněty vzniku vidu je třeba hledat ve specifických poměrech slovanského présenta. Chceme-li rekonstruovat

---

[10]) *O vid. otnošenijach stsl.* 61—62. — Také *O formirovanii* 78. — Proti tomu Dostál mnohem rozsáhlejším rozborem stsl. památek došel k závěru, že imperfekta i aoristu se již v době předhistorické užívalo ode všech sloves (*Studie* 600—601).

[11]) *O formirovanii*, 81: „Процесс развития видов (совершенного и несовершенного) происходил на почве отдельных славянских языков, в общеславянском языке были созданы лишь предпосылки для их развития."

[12]) Na časové zařazení vývoje vidu mají čeští slavisté odchylný názor: tak B. Havránek soudí, že Borodičová a jiní sovětští linguisté (Češko, Kuznecov) „posunují vývoj slovanského vidu příliš do pozdní doby", viz Slavia 22 (1953) 247; stejně tak A. Dostál v Sovětské jazykovědě 5 (1955) č. 1, 68. — Náš výklad níže v kapitole 5.

[13]) Viz V. Vondrák, *Vergl. slav. Gram.* I², 1924, 716.

vznik kategorie vidu, nemůžeme přehlížet plán présentní, nemůžeme se zaměřovat jen na praeteritální kmeny *ē*-ové a *ā*-ové a nepřihlížet k úloze présentních kmenů předponových a *n*-ových.

Pokusme se tedy rozborem těch nejproduktivnějších příznakových kmenů determinovaných a indeterminovaných zjistit, jakou úlohu asi měla kategorie determinovanosti-indeterminovanosti ve vývoji slovanské kategorie vidu.

2. Praslovanská korelace praeteritálních kmenů *ē*-ových a kořenných (**bъdē- : *bъd-, *sēdē- : *sēd-*); její vývoj.

Základní protiklad indeterminovanosti a determinovanosti, t. j. protiklad významu stavového a významu přechodu do stavu, projevuje se formálně v staré baltoslovanské oposici kmenů *ē*-ových a kmenů kořenných **sēdē- : *sēd-*, srov.

lit.		~	stsl.		→	bsl.		
sėdė́ti	:	*sė́sti(s)*	*sěděti*	:	*sěsti*	**sēdē-ti*	:	**sēd-ti*
‚seděti'	:	‚usednouti'	‚seděti'	:	‚usednouti'	‚seděti'	:	‚usednouti'
sėdė́jai	:	*sėdai(s)*	*sěděaše*	:	*sěde*	**sēdē-s*	:	**sēd-e-s*
sėdė́jo	:	*sė́do(s)*	*sěděaše*	:	*sěde*	**sēdē-t*	:	**sēd-e-t*
‚seděl'	:	‚usedl'	‚seděl'	:	‚usedl'	‚seděl'	:	‚usedl'

Podobně *stovė́ti: stóti* ~ *stojati : stati* — **stąē-ti : *stā-ti.* — Ověříme tuto rekonstrukci baltoslovanské korelace forem *ē*-ových a kořenných[14]) po stránce formální a významové.

Na základě hodnověrných jazykových faktů dochází komparatistika k závěru, že praslovanština v době před expansí *s*-ového praeterita měla jednu prostou formu praeteritální, kořenící v ide. asigmatickém praeteritu: tato forma se tvořila připojováním t. zv. sekundárních koncovek ke kmeni na *-ē* (**men̥-ē-t > mьně*, lit. *mìnė*, ~ ř. ἐμάνη), ke kmeni na *-ā* (**ǵen̥-ā-t > zna*, lit. *žìno*, ~ ř. ἔγνω; srov. lit. *bùvo* < **bu̯-ā-t* proti prus. *bē* a slovan. *bě* < **bu̯-ē-t*), ke kmeni kořennému samohláskovému (**bū-t > by*, srov. sti. *ábhūt*, ř. ἔφῡ; **dā-t > da*, ~ sti. *ádāt*), ke kmeni kořennému souhláskovému thematisovanému (**sēd-e-t > sěde*) a j.[15]) To znamená, že zde byla na jedné straně

14) Termínem *kořen* tradičně označujeme útvary typu *bljud-*, *bud-*, *bъd-*, ačkoli s hlediska prajazykového tvoření slov tu jde vlastně o *kmen*, t. j. o spojení ide. kořene (**bheu̯-*, **bhou̯-*, **bhu-*) se suffixem (*-dh-*), viz E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, 1935, kap. IX (v rus. překladu z r. 1955 viz str. 190); rus. překlad dále *Origines*).

15) Učení o asigmatických slovanských praeteritech rozvinula zvláště česká škola komparatistická; srov. především Jos. Baudiš, *Das slavische Impf.*, IF 23 (1908) 135—152; Jos. Zubatý, *České sloveso*, 1921, 35—53; O. Hujer, *Úvod do dějin jazyka českého*³, 1946, 74—75. Tyto práce ukazují, že nejen aorist asigmatický, ale i aorist sigmatický (*mьněchъ, mьně; znachъ, zna*) a také imperfektum (*mьněaše; znaaše*) vznikly na základě psl. praeterit asigmatických (**mьnē-t; *znā-t*). Tak na př. Jos. Zubatý v citovaném kursu rekonstruuje pro slovanská praeterita tyto asigmatické archetypy: **da-t, *by-t* (pro *da, by*) — str. 39; **bhu̯ē-t (bě)* — str. 42; **mərē-t, *sukā-t (mьrě, sъka)* — str. 51; **mənē-t > *mьněja-t (mьnějaše), *vedhēja-t (vedějaše), *volaja-t (volajaše)* — str. 52—53.

praeterita kořenná (ať athematická či thematisovaná), na druhé straně praeterita s kořenem rozšířeným o suffix *-ē-*, *-ā-*. Tvořila-li se od téhož kořene praeterita obou typů, pak zde stály proti sobě dvě formy, jedna s příznakem *-ē-* nebo *-ā-*, druhá bez něho. Takovou starobylou korelaci praslovanskou tvořily na př. tyto formy:

**bu̯-ē-t (>bě) : *bū-t (>by)*
**sta̯-ē-t (>stoja) : *stā-t (>sta)*
**bud-ē-t (>bъdě) : *bud-et (>vъz-bъde)*
**sup-ā-t (>sъpa) : *sup-et (>u-sъpe)*[16])

Také významovou stránku této korelace můžeme bezpečně rekonstruovat. Kořenné formy bezpříznakové **būt* a **stāt* měly již v oné době před vznikem vidu svůj historický význam „stal se (čím)" a „stanul, zůstal stát", jak o tom svědčí obdobný význam přímých responsí ide., srov. sti. *ábhūt* „stal se (čím)", ř. ἔφῡ „vznikl, stal se" a sti. *ásthāt* „stanul, povstal", ř. ἔστη „povstal, zůstal stát" (~ ἐγχείν ἔστη „kopí uvázlo" Homér).[17]) Proti tomu formy příznakové **bu̯-ē-t, *sta̯-ē-t, *sup-ā-t,* tvořené ide. suffixy intransitivně-durativními,[18]) vyjadřovaly příslušný výsledný stav ‚byl (čím)', ‚stál', ‚spal' a pod., srov. význam ide. kmenů *ē*-ových a *ā*-ových: lat. *sedēre*, lit. *sėdėti, kýboti* ‚viseti', *miegóti* ‚spáti'. — Takovým způsobem docházíme tedy k rekonstrukci základní psl. korelaci kmenů *ē*-ových a kmenů kořenných

**sta̯-ē-t* ‚stál' : **stā-t* ‚stanul, postavil se',

kde kmen příznakový vyjadřuje stav a kmen bezpříznakový — děj, přechod do onoho stavu. — Abychom zdůraznili, že zde jde o komplexní, dovršený přechod k stavu, budeme takovýto význam (‚stanul', ‚usedl' a p.) nazývat *ingresivní,*[19]) na rozdíl od významu postupného, nekomplexního přechodu k stavu (‚vstává', usedá' a p.), který se běžně nazývá *inchoativní.*

---

[16]) *Zásady přepisu rekonstruovaných forem.* — Předpokládané formy ze starší doby praslovanské píši v tradiční rekonstruované formě baltoslovanské, t. j. bez delabialisace a pod.: starší psl. **bu̯ēt : *būt* — mladší psl. **bět : *byt*, **bě : *by*. Předpokládané formy z mladší doby psl. přepisuji dvojím způsobem: buď tradičně (aor. **leže*, impf. **ležajaše*, praes. **klękneth*) nebo s odečtením hláskových změn, které nastaly po delabialisaci samohlásek (**leget, *legēaset, *klьnknetь*); srov. F. V. Mareš, *Vznik psl. fonolog. systému a jeho vývoj do konce období slovan. jazykové jednoty*, Slavia 24 (1955) 443—495. Tohoto druhého způsobu užívám důsledně v zájmu přehlednosti jen tam, kde je to nutné pro vystižení mezikmenových systémových souvislostí (na př. **sta̯ē-t : *stā-t* místo **stoja : *sta*); přípony a předpony, na jejichž hláskovém skladu do té míry nezáleží, píši vždy způsobem tradičním: **sěd-ī-tь* — nikoli **sēd-ei̯-tь*, **u-mьlk-ē-ti* — nikoli **au-mьlk-ē-tei̯*. Staré obecně slovanské formy, doložené jazyky slovanskými, přepisuji normalisovanou formou staroslověnskou bez označení (*sěditъ, prilěpljǫ* a p.).

[17]) Příklady k uvedeným významům sti. *ábhūt, ásthāt*, ř. ἔφῡ viz u Delbrücka, *Vergl. Syntax der idg. Sprachen II*, 1897, 77—79; tyto aoristy jsou zde uvedeny jako typické kořenné formy s významem punktuálním.

[18]) Viz H. Hirt, *Idg. Grammatik IV*, 1928, 161 a 188. — Jos. Baudiš, *Struktura jazyků indoevropských*, 1932, 141, 158—159. — Benveniste chápe suffix *-ē-* jako stavový (*Origines*, 227).

[19]) Srov. Delbrück, *Vgl. Synt. II*, 233: „Im Slavischen vgl. abg. *sěsti* ‚sich setzen', ingressiv im Gegensatz zu *sěděti* ‚sitzen', denn es bedeutet das Eintreten in den Zustand des Sitzens".

Pokud jde o stáří této základní korelace kmenů stavových a dějových ingresivních (*stąē- : *stā-), lze ji bezpečně klásti do doby jednoty baltoslovanské: také lit. *stovėti: stóti* a *stovėjo: stójo* ukazuje významem i formou na starý základ *stąē-t ‚stál' : *stā-t ‚stanul', jenomže v lit. praeteritech byl tento základ v obou členech sekundárně rozšířen o suffix -(į)ā. K bsl. korelaci *bųē-t ‚byl' : *bū-t ‚stal se' pak hledí prus. praeteritum *bē* a balt. infinitiv *būti*. Nesporně stará baltoslovanská je také korelace *budē-t ‚bděl' : *bud-et ‚probudil se', srov. lit. *budėjo : pa-bùdo* a sl. *bъdě(aše) : vъzbъde*. Že i u tohoto typu již před vznikem vidu prostý praeteritální kmen kořenný (*bud-) vyjadřoval komplexní přechod k stavu (‚procitnouti, začít bdíti, začít vnímat') — to nám ukazuje stará ide. oposice kmene présentního s plným stupněm kořenného vokálu (*bheųdh-) a kmene praeteritálního, kořenného, s oslabeným stupněm kořenného vokálu (*bhudh-); srov. ř. πεύθεσθαι ‚pozorovati, vyzvídati': πυθέσθαι ‚zpozorovati, vyzvěděti, dověděti se' ~ sti. *bṓdhati* ‚bdí, dává pozor' : *buddhás* ‚probuzený' → sl. *bljudetъ* ‚dává pozor, střeží : *bъde* ‚probudil se, začal bdít'. Tento komplexně-ingresivní význam kořenného aoristu (*sta, by, *bъde*) nebyl ovšem dán aoristovou formou, nýbrž vyplýval z „punktuálního" kořene, t. j. z kořene charakterisovaného oslabeným vokalismem[20]) nebo dlouhým samohláskovým zakončením, proto vystupoval i v jiných formách kořenných, na př. v infinitivu (*stati* ‚stanouti', *byti* ‚státi se', **bъd-ti* ‚probuditi se'), v participiu s-ovém (*stavъ, byvъ* ‚stav se', *vъzbъdъ* ‚probudiv se') a p. — Budeme tedy základní korelaci ID-D tohoto typu vyjadřovat jako korelaci kmenů *bъdē- : *bъd-, v níž kmen ē-ový označuje stav a kmen kořenný — komplexní přechod do stavu.

Dříve než uvedeme nejnutnější doklady k této korelaci, bude nutno se pozastavit ještě u formy a významu slovanského aoristu asigmatického, jenž v základní korelaci ID-D typu *bъdēt (bъdě) : *bъdet (vъz-bъde) plnil funkci determinovaného členu. Svým komplexním významem a oslabenou kořennou formou jeví se tento aorist přežitkem starého ide. systému présento-praeteritálního, v němž prés. kmeny s vokalismem -e- (*bheųdh-) vyjadřovaly stav subjektu a děj indeterminovaný nekomplexní vůbec, prés. kmeny s vokalismem -o- (*bhoųdh-) vyjadřovaly převod objektu do stavu (nekomplexní děj determinovaný), kdežto praet. kmeny s oslabeným vokalismem (*bhudh-) vyjadřovaly komplexní přechod subjektu do stavu a determinovaný děj komplexní vůbec. Srov.

prés. kmen ID	prés. kmen D	praet. kmen D
vid nekomplex.	vid nekomplex.	vid komplexní

---

[20]) Hirt, *Idg. Gr. IV*, 178 předpokládá, že formy typu λείπειν a λιπεῖν byly původně identické a usuzuje: „. . . „durch die verschiedene Betonung wäre aber eine verschiedene Form und die Bedeutung der durativen und der perfektiven Aktionsart hervorgerufen". — Viz též Delbrück o. c. 234 a 238 („Der Indikativ des Aoristes versetzte . . . die punktuelle Wurzel in die Vergangenheit").

**bheu̯dh-*	**bhou̯dh-*	**bhudh-*
sti. *bṓdhati* ‚bdí‘	*bōdhajati* ‚budí‘	*ábūbudhat*
lit. *baũdžia* ‚krotí‘		*pa-bùdo* } ‚probudil se‘
csl. *bljudetъ* ‚střeží‘	*buditъ* ‚budí‘	*vъz-bъde*
**k̑u̯ei̯t-*	**k̑u̯oi̯t-*	**k̑u̯it-*
lit. *šviẽčia* ‚svítí‘	*švaitýti* ‚ozařovat‘	*pra-švìto* ‚rozednilo se‘
sti.		*áśvitan* ‚zazářily‘
csl.	*o-světitъ* ‚osvětlí‘	*(o)svьte* ‚rozednilo se‘
**merk-*	**mork-*	**mr̥k-*
lit. *mérkiu* ‚mžourám‘	*markýti* ‚mořiti (len)‘	(*mirkt!* ‚mrk!‘)
csl.	*po-mračitъ* ‚zatemní‘	*mrъče* ‚setmělo se‘
**u̯ert-*	**u̯ort-*	**u̯r̥t-*
sti. *vártatē* ‚otáčí se‘	*vartajati* ‚otáčí‘	*ávr̥tran* ‚otočili se‘
lit. *veřčia* ‚obrací‘	*vartýti* ‚otáčet‘	*(pa)viřto* ‚změnil se‘
stč. (*vřěteno* ‚fusus‘)	*vrátí sě*	*vrle sě* ‚vrátil se‘

Hledí sem ovšem také *lěpiti / pri-lьpe, sušiti / u-sъše* a pod. Řadu těchto aoristů je třeba dále rozšířit o asigmatické aoristy s kořenným *-ę-* (*klęče, tęže, u-vęze, po-gręze* a pod.), neboť i zde byl oslabený stupeň (ę<ьn<n̥), jak ukazuje F. V. Mareš ve své studii o psl. hláskovém systému[21]) (palatalisace v příslušných iterativech typu *tędzati* předpokládá kořen s oslabeným stupněm **tьng-*, a nikoli **teng-*!). Příklady viz níže.

Vidíme tedy, že tyto slovanské aoristy asigmatické jak formou (oslabeným vokalismem kořenného kmene) tak významem (komplexním) jsou pokračováním starého ide. kořenného aoristu thematického typu ἔλιπον, a nikoli imperfekta! Ovšem tam, kde má aorist asigmatický plný stupeň kořenného vokálu (*sěde, leže* a p.), tam jde o stav sekundární; jde o bsl. novum. Materiál nám totiž ukazuje, že stará ide. praeterito-présentní korelace ablautová

**bhudh-ét* ‚probudil se‘	:	**bhéu̯dh-(e)ti* ‚bdí, vnímá‘
**k̑u̯it-ét* ‚rozsvítilo se‘	:	**k̑u̯éi̯t-(e)ti* ‚svítí‘

byla v baltoslovanštině na základě kmene praeteritálního přebudována ve výhodnější, neablautovou korelaci příponovou

**bud-et* ‚probudil se‘	:	**bud-ei̯-ti* ‚bdí‘
		**bud-ē(i̯)-t* ‚bděl‘
**svit-et* ‚rozsvítilo se‘	:	**svit-ei̯-ti* ‚svítí‘
		**svit-ē(i̯)-t* ‚svítilo‘

Srov. *-bъde : bъditъ / bъdě-aše* a lit. *-bùdo : bùdi / budė́-jo,*[22]) *svьte : svьtitъ / svьtě-aše* a lit. *švìto : (švita) / švitē-jo*. Takovým způsobem si baltoslovanština pomocí ide. intransitivně-durativního suffixu *ēi̯/ei̯/i* počala bu-

---

[21]) F. V. Mareš, *Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty*, Slavia 25 (1956) 466.

[22]) Sem hledící formy, tvořené suffixem *ēi̯ / ei̯ / ī̆*, je třeba interpretovat takto: *bъdě-aše, budė́-jo < *bud-ē(i̯)-t, bъdi-tъ < *bud-ei̯-ti, bùdi < *bud-i-ti.*

dovat vlastní systém, jenž převzal funkce ide. systému perfektního: perfektní význam počaly vyjadřovat kmeny na *ei̯/i* jako **budĭ-ti* ‚bdí = je probuzený' a plusquamperfektní význam zase kmeny na *ē(i̯)* jako **budē-t* ‚bděl = byl probuzený'. Takovýto rozvoj basl. *ĭ/ē*-kmenů stavových (indeterminovaných) v kategorii plnící funkce ide. perfekta a plusquamperfekta potvrzují tato fakta: 1. řecké perfektum typu ἕστηκα se překládá stsl. prés. *ī*-kmenem (*stojǫ*) a řecké plpf. typu εἱστήκειν zase stsl. praet. *ē*-kmenem (*stoja-achъ*), viz příklady níže; 2. k slovanským *ī/ē*-kmenům stavovým vzoru *trъpěti* přešly zbytky ide. perfekta a plusquamperfekta;[23]) 3. systémovým tlakem pak uspokojivě vysvětlíme, proč se ona korelace ingresivních kmenů dějových a durativních kmenů stavových neomezila pouze na staré kořeny s oslabeným vokalismem praeteritálním (**bud-*, **svit-*), ale proč se rozšířila i na kořeny s plným vokalismem praesentním (**sēd-*, **leg-*). Tak na př. na základě starého stavového présentu athematického **sēd-mi* (> lit. *sė́dmi* ‚sedím') byla patrně vybudována tato baltoslovanská korelace: **sēd-et* ‚usedl' : **sēdĭ-ti* ‚sedí' / **sēdē-t* ‚seděl', srov. *sěde : sěditъ / sědě-aše* a lit. *sė́do : sėdi / sėdė́-jo*. Podobně sem hledí *leže : ležitъ / leža-aše* a j. s plným stupněm kořenného vokálu. — O vzniku sekundárního typu *nese, može* (vedle indeterminovaného *nesě-aše, moža-aše*) v rámci rozvoje kategorie D-ID bude řeč níže.

Z toho všeho, co zde bylo uvedeno, vyplývá tento závěr: vidíme-li jazyková fakta nikoli isolovaně a staticky, nýbrž v systémových souvislostech a ve vývoji, musíme odložit tradiční poučku, že slovanský aorist asigmatický je co do formy staré ide. imperfektum s aoristovým významem.[24]) Byla překonána již českou komparatistikou, počínaje Zubatým; ve smyslu učení této školy je slovanský aorist asigmatický co do formy i do významu pokra-

---

[23]) J o s. Z u b a t ý v *Čes. slovese* (1921) 56—57 vyslovuje názor, že v slovanských *ī/ē*-kmenech stavových vězí přežitky ide. perfekta (v slovesech s kořenným vokálem *-o-*: *goreti, boleti, poleti, bojati sę*) a také přežitek plusquamperfekta (v slovese *věděti*). — Později dochází k obdobnému závěru N. v a n W i j k v RÉS 9 (1929) 239: „Ježto náhrada starého perfekta athematickým présentem, kterou zjišťujeme v případě *vědě, věmь*, mohla se týkat také jiných sloves, zdá se nám velmi pravděpodobné, že část sloves typu *bojǫ sę, bojati sę* a *sěždǫ, sěděti* hledí k ide. perfektům. Na slovanské půdě se ide. perfekta pravděpodobně stala présenty s nedokonavým videm, t. j s videm, který může sloužit k označování stavu ... Perfektum, jež bylo v ide. zvláštní kategorií, vešlo do pravidelného systému slovanského slovesa, který se vytvořil na základě ide. présenta a aoristu. Tím s hlediska historického mizí rozdíl existující mezi slovesem slovanským a indoevropským následkem absence kategorie odpovídající ide. perfektu. Tento rozdíl není tedy v rozporu s hypothesou, že slovanské vidy se zakládají na videch ide. présenta a aoristu."

[24]) Soudí tak tito komparatisté: P. J. Š a f a ř í k, *Výklad některých grammatických forem v jazyku slovanském*, ČČM (1847) I, 160—167 (viz také *Sebrané spisy III*, 1865, 604 n.); K. B r u g m a n n, *Grundriß der vergl. Gram. der idg. Sprachen² II*, 1897, 1276; J. G e b a u e r, *Hist. mluv. jaz. čes.² III. 2*, 1909, 43; V. V o n d r á k, *Vgl. sl. Gr.² II*, 123; J o s. B a u d i š, *Struktura jazyků ide.*, 164 a j. — Proti tomu J o s. Z u b a t ý ve svých universitních přednáškách (viz *České sloveso* 36—37) vykládal již slovanský aorist asigmatický v souvislosti s řeckým thematickým aoristem typu ἔλιπον a formální shodu s ide. imperfektem uváděl jen jako zdánlivou (k slovanským aoristům s oslabeným kořenem typu *vъz-bъde* však v Českém slovese nepřihlíží). Rovněž O. H u j e r a B. H a v r á n e k ve svých universitních přednáškách spojovali slovanský aorist asigmatický s aoristem typu ἔλιπον a nikoli s imperfektem. Náš výklad tedy navazuje na učení těchto představitelů české školy komparatistické.

čováním starého ide. kořenného aoristu thematického typu *(é)bhudhet(o)* (**bъde, svьte, mrъče*) a typy s présentním vokalismem (*sěde, leže*; *nese, može*) jsou baltoslovanská a praslovanská nova, vzniklá v souvislosti s rozvojem systémově nutné kategorie determinovanosti-indeterminovanosti.

A nyní aspoň ty nejdůležitější příklady k základní psl. kmenové korelaci D-ID typu **bъd- : *bъdē-* a **sēd- : *sēdē-*.[25])

**stā- : *stąē-* ‚stanouti : státi', srov. *stati : stojati* a lit. *stóti : stověti* s obdobným významem; stsl. *sta ĭs pri brědzě* ἔστη J 21, 4 Zogr. — *marię že stoěše u groba vьně plačǫšti sę* εἱστήκει J 20, 11 Mar.

**sēd- : *sēdē-* ‚sednouti : seděti', srov. *sěsti : sěděti* a lit. *sė́sti : sėdė́ti* s obdobným významem; stsl. *i sъgъnǫvъ kъnigy .. sěde* ἐκάθισεν L 4, 20 Mar. — *sěděaše o nemъ narodъ* ἐκάθητο Mc 3, 32 Mar.

**leg- : *legē* ‚lehnouti : ležeti', srov. *lešti : ležati*; stč. *Rebeka prostřevši kuože .. leže na nich* Comest. 34b — stsl. *usěčenъ že byvъ .. ležaaše na zemi* ἔκειτο Supr. 62, 5.

**klьnk- : *klьnkē-* ‚kleknouti : klečeti', srov. **klękti : klęčati*;[26]) sch. *klèći*, strus. *pokljači*, stč. *řka to (sv. Václav) meč bratru vráti a kleče u cierkve na praze* DalH. 30 — *když na prazě klečieše* ib.

**nik- : *nikē-* ‚skloniti se : býti skloněn', srov. **po-nikti : ničati;* lit. *nỹkti, nỹko* 'verschwinden, vergehen', strus. *poniči* ‚skloniti se, zmizeti', sch. *pònići* ‚sklopit zrak'; strus. *kъ zemlě ponikochъ, poniče vъ mori* (Srezn. Mat.) — stč. *klečě k zemi ničieše* Pass. 454.

**vis- : *visē-* ‚zavěsiti se : viseti', srov. *po-vis-nǫ-ti : visěti*; csl. *povise na vъzdusě* prol.-mih. (XIV) — stsl. *na krьstě visěěše* Supr. 483, 8.

**lьp- : *lьpē* ‚přilnouti (k čemu) : lpěti (na čem)', srov. *pri-lьp-nǫ-ti, -lьpe : lьpěti;* lit. *lìpti* ‚kleben bleiben', *prilìpo* ‚přilnul, zůstal lpěti'; stsl. *językъ moi prilъpe grъtani moimъ (= mojemь)* Ps 21, 16 Sin. — stč. *kóže .. jedva při kostech lpieše* Pass. 531.

**gьlb- : *gьlbē-* ‚zabřednout (do čeho) : vězeti (v čem)', srov. *stsl. uglьbǫ języci vъ pagubě* Ps 9, 16 Sin. — csl. *vъ grěsě glъběti.*

**grьmz- : *grьmzē* ‚pohřížiti se (do čeho) : býti pohroužen (v čem)', rus. csl. *pogrjazti* ‚утонуть', csl. *vъ tině ugręze* (XV), stč. *ľudé zahřazú v onom piesce* AlxV. 2184 — csl. *gręzěti* ‚immergi'; srov. lit. *grim̃sti* ‚sinken in Wasser, Schlamm' a stavové *grimzděti.*

**ьnz- : *ьnzē-* ‚uváznouti (v čem) : vězeti (v čem)', srov. *u-vęz-nǫ-ti, -vęze : vęzěti*;[27]) stč. *uvěze na větvi hlava jeho* Comest. 146a — *(Daniel) ve lvovéj oboře vězal (*vězěl)* Kat. 2684.

---

[25]) Doklady čerpány především z těchto pramenů: staroslověnské z materiálu Dostálova (*Studie*), Borodičové (*O vid. otnošenijach stsl.*), St. Słońského (*Funkcje prefiksów werbalnych w języku starosłowiańskim*, 1937); staročeské z materiálu J. Gebauera (*Hist. mluvn.*² *III. 2; Slovník staročeský I—II*) a Fr. Trávníčka (*Studie o českém vidu slovesném*, 1923); staroruské z I. I. Sreznevského (*Materijaly dlja slovarja drevne-russkago jazyka I—III*; příslušné významy cituji rusky); církevně slovanské odtamtud a ze slovníku Fr. Miklošiče (*Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, 1862—65; příslušné významy cituji latinsky); litevské ze slovníku F. Kurschata (*Litauisch-deutsches Wörterbuch*, 1883; významy cituji německy) a ze slovníku *Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius 1954 (významy cituji česky).

[26]) Sloveso *klęčati*, doložené v csl., stč., pol., slin. a j., není uvedeno v Srezn. Mat. omylem; doklady k strus. *kljačati* hledej pod *kljačiti*, k *pokljačati* pod *poklęčiti* a pod.!

[27]) Strus. doklady k *vęzěti* hledej v Srezn. Mat. pod *vęziti*!

**tъk- : *tъkē-* ‚vraziti (do čeho) : býti vražen, trčeti (v čem)', srov. sch. *tàći (*tъkti)*, stsl. *tъknǫti* a stč. *tčieti*, slin. *tečati*; csl. *tъče iosifa javlenije črěva* Zlatostr. (XII), stč. *ruka božie dotkla mne* ŽKlem. 144[b], *mečem protče (Rubena)* Jid. 99 — *kopie tčieše v zemi* hastam fixam O. 1. Reg. 26, 7.

**tъrk- : *tъrkē-* ‚strčiti (do čeho) : býti zastrčen, trčeti (v čem)', srov. lit. *tur̃kti* ‚klovat, rýpat' (nemá již význam komplexní patrně vlivem indeterm. kmenů *tur̃kia, tur̃kė*), rus. *торкнуть*, čes. *trknouti, trkl* a rus. *торчать*, čes. trčeti.

**tьrp- : *tьrpē-* ‚zeslábnouti, znehybněti : býti zesláblý, nehybný,[28]) trpěti', srov. lit. *tir̃pti, tir̃po* ‚erstarren, fühllos werden', stsl. *(nodzě) utrьposta* ἐνάρκησαν Supr. 66, 1, strus. *ā*-kmen *tělomъ uterpati* ‚ослабевать' Bor. Gl. 61-62 — lat. *torpēre* ‚býti ztrnulý, malátný', všesl. *trьpěti*, na př. stsl. *mǫčenikъ christovъ takovǫjǫ mǫkǫ trьpěěše* Supr. 12, 159.

**mьlk- : *mьlkē-* ‚umlknouti : mlčeti', srov. *(u)mlъk(nǫ)ti : mlъčati*; sch. *ùmući*, stsl. *umlъknǫti, -mlъče*, stč. *mlknouti* ‚zmlknouti',[29]) na př. stsl. *umlъkǫ vlъny ego* ἐσίγησαν. Ps 106, 29 Sin. — *ĭs že mlъčaše* ἐσιώπα Mt 26, 63 Sav.

**bъd- : *bъdē-* ‚probuditi se : bdíti', srov. *vъz-bъ(d)nǫti, -bъde : bъděti* a lit. *bùsti, pabùdo : buděti* s týmž významem; csl. *vъzbъde* pat.-mih. (XIII), *vъzbъdъ* psalt. (XIII), stsl. *vъz'bъnǫsta i sъpovědasta drugъ drugu sъna togo viděnije* Supr. 536, 15—16 — stč. *bdiechu .. na strážiech* erant in excubiis Mus. Num 9, 19.

**svьt- : *svьtē-* ‚rozsvítiti se, rozedníti se : svítiti, býti jasný', srov. *svь(t)nǫti, svьte : svьtěti* a lit. *švìsti, švìto* ‚hell werden (bez. vom anbrechenden Tage)' : *švitěti* ‚fortgesetzt hell glänzen, flimmern'; csl. *svьnǫti* ‚illucescere', ~ stsl. *sǫbota svitaaše* ‚začínala' L 23, 54 Zogr., csl. *subotě osvetъšii* (XV), stč. *když osvete* ubi dies facta est Otc. 96[a] — *jeho sě tvář stvieše* Pass. 326.

**mьrk- : *mьrkē-* ‚zatemniti se, setmíti se : býti temný, zamračený', srov. sch. *mȑći* ‚setmíti se' a *mŕčati na kòga* ‚mračiti se, býti nevlídný'; viz též stsl. *slъnьcju mrъkъšju* ‚když se slunce zatemnilo' L 23, 54 Zogr., stč. *jakž brzo noci mrče* Kat. 3029.

K tomuto starobylému typu korelace D-ID svým původem asi také hledí tyto dvojice: *drъz-nǫ-ti : drъžati* (původně ‚státi se silným, odvážným : býti silný, mocný ⟶ vládnouti čím', srov. lit. *dir̃žti* ‚zäh und hart werden'), *jęti : iměti* ‚uchopiti' : držeti, míti', *-pęti : pьněti* (čes. *pněti* ‚býti napjat', stč. *na kříži pnieti* Hrad. 59[a]), *-čęti : čьněti* (čes. *čněti*), *po-mę-nǫ-ti : po-mьněti* a j.[30])

Materiál nám dále ukazuje, že ona korelace starých ide. kmenů kořenných a nových, bsl. kmenů *ī/ē*-ových nezůstala omezena jen na vyjadřování protikladu komplexně-ingresivních dějů a jejich výsledných stavů. V jazycích slovanských i baltských se taková korelace tvoří i od těch ide. ‚punktuálních'

---

[28]) Zubatý rekonstruuje pro psl. *tьrpěti* význam „býti ve strnutí", viz *Studie a články I/1*, 1945, 338.

[29]) Trávníček v *Studii o čes. vidu* 244 uvádí důležitý doklad k punktuálnímu kořeni *mlъk-*, stč. dokonavé *mlkl* ‚zmlkl': *(ďábel) řek to i mlkl jest neřka slova* Solf. 119[b]. — Brückner (Slavia 3, 1924, 201) spojuje *mlъčati* s *mělъkъ*, takže původní význam by mohl být ‚býti malý (podrobený?), nemající hlasu'.

[30]) Litevská korelace *tìnkti, -tìngo* ‚träge werden' : *tingěti* ‚träge sein' ukazuje snad na existenci psl. korelace **tьng- : *tьngē-* ‚obtížiti se čím ⟶ vytěžiti co pro sebe : býti obtížen čím ⟶ těžiti z čeho', srov. *utęgnǫti : tęžati*, na př. stsl. *iže utjęže byti .. podrugъ* ‚qui fieri meruit .. comes' KijL. 1 b 19 — čes. *lépe jest těžeti maudrostí než těžeti stříbrem* Br. Jg.

kořenů, které nevyjadřují komplexní přechod k stavu (ingresivnost), nýbrž ‚punktuální‘, komplexní děj prostý, děj pojatý jako bod vůbec. Jde především o kořeny interjekčního původu, označující okamžité, bodové vjemy. Srov.:

*blьsk- : *blьskē- ‚blesknouti, zalesknouti se : lesknouti se, blýskati se‘, srov. *blьsnǫti : blьštati (sę)* a lit. *blìksti, blìzgo* ‚aufleuchten, erglänzen‘ : *blizgěti* ‚flimmern‘; lit. interj. *blikst!* sl. iter. *bliscati sę*, stč. aor. *blešče: když se Dětlebovi meč bleště, Jětřichovi se velmi steště* ‚se zableskl‘ Baw. 405 — *světlost jeho blščala* splendebat Dět. Jež. 1b.

*klik-, *krik- : *klikē-, *krikē- ‚křiknouti : křičeti‘, srov. *klik(nǫ)ti* (sch. *klȉći* ‚zavolat‘) *kriknǫti : kličati / kričati* a lit. *klìkti, klìko* ‚plötzlich pfeifend aufschreien‘ : *kriksěti* ‚quacken‘; v psl. patrně generalisován vokalismus iterativa *klicati*; stč. *tehdy všichni židé křikú: ukřižij!* Krist. 99b — *matka křičala* Pass. 511.

*mьg- : *mьgē- ‚mrknouti, mžiknouti : mrkati, míti vadný zrak‘, srov. *mьgnǫti : mьžati* a lit. interj. *mìgt!* (o sevření víček), *mìgti, -mìgo* ‚einschlafen‘; csl. *mьženije* ‚momentum‘, stč. *okamženie* ‚Augenblick‘ — csl. *mьžanije* ‚nictatio‘, stč. *mžal* (particip. od *mžieti*) ‚chybný na zrak‘ Prešp. 1114.

K tomuto typu hledí korelace starých slovanských sloves onomatopoických, jako *bręknǫti : bręčati* (*brьnk-, ~ lit. interj. *brìnkt*), *prъdnǫti : prъděti* (*pьrd-, ~ ř. πέρδομαι), *vrъknǫti : vrъčati* (*vьrk-, ~ lit. *pra-vìrk-ti* ‚zaplakati‘) a p. Suffix *-nǫ-* je zde ovšem pozdní, o tom níže.

V takovýchto případech tedy stará korelace D-ID vyjadřuje prostě protiklad děje pojatého jako bod (komplexně) a děje pojatého jako stav (durativně, nekomplexně). S týmž protikladem komplexnosti-nekomplexnosti se setkáme ve formě oné korelace u starých slovanských sloves pohybových. Srov.:

*pъrs- : *pъrsē- ‚prsknouti, prchnouti : pršeti, padati‘, srov. *prъchnǫti, prъše : prъšati* a lit. *purslas* ‚Schaumspeichel, vyprsknutá slina‘, *purstùs* ‚rührig, hurtig, hastig (von Menschen)‘ ~ čes. *prchlý člověk*; *(Alexander) roztě kola, až vše prchú* ‚rozťal vůz, až se celý rozletěl, rozpadl‘ AlxV. 1167 — stč. *pršěti* (o zubech) ‚vypadávati‘,[31]) čes. *pršelo*.

*mъk- : *mъkē- ‚hnouti se : hnáti (se)‘, srov. *mъk(nǫ)ti, mъče : mъčati* a lit. interj. *mùkt! mùkti* ‚uniknouti‘, k tomu sch. *màći* ‚pohnouti‘, stč. iter. *mýcěti sě*; csl. *mlъnija mьknušta sę* greg.-naz. (XI) — stč. *den celý skrze les a púšť jsú sě měčěli* Star. Skl. 4, 215.

*tъrg- : *tьrgē- ‚vytáhnouti (kam) : tíhnouti (k čemu)‘, srov. stč. *trhnúti, trže : tržěti*; *druhý s pospěchem po pannu trže* Trist. 116[32]) — *by k tomu svá libost netržala* Štít. uč. 90b.

*vьrt- : *vьrtē- ‚otočiti se : točiti se, srov. *vrъ(t)nǫti sę : vrъtěti sę* a lit. *vìrsti, vìrto* ‚otočiti se, změniti se‘.

---

[31]) K. Novák, *Slovník k čes. spisům Husovým*, 1934, 136.

[32]) J. Gebauer (*Hist. mluv.*[2] *III. 2*, 295) řadí teto doklad s aoristem *trže* k slovesu *tržěti*, ale podle správného názoru Fr. Ryšánka (dosud nepublikován) jde o asigmatický aorist k slovesu *trhnúti*.

*bēg- : *bēgē- ‚poběhnouti, utéci : běžeti‘,[33]) srov. *běg(nǫ)ti : běžati*; v době historické je již původní rozdíl mezi oběma kmeny setřen, viz pol. *biec, -gę, -żysz* a rus. *бегу, бежишь*, neboť nepříznakový kmen prés. *běgǫ* se podřídil nedokonavosti jako typ *nesǫ, idǫ*, a tím splynul s indeterminovaným kmenem *běžǫ*. Na původní komplexnost praet. kmene *běg-* snad ukazují odvozeniny participia *běglъ*, jako stč. *běhlá žena* ‚zběhlá‘, csl. *běglьсь* ‚transfuga‘ a j.

Z příkladů praeteritálních kmenových korelací typu **blьsk- : *blьskē-* a **mъk- : *mъkē-* tedy vidíme, že stará korelace determinovaných kmenů kořenných a indeterminovaných kmenů ī/ē-ových se rozvinula nad potřebu vyjadřování perfekta a plusquamperfekta: patrně již v baltoslovanštině počala vyjadřovat protiklad dějů komplexních a nekomplexních. Kategorie D-ID, t. j. zprvu kategorie komplexní ingresivnosti a nekomplexní stavovosti (či konkretně jedinečné dějovosti a výsledné stavovosti) plynule přerůstala v kategorii komplexnosti a nekomplexnosti vůbec. Tento vývoj před vznikem vidu probíhal ovšem jen v plánu praeteritálním, neboť „punktuálním“ kmenům kořenným odpovídající présentní kmeny *n*-ové vyjadřovaly tehdy ještě determinovaný děj přítomný, nekomplexní, právě tak jako dodnes příbuzná *n*-ová a *st*-ová ‚inchoativa‘ litevská (o tom níže, v kapitole 4). A pravděpodobně ještě před vznikem vidu dospěl tento vývoj na slovanské půdě tak daleko, že se stalo možným tvořit od každého kořenného slovesa 1. třídy (typ *nesǫ*) jak kořennou praeteritální formu s významem komplexním (**nes-et*) tak *ē*-ovou praeteritální formu s významem nekomplexním (**nesē*-t). Takovým způsobem vznikla na základě kmene présentního korelace typu **nes- : *nesē-*; na jejím vzniku měly jistě podíl korelace *sēd- : sēdē-, leg- : legē-, krik- : krikē-, bēg- : bēgē-* a pod. Vznik korelace typu **neset : *nesēt* znamená skok ve vývoji kategorie determinovanosti-indeterminovanosti. Tato korelace se totiž omezila pouze na tvary verba finita v plánu praeteritálním (protiklad kmenů *nes- : nesē-* se neuplatnil v tvarech jiných), zato se však rozšířila na další slovesa bez ohledu na jejich lexikální význam. Determinovaná forma kořenná počala vyjadřovat i děj indeterminovaný jako determinovaný, t. j. komplexně: tak k psl. stavovému prés. **možetь* ‚má moc‘ mohl se již tvořit aor. **može(t)* s významem komplexním,[34]) srov. stsl. *ne može dvignǫti* L 6, 48 Mar. Naopak

[33]) G. Uľjanov (*Značenija glagoľnych osnov v litovsko-slavjanskom jazyke* I, 1891, 93) shledává v dvojici kmenů *běg- : běža-* protiklad děje konkretního „обращаться в бегство“ a děje pojatého jako stav „быть в бегстве“. Takový protiklad D-ID předpokládáme pro plán présentní; v plánĕ minulém patrně i zde šlo o protiklad děje komplexního a nekomplexního.

[34]) Děj indeterminovaného slovesa *možetъ*, t. j. stav „má moc“, byl v plánĕ praeteritálním vyjadřován indetermin. praeteritem **mogēt (> možaaše)*; že se proti tomu aoristu **moget (> može)* původně užívalo jen tam, kde se zdůrazňovalo komplexní pojetí tohoto stavu, o tom nám svědčí ta skutečnost, že asigm. aorist slovesa *mog-ti* je v nejstarších památkách doložen zpravidla jen po záporu; pro stsl. viz materiál Borodičové, pro stč. viz materiál Gebauerův (v pozn. 25). Jde tedy o týž jev, jako když v dnešní češtině můžeme v kladném kontextu říci *chvíli seděl, a pak vstal*, kdežto v záporném řekneme pro zdůraznění *ani chvilku neposeděl*, t. j. užijeme formy komplexní. Takovou předvidovou formou komplexní byl aorist.

zase indeterminovaná forma ē-ová počala vyjadřovat i determinovaný děj jako indeterminovaný, t. j. nekomplexně: na př. k cílovému prés. **jьdetь* ‚jde (kam)‘, **iz-sъchnetь* ‚vysychá‘ mohlo se již tvořit nekomplexní praeteritum **jьdē(t)* ‚šel (kam)‘, **iz-sъchnē(t)* ‚vysychal‘, srov. stsl. *iděaše ĭsъ vъ gradъ* L 7, 11 Mar., *(smokъvnica) isъchnějaše* Supr. 476, 24. — Toto připoutání korelace D-ID ke gramatické kategorii praeterita a odpoutání od lexikálního významu sloves znamená ovšem její gramatikalisaci, její přechod z kmenosloví do tvarosloví. Znamená to, že bylo dotvořeno speciální praeteritum pro děje pojaté determinovaně, komplexně, t. j. asigmatický aorist (**neset* > *nese*), a speciální praeteritum pro děje pojaté indeterminovaně, nekomplexně, t. j. základ budoucího imperfekta (**nesēt* > *nesě-aše*).

Gramatikalisace kategorie determinovanosti-indeterminovanosti v rámci praeterita se ovšem nezastavila před slovesy sekundárními. Jak ukazuje srovnání s jazyky baltskými, byl v procesu tvoření těchto praeterit u sloves sekundárních využit asi dvojí příznak indeterminovanosti: slovesa ī-ová (*prositi, choditi, buditi, staviti* . . .) se zde chovala jako primární (*nesti*) a indeterminované praeteritum tvořila suffixem -ē- podle základní korelace D-ID typu **sēd-et* : **sēdē-t* ‚usedl : seděl‘ (> *sěde* : *sědě-aše*), kdežto sekundární slovesa ē-ová (*bъděti, uměti* . . .) a ā-ová (*iskati, dělati* . . .) zde užila příznaku -ā-, patrně podle základní korelace D-ID typu **sup-et* : **supā-t* ‚usnul : spal‘ (> *u-sъpe* : *sъpa-aše*). Předpokládáme pak, že se historické formy slovanského aoristu sigmatického a imperfekta vyvíjely takovýmto způsobem:

A) Stav před rozšířením s-ového příznaku:

1. sg.	**nes-om*	:	**nesē-m*	**prosī-m*	:	**prosįē-m*
2. sg.	**nes-es*	:	**nesē-s*	**prosī-s*	:	**prosįē-s*
3. sg.	**nes-et*	:	**nesē-t*	**prosī-t*	:	**prosįē-t* atd.
1. sg.	**budē-m*	:	**buēā-m*	**eįskā-m*	:	**eįskāā-m*
2. sg.	**budē-s*	:	**budēā-s*	**eįskā-s*	:	**eįskāā-s*
3. sg.	**budē-t*	:	**budēā-t*	**eįskā-t*	:	**eįskāā-t* atd.

Na tomto asigmatickém stadiu v podstatě ustrnula litevština, jak ukazují její nekomplexní praeterita *nẽšė* (**nesēt*) ‚nesl‘, *prãšė* (**prosēt!*) ‚prosil‘, *buđějo* (**budēāt*) ‚bděl‘, *ieškójo* (**eįskāāt*) ‚hledal‘. Příslušná lit. praeterita komplexní se dne tvoří prostě předponou *pa-* : *panẽšė* ‚понес (rus.)‘, *paprãšė* ‚poprosil‘, *pastavějo* ‚postál‘, *paieškójo* ‚pohledal‘ a pod.

B) Stav po rozšíření s-ového příznaku:

1. sg.	**bъdē-chъ*	:	**bъdēā-chъ*	**iskā-chъ*	:	**iskāā-chъ*
2. sg.	**bъdē* asig.	:	**bъdēā-še*	**iskā* asig.	:	**iskāā-še*
3. sg.	**bъdē* asig.	:	**bъdēā-še*	**iskā* asig.	:	**iskāā-še* atd.

U typu primárního *nes-ti* bychom očekávali vývoj **nes-o-m* : **nesē-m* → **nes-o-chъ* : **nesē-chъ*, **nes-e-s* : **nesē-s* → **nes-e (asig.)* : **nesē-še* atd., ale tím by v některých tvarech

nekomplexní praeteritum typu **nesē-chъ* morfologicky splývalo s komplexním praeteritem typu **bъdē-chъ*. Patrně proto, aby byl tento rozpor odstraněn, přibrala sigmatická nekomplexní praeterita sloves kořenných a *ī*-ových ještě navíc indeterminativní příznak *-ā-* podle vzoru sloves sekundárních (*ē*-ových a *ā*-ových):

1. sg.	**nes-o-chъ*	:	**nesē-ā-chъ*	**prosi-chъ*	:	**prošā-ā-chъ*
2. sg.	**nes-e* asig.	:	**nesē-ā-še*	**prosi* asig.	:	**prošā-ā-še*
3. sg.	**nes-e* asig.	:	**nesē-ā-še*	**prosi* asig.	:	**prošā-ā-še* atd.

C) Stav historický (stsl.):

1. sg.	*nesochъ*	:	*neseěachъ*	*prosichъ*	:	*prošaachъ*
2. sg.	*nese*	:	*neseěaše*	*prosi*	:	*prošaaše*
3. sg.	*nese*	:	*neseěaše*	*prosi*	:	*prošaaše* atd.
1. sg.	*bъděchъ*	:	*bъděachъ*	*iskachъ*	:	*iskaachъ*
2. sg.	*bъdě*	:	*bъděaše*	*iska*	:	*iskaaše*
3. sg.	*bъdě*	:	*bъděaše*	*iska*	:	*iskaaše* atd.

Uvedený výklad vzniku slovanských jednoduchých praeterit se opírá o tyto poznatky: 1. Základem slovanského aoristu byly ide. kořenné kmeny ‚punktuální' typu **bhudh-*, **ǩuit-* (> *bъd-*, *svьt-*). 2. Základem slovanského imperfekta byly bsl. kmeny stavová na *-ē-* a *-ā-* (viz Uljanov, *Značenija* I, 202—203). 3. Slovanské imperfektum na *-ějaše*, *-ajaše* (*mьnějaše*, *volajaše*) vzniklo z bsl. praeterita asigmatického, jak ukazují rovnice stsl. *mьněa-še* = lit. *minějo* a stsl. *iskaa-še* = lit. *ieškójo* (srov. Baudiš, *Slav. Impf.*, 135n.; Zubatý, *České sloveso*, 49—53). 4. „U primárních sloves stsl. je *-ěa-* v imperfektu... novem, jež vzniklo již v praslovanštině, když se místo *-ē-* v imperfektu takových sloves začalo užívat *-ēā-* vlivem tvoření impf. u sloves sekundárních, t. j. vlivem imperfekta na *ēā-* a *-āā-*" (Fortunatov, *Krit. razbor sočinenija... G. K. Uljanova*, 1897, 56). 5. Formy slovanských aoristů a imperfekt se vytvořily v rámci gramatikalisace kategorie determinovanosti-indeterminovanosti v kategorii komplexnosti-nekomplexnosti, a to ještě před rozvinutím systému vidových dvojic (srov. Borodičová, *O formirovanii*, 76n.; Maslov, *Imperfekt*, 136).

Uvedené pojetí vzniku slovanských jednoduchých praeterit jakožto forem předvidové kategorie komplexnosti-nekomplexnosti (K-NK) liší se od koncepce Borodičové, pokud jde o názor na dobu dovršení gramatikalisace kategorie D-ID v kategorii K-NK v rámci praeterita. Opíráme se sice o poznatek Borodičové, že aorist sloves indeterminovaných měl význam „minulého děje skončeného nebo děje či stavu pojatého sumárně, jako jednotný celek" a že imperfektum sloves determinovaných mělo „význam děje pojatého jako proces" (*O vid. otnošenijach stsl.*, 138); tento poznatek jsme si totiž ověřili vlastním rozborem příslušných kmenů. Nesdílíme však její názor, že uvedené významy vznikly v souvislosti s tvořením aoristu od indeterminovaných a imperfekta od determinovaných teprve až na půdě stsl. jazyka, a že teprve tyto historické významy jsou zárodkem nových, vidových rozdílů (viz ib. 61—62 a 138).

„Původně se imperfektum tvořilo pouze od kmenů indeterminovaných a aorist zase jen od determinovaných ... Pak se obě formy oddělují od kmenů, jimiž byly vytvořeny, a stává se možným tvořit imperfektum od kmenů determinovaných a aorist od indeterminovaných. Evangelní texty stsl. jazyka obrážejí počátek tohoto procesu a proces ten se dokončuje v pozdních památkách staroslověnských, kde již lze od kteréhokoli slovesa tvořit tu neb onu formu praeterita.“ (Ib. 61—62.) Tento výklad je v rozporu se závěrem, ke kterému dospěl na základě podrobného rozboru šestnácti stsl. památek A. Dostál: „Aoristu se užívalo v jistém okamžiku, před počátkem období staroslověnského, zcela stejně od všech sloves“ (*Studie,* 600; na str. 601 praví totéž i o imperfektu). K obdobnému závěru o slovanském imperfektu došel J. S. Maslov (*Imperfekt,* 136): „... formy imperfekta se zprvu neomezeně tvoří jak od kmenů indeterminovaných tak determinovaných“; tento původní stav Maslov předpokládá pro dobu, kdy se ještě „nekomplexnost (длительность) a determinovanost děje navzájem nevylučovaly“, t. j. kdy ještě determinovanost nebyla změněna ve vidovou komplexnost (dokonavost) a tedy neexistoval ještě systém vidových dvojic.

Naše stanovisko lze formulovat takto: již v praslovanštině vyvrcholil rozvoj kategorie D-ID tím, že se i od sloves indeterminovaných mohla tvořit praeterita determinovaná, komplexní (t. j. existovaly již korelace typů **može : *moža-aše* ‚měl na chvíli moc : byl mocný‘, **bъdě : *bъděaše* ‚pobděl : bděl‘) a od sloves determinovaných i praeterita indeterminovaná (t. j. existovaly již korelace typů **priblizi sę : *přibližaaše sę* ‚přiblížil se : přibližoval se, blížil se‘, **usъše : *usъchněaše* ‚uschl : usychal, schnul‘). Původní lexikální protiklad kmene komplexně ingresivního a nekomplexně stavového (**bъd- : *bъdē-* ‚probuditi se : bdíti‘) byl zde dotvořen v gramatický protiklad formy komplexní, aoristu, a nekomplexní, imperfekta. Tímto skokem na vyšší stupeň abstrakce se lexikální kategorie determinovanosti-indeterminovanosti přiblížila ke gramatické kategorii dokonavosti-nedokonavosti, ale ještě v ni nepřerostla. Gramatická kategorie K-NK omezená pouze na formy praeterita nevedla ještě ke vzniku vidu, t. j. nebyla přímou příčinou vzniku systému vidových dvojic slovanského typu (litevština také v plánu praet. rozvinula protiklad K-NK, a takového systému nemá!). O vzniku vidu rozhodly především systémové změny v plánu présentním (viz kap. 5). Již předem můžeme říci. že to byly změny v souvislosti s přechodem prés. kmenů determinovaných k vyjadřování dějů budoucích. Tato předhistorická změna v plánu présentním přivodila pak také změny v plánu praeteritálním. Tak na př. v psl. aoristech **nese, *može, *pade, *sta* nebylo zprvu ještě historických rozdílů vidových; tyto aoristy vyjadřovaly prostě konkretně jedinečný děj minulý, pojatý komplexně, semknutě. Teprve po vzniku vidových rozdílů v plánu présentním (*nesǫ, mogǫ* × *padǫ, stanǫ*) dochází k významovým kolisím v aoristech a imperfektech i jinde. Vznikají rozpory mezi starou komplexností (nekomplexností) jednotlivých tvarů a novou, vidovou komplexností (nekomplexností) celých sloves. Tyto konflikty, vyvolané onou psl. změnou v plánu présentním, počal si slovanský jazyk řešit již v době předhistorické (o tom níže, viz kap. 5). A tak nám nejstarší písemné památky slovanského jazyka obrážejí již stav pozměněný. Aorist je zde již podřízen vidu, neboť

vyjadřuje minulý děj komplexní (*pade*) i nekomplexní (*bъdě*) v závislosti na vidu slovesa; vid celého slovesa zvítězil nad „videm“ starým, komplexním významem aoristové formy. Aorist je zde prostě jednoduché praeteritum, a z jeho původního významu speciálně komplexního zbývá tendence vyjadřovat aoristem minulý děj zakončený, hotový — jak tuto funkci aoristu prokázal A. Dostál.[35]) Proti tomu imperfektum déle zachovává — i když ne v původním rozsahu — svůj původní speciální význam minulého děje nezakončeného, průběhového, nesemknutého, t. j. nekomplexního — jak na tuto funkci imperfekta ukazuje J. S. Maslov.[36]) Vzhledem k tomu, že však v nejstarší době historické aorist zpravidla vyjadřuje děj hotový a nikoli průvodní, je ovšem nejtypičtějším, příznačným významem imperfekta význam minulého děje průvodního — jak ukázal B. Havránek.[37]) — A tak vidíme, že dvojice praeterita determinovaného a nedeterminovaného, t. j. aoristu a imperfekta, prodělává vývoj příznačný pro kategorii D-ID vůbec: kdežto forma determinovaná byla podřízena vidu již v době předhistorické, forma indeterminovaná ještě v době historické vystupuje jako vidu plně nepodřízená.

3. Praslovanská korelace praeteritálních kmenů prostých a předponových (**mьlkē : *u-mьlkē-*); její vývoj.

Studujeme-li podrobně intransitivní výrazy přechodu subjektu do stavu typů *pri-lьpe, vъz-bъde, u-trъpe, o-svьte, po-gręze* a příslušné transitivní výrazy převodu objektu do stavu typů *pri-lěpiti, vъz-buditi, u-trapiti, o-světiti, po-grǫziti,* dojdeme k následujícím závěrům: 1. Předpony zde původně vyjadřovaly konkretní místní vztah příslušného determinovaného děje a jeho výsledného stavu, na př. vztah ‚při čem, k čemu‘ (*pri-lьpe, pri-lěpiti — lьpěti* ‚býti přilepený‘), vztah ‚vzhůru‘ (*vъz-bъde, vъz-buditi — bъděti* ‚býti probuzený, býti vzhůru‘), vztah ‚v čem, u čeho‘ (*u-vęze — vęzěti* ‚býti uvězněný, vězeti‘), vztah ‚kolem dokola‘ (*o-svьte, o-světiti — svьtěti* ‚býti osvětlený, obklopený světlem, zářiti‘). 2. V mnohých případech zde předpony vlastně jen zdůrazňovaly místní vztah, který již tkvěl (nebo dodatečně vznikl) v prostém kořeni: tak význam kořene *lьp-* již v sobě zahrnoval místní vztah *k něčemu, při něčem* — a týž lokální vztah vyjadřovala předpona *pri*; podobně *vęz-* již předpokládalo místní vztah *v něčem, při čem* — a týž vztah vyjadřovala praeposice *u* (~ stč. *uvěze za hlavu u duba* Ol. 2. Reg. 18, 9); kořeny *gręz-, nik-* implikovaly vztah *dole při čem* — a týž lokální význam měla původně předpona *po*.[38]) 3. Takovéto pleonastické předpony

---

[35]) A. Dostál, *Staroslověnská praeterita, jejich čas a vid,* ČČF 3 (1945) 65 n.; *Studie* 598—602.

[36]) J. S. Maslov, *Imperfekt glagolov soveršennogo vida v slavjanskich jazykach,* Voprosy slavjanskogo jazykoznanija 1 (1954) 68—138.

[37]) B. Havránek, *Aspects et temps du verbe en vieux slave* (ve sborníku „Mélanges Bally“, Genève 1939, 223 n.).

[38]) Také předpona *po-* měla základní význam ‚při‘ (srov. *pomorьje = primorьje*), u sloves dějových snad poněkud modifikovaný (‚směr dolů‘? — *pokloniti, ponoriti, pogrǫziti*); viz I. Němec, *O slovanské předponě po- slovesné,* Slavia 23 (1954) 11—17.

již dávno v době předhistorické ztrácely svou lokální výraznost, neboť jejich lokální význam byl pohlcován příbuzným významem kořene;[39]) tento proces ustupování lokálního významu (proces delokalisace) nejvíce pokročil u předpon *po-* a *u-*, jež k tomu měly zvláštní sémasiologický předpoklad,[40]) a u předpony *vъz-*, která ztrácela oporu pro svůj lokální význam zánikem předložky *vъz*.[41]) 4. Prázdné předpony (*po-*, *u-*, *vъz-* a j.) však nezanikly, nýbrž žily dál, nikoli již sice jako nositelé lokálního významu — ten byl odčerpán příbuzným významem prostého slovesa — ale jako nositelé determinovanosti, kterou jakoby odčerpaly s příslušného determinovaného kmene a soustředily v sobě; staly se prostředkem tvoření nových kmenů intransitivních s významem přechodu subjektu do stavu a kmenů transitivních s významem převodu objektu do stavu. Tyto předpony se staly příznakem determinovanosti, t. j. lexikální kategorie sloves cílových, resultativních a ingresivních.

Takovou determinativní funkci měly předpony v psl. kompositech těchto kategorií: *a)* v resultativních kompositech kmenů kořenných a v příslušných kausativech, srov. *pogręze* / *pogrǫzi*, *pomrъče* / *pomrači*, *pogybe* / *pogubi*, *potope* / *potopi*, *pogase* / *pogasi*...; *uglьbe* / *uglǫbi*(?), *utrъpe* / *utrapi*, *umlъče* / -?-, *umьrъ* / *umori*, *usъše* / *usuši*, *uvęde* / / *u(v)ǫdi*(?), *utope* / *utopi*, *ugase* / *ugasi*, *užase* / *užasi*...; *vъzbъde* / *vъzbudi*, *vъskrьse* / / *vъskrěsi*...; *osvьte* / *osvěti*, *omrъče* / *omrači*, *oslьpe* / *oslěpi*, *oglъše* / *ogluši*...; *išteze* / -?-, *isъše* / *isuši*, *izgybe* / *izgubi*, *istope* / *istopi*...; v takových případech měla předpona většinou původně význam lokální a prostý kmen kořenný s oslabeným vokalismem byl zde již sám o sobě determinovaný, resultativní (jako *mrъče*, *svьte*, tak také kořenné kmeny **mьre*, **sъše*, **bъde* a p. původně bezpochyby vyjadřovaly děj dovršený, resultativní; resultativnost kmenů *mrъče*, *svьte*, *sta*, *by* se ovšem jeví jako ingresivnost vzhledem k existujícím kmenům stavovým *mrъčati*, *svьtěti*, *stojati*, *bě*); když zde však význam lokální ustoupil do pozadí, předpona fungovala jako příznak determinovanosti a tvořila nové determinované typy s obdobnou sémantikou; *b)* jako příznak determinovanosti se prázdné předpony uplatnily v psl. denominativních inchoativech a v příslušných kausativech; viz historické typy *ukrotěti* / *ukrotiti*, *umrъtvěti* / *umrъtviti*...; *ochuděti* / *ochuditi*, *očrъněti* / *očrъniti*, *oslaběti* / *oslabiti*, *ob(v)etšati* / *ob(v)etšiti*...; *iscělěti* / *iscěliti*... a pod.; *c)* jako příznak determinovanosti fungovaly prázdné předpony i v jiných transitivních kompositech denominativních, významově blízkých kausativům; jde o slovesa s významem „přivésti do stavu, do postavení, učiniti čím nebo jakým“ a p., srov. tyto historické typy: *poběditi*, *podaviti*, *pogněvati*, *pochvaliti*, *pokoriti*, *ponuditi*, *porabotiti*, *posramiti*, *potaiti*...; *uběditi*, *udaviti*, *udiviti*, *učiniti*, *ujazviti*, *uloviti*, *upraviti*, *upustiti*, *ustrašiti*, *utaiti*, *utomiti*,

---

[39]) O pohlcování lexikálního významu předpony shodným konkretním významem prostého slovesa viz V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk*, 1947, 509. — O funkcích pleonastických předpon v ide. jazycích viz Delbrück, *Vgl. Synt. II*, 147 n.

[40]) Tímto předpokladem byla homonymie protikladných lokálních významů: předpony *po-* a *u-* vyjadřovaly původně jak vztah adessivní ‚při‘ (*postojati*, *položiti*, *pogręze*; *ustojati*, *uvęze*) tak vztah ablativní, odlukový ‚od‘ (*poběže*, *posěče*; *uběže*, *usěče*). — O protikladných významech lokálních předpony *u-* viz na př. St. Słoński, *Funkcje prefiksów stsl.* 3; o původních protikladných lok. významech předpony *po-* viz I. Němec, Slavia 23 (1954) 5—17, 19—20.

[41]) O vlivu předložkové vazby na zachování lokálního významu předpony viz výklad Fr. Trávníčka, *Studie o čes. vidu*, 164.

uvěriti, uběliti, ukrasiti, umaliti, utišiti . . .; vъzběsiti, vъsčuditi sę, vъschvaliti, vъzljubiti, vъz(d)radovati sę, vъslaviti, vъzvariti, vъzveseliti . . .; obdobné typy jsou ovšem tvořeny i jinými předponami více nebo méně prázdnými (srovn. na př. *ograditi* a *obogatiti, očistiti*). — Pokud se slovesa sekundární uvedených typů v psl. tvořila determinativní předponou přímo ze jmenného základu (jako na př. v stsl. *u-ničьžiti, u-jazviti, u-gnězditi sę, vъ-cěsariti sę* nebo v češ. *znemožniti, vsítiti míč* a pod.), slovesa prostá zprvu vůbec neexistovala[42]) a vytvořila se dekomposicí z komposit až později, dodatečně: vytvořila se buď v souvislosti s rozvojem kategorie D-ID (k det. *vъzljubiti* indet. stavové *ljubiti*?) nebo vznikala až v souvislosti s rozvojem kategorie vidu (na př. k dokonavému *ukrotěti/ukrotiti* mohlo býti dekomposicí přitvořeno nedokonavé *krotěti/krotiti* a p.); o tom níže. Takovým způsobem bychom vysvětlili, proč na př. *staviti* (stsl.) je dokonavé, kdežto *buditi, krotiti* a p. jsou nedokonavá: *staviti* je přímým pokračováním starého determinovaného kmene prostého *stavi-* (~ aor. *sta*), kdežto *buditi, krotiti* vzniklo asi dekomposicí z determinovaného kmene předponového *vъz-budi-, u-kroti-* (srov. aor. *vъz-bъde*).

Vznikem determinativních předpon byly vytvořeny nové, produktivní typy kmenů determinovaných, jež umožnily další rozvoj kategorie D-ID. Vedle staré, málo produktivní korelace typu **bъd- : *bъdē-, *mьlk- : *mьlk-* (srov. stč. *mlk-l* ‚zmlkl' : *mlča-l* ‚mlčel'), vybudované na starém ide. kořenném kmeni praeteritálním pomocí ide. suffixu *-ē-*, vznikla korelace nová, produktivní, typu **mьlkē- : *u-mьlkē-* ‚mlčeti : zmlknouti', tvořená prostě indeterminovaným kmenem a determinativní předponou. Tak na př. k indeterminovanému praeteritu **mьlkēt (> mlъčaaše)* bylo v psl. jednak determinované praeteritum starší **mьlket (> *mlъče, u-mlъče)*, jednak determinované praeteritum mladší, předponové **u-mьlkēt (> u-mlъča)*. Pochopitelně, mezi determinovanými praeterity typu **(u)mьlket* a **u-mьlkēt* nebylo zprvu významových rozdílů, jak dokazují ještě doklady ze starých památek slovanského jazyka: srov. stsl. *umlъkǫ vlъny ego* ἐσίγησαν Ps 106, 29 Sin. — *umlъčachъ otъ blagъ* ἐσίγησα Ps 38, 3 Sin.; podobně *umlъkǫ* Ps 106, 30 Sin. a *umlъčašę* L 23, 56 Mar., obojí za ἡσύχασαν; stejně strus. *onъ že o semъ umъlъče ne mogyi čьto otvěštati kъ simъ* Nest. Žit. Feod. 26 — *Svjatoslavъ že umolča ničto že imъ otvěča* Ip. 1. 6657 g. — K psl. korelaci typu **mьlkē- : *u-mьlkē*, v níž kmen prostý vyjadřoval indeterminovaný děj — stav, a kmen prefigovaný zase děj determinovaný — přechod k stavu, hledí na př. tyto historické dvojice: *mlъčati : umlъčati, bojati sę : ubojati sę, styděti sę : ustyděti sę, zьrěti : uzьrěti, slyšati : uslyšati, věděti : uvěděti . . ., znati : uznati, čuti : učuti . . ., bojati sę : pobojati sę; chotěti : pochotěti, mlъčati : pomlъčati . . ., znati : poznati, čuti : počuti . . . ; bojati sę : vъzbojati sę,*

---

42) Nejstarobylejší typ takovýchto komposit tantum lze vidět v starých kausativech *prilěpiti, omračiti, usušiti, položiti* a pod., jež byla nejspíše tvořena přímo ze jmenného základu živou lokální předponou: *pri-lěpi* ‚připojil co *lepem*' (srov. čes. typ *při-špendliti*), *o(b)-mrači* ‚obklopil co *mrakem*' (srov. čes. *o-světliti, *světliti* neexistuje), *u-suši* ‚uvedl co *do sucha*' (srov. čes. *u-místiti, *místiti* zpravidla neexistuje). Příznačné zde je, že funkci nedoložených simplicií **lěpiti, *mračiti, *ložiti* a pod. v stsl. plní sekundární komposita *prilěpljati, omračati* atd. Kompositum je zde bezpochyby primární, simplex sekundární. — O denominativním původu ide. kausativ pojednává J. Kuryłowicz, *L'apophonie en indo-européen*, 1956, str. 86—96.

chotěti : vъschotěti, nenaviděti : vъznenaviděti, šuměti : vъzšuměti..., *pěti : vъspěti, plakati : vъsplakati, glagolati : vъzglagolati, radovati sę : vъz(d)-radovati sę.* Přechod k stavu (nebo k ději pojatému jako stav), t. j. děj ingresivní, je většinou ještě v historických kompositech těchto typů dobře patrný,[43]) i když původní stav praslovanských významů zde může být více nebo méně pozměněný. Již sama existence několika předpon pro vyjádření determinovanosti vedla jistě k tomu, že jazyk jimi počal rozlišovat různé významové odstíny. Tak se zdá, že předpona *vъz-* se spíše specialisovala na vyjadřování čisté ingresivnosti zvl. u sloves intransitivních, předpona *u-* zase spíše tíhla k transitivum (objektovým) a k funkci resultativní, kdežto předpona *po-* se stala nejtypičtějším prostředkem k tvoření determinovaných kmenů s významem prostě komplexním.

Již u determinovaného typu kořenného (srov. stč. *mrče* ‚setmělo se' a *blešče* ‚blesklo, zalesklo se') jsme si ukázali, že děj ingresivní je v podstatě děj komplexně pojatý. Úzký vztah mezi významem ingresivním a prostě komplexním pozorujeme také u determinovaného typu předponového. Tak na př. stsl. *ubojati sę* lze chápat ingresivně ‚dostati strach' (přechod do stavu strachu) i prostě komplexně ‚uleknouti se' (děj okamžitý, bodový). Podobně *pomlъčati* ‚zmlknouti, utišiti se' (tak Dostál) i ‚pomlčeti' (Słoński),[44]) *vъzdradovati sę* ‚začít se radovat' i ‚zaradovati se'.[45]) Stejně tak čes. *zaradovati se, zahořeti* a p. lze chápat komplexně i ingresivně.[46]) Je tedy možné, že tyto předpony měly v mnohých složeninách původně význam ingresivní, ale v rámci rozvoje kategorie D-ID (komplexnosti-nekomplexnosti) nabyly významu prostě komplexního. To by platilo především o předponě *po-*. V době historické, v stsl. památkách, vyjadřují komplexně pojatý děj na př. tyto složeniny s *po-*: *po-veléti, po-chotěti, po-zьrěti, po-mlъčati, po-trъpěti, po-bъděti, po-boléti, po-skrъběti...; po-žiti, po-pešti sę...; po-čuditi sę, po-gněvati sę, po-radovati sę, po-kojati sę, po-moliti sę...; po-chvaliti, po-mysliti, po-gladiti...* Nebudeme se zabývat otázkou, která z uvedených komposit snad původně měla význam ingresivní a která jsou komplexní od původu; nebudeme také zjišťovat, která z uvedených komposit vznikla přímo ze jmenného zá-

---

[43]) Tak S ł o ń s k i shledává v mnohých stsl. kompositech uvedených typů ingresivní funkci předpony (*Funkcje prefiksów stsl.*). Podle B o r o d i č o v é takové typy vyjadřují přechod k stavu (*O formirovanii*, 80). Jak správně upozorňuje Borodičová (ib. 75), tyto slovanské dvojice mají obdobu v germánských jazycích, srov. gót. *swigan : gaswigan* ‚mlčeti : umlknouti', *sitan : gasitan* ‚seděti : usednouti', něm. *kennen : erkennen* ‚znáti : poznati' a pod.

[44]) D o s t á l (*Studie*, 363) shledává v stsl. *pomlъčati* významy „pomlčeti, zmlknouti, zatajiti, utišiti se". S ł o ń s k i (*Funkcje prefiksów stsl.*, 132) připisuje zde předponě *po-* funkci praeteritivní, která podle jeho slov vyjadřuje „przebieg czynności nieokreślony, krótki" (str. 6).

[45]) Podle B o r o d i č o v é (*O formirovanii*, 80) stsl. *vъzdradovati sę* vyjadřuje přechod k stavu, podle S ł o ń s k é h o (*Funkcje prefiksów, stsl.*, 317) má zde předpona funkci ingresivní, podle D o s t á l a (*Studie*, 329) jde o význam ‚zaradovati se'.

[46]) Podle F r. T r á v n í č k a (*Mluvnice spis. češtiny II*, 1949, 714) v čes. *zahřměti, zavoněti, zaúpěti* a p. předpona vyjadřuje *jen dokonavost* děje. Podle V l. Š m i l a u e r a (*Slovesný vid a způsob slovesného děje*, První hovory o čes. jazyce, 1946, 93) v případech jako *zardel se, zahořel láskou, zanotoval píseň* předpona označuje *začátek děje*.

kladu a dodatečně si přitvořila simplex (*pochvaliti*?). Musíme se však zabývat otázkou stáří korelace typu *veleti : poveleti, chvaliti : pochvaliti*, neboť tato korelace v době historické funguje jako korelace vidová.

Jak již ukázal G. Uľjanov,[47]) slovanské komplexní kmeny s *po-* mají přímé response v příslušných kmenech baltských (основы аористические со значением недлительности), viz na př. lit. *pastovėti* = rus. *постоять, paieškóti* = *поискать, panèšti* = *понести, pavèžti* = *повезти, paeĩti* = *пойти* (,воспроизвести данное движение') lot. *pavēlēt* = rus. *повелеть, paprasīt* = *попросить, padzīvot* = *пожить, pabūt* = *побыть*. Sem ovšem také patří předponové členy známých baltských „vidových" dvojic lot. *darīt : padarīt*, lit. *darýti : padarýti* ,dělat : udělat', *sakýti : pasakýti* ,říkati : říci', *prašýti : paprašýti* ,prositi : poprositi'. Vzhledem k takovýmto shodám domnívá se Koschmieder, že slovanská vidová dvojice tvořená předponou *po-* existovala již v době jednoty baltoslovanské.[48]) Nesmíme však zapomínat na dvě věci: a) balt. dvojice typu *prašýti : paprašýti* není strukturně shodná se slovanskou vidovou dvojicí typu *prositi : poprositi* v pláně présentním, neboť slovanskému présentu *poprošǫ* odpovídá baltské *s*-ové futurum *paprašýsiu* ,poprosím'; balt. présens s předponou *pa-* má jen v ojedinělých případech význam poněkud blízký slovanskému futuru dokonavých, viz *pasakaũ* ,готов сказать' (Uľjanov op. c. 72); b) některé okolnosti se zdají spíše nasvědčovat tomu, že uvedené typy dvojic vznikly paralelně až na půdě slovanské a baltské zvlášť. Tak denominativní typ komplexní *pochvaliti* nemá spolehlivých etymologických rovnic baltoslovanských a komplexní typy *postojati* a *poiti* živě se rozvíjejí v době historické, což značně oslabuje předpoklad jejich baltoslovanské starobylosti (nadto musíme také počítat s tím, že v basl. době se zde ještě živěji cítily původní lokální významy předpony *po-*, v době historické zanikající).

Rozvoj komplexních kmenů s *po-* v době historické ovšem souvisí s ústupem kategorie D-ID a expansí vidu. Je pochopitelné, že v rámci tohoto vývoje starou formu determinovanou — prostý aorist — nahrazuje forma nová, dokonavá — prefigované praeteritum. Tak jako prostý aorist ingresivní je zastupován praeteritem s předponou ingresivní (srov. stsl. *chotě* Mc 3, 13—14 Mar. = *vъschotě* Zogr., *slyšašę* J 12, 18 Sav. = *uslyšašę* Assem., *věrova* J 20, 29 Mar. = čes. *uvěřil jsi* Br. a p.), tak také prostý aorist komplexní je nahrazován praeteritem s předponou komplexní *po-*: srov. stsl. *ide* L 15, 20 Zogr. = *poide* Assem., *divi sę* Mc 15, 44 Mar. = *podivil se* Br., stč. *hbe se* AlxŠ. 1,5 = nčes. *pohnul se, spach* Mast. 310 = *pospal jsem* a p. Šíření komplexních složenin s *po-* v době historické a těsně před ní se ovšem neomezovalo pouze na formy praeterita. Vznikala vůbec nová a nová komposita tohoto typu. Svědčí o tom nejen pozdní nova jako č. *pozmírati, porozestavěti, pozobjímati,*

---

[47]) G. K. Uľjanov, *Značenija glag. osnov II*, 1895, 49—52.

[48]) E. Koschmieder, *Nauka*, 196: „Najstarszym typem dubletu aspektowego, zdaje się, była para, w której niezłożonemu czasownikowi odpowiadal złożony z prefiksem *po-*. Ten typ sięga już czasów bałtycko-słowiańskich."

ale i ta skutečnost, že stsl. ještě nedokládá komposita *pobyti, poležati* a některá jiná a pěkně ilustruje rozvoj komplexního typu *poiti*. Jak ukazuje A. Dostál (*Studie* 123), „doklady na složené *poiti* jsou nejvíce v Supr., ojediněle v Zo, Ps a Cloz“, zato však zase v evangelních textech je soustředěno nejvíce dokladů na užití slovesa *iti* v platnosti dokonavé, kdežto v mladších památkách již převládá *iti* nedokonavé. — Tuto obojvidovost stsl. sloves jako *iti, vesti* a p. vysvětlujeme takto. Praslovanská slovesa kořenného typu **i-ti*, **tek-ti*, **pad-ti*, pokud nestála v korelaci s příslušnými *ē*-kmeny (tedy mimo formy praeterita), mohla vyjadřovat děj determinovaný i indeterminovaný; tak před vznikem vidu determinované **jьdetь* vyjadřovalo asi konkretně jedinečný děj cílový ‚přichází n. odchází‘, det. **tečetь* ‚přibíhá n. odbíhá‘, **padetь* asi ‚dopadá, klesá‘; proti tomu indeterminované **jьdetь* značilo děj necílový, pojatý jako stav, tedy ‚jde, je v pohybu‘, podobně indet. **rěka tečetь* ‚teče‘, **sněgъ padetь* ‚padá‘ (viz čes. dial. prés. *sníh pade*!). Po vzniku vidu, když už determinované formy présentní vyjadřují komplexní děj v budoucnosti a indeterminované děj nekomplexní v přítomnosti, počínají se tato slovesa (jež se takto stala obojvidovými) ustalovat v jednom vidu: **pasti* se vzhledem k svému nejběžnějšímu významu ustaluje v kategorii komplexnosti-dokonavosti a později i přijímá její příznak — suffix *n*-ový (srov. stč. *padnúti*); obdobně zase **iti* se ustaluje v kategorii nekomplexnosti-nedokonavosti a pro vyjádření méně běžného děje komplexního, dokonavého, přijímá prostě komplexní (prostě vidovou) předponu *po-*. Staroslověnské památky tedy zastihují sloveso *iti* ještě v onom procesu ustalování v jednom vidu. To znamená: stsl. slovesa tohoto typu ještě nesou stopy původní nepříznakovosti v rámci kategorie determinovanosti-indeterminovanosti, t. j. jsou obojvidová, ale zároveň dokumentují vývoj k vidovosti (přesněji: k jednovidovosti), t. j. podřizují se jednomu vidu. — Aby byl tento proces jasnější, je ovšem třeba především rozebrat présentní determinované a indeterminované kmeny příznakové a ukázat, jak se vyvíjela kategorie D-ID v plánu présentním.

4. Praslovanská korelace présentních kmenů *ī*-ových a *n*-ových (**bъd-ī-* : **bъd-ne-*) a présentních kmenů prostých a předponových (**moge-* : **vъz-moge-*)

Jak již bylo uvedeno v kap. 2, komparatistika předpokládá, že nejstarší ide. oposicí slovesných kmenů byla praeterito-présentní korelace kmenů kořenných, jež se navzájem lišily přízvukem a ablautem, viz typ

**bhudh-é-t* ‚probudil se, počal vnímat‘ : **bhéudh-(e)-ti* ‚bdí, vnímá‘,

srov. sti. *ábūbudhat* ‚probudil se‘, *buddháḥ* ‚probuzený, vnímavý‘ : *bṓdhati* ‚bdí, dává pozor‘, ř. ἐπύθετο ‚zpozoroval‘ : πεύθεται ‚pozoruje‘, csl. *vъzbъde*

‚probudil se' : *bljudetъ* ‚dává pozor, střeží'.[49]) — Na nejnutnějších příkladech jsme si ukázali, jak tato stará ide. korelace byla v baltoslovanštině přebudována: typ **bude-t : *beu̯de-ti* (srov. *vъz-bъde : bljudetъ*) se rozpadl a na jeho místo nastoupil produktivní typ tvořený z praeteritálního kmene suffixem *ēi̯/ī*:

**bude-t* ‚probudil se' : **budē-t* ‚bděl, byl probuzený'
**budī-ti* ‚bdí, je probuzený',

srov. lit. *pa-bùdo : budė́jo/bùdi*, csl. *vъz-bъde : bъděaše/bъditъ*. Tento základní typ korelace determinovanosti-indeterminovanosti, t. j. dějovosti a stavovosti, živě se rozvíjel přitvářením nových a nových *ē/ī*-kmenů ke kořenným slovesům dějovým v souvislosti s potřebou pregnantněji vyjadřovat stav jako výsledek děje (perfektum a plusquamperfektum). — Systém slovesných forem vybudovaný na této basl. korelaci D-ID nebyl ovšem asymetrický. Jak nám ukazuje srovnání příbuzných forem ide., původní systém praeteritoprésentní byl patrně již v době ide. jednoty rozvíjen tím, že k dějovým praeteritům typu ingresivního **bhudh-é-t* ‚probudil se' byla přitvářena také dějová praesentia typu inchoativního **bhu-n-édh-ti* ‚probouzí se': tedy **bhéu̯dh-(e)-ti* ‚bdí, vnímá' : **bhudh-é-t* ‚probudil se, počal vnímat' → **bhu-n-édh-ti* ‚probouzí se, počíná vnímat', srov. ř. πεύθεται ‚pozoruje' : ἐπύθετο zpozoroval' — πυνθάνεται ‚dovídá se', csl. *bljudetъ* ‚dává pozor, střeží' : *vъz-bъde* ‚probudil se' — *vъz-bъnetъ (*bъdnetъ* ‚probouzí se') ‚probudí se', ~ lit. *pa-bùdo* ‚probudil se' — *buñda* ‚probouzí se'.[50]) To znamená, že basl. korelace ID-D praeteritálních kmenů stavových a ingresivních měla již protějšek v korelaci présentních kmenů stavových a inchoativních:

**budē-t* ‚bděl, byl probuzený' : **bude-t* ‚probudil se'
**budī-ti* ‚bdí, je probuzený' : **budne-ti* ‚probouzí se,

srov. lit. *budė́jo/bùdi : pa-bùdo/pa-buñda* a csl. *bъděaše/bъditъ : vъz-bъde/vъz-bъnetъ*. K této bsl. korelaci typu **budēti : *budti* hledí také na př. lit. *švitė́ti* ‚zářiti, svítiti' : *švìto* ‚rozjasnilo se' / *šviñta* ‚rozjasňuje se, svítá' a csl. *svьtěti : svьte/svьnetъ* ‚rozední se' (z původního **svьtnetъ* ‚rozednívá se'); viz Miklošičův doklad ze XIV. st. *kogda svenetь* quando putas illuscet; srov. stč. *svetne,* ‚rozjasní se' Levšt. 150b.

Takováto rekonstrukce ukazuje cestu k uspokojivému vysvětlení slovanských *n*-praesentií a slovanské druhé třídy slovesné. Ve světle této rekonstrukce

---

[49]) Základem ide. korelace typu **bhudhét : bhéu̯dh(e)ti* byl patrně člen praeteritní (**bhudhét*). Nasvědčuje tomu jeho význam (možnost významu perfekto-présentního „probudil se = bdí“) i forma, t. j. jednodušší koncovky (bez *-i*) a kmen v podstatě interjekční, srov. interj. *mr̥k* (lit. *mìrkt*) a aor. *mrъče, br̥nk* a *brěče* (<* *brьnk-*). O starobylosti interjekčních vět typu *kovář břink břink čerta za ucho* viz Zubatý, *Studie a články II*, 1954, 36—37.

[50]) Základem kmene lit. *bund-* a ř. πυνθ- byl ovšem kmen **bhu-n-dh-*, generalisovaný ve všech osobách podle 3. os. pl. **bhu-n-dhó-nti*; srov. Benveniste, *Origines*, 194. — Proti těmto kmenům „infixovým“ má zde praslovanština novější *n*-kmeny suffixové (*vъz-bъd-ne-tь*), jež jsou pevněji asociovány s praeteritálními kmeny kořennými (*vъz-bъd-e*).

jeví se nejstarobylejším typem slovanských slovesných *n*-kmenů typ *svь(t)ne-*, *bъ(d)ne-* s oslabeným vokálem kořene: je to typ vzniklý náhradou za ide. typ „infixový" připojením inchoativního suffixu *n*-ového[51]) ke kořennému kmeni praeteritálnímu (*svьt-ne-* < **ḱuit-*, srov. aor. *svьte*; *bъd-ne-* < **bhudh-*, srov. aor. *-bъde*). Jak svědčí příbuzná *n*-praesentia ide. (lit. *šviñta* ‚svítá', sti. *śvindatē* ‚stává se bílým, světlým', lit. *pa-buñda* ‚probouzí se', ř. *πυνθάνεται* ‚dovídá se'), neměly tyto slovanské *n*-kmeny před vznikem vidu ještě svého historického významu budoucího (‚rozední se', ‚probudí se'), nýbrž měly — ať s předponou či bez ní — skutečný význam inchoativní, présentní (‚rozednívá se', ‚probouzí se', t. j. význam nekomplexního, procesuálního přechodu do stavu). K tomuto typu strukturně patří nejen *n*-praesentia z kořenů souhláskových, jako *mrъknetъ* k aor. *mrъče*, *klęknetъ* k aor. *klęče*, *po-gręznetъ* k aor. *po-gręze*, *u-vęznetъ* k aor. *u-vęze*, *pri-lь(p)netъ* k aor. *pri-lьpe* a p., ale i *n*-praesentia z kořenů samohláskových, jako *stanetъ* k aor. *sta*, *bǫdetъ* (**bū-n-de-ti*) k aor. *by* (**bū-t*).[52])

Na původní présentně inchoativní význam těchto starých slovanských *n*-praesentií ukazují především příbuzné kmeny baltské, ať jsou již tvořeny inchoativním formantem *n*-ovým nebo produktivnějším inchoativním suffixem *-st-*. Srov. na př. *vъz-bъ(d)nǫ* ‚probudím se' a lit. *pa-bundù* ‚probouzím se', *mьgnetъ* ‚mrkne (oko)'[53]) a lit. *miñga* ‚usíná', *pri-lь(p)nǫ* ‚přilnu' a lit. *limpù* ‚přilínám, zůstávám přilepen', *u-trь(p)nǫ* ‚strnu' a lit. *tirpstù* ‚tuhnu', *po-gręznǫ* ‚zabřednu' a lit. *grimstù* ‚klesám do vody, do bahna', *po-niknǫ* ‚klesnu, zaniknu' a lit. *nykstù* ‚zanikám'. Stejně průkazné jsou response germánské: srov. *u-sъ(p)nǫ* a stisl. *safna* (**sup-n-*) ‚usínám' *po-męnǫ* (**mьn-n-*) a stil. *minna* ‚vzpomínám si'. — Také slovanské *bǫdǫ* (**bund-* < **bū-n-d-*) ‚stanu se' mělo původně inchoativní význam présentní ‚stávám se', jak ukazuje lat. *-bundus* ‚stávající se' (*mori-bundus*)[54]) a také lit. *bùnu* ‚zůstávám'; v *bǫdǫ* (**bund-*) je ovšem suffix *-n-* navíc rozšířen présentním suffixem *d*-ovým, který podle Benvenista vyjadřuje nastoupení stavu (*Origines*, 220). Zdá se, že analogicky podle *bǫdǫ* vznikla později (jen na půdě slovanské!) infixová praesentia *sędǫ*, *lęgǫ*, jejichž kořeny **sēd-*, **leg-* měly v psl. struktuře slovesných kmenů obdobné postavení jako kořen **bū-*: srov. *bě* (**bu-ē-t*) ‚stav' — *by* (**bū-t*) / *bǫdǫ* (**bu-n-dō*) ‚přechod do stavu' a *sědě-aše* — *sěde* / *sędǫ*, *leža-aše* — *leže* / *lęgǫ*.

Mluvíme-li o incheativním suffixu *n*-ovém, nechceme tím ještě tvrdit, že inchoativní význam byl základním významem tohoto suffixu. Inchoativní

---

[51]) O inchoativní povaze ide. suffixu *n*-ového viz A. Meillet, *Introduction aux études comparatives des langues indo-européennes*[5], 1922, 162; J. Kuryłowicz, *Pochodzenie słowiańskich aspektów czasownikowych*, Sborník prací I. sjezdu slov. filol. v Praze 1929 (1932), 575.

[52]) Slovanské *bǫdǫ* vysvětluje připojením *-ndō* ke kořeni **bhū-* (**bhu-*) Fr. Lorentz v AslPh 18 (1896) 88.

[53]) Proti stč. dokonavému *mehnúti okem* ‚mrknouti' uvádí Srezn. Mat. II, 224, strus.-csl. *mьgnuti* jako nedokonavé ‚мигать'; tento vid vyvozuje patrně z jediného dokladu *jesta oči dolgo ne megnušči* (XIV), kde je ono sloveso zastoupeno formou part. praes. act. Avšak po záporu je tato forma často doložena i u sloves dokonavých, srov. stsl. *ne drъzny* Supr. 530, 1, *ne dvignyi sę* ib. 562, 3 a 562, 28 a j., a proto i strus. *mьgnuti* považujeme za dokonavé jako ostatní *n*-kmeny obdobného strukturního typu. O této otázce pojednám v příštím čísle Slavie.

[54]) Viz E. Berneker, Sl. etym. W. 80.

význam v présentních *n*-kmenech, právě tak jako ingresivní význam v praeteritálních kmenech kořenných, nacházíme pouze tam, kde tyto kmeny stály v korelaci s příslušnými kmeny stavovými a vyjadřovaly tudíž přechod k stavu; viz na př. psl. **vъz-bъdnetь* ‚počíná bdíti, probouzí se' a **vъz-bъde* ‚začal bdít, probudil se' vzhledem k stavovému **bъdē-ti* ‚bdíti' (v starší době psl. vzhledem k stavovému **beu̯d-ti* ‚bdíti, dávat pozor', srov. *bljusti*). Avšak jak praeteritální kmeny kořenné, tak présentní kmeny *n*-ové existovaly i mimo takovouto korelaci s kmeny stavovými; viz typ *o-slьpe* ‚oslepl' / *o-slь(p)netъ* ‚oslepne', původně ‚ztrácí zrak, slepne', srov. lit. *ap-žlìbo* / *ap-žlim̃ba* ‚stává se krhavým'.[55]) Materiál nám ukazuje, že stejně jako praeteritální kmeny kořenné nevyjadřovaly jen dovršený, komplexní přechod k stavu (ingresivnost), ale dovršený proces vůbec (resultativnost), tak také présentní kmeny *n*-ové nevyjadřovaly jen procesuální, nekomplexní přechod k stavu (inchoativnost), ale vůbec rozvinutý proces směřující k svému dovršení (nekomplexní determinovanost). — A tak i o psl. *n*-praesentiích platí to, co praví B. Delbrück[56]) obecně o *n*-praesentiích ide.; *n*-ový element byl v psl. příznakem présentních kmenů determinovaných, jež před vznikem vidu vyjadřovaly přítomný děj determinovaný, cílový, jevící se jako počínání stavu (typ **bǫdetь* ‚stává se čím' **vъz-bъdnetь* ‚probouzí se') nebo jako dovršování procesu vůbec (typ **o-slьpnetь* ‚slepne'). — Několik příkladů k typu **o-slьpnetь*.

Na původní présentní význam *n*-kmenů sem hledících ukazují především příbuzná *n*-praesentia a *st*-praesentia baltská. Srov. na př. stsl. *isęče* / *isęknetъ* ‚vyschne' a lit. *iš-seko* / *señka* ‚vysýchá', stč. *hbe sě* / *hne sě* (**gъb-*) a lit. *gùbo* / *gum̃ba* ‚ohýbá se', čes. *smekne se* (**smъk-*) a lit. *smuñka* ‚sklouzává', čes. *octnu se*, rus. *очнусь* ‚procitnu' (**ot-jut-*) a lit. *at-juntù* ‚pociťuji'. Dále: stsl. *na-vyče* / *-vyknetъ* a lit. *pri-jùnko* / *-jùnksta* ‚zvyká si nač', stč. *leče sě* / *lekne sě* (**lęk-* < **lьnk-*) a lit. *liñko* / *liñksta* ‚ohýbá se', *po-gase* / *-gasnetъ* a lit. *iš-geso* / *gesta* ‚hasne', *iz-*, *u-sъše* / *-sъchnetъ* a lit. *is-sùso* / *sūsta* ‚usychá, schne'. — Psl. *n*-praesentiím typu *u-sъch-nǫ* slovotvorně odpovídají gótská inchoativa jako *and-bund-nan* ‚erlöst werden', *ga-þaurs-nan* ‚verdorren', *us-geis-nan* ‚erschrecken' (srov. čes. *užas-nouti*).

Determinované *n*-kmeny jsou morfologicky a patrně i historicky vlastně *n*-ové odvozeniny determinovaných kořenných kmenů praeteritálních; srov. *mrъk-* a *mrъkne-*, *vъz-bъd-* a *vъz-bъ(d)ne-*, *gъb-* a *gъ(b)ne-*, *o-slьp-* a *o-slь(p)ne-*. V době před vznikem vidu byly významově spjaty s příslušnými kmeny kořennými jako determinované kmeny présentní s determinovanými kmeny praeteritálními: determinovanost praeteritálních kmenů kořenných

---

[55]) Podle K. Janáčka, *Nové etymologie*, Slavia 24 (1955) 1.

[56]) „Die *n*-Bildungen. Ihre Aktion ist terminativ. Sie unterscheidet sich also von der vorigen (= der *i̯o*-Präsentia) dadurch, daß ein Ausgangs- oder Endpunkt ins Auge gefaßt ist, von der punktuellen dadurch, daß die Handlung zugleich als vor sich gehend dargestellt ist." (*Vgl. Synt. II*, 40). — Francouzští komparatisté pojímají ide. suffix *-i̯o-* jako příznak indeterminovanosti (tak. A. Meillet, *A propos de* ἐρύκω, τμήγω, νήχω, BSL., XXVI, 1 n.) a suffix *n*-ový jako příznak determinovanosti (tak M. Vendryes, *Sur la valeur des présents grecs en* -άνω, ANTIΔΩPON Wackernagel, 1923, 265 n.). Viz N. van Wijk RÉS 9 (1929) 239 n.

záležela v tom, že vyjadřovaly konkretně jedinečný děj dovršený v minulosti (‚setmělo se', ‚probudil se', ‚oslepl'...), a determinovanost kmenů *n*-ových tkvěla zase v tom, že vyjadřovaly týž děj jako dovršující se v přítomnosti (‚stmívá se', ‚probouzí se', ‚slepne'...). Na pozadí minulého děje dovršeného, komplexně resultativního, nemohl se příslušný děj présentní zprvu jevit jinak než jako nekomplexně determinovaný, t. j. jako spějící k svému dovršení, ohraničení. Jak lze usuzovat z lit. komposit *pa-buñda, ap-žlim̃ba, iš-señka* a p., průběh tohoto přítomného děje determinovaného nebyl před vznikem vidu modifikován předponami; ty zde byly od původu proto, aby určovaly místní vztahy děje. Předpony v kompositech *vъz-bъ(d)netъ, o(b)-slь(p)netъ, iz-sęknetъ* a p. měly původně význam lokální. Ovšem v mnohých případech — a to jsme si již ukázali při rozboru typu kořenného *vъz-bъde, u-vęze, po-gręze* — předpona zde pozbyla své lexikální výraznosti a stala se příznakem determinovanosti. V pláně présentním to znamenalo, že determinativní předpony *po-, u- vъz-* a j. vlastně nabyly funkce suffixu *n*-ového, t. j. funkce inchoativní *(a)* nebo vůbec nekomplexně determinativní *(b)*. Proto docházíme k takovémuto předpokladu: *a)* podobně jako u *u-mlъče/u-mlъknetъ*, mohlo před vznikem vidu asi také *u-mlъča/u-mlъčitъ* míti význam ‚umlkl/umlká', *po-zna/po-znajetъ* ‚poznal/poznává', *vъz-može/vъz-možetъ* ‚nabyl moci/nabývá moci', *vъz-gori/vъz-goritъ* ‚rozhořel se/rozhořívá se' a p.; *b)* obdobně jako u *u-sъše/u-sъchnetъ* znamenalo ‚uschl/usychá', tak také *u-mrьlъ/u-mьretъ* znamenalo tehdy asi ‚umřel/umírá', *u-bi/u-bьjetъ* ‚ubil/ubíjí', *po-gubi/po-gubitъ* ‚zahubil/hubí', *vъz-budi/vъz-buditъ* ‚probudil/probouzí' a p. — Takový předpoklad má oporu v obdobných typech příbuzných jazyků ide., jež nás svým historickým stavem slovesa do jisté míry informují o předvidovém stadiu praslovanštiny. Tak na př. němčina také tvoří takováto determinovaná komposita připojením předpony nelokální ke kmenům indeterminovaným (stavovým, lexikálně iterativním ap.): *er-kenne* ‚poznávám', *er-schlage* ‚ubíjím', *er-wache* ‚probouzím se' a p. Podobná présentní komposita determinovaná tvořila i gotština předponou *ga-*.[57]) Jazyky baltské sice nevyjadřují sem hledící determinované děje pomocí předpon, ale také se zde neobcházejí bez příznaku determinovanosti: dávají zde přednosti determinativním příponám — *st*-ové a *n*-ové. Tak na př. předpokládanému psl. **u-mьrǫ* ‚umírám' významově odpovídá lot. *mir-st-u* (lit. *mirštu*) a psl. kausativům s determinativní předponou odpovídají baltská kausativa tvořená příponou *-in-*: srov. **vъz-budjǫ* ‚probouzím, budím' a lit. *bùd-in-u, *pri-lěpjǫ* ‚přilepuji' a lit. *lip-in-ù*. — Nesmíme si ovšem představovat, že příznakem determinovanosti byla jenom předpona vybledlá, delokalisovaná. S hlediska celého systému se jevily takovým příznakem i živě lokální předpony u kausativ (viz typ *pri-lěpiti*), pokud byly pleonastické: byly zbytečné po stránce lexikální, ale jazyk si je podržel právě jako příznak determinovanosti. Zdá se, že v době vy-

---

[57]) Viz V. E. Mourek, *Syntaxis gotských předložek*, 1890, 127 n. — O funkcích got. předpony *ga-* viz zvláště Beerovy *Tři studie o videch slovesného děje v gotštině*, Věst. spol. nauk 1914, 1917, 1919.

vrcholení vývoje kategorie D-ID vládla silná tendence, aby slovesa determinovaná měla formální příznak této kategorie. Proto soudíme, že před vznikem vidu měla většina kausativ u sebe vhodnou (pleonastickou) předponu jakožto příznak determinovanosti (podobně jako baltská kausativa suffix *-in-*), a že ji podržela až do doby rozvoje vidu, kdy se k determinovanému-dokonavému kompositu (*prilěpiti*) přitvořilo dekomposicí nedokonavé simplex (*lěpiti*). (O této dekomposici psl. komposit s determinativní předponou v souvislosti s vývojem vidu viz níže.) Pokud jde o kausativa, musíme bráti v úvahu i to, že některá z nich asi vůbec jako simplicia ani neexistovala, jsouce tvořena lokální předponou přímo ze základu jmenného (zvl. na *o/e*) a přípony *i̯e*; tak na př. psl. **po-logi-ōm* (> *položǫ*) lze interpretovat ‚dávám dolů do lože (ležení)‘.[42]) — Jiné postavení měla lokální předpona tam, kde samostatně existujícímu slovesu prostému dodávala nový lexikální význam — místní určení děje. Spojovala-li se taková nepleonastická předpona lokální se slovesem indeterminovaným, na př. stavovým **sěditь* nebo quasi-stavovým **tečetь* (o nepřetržitém toku), pak tvořila kompositum indeterminované, projevující se po vzniku vidu jako nedokonavé: *prisěditъ komь* ‚sedí při kom‘, *rěka vъtečetъ vъ moŕe* ‚vtéká‘.[58]) Jestliže se však taková lokální předpona pojila se slovesem determinovaným, na př. se slovesy označujícími konkretně jedinečné pohyby cílové **jьdǫ* ‚odcházím—přicházím‘,[59]) **tekǫ* ‚přibíhám—odbíhám‘, **padǫ* ‚klesám‘, **jьmǫ* ‚uchopuji, beru‘, pak příslušné kompositum bylo také determinované a se vznikem vidu se stalo dokonavým: *vъnidǫ, pritekǫ* ‚přiběhnu‘, *napadǫ, izimǫ*. Před vznikem vidu ovšem i tato komposita vyjadřovala determinovaný děj přítomný, podobně jako lit. *į-eimù* ‚vcházím‘, *pri-nešù* ‚přináším‘, *iš-imù* ‚vyjímám‘.

Dospíváme k stežejní otázce naší problematiky.

5. Vznik slovanského vidového systému

Proč v praslovanštině determinované kmeny présentní pozbyly svého původního významu présentního? Proč psl. kmeny *n*-ové, jako *svьtnǫ, stanǫ, vъz-bъdnǫ*, předponové, jako *vъz-mogǫ, po-znajǫ, u-mьrǫ, pri-lěpjǫ, vъn-ьdǫ*, i determinované prosté, jako *padǫ*, nabyly významu budoucího?

Je zjevné, že tento specificky slovanský vývoj souvisí s vývojem vyjadřování futura. Jazyky baltské, které jsou svým systémem kmenů determinovaných a indeterminovaných nejbližší slovanštině, nevyužily determinovaných kmenů k vyjadřování budoucího děje, nýbrž rozvinuly *s*-ové futurum. Proti tomu jazyky germánské, jež stejně jako slovanské nevytvořily *s*-ového futura a futurum do jisté míry vyjadřují také présentními kmeny determinova-

[58]) Strus. a stč. doklady k tomuto typu viz u V o n d r á k a, *Vgl. sl. Gr. II*², 376.

[59]) Primární slovesa pohybová jsou s hlediska kategorie D-ID obojvidová: vyjadřují i děj bezcílový, pojatý jako stav (srov. čes. *hodiny jdou, voda teče*, dial. *sníh pade* ‚padá‘) i děj cílový — konkretně jedinečné přibližování-vzdalování subjektu (srov. čes. *už jde* ‚přichází‘, stsl. *tečetъ vъzvěstitъ* ‚utíká oznámit‘ a p.). — Srov. též lit. *eiti* ‚gehen‘ i ‚kommen‘ a ‚weggehen‘ (A. S e n n, *Kleine litauische Sprachlehre*, 1929, 239).

nými, neměly zase onoho systému determinovaných a indeterminovaných kmenů baltoslov. typu. Tato konfrontace s jazyky baltskými a germánskými nám naznačuje takovýto obraz vývoje praslovanštiny: ve volbě forem pro futurum rozešla se již praslovanština s baltštinou a nastoupila cestu společnou s jazyky germánskými; vzhledem k zvláštním strukturním předpokladům došla však dále než jazyky germánské. Došla tak daleko, že její determinované kmeny présentní nenabyly jen schopnosti vyjadřovat futurum, ale i ztratily schopnost vyjadřovat přítomnost, zatím co germánština zůstala jakoby na polovině této cesty: její determinované kmeny jako got. *vairþan* (= něm. *werden*), *briggan* . . .[60]) a komposita s předponou *ga*-[61]) mohou présentem

---

vyjadřovat budoucnost i přítomnost. Zvláštní strukturní předpoklad praslovanštiny k onomu odlišnému vývoji vidíme v tom, že měla vybudovánu silnou lexikálně-gramatickou kategorii inchoativ (*n*-ových a předponových), jež nejvíce inklinovala k vyjadřování děje budoucího: vyjadřovala přechod do stavu v přítomnosti (‚usedám') a mohla tedy vyjadřovat i trvání onoho stavu v bezprostřední budoucnosti (‚budu seděti'), právě tak jako formy ide. perfekta vyjadřovaly přechod k stavu v minulosti (‚usedl jsem') i trvání onoho stavu v přítomnosti (‚sedím').

Tak na př. předvidové **bǫdǫ* ‚stávám se, fio' nabylo významu ‚budu, ero', právě tak jako něm. *werde* v konstrukci *ich werde tragen* ‚budu nésti' < *ich werde tragende* ‚stávám se + nesoucí', srov. stč. *budu nésti* a *budu nesa*. Podobně **stanǫ* ‚stavím se, postavuji se' > ‚budu státi', viz stč. *stanu v pravdě boží až do smrti* HusListy, čes. arch. *dokud stane* ‚dokud bude státi' (Váša-Trávníček, *Slovník jaz. čes.* 1941); **sędǫ* ‚usedám' > ‚budu seděti', strus. *žena sjadetь po muži* ‚bude vdovou' (Srezn. Mat.); podobně asi též **svьtnetь* nabylo významu ‚bude svítit', **vъz-bъdnǫ* ‚budu bdít' a pod.; stejně tak **vъz-mogǫ* ‚nabývám moci' > ‚budu moci', **vъz-nenavidjǫ* ‚počínám nenávidět' > ‚budu nenávidět', viz stsl. *vъznenavidiši vraga* μισήσεις Mt 5, 43 Mar.; **po-jьdǫ* ‚odcházím,[62]) vycházím, dávám se na cestu' > ‚půjdu, werde gehen', viz stsl. *i poidǫ vъ rěsnotě tvoei* πορεύσομαι Ps 85, 11 Sin.; podobně asi **po-živǫ* ‚žíti budu', *po-znajǫ* ‚budu znáti', **u-vidjǫ* ‚budu vidět' atd.

Stará slovanská inchoativa *n*-ová a předponová s významem nekomplexního futura (*stanǫ* ‚budu státi', *vъznenaviždǫ* ‚budu nenávidět') objevují se v památkách již většinou jako archaismus: takovéto formy jsou již v době historické nahrazeny — nebo ojediněle ještě nahrazovány — futurem opis-

---

[60]) Viz D e l b r ü c k, *Vgl. Synt. II*, 126.

[61]) Viz M o u r e k, op. c., 117—132. — O kontaktu mezi praslovanštinou a germánštinou ve vývoji vidu uvažuje A. S e n n (Language 25, 1949, 402 n.); dochází k závěru, že „Slované přijali vidový systém od Gotů a že jej předali dále baltskému lidu". S tím souhlasí domněnka P. T e d e s c a (ib. 24, 1948, 346 n.), že vlivem gotštiny se v slovanských intransitivech rozšířil suffix *n*-ový, což prý podnítilo i rozvoj infixových intransitiv baltských. Nevylučuji vnější vliv gotštiny, ale hlavní předpoklady ke vzniku slovanského aspektu vidím uvnitř psl. systému: a) ve vybudovaném systému kmenů D a ID (*bъd- / bъdn-: bъdē- / bъdi-*), b) v nerozvinutosti *s*-ového futura. Germánština neměla předpoklad *a*, baltština zase předpoklad *b*.

[62]) *Po-* u sloves pohybu mělo původně lokální význam odlukový, viz I. N ě m e c, o. c., Slavia 23 (1954) 5—8; odtud význam počínavý. Srov. lit. *pa-eĩti* ‚fortgehen, sich gehend entfernen' a také ‚zu gehen im Stande sein' (K u r s c h a t, *Litt.-deutsch. Wörtb.* 106).

ným. Archaický stav nám v tom smyslu zachycuje staročeský žaltář: latinské futurum durativní, stavové, překládá prés. kmenem *n*-ovým (sedebo *sadu* Ps 25,5 ŽWittb.) nebo předponovým (non timebo *nevzbojím sě* Ps 3,7 ŽWittb. = *nebáti sě budu* ŽKlem., exspectabo *vzčakaju* Ps 51,11 ŽWittb. = *budu čekati* ŽPod., *vzvládneš jimi* Ps 2,9 ŽKlem. = *budeš jimi vlásti* ŽWittb. in marg., *usúdí* Ps 9,8 ŽWittb. = *súditi bude* ŽKlem., ŽPod. a j.). Hledí sem též stč. *posedí* ‚seděti bude' AlxV. 1941 a typ *pójdu, ponesu,* doložený i jinde, zvl. v staroslověnštině. — Durativně futurální formy typu **sędǫ* ‚budu seděti' a **vъz-mogǫ* ‚budu moci' byly však vystaveny silnému systémovému tlaku: s rozvojem kategorie komplexnosti-nekomplexnosti (v rámci kategorie D-ID) vyhrocoval se rozpor mezi durativním, nekomplexním významem těchto praesentií a komplexním významem příslušných kmenů praeteritálních (*sěde* ‚usedl', *vъz-može* ‚nabyl moci'). Jak ukazuje historický stav jazyků slovanských, tento rozpor byl již v praslovanštině odstraněn tím, že komplexní význam kmenů praeteritálních byl rozšířen i na kmeny présentní, t. j. na formy futura: *sędǫ* ‚budu sedět' nabylo komplexního významu ‚usednu' (k *sěde* ‚usedl'), podobně *bǫdǫ* ‚stanu se' (k *by* ‚stal se'),[63] *svь(t)netъ* ‚zasvitne, rozední se' (k *svьte*), *vъzbъ(d)nǫ* ‚probudím se' (k *vъzbъde*) ..., *vъzmogǫ* ‚nabudu moci' (k *vъzmože* ‚nabyl moci'), *poznajǫ* ‚poznám' (k *pozna* ‚poznal') atd. Takovým způsobem staré inchoativní kmeny *n*-ové a předponové počaly vyjadřovat futurum komplexní. Poněvadž tyto kmeny (inchoativní) tvořily v pláně présentním jádro kategorie determinovanosti, stojíce v korelaci s příslušnými kmeny indeterminovanými (*sędǫ : sěždǫ, vъzmogǫ : mogǫ*), přešly i ostatní présentní kmeny determinované k vyjadřování komplexních dějů budoucích: viz historické významy sloves *usъchnǫ, oslь(p)nǫ, pogybnǫ ..., umьrǫ, vъzbuždǫ, prilěpljǫ, vъnesǫ, sъdělajǫ ..., padǫ, imo* a p. Tím přestalo být vyjadřování komplexnosti pouze záležitostí kmene praeteritálního a stalo se záležitostí celého slovesa: komplexní děj již vyjadřovaly i kmeny présentní.

Ve vývoji psl. présentních kmenů determinovaných od okasionálního vyjadřování futura k futurálnímu užití výlučnému měla tedy hlavní úlohu kategorie inchoativ, jež byla vybudována v rámci rozvoje kategorie D-ID pomocí *n*-ového suffixu a jistých předpon (*po-, u-, vъz-* a j.). Présentní kmeny determinované by však nemohly přejít k vyjadřování futura, kdyby za ně jazyk neměl náhrady, t. j. kdyby nebylo jiných kmenů pro vyjadřování přítomných dějů determinovaných (inchoativních a vůbec dovršovaných). Takové kmeny si praslovanština vytvořila pomocí suffixu *-ā-*, který již v rámci praeterita — v imperfektu — mohl označovat i determinované děje pojaté nekomplexně (**svьtně-a-še* ‚rozednívalo se', **u-sъchně-a-še* ‚usychal'). A tak présentní význam inchoativního **svьtnetь* ‚rozednívá se' přejal *ā*-kmen *svitajetь*, **vъz-mogǫ* ‚nabývám moci' zastoupil kmen *vъz-maga-jǫ*, podobně prés.

[63]) *Bǫdǫ*, jež má v slovesném systému zvláštní postavení, podrželo také význam nekomplexní, durativní ‚ero', a ten se později šíří i do kmenů praeteritálních (*by-ti* ‚fieri' > ‚esse'). Jde zde tedy o vyrovnávání opačným směrem.

význam determinovaného *u-sъchnǫ ‚usychám' přejal ā-kmen *u-sycha-jǫ*, **u-mьrǫ* ‚umírám' — *u-mira-jǫ*, **vъz-budjǫ* ‚probouzím' — *vъz-bužda-jǫ (*vъz-budịā-)*, **padǫ* ‚padám' — *pada-jǫ* atd. Ke komplexním slovesům **svьt-ti*, **vъz-mog-ti*, **vъz-bъd-ti*, **u-sъch-ti*, **u-mьr-ti*, **vъz-budi-ti*, **pad-ti* a pod. byly tak přitvořeny protějšky nekomplexní — *svita-ti*, *vъz-maga-ti*, *vъz-byda-ti*, *u-mira-ti*, *vъz-buždati (*vъz-budịā-ti)*, *u-sycha-ti*, *pada-ti* a pod. Takovým způsobem vznikl již v praslovanštině základní pilíř slovanského vidového systému — vidová dvojice typu *svьt- : svita-*, *vъzbъd- : vъzbyda-*, *usъch- : u-sycha-*, *pogyb- : pogyba-*, *sěd- : sěda-*, *pad- : pada-*, *pozna- : poznava-*, *vъzmog- : vъzmaga-*, *umьr- : umira-*, *načьn- : načina-*, *prěda- : prědaja- (prědava-)*, *vъzbudi- : vъzbudịa-*, *prilěpi- : prilěpịa-*, *obrati- : obratịa-* a pod. Příznak -*ā*-, který byl dříve příznakem nekomplexnosti pouze v rámci praeterita (srov. aor. *bъdě* a impf. *bъdě-a-še*), stal se tak příznakem nekomplexnosti v rámci celého slovesa. Celé sloveso tím nastupuje touž cestu, kterou předtím absolvovalo praeteritum: cestu gramatikalisace kategorie komplexnosti-nekomplexnosti. Tuto kategorii (K-NK) vyjadřovanou již v rámci celého slovesa (i kmeny présentními!) nazýváme kategorií dokonavosti-nedokonavosti, kategorií vidu.

Teprve na základě zkomplexnění présentních kmenů determinovaných, jež bylo provázeno rozvojem nekomplexních *ā*-kmenů (t. j. vznikem nejstarší vidové dvojice), mohl présentní *n*-ový suffix determinativní splynout s *n*-ovými suffixy praeteritálních participií (-*nov*- a -*nǫ*-)[64]) v jeden příznak komplexnosti. Jako příznak komplexnosti, dokonavosti, šířil se pak z oněch participií a z présentu i do tvarů jiných (do infinitivu, praeterit a pod.) a přecházel i k jiným slovesům komplexním. Tak vznikly jednotlivé typy sloves II. třídy: již asi v praslovanštině typ samohláskový *minǫti*, *rinǫti*, *manǫti* (proti lit. *móti* ‚winken') . . .[65]) patrně později pak typ *blъs(k)nǫti*, *kliknǫti* (proti sch. *klȉći* ‚zavolat'), *dvignǫti* (proti sch. *dȉći* ‚zdvihnout') . . ., typ rozvíjející se v době historické — *prisęgnǫti* (vedle *prisęšti*), *usěknǫti* (vedle *usěšti*), stč. *padnúti* (vedle *pásti*) a pod. — Stará korelace D-ID typu *kriknǫ : kričǫ* se ovšem zkomplexněním prés. kmenů determinovaných stala dvojicí vidovou. Rovněž tak teprve v důsledku oné změny mohly se prázdné a pleonastické předpony státi příznakem komplexnosti ve všech tvarech slovesa (= prostě vidovými) a vytvořit vidovou dvojici typu *velěti : povelěti*.

Vznikem základních vidových dvojic typů *svь(t)nǫ : svitajǫ*, *kriknǫ : kričǫ* a *veljǫ : poveljǫ* vrcholí a končí rozvoj kategorie determinovanosti-indeterminovanosti. — Zprvu tato kategorie vyjadřovala protiklad konkretně jedinečných resultativních dějů a jejich výsledných stavů (**sěd-ti* : **sědē-ti*),

---

[64]) O participiálním původu suffixu -*nǫ*- viz stať V. Machka *Die Herkunft des nǫ-Stammes in der slav. II. Verbalklasse*, ZslPh 15 (1938) 85—92.

[65]) U typů *kliknǫti* a *minǫti* lze předpokládat, že v prés. kmeni zde byl *n*-ový suffix aspoň v některých případech již od původu (jako présentní formans determinativní); srov. *kliknǫ*, *kliknǫti* (sch. *klȉći*) a lit. *klinkù*, *klìkti* ‚plötzlich pfeifend aufkreischen' (inch. oder punct.) Kurschat op. c. 191. Podobně *minǫ*, *minǫti* rekonstruuje Zubatý (*Čes. sloveso*, 31) jako **minǫ*, **miti*; srov. k tomu *manǫti* a lit. *móti* ‚winken'.

při čemž v pláně praeteritálním byl tento protiklad zároveň protikladem děje komplexního a nekomplexního (srov. čes. *sedl : seděl*, lit. *sė́do : sėdė́jo*). To je stav baltoslovanský. Vývoj kategorie D-ID pak postupoval v tom směru, že její příznakové kmeny přecházely k vyjadřování dějů komplexních a nekomplexních vůbec. Tento proces — a ve svých počátcích je to ještě asi proces baltoslovanský — probíhal nejdříve v pláně praeteritálním (viz vznik typu **krik- : *krikē-*, čes. *křikl : křičel*), a zde se také nakonec onen protiklad gramatikalisoval: praslovanština si vytvořila speciální praeterita pro děje pojaté komplexně a pro děje pojaté nekomplexně, t. j. aorist a imperfektum (srov. stsl. *ide : iděaše, isъše : isъchněaše, bъdě : bъděaše*). Když pak v rámci specificky slovanského vývoje futura přešly i determinované kmeny présentní k vyjadřování dějů komplexních (viz **sędǫ* ‚usedám > usednu‘ proti **sědjǫ* ‚sedím), byl přerod kategorie D-ID v kategorii komplexnosti-nekomplexnosti dovršen. Zároveň s dovršováním tohoto přerodu počíná kategorie komplexnosti-nekomplexnosti nabývat nové kvality: přechod présentních kmenů determinovaných k vyjadřování futura je systémově spjat s rozvojem dvojic typu *sędǫ : sědajǫ* ‚usednu : usedám‘ a rozvojem takovýchto dvojic se počíná tato kategorie gramatikalisovat v rámci celého slovesa, nejen v jeho některých tvarech. Kategorie D-ID tak dospívá do stadia, kdy lze již v tvarech jak kmene praeteritálního, tak présentního vyjadřovat indeterminativním příznakem *-ā-* i děj determinovaný (konkretně jedinečný cílový) jako indeterminovaný, t. j. nekomplexně (*sědati* ‚usedati, usazovati se‘), a později také příznakem determinativním, prázdnou předponou, i děj indeterminovaný (na př. stav) jako determinovaný, t. j. komplexně (*poveléti, posěděti* ‚chvíli seděti‘).[66]) Tímto vnitřním rozporem ztrácí kategorie determinovanosti-indeterminovanosti svou kvalitu: ona kategorie komplexnosti-nekomplexnosti vyjadřovaná v rámci celého slovesa pomocí přípony *-ā-* (*sěsti : sědati*) nebo prázdné předpony (*sěděti : posěděti*), to již je kategorie dokonavosti-nedokonavosti, kategorie vidu. Vzhledem k stejným poměrům v présentu je již vidovou korelací také starý D-ID typ *krik(nǫ)ti : kričati (*krikēti)* a vůbec příznakové kmeny determinované (kořenné redukované praeteritální, *n*-ové présentní, s nevýznamotvornými předponami) jsou již dokonavé a příznakové kmeny indeterminované (*ē*-ové, *ī*-ové, *ā*-ové) se ustalují ve vidu nedokonavém. Takovýto vidový systém, vyznačující se existencí tří typů vidové dvojice (*pasti : padati, krik(nǫ)ti : kričati, veléti : poveléti*), předpokládáme pro konečné období praslovanštiny. Na základě těchto typů se pak slovanský vidový systém rozvíjel dále.

S hlediska tvoření nových sloves byl zvláště důležitý proces, který probíhal v poslední fázi doby předhistorické a dovršuje se v době historické. Je

---

[66]) Dvojice typu *sěděti : posěděti* je s hlediska historického právě tak prostě vidové jako *chvaliti : pochvaliti*; v pozdější době již ovšem v kompositech typu *posěděti* silněji vystupuje odstín malé nebo velké míry děje, jímž tato komposita nasákla v typických kontextech, srov. stsl. *ne vъzmože edinogo časa pobьděti* Mt 26, 40 Zogr. V stsl. tomu ještě tak dalece nebylo.

to rozvoj vidové dvojice předponového typu *chvaliti : pochvaliti.* V oné době totiž přestává býti výhodnou vidová dvojice příponového typu *utonǫti : utapati, pokloniti (sę) : poklanjati (sę),* a to z hláskoslovných důvodů a snad také pro dvojznačnost suffixu -*ā*-, který mohl označovat prostou imperfektivnost i iterativnost. Jak vyplývá ze spolehlivých údajů A. Dostála (*Studie* 573), morfologická iterativa *ā*-ová s významem děje neiterativního („jednolitého“) jeví se již v stsl. památkách jako kategorie ustupující. Tento ústup je umožněn tím, že se rozvíjí vidová dvojice typu předponového: vedle starší korelace *utonǫti : utapati, pokloniti : poklanjati* . . . rozvíjí se výhodnější vidová dvojice *utonǫti : tonǫti, pokloniti : kloniti* atd. Tak nejstarobylejší slovanské památky, stsl. evangelní texty, zachovávající vidovou dvojici typu *umrěti : umirati, utonǫti : utapati, pogybnǫti : pogybati . . . , pokloniti sę : poklanjati sę, očistiti : očištati, utěšiti : utěšati, prilěpiti : prilěpljati* . . . , nedokládají ještě vůbec vidové dvojice *umrěti : mrěti, utonǫti : tonǫti, usъchnǫti : sъchnǫti, pogybnǫti : gybnǫti, pogasnǫti : gasnǫti . . . , pokloniti sę : kloniti sę, očistiti : čistiti, utěšiti : těšiti, prilěpiti : lěpiti, vъzbuditi : buditi* a mnohé jiné tohoto typu, jež jsou zcela běžné v pozdějších památkách slovanského jazyka. Tato skutečnost potvrzuje náš předpoklad, že historická nedokonavá simplicia s významem determinovaným, jako *mrěti, sъchnǫti, gy(b)nǫti, buditi, bogatiti, bogatěti,* vznikala až na půdě jednotlivých jazyků slovanských v souvislosti s vývojem vidu, a to dekomposicí ze starých determinovaných kmenů složených (*umrěti, usъchnǫti, pogybnǫti, vъzbuditi, obogatiti, obogatěti*), jež měly prázdnou předponu co příznak determinovanosti.[67]) Obdobné kmeny s významem determinovaným, jež v oné kritické době před vznikem vidu takové předpony neměly, přešly zákonitě do kategorie dokonavosti; viz na př. *sěsti, svь(t)nǫti, mrъknǫti, javiti, prostiti, pustiti.* Materiál nejstarších památek nám skutečně ukazuje, že dokonavá simplicia s významem determinovaným (označující děj dovršený) jsou starobylá, primární, kdežto nedokonavá simplicia s významem determinovaným (označující děj dovršující se) jsou pozdní, sekundární. — U sloves druhé třídy slovanské by ani nebylo jinak možno vysvětlit, proč jejich kmeny se starým determinativním příznakem *n*-ovým jsou v době historické také nedokonavé. Nedokonavé *n*-kmeny mohly vzniknout až v době úpadku kategorie determinovanosti-indeterminovanosti, t. j. v době rozvoje kategorie vidu.

Vidíme tedy, že rozvojem vidového systému vznikaly nové slovesné kmeny, a to nejen suffigované a prefigované ze simplicií, ale i dekomponované z komposit. Vedle vzniku nových kmenů rozvoj vidu ovšem také přivodil změny ve významech kmenů starých a radikálně zasáhl do tvarosloví slovanského slovesa. — Tak staré kořenné kmeny thematické typu *id-o/e-, ved-o/e-,*

---

[67]) Vznik nedokonavých sloves druhé třídy subtrakcí prázdné předpony (*погаснуть — гаснуть*) podle vzoru vidové dvojice *сделать : делать* vysvětluje Regnéll, *Über d. Ursprung*, 79—80. — Prázdnými nazývám předpony bezbarvé (nelokální, vybledlé) a pleonastické (s významem lokálním, ale pohlcovaným obdobným významem prostého kořene, na př. *pri-lěp-, pri-lьp-, na-pis-*).

tek-o/e-, pad-o/e-, tep-o/e-, bьj-o/e-, rek-o/e-, jež nebyly příznakové v rámci kategorie D-ID (mohly vyjadřovat jak děj determinovaný, na př. **padetь* ‚klesá, padá', tak děj indeterminovaný, na př. **sněgъ padetь* ‚padá sníh, sněží', a proto se vznikem vidu staly obojvidovými), počínají se ustalovat v jednom vidu. Tento proces není ještě dovršen v období stsl.: slovesa *iti, vesti, teti, piti, pěti* a j. jsou v stsl. ještě obojvidová (viz Dostál, *Studie*, 119—128), kdežto *pasti, rešti* a j. jsou zde již výlučně dokonavá, i když některé tvary (zvláště prés. participia, na př. *reky, rekomъ*) ukazují na starší stav, kdy tato slovesa měla ještě také platnost indeterminovanou, a byla tedy také nedokonavá (srov. Havránek, *Genera verbi* II, § 172). — Tímto podřizováním sloves vidové kategorii se dále rozvíjí systém vidových dvojic a gramatikalisace vidu postupuje kupředu, zdolávajíc konflikty mezi novou, vidovou komplexností-nekomplexností celých sloves a starou, D-ID komplexností-nekomplexností jednotlivých tvarů.[68]) Tento proces probíhá již z největší části až po diferenciaci praslovanštiny, a jak již ve svých pracích ukázal B. Havránek, souvisí s ním i specifický historický vývoj starých psl. tvarů v jednotlivých jazycích slovanských.[69]) Tak na př. vývoj slovanských jednoduchých praeterit až do období zaznamenaného nejstaršími památkami probíhal asi takto:

1. Aorist sloves *determinovaných* (příznakových *mrъče, sta* a nepříznakových *pade*), jež se stala i v pláně présentním komplexními, t. j. dokonavými, žije po vzniku vidu dál jako jednoduché praeteritum sloves dokonavých. Proti tomu aorist sloves *indeterminovaných* (příznakových *bъdě, sъpachъ* i nepříznakových *može, ide*), jež v pláně présentním zůstala nekomplexními, t. j. stala se nedokonavými, mění svou starou kvalitu v důsledku vnitřního rozporu mezi původním komplexním významem formy a novým nekomplexním (nedokonavým) významem slovesa: *a)* ve svém původním významu komplexním je zde aorist nahrazován novou formou komplexní, speciálně dokonavou, t. j. formou prefigovanou (*bъdě* ‚pobděl' → *po-, za-bъdě; *sъpachъ* ‚pospal jsem' → *po-sъpachъ; ne može* → *ne vъzmože*; *ide* L 14,20 Zogr. → *poide* ib. Ass.; *chotě* Mc 3,13 Mar. → *vъschotě* ib. Zogr.; *slyšašę* J 12,18 Sav. → *uslyšašę* ib. Ass.) ; tento proces doznívá ještě v době historické v souvislosti

[68]) Do kolise s videm se dostává především aorist jako stará speciální forma praeterita pro děje komplexní a imperfektum — pro děje nekomplexní, dále participia perfecti passivi a activi jakožto formy vybudované na starých praeteritálních redukovaných kmenech kořenných s významem komplexně resultativním. Stará participia perfektní s původním determinovaným významem komplexním jsou vytlačována novými formami speciálně dokonavými (stč. *klet* → čes. *proklet*, stč. *mlkl* → čes. *zmlkl*), jestliže se celé sloveso stává nedokonavým. Stará participia présentní s původním významem indeterminovaným, nekomplexním, jsou vytlačována novými formami speciálně nedokonavými (stsl. *vъmetomъ* → *vъmětajemъ, vъmetǫšta* → *vъmetajǫšta*), ustaluje-li se celé sloveso ve vidu dokonavém.

[69]) O vývoji slovanských praeterit v souvislosti s gramatikalisací vidu viz B. Havránek, *Srovnávací studium gramatické stavby slovanských jazyků*, Slavia 22 (1953) 247—8; o souvislosti vývoje historických forem futura s vývojem jednoduchých praeterit viz B. Havránek, *Aspects et temps du verbe en vieux slave*, l. c. 229—230; o procesu vkliňování participia perf. pass. do vidového systému viz B. Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích II*, 1937, 94—114. O vývoji relativní časové platnosti akt. participií, určované vidovým významem slovesa, viz J. Sedláček, Slavia 23 (1954) 518—525.

s tím, jak se indeterminovaná slovesa (*slyšati, viděti, iti, vesti*) ustalují v jednom vidu, jak se podřizují nedokonavosti; *b)* u sloves indeterminovaných prostých, jež se stala výlučně nedokonavými již v době předhistorické, stará komplexnost formy aoristu je již v době historické podřízena nové nekomplexnosti (nedokonavosti) slovesa: aoristy *bъdě, sъpachъ, leža, mlъča* a p. jsou již ovšem také nedokonavé; z původního komplexního významu aoristové formy zde pouze zbývá tendence vyjadřovat aoristem minulý děj zakončený, hotový (viz závěr kap. 2). — 2. Imperfektum sloves *indeterminovaných* (příznakových *bъděaše, sъpaaše* i nepříznakových *možaaše, iděaše*), jež zůstala v pláně présentním nekomplexními, t. j. nedokonavými, žije nadále po vzniku vidu jako jednoduché praeteritum sloves nedokonavých. Proti tomu imperfektum sloves *determinovaných* (příznakových **svьtněaše* i nepříznakových **paděaše*), jež se v pláně présentním stala komplexními, t. j. dokonavými, mění svou starou kvalitu v důsledku vnitřního rozporu mezi původním nekomplexním významem formy a novým komplexním (dokonavým) významem slovesa: ve svých původních významech nekomplexních je imperfektum sloves determinovaných nahrazováno novou formou nekomplexní, speciálně nedokonavou, t. j. formou suffigovanou nebo dekomponovanou (**svьtněaše* ‚svítalo' → *svitaaše, *paděaše* ‚padal' → *padaaše, vъložaaše* ‚vkládal' → *vъlagaaše, usъchněaše* ‚usychal, schnul' → *usychaaše, sъchněaše*). Přitom musíme rozlišovat dva typy: *a)* determinovaný děj pojatý v impf. indeterminovaně jako *jednolitý nekomplexní proces* (**svьtněaše* ‚svítalo, rozednívalo se') byl již v době předhistorické podřízen vidu, perfektivisován, tak jako tomu bylo v présentu (**svьtnetь* ‚rozednívá se' > ‚rozední se, svitne'); proto v době historické již imperfektum typu **svьtněaše* ‚svítalo' není doloženo; *b)* determinovaný děj pojatý v imperfektu indeterminovaně jako *děj opakovaný, obvyklý,* není ještě v době historické zcela podřízen vidu, není v pravém slova smyslu perfektisován; proto jsou v době historické ještě doložena imperfekta sloves determinovaných v platnosti pozdějších iterativ a jsou také těmito iterativy postupně vytlačována: stsl. *i proiděše isusъ grady vsę i vsę učę vъ sьnьmištichъ* Mt 9,35 Sav. = *prochoždaaše* v ostatních ev. textech; strus. *ašče kto umrjaše tvorjachu tryznu nadъ nimъ, . . . mertveca sožьžachu, i po semь sobravše kosti vložachu v sudinu malu* Lavr. úvod, 15 (vyd. Akademie 1950) = *umiraše . . . sožigachu . . . vlagachu* Radz. Akad.; srov. též stsl. *bě inъgda i vъ židochъ kǫpělь vodьnaja . . . sьniděaše tamo reče angelъ i vъzmǫštaaše vodǫ i iže bi vьlězlъ po vъzmǫštenii vody, naslaždaaše sę icělenьja* Supr. 496,10 ‚sestupoval, sestupovával' — *anъǵelъ bo gospodьnь na vьsě lěta sъchoždaaše vъ kǫpělь i vъzmǫštaaše vodǫ* J 5,4 Mar.; stč. *a chléb jedno v neděli přijímáše, z nebes jemu poslaný, neb když z svých modliteb vstanieše, nalezniesě chléb položený, jehož člověk žádný nepřinosieše* Otc. B. 25[a], mladší rukopisy zde již mají impf. *ā*-kmenové — *vstáváše* ib. C. a *nalézáše* ib. D. Takovéto příklady historických imperfekt sloves dokonavých, jež jsou později nahrazována praeterity kmenů speciálně nedokonavých, v hojném počtu uvádí Ju. S. Maslov (*Imperfekt*, 81—111); Maslov však ne-

chápe iterativnost a obvyklost děje jako indeterminovanost, a proto v takovýchto imperfektech s významem opakovaným nevidí staré indeterminované formy vidu ještě nepodřízené, nýbrž formy s významem novým, „iterativně-perfektivním“ (кратно-перфективное значение); srov. ib. 136n. Takový termín, užívaný běžně v dosavadní literatuře, ovšem předpokládá, že stará forma imperfekta nabyla nového významu vlivem perfektivního vidu. Kdyby tomu tak skutečně bylo, proč by se pak takové formy s novým významem (iterativně-perfektivním) tak záhy musely nahrazovat novým novem, t. j. formami speciálně nedokonavými (*ā*-kmeny a j.)? Obdobný případ máme také v participiích présentních; i zde se staré formy s opakovaným významem (indeterminovaným) ještě v době historické nahrazují formami novými, speciálně nedokonavými: *vidě simona i anъdrěa . . . vъmetǫšta mrěža vъ more* ἀμφιβάλλοντες Mc 1,16 Zogr. = *vъmetajǫšta* Mar.; *sěno selъnoe dьnesъ sǫštee a utrě vъ ognь vьmetomo* βαλλόμενον Mt 6,30 Mar. = *vъmětaemo* Zogr. a jinde, srov. ‚(tráva) dnes jest a zítra do peci bývá vložena‘ Kral. Staroslověnština rovněž tak dokládá i présens slovesa jinak dokonavého o ději opakovaném, t. j. indeterminovaném: *vъspriimǫtъ mъzdǫ svojǫ* ἀπέχουσιν Mt 6,2 Zogr. = *vъspriemljotъ* Mt 6,5 Mar. Nebudeme zde vidět starou formu s novým významem „iterativně-perfektivním“, nýbrž starou formu se starým významem indeterminovaným, t. j. typ, který stojí v jedné rovině s typy *sněgъ padetь, rěka vъtečetь vъ more.* To vše jsou doklady toho, že na počátku doby historické ještě nebyla indeterminovanost tak důsledně podřízena vidu, jako později. V té době ještě mohly existovat takovéto staré formy se starým významem (indeterminovaným), aniž by byly nějak zasaženy videm. Proti tomu staré formy se starým významem determinovaným již byly podřízeny vidu: měly nový význam — dokonavý. Na první pohled by se tu mohly zdát výjimkou formy prés. participií determinovaných sloves *n*-ových typu *drъzny* s významem děje současného. Ale ve skutečnosti jsou právě potvrzením naší theorie: taková participia jsou doložena jen po záporu (stsl. *bijaše sę vъ svoę prьsi ne drъzny i vьzьrěti* μηδὲ ἀναβλέψάι θάρρῶν Supr. 530,1 ‚nemaje odvahy‘) a zápor mění starý nekomplexní děj determinovaný v indeterminovaný („nestávaje se odvážným“ = „zůstávaje neodvážným, jsa neodvážným“ stav!), a ten se po vzniku vidu ovšem jeví jako nedokonavý. Participia typu *ne drъzny, ne dvigny* (Supr. 562,28, 562,3) jsou vlastně formy se starým významem indeterminovaným. — Kategorie determinovanosti byla podřízena vidu již v době předhistorické, kategorie indeterminovanosti ještě nikoli.

6. Shrnutí

Slovanská gramatická kategorie vidu se vyvinula na základě staré ide. lexikální kategorie determinovanosti a indeterminovanosti. Tento vývoj lze shrnout do tří etap. — 1. *Baltoslovanština* nahradila starou ide. praeteritoprésentní korelaci ablautovou **bhudh-ét : *bhéudh-(e)ti* ‚probudil se : bdí, vnímá' novou, výhodnější korelací příponovou **bud-et : *budei̯-ti / *budē(i̯)-t* (*vъz-bъde : bъditъ / bъdě-aše*). Na ide. praeteritálním (oslabeném) kmeni kořenném vybudovala tak pomocí indeterminativního suffixu *ei̯/ēi̯* vlastní systém — systém kořenných kmenů determinovaných, označujících resultativní děje, a *ī/ē*-kmenů indeterminovaných, označujících jejich výsledné stavy. Kmeny determinované měly tedy původní komplexní („punktuální") vid ide. oslabených kmenů praeteritálních („aoristových") a indeterminované kmeny *ī/ē*-ové převzaly nekomplexní, durativní vid starých ide. neoslabených kmenů présentních. Basl. novum — produktivní kategorie *ī/ē*-kmenů stavových — živě se rozvíjela, neboť plnila funkce ide. perfekta a plusquamperfekta (**budei̯ti* ‚bdí = je probuzený' atd.). 2. *Praslovanština* v tomto vývoji došla tak daleko, že protiklad komplexních kmenů kořenných a nekomplexních kmenů *ē*-ových se zde v rámci praeterita gramatikalisoval: *svьte : svьtě(aše)* → *sěde : sědě(aše)* → *ide : iděaše* → *děla : dělaaše* → *chotě : chotěaše*. V pláně présentním se systémovým tlakem proti indeterminovaným *ī*-kmenům (**svьtitь* ‚svítí') rozvinula kategorie determinovaných *n*-kmenů inchoativních (**svьtnetь* ‚rozsvěcuje se, svítá'). Tato inchoativa byla pro své sémasiologické předpoklady vyhrazena k vyjadřování futura: **svьtnetь* ‚svítá > bude svítit > svitne'. Tím byl motivován přechod prés. kmenů determinovaných k vyjadřování futura vůbec a komplexního futura zvláště. Vyjadřování příslušných determinovaných dějů présentních musela ovšem převzít nová kategorie: byly to *ā*-kmeny typu *svitajetъ* ‚svítá', utvořené pomocí suffixu, který již ve formě imperfekta (*-achъ, -aše*) označoval také děje determinované pojaté nekomplexně. Takovým způsobem vznikla vidová dvojice typu *svьtnǫti : svitati*; ta již vyjadřovala protiklad komplexnosti-nekomplexnosti v rámci celých sloves, nikoli jen mezi některými tvary. Přechodem determinovaných kmenů présentních k vyjadřování komplexního futura stala se vidovou dvojicí také korelace D-ID předponového typu *poveléti : veléti*. Vůbec příznakové kmeny determinované se staly dokonavými a indeterminované nedokonavými. 3. *Jazyky slovanské* pak budovaly svůj vidový systém na těchto základních vidových dvojicích, k počátku doby historické zvláště na výhodnějším typu předponovém *poveléti : veléti*; podle něho tvořily nové vidové dvojice dekomposicí starých determinovaných kmenů složených (*pogubiti* → *gubiti, pogybnǫti* → *gybnǫti*). Jednotlivé jazyky slovanské si již také samostatně řešily konflikty mezi novou, vidovou komplexností-nekomplexností celých sloves a starou, předvidovou komplexností-nekomplexností jednotlivých tvarů.

Vývoj vidu se nám tedy jeví jako proces rozšiřování původní nekomplexnosti kmenů présentních na kmeny praeteritální, a původní komplexnosti

kmenů praeteritálních na kmeny présentní: rozvojem indeterminovaných kmenů *ē*-ových a *ā*-ových vzniká v pláně praeteritálním slovanské novum — nekomplexní praeteritum, imperfektum (ide. **bhéudh-ti* ‚bdí' → basl. **budei̯-ti/budē-t* ‚bděl' > psl. **bъdějaše, *dělajaše*) a rozvojem determinovaných kmenů *n*-ových a předponových vytváří se v pláně présentním slovanské novum — komplexní futurum (basl. **bud-et* ‚probudil se' — **budne-ti* ‚probouzí se' > psl. **bъdnetь* ‚probudí se', **svьtnetь* ‚rozsvítí se, zasvitne', **pochvalitь* ‚pochválí'). Tato změna *n*-kmenů přítomných ve formy komplexní a ona gramatikalisace *ā*-kmenů minulých ve formy nekomplexní vede nutně ke vzniku základní vidové dvojice (*svьtnǫti : svitati, pogybnǫti : pogybati*) a rozvoj nových vidových dvojic pak mění staré poměry v pláně praeteritálním i présentním. — Genese vidu má tedy dvě stránky: na jedné straně je to rozvoj starých kmenů indeterminovaných (*ē*-ových a *ā*-ových), podnícený specificky baltoslovanským vyjadřováním perfekta a plusquamperfekta, na straně druhé je to rozvoj starých kmenů determinovaných (*n*-kmenů, komposit), podnícený specificky slovanským vyjadřováním futura. V podstatě je proto správný názor, že na vývoj slovanského vidu působili hlavně tito činitelé: komplexní (punktuální, недлительный) význam starých ide. kmenů praeteritálních, „aoristových" (srov. Uľjanov, Wijk a j.),[70]) absence gramatické kategorie perfekta (srov. Koschmieder a j.),[71]) absence *s*-ového futura (Stang, Regnéll a j.)[72]) a rozvoj kategorie determinovanosti-indeterminovanosti (Wijk, Kuryłowicz, Koschmieder, Regnéll, Borodičová a j.).[1]) Systémové pojetí jazykového vývoje pak ukazuje, že hlavním článkem vývojového sřetězení všech dějů těmito činiteli působených byl přechod psl. présentních kmenů determinovaných k vyjadřování futura, jak to v podstatě již formuloval Koschmieder.[73])

Rekonstrukce vývoje vidu na základě kategorie determinovanosti-indeterminovanosti, opírající se o záslužné poznatky starší theorie kontinuity mezi ide. systémem vidově časovým a slovanským systémem vidovým, uspokojivě vysvětluje vznik a vývoj rozporů mezi starými významy jednotlivých tvarů a novými významy celých sloves; tím odhaluje tendence a perspektivy onoho procesu gramatikalisace vidu, jemuž jazykověda právě v poslední době při-

---

[70]) Wijk, RÉS 9 (1929) 238, 243. — Uľjanov, *Značenija glag. osnov* II. 1895, viz zvl. str. 284, ukázal, že slovanština zachovala některé ide. kmeny speciálně komplexní (na př. *ję-ti*, t. j. **ьm-* D × **em-* ID, srov. lat. *emere*) a rozvinula vlastní komplexní a nekomplexní tvary (praeterita), a pak i kmeny (K s *po-*, NK s *-ā-*). Tuto koncepci — aspoň v těchto hlavních rysech — hájí naše stať. Zdůrazňuje však význam toho, že na ide. dědictví byla v bsl. rozvinuta morfologická kategorie kořenných kmenů oslabených s významem punktálním, komplexním (typ **mr̥k-*), jež se stala základem produktivní kategorie slovanských sloves dokonavých — perfektiv II. třídy (typ *mrъče, mrъk-nǫ-ti*).

[71]) *Nauka*, 128.

[72]) Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, 1942, 17 n. — Regnéll, *Über d. Ursprung*, 93 n.

[73]) Rozhodující moment („punkt zwrotny") přechodu kategorie D-ID v kategorii vidu Koschmieder vidí v tom, že determinované formy présentní ztratily schopnost vyjadřovat přítomnost a byly v té funkci zastoupeny indeterminovanými („uczasowienie kategorji znaczeniowej determinatywnego rodzaju czynności"). Viz *Nauka*, 196.

pisuje tak významnou úlohu v historickém vývoji slovanského systému slovesného (Havránek a j.).[74]) Učení o příčinné souvislosti mezi lexikální kategorií determinovanosti-indeterminovanosti a gramatickou kategorií vidu odkrývá výhled nejen na vývoj vidové kategorie, ale vůbec na vývoj slovanského systému slovesných kmenů, časů a vidů jako celku. Je to učení znamenající rozhodný pokrok proti metodě klasické srovnávací jazykovědy, která — jak konstatoval akad. B. Havránek — „věnovala všechnu svou práci tomu, aby vyložila vznik a vývoj forem morfologických, a málo si všímala toho, jak tyto formy souvisí s gramatickým významem.“[75]) Právě studium vývoje slovesných forem v souvislosti s vývojem jejich gramatických významů nám ukazuje, že *genese gramatické kategorie vidu z lexikální kategorie determinovanosti a indeterminovanosti byla společným jmenovatelem těch nejpodstatnějších procesů, jež formovaly slovanský systém kmenů a tvarů slovesných. Genese vidu byla hlavní zákonitostí předhistorického vývoje slovanského slovesa a určila tendence jeho vývoje historického.*

Igor Němec (Praha)

---

[74]) Slavia 22 (1953) 247—8. Zde také odkazuje na sovětské linguisty, kteří zdůrazňují nutnost studovat otázky vidu v souvislosti s otázkami času a naopak.
[75]) Ibid. 242.

Die Reduktion als Gestaltungsprinzip der glagolitischen Initialen

Thorvi Eckhardt (Wien)

I

Wer mit den Denkmälern der kroatischen Glagolica einigermaßen vertraut ist, wird bei den Worten: „Reduktion der Initialen“ wahrscheinlich an die bekannte Erscheinung denken, daß das glagolitische ⰿ, das aus zwei stehenden Rechtecken besteht, als ornamentierte Initiale oft nur die Form e i n e s stehenden Rechteckes annimmt. In der Tat gehört auch diese Erscheinung in den Bereich unserer Betrachtungen. Wir glauben jedoch nachweisen zu können, daß es sich über solche Fälle einer mechanischen Halbierung hinaus um ein ganzes System der Ornamentierung von Initialen handelt; ein System, das zwar verwandte, wenn nicht ganz die gleichen Stilmittel verwendet wie die zeitgenössische Buchmalerei lateinischer oder auch kyrillischer Handschriften, das aber dennoch die Struktur der glagolitischen Buchstaben in ganz anderer Weise umgestaltet als dies bei den andern beiden Alphabeten der Fall ist.

Um diese Behauptung eingehender begründen zu können, müssen wir mit einem summarischen Überblick über die mittelalterliche Initialornamentik im allgemeinen beginnen. Wenn wir als deren Komponenten das Tier-, das Band- und das Pflanzenornament feststellen, so ist das freilich eine ungebührliche Vereinfachung, die nicht nur die vielfachen Überschneidungen dieser Elemente und die grundlegenden Verschiedenheiten etwa zwischen dem merowingischen und dem nordischen Tierstil außer Acht läßt, sondern die auch eine Anzahl nicht in dieses Schema passender Zierformen ganz verschweigt. Man kann natürlich keineswegs sagen, daß alle Initialen restlos unter die angeführten drei Gruppen aufgeteilt werden können. Doch finden sich alle drei Motive sowohl in griechischen und kyrillischen, wie in lateinischen, und schließlich auch in glagolitischen Denkmälern — allerdings in verschiedener Ausprägung, und ohne chronologische Übereinstimmung.

Bevor wir aber beginnen, die Zierformen und die Art ihrer Anwendung zu besprechen, müssen wir einige Termini festlegen. Die folgenden Definitionen, demonstriert an den klaren Formen der lateinischen Kapitale, werden vielleicht umständlich und unnötig erscheinen im Hinblick auf die a priori vorhandene Übersichtlichkeit der klassischen Alphabete. Für die viel kompliziertere Gestaltung der Glagolica hingegen scheint mir eine sorgfältige Begriffbestimmung doch geraten. Und sie wird vielleicht auch auf dem Gebiet der kyrillischen Ornamentik ihre Dienste tun; denn, soviel ich sehe, ist zwar manches über das Verhältnis der einzelnen Schmuckmotive untereinander (z. B. über die Verschmelzung von Tierornament und Flechtwerk) geschrieben worden, aber recht wenig über die Beziehung zwischen dem jeweiligen Ornament und der Grundform der Buchstaben. Und gerade dieser Punkt scheint mir für die Charakteristik der einzelnen Kunstkreise von nicht geringer Bedeutung.

Die Beispiele, die wir in Abb. 1 *a—e* bringen, wollen nicht die fertigen Initialen als solche darstellen, sondern nur die Grundgestalten, von denen die Verzierung ausgeht, die „Formeln", die bleiben, wenn man vom ornamentalen Beiwerk abstrahiert. Um solche Initial-Formeln (die sich besonders in der Glagolica oft stark unterscheiden von der normalen Gestalt der Großbuchstaben im Text) handelt es sich auch in der Mehrzahl der Abbildungen 3—10. Sie sind es, die uns in erster Linie interessieren. Die einzelnen Ziermotive berücksichtigen wir nur insoweit, als durch sie die „Formeln" beeinflußt werden.

Ferner sei noch betont, daß wir, damit die Untersuchung nicht zu umfangreich werde, nur eine kleine Auswahl von Buchstaben und von diesen wieder nur eine Auswahl von Formeln behandeln können, gerade nur so viel, als für die Beweisführung im ganzen und — vorerst — für die Erläuterung der Termini geboten scheint.

Die einfachen Striche, aus denen die Buchstaben in ihrer ursprünglichen schmucklosen Form, der „Schulschrift", gebildet sind, also die „konstitutiven linearen Buchstabenelemente",[1]) nennen wir „*Grundzüge*". Die Grundzüge eines T sind demnach ein vertikaler Schaft und ein quer darüber liegender Balken (Abb. 1a). — Werden die Grundzüge zur Hervorhebung des Buchstabens verbreitert (manchmal geschieht das nur bei den vertikalen, während die horizontalen schmal bleiben, wie in Abb. 2 *a—d*) und mit deutlichen Konturen umgeben, so entstehen die Umrißlinien, die bei Geraden paarweise parallel sind, bei Kurven aber oft sich schneidenden Kreisbogen ähneln (Abb. 1 *b*). Der von den Umrißlinien eingeschlossene breite, oft einfarbig oder bunt ornamentierte Streifen ist der „*Buchstabenkörper*" bzw. die „*Initialfläche*"[2]) (*Abb.* 1 *c*). — Bei Buchstaben, die aus Geraden und Kurven zusammengesetzt sind oder aus geschlossenen Kurven bestehen, schließen die Grundzüge bzw. die Initialflächen noch eine „*Binnenfläche*" ein (Abb. 1 *d*). Aus bestimmten Gründen wollen wir sie vom „*Zwischenraum*", der z. B. zwischen den Schäften eines П entsteht, und der ohne Trennung in den freien Außenraum übergeht, unterscheiden. Binnenfläche und Zwischenraum bleiben machmal weiß, werden aber oft durch farbige Felder, Ranken u. ä. geschmückt. — Wenn die Füllornamente der Binnenfläche sich mit den Füllornamenten der Initialfläche vereinigen und so mit der inneren Umrißlinie jede distinktive Binnenzeichnung verschwindet, dann verschwimmen auch die Grundzüge der Initiale und der Buchstabe ist nur noch an seiner „*Silhouette*" erkennbar (Abb. 1 *e*).

II

Das hier kurz skizzierte Ornamentationsschema ist natürlich nicht einzig und allgemeingültig. So werden z. B. griechische Initialen meist ohne Festlegung von Umrißlinien aus architektonischen Motiven (Säulen) oder aus Tierkörpern gebildet, die direkt an die Stelle der Grundzüge treten und diese gleichsam verdecken. Eine ähnliche bedeutungstragende, selbständige Funktion findet der Tierkörper — neben seiner Verwendung zur Belebung des Flechtwerks — auch in lateinischen und kyrillischen Handschriften.

Der Glagolica ist das Tierornament, das nahezu den Beginn abendländischer Buchmalerei markiert, im allgemeinen fremd.[3]) Vereinzelt kommen wohl ein Vogel, ein Hundekopf[4]) u. ä. vor, vor allem in älteren Denkmälern, doch sind das immer seltener werdende

[1]) H. Gerstinger, *Die griechische Buchmalerei*, Wien 1926, 36.

[2]) Die Vervendung dieses Wortes in der angegebenen Bedeutung ergibt sich aus der besonderen Struktur der Glagolica, vgl. unten Kap. III.

[3]) Beispiele aus älteren Denkmälern in: *Зооморфические инициалы греческих и глаголических рукописей X—XI ст. в библиотеке Синайского монастыря.* С предисл. Н. П. Кондакова, 1903.

[4]) Z. B. Vind. slav. 8, f. 247 r oder f. 161 v.

Ausnahmen, die auf eine Übernahme aus fremden Vorlagen schließen und kaum Spuren einer selbständigen Entwicklung innerhalb der glagolitischen Schrifttradition erkennen lassen. Für die vorliegende Untersuchung sind diese Fälle ohne Bedeutung.

Eine viel größere Rolle spielt das Band- bzw. Flechtornament; wir finden es in glagolitischen Denkmälern des 11. Jahrhunderts wie auch noch in solchen des 17., manchmal sogar in erstaunlich ähnlichen Formen. Wir finden es in lateinischen Initialen vom

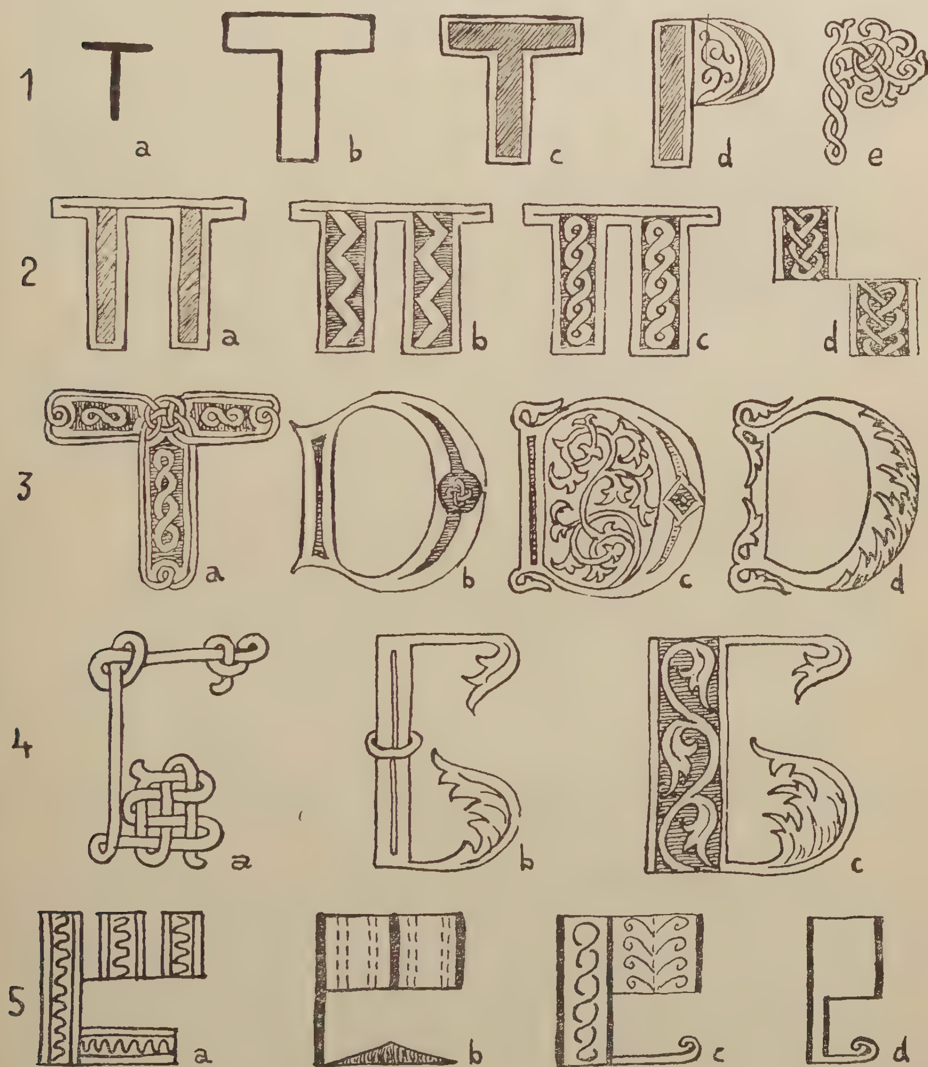


Abb. 1: a) Grundzüge, b) Umrißlinie, c) Initialfläche, d) Binnenfläche, e) Silhouette; 2: a—c) koptisch, d) glagolitisch Ⰸ; 3: lateinisch; 4: kyrillisch; 5: glagolitisch Ⱋ.

frühen Mittelalter an, wir finden es in griechischen und russischen Handschriften, ja wir finden es in koptischen Denkmälern des ausgehenden ersten Jahrtausends nach Chr.[5])

Die letztgenannte Denkmälergruppe führen wir nicht wegen ihrer allgemeinen kunsthistorischen Bedeutung an, oder weil wir vielleicht eine direkte Beziehung zwischen ihr und den in Frage stehenden glagolitischen Handschriften vermuteten,[6]) sondern nur deshalb, weil wir an ihr den Übergang vom großen Anfangsbuchstaben zur verzierten Initiale wie an einem Paradigma ablesen können, denn sie zeigt ohne jede Vermengung mit anderen Zierformen die ersten Stufen in der Entwicklung gerade jenes Gestaltungsprinzips, von dem die vorliegende Untersuchung ausgeht.

Der Vorgang ist dabei denkbar einfach und entspricht genau dem Schema von Abb. 1 *a*—1 *c*.

A. Die Buchstaben werden vergrößert und bekommen dadurch auch dickere Schäfte bzw. Balken.
B. Diese breiten Striche werden von einer dünnen Linie in einer abstechenden Farbe umrandet (schwarz-rot oder umgekehrt [Abb. 2 *a*]).
C. Diese Umrißlinien werden zum konstanten Element, während die andersfarbige breite Initialfläche durch ein einfaches Ornament aufgelockert wird. Es sind z. B. zwei ineinandergreifende Reihen roter Dreiecke gegeben, zwischen denen eine weiße Zickzacklinie freibleibt (Abb. 2 *b*). Aus ihr entwickelt sich bald eine Schlangenlinie, schließlich durch Verdopplung eine gedrehte Schnur, ein Zopf aus zwei oder mehr Strähnen: das Bandornament füllt den eigentlichen Buchstabenkörper aus (Abb. 2 *c*).

Diese an sich noch recht bescheidenen Schmuckformen erfahren eine unvergleichlich reichere Ausbildung im lateinischen Westen: in Irland, England, in den karolingischen, ottonischen usw. Schreibschulen des Kontinents.[7]) Wir erwähnen daraus nur jene Momente, die für den Vergleich mit der Glagolica wichtig sind:

D. Die schmalen Umrißlinien werden verbreitert und so ebenfalls zu Bändern; sie laufen um die Initialfläche herum und verknoten sich ihrerseits an den End- und Kreuzungspunkten der Balken (Abb. 3 *a*).
E. Die Umrißbänder verbreitern sich immer mehr auf Kosten des Füllornaments, das sich schließlich nur noch an besonders verdickten Stellen der Initialfläche (z. B. in der Kurve des D, oft in Medaillonform), erhält. (Abb. 3 *b*).
F. Aus den Umrißbändern zweigen Ranken ab, die alle Zwischenräume und die Binnenfläche ausfüllen (Abb. 3 *c*). Sie nehmen im Hochmittelalter immer mehr den Charakter organisch gebildeter Pflanzen an.

---

[5]) Beispiele aus der Papyrussammlung der Österr. Nationalbibliothek: K 371, K 381 b, K 9437, K 9662.

[6]) Obwohl ein indirekter Zusammenhang nicht ausgeschlossen ist, vgl. unten S. ... Anm. 9. Aber es ist nicht der Zweck dieses Aufsatzes, historischen Filiationen nachzuspüren, sondern nur, einen kurzen Aufriß des Ornamentationssystems zu geben, bei Außeractlassung stilistischer und chronologischer Verbindungen.

[7]) Reproduktionen bei Karl Löffler, *Romanische Zierbuchstaben und ihre Vorläufer.* Stuttgart 1927; ferner K. Lamprecht, *Initial-Ornamentik des VIII. bis XIII. Jahrhunderts,* Leipzig 1881; A. Schardt, *Das Initial,* Phantasie und Buchstabenmalerei des frühen Mittelalters. Berlin 1938; O. Piscicelli-Taeggi, *Paleografia artistica di Montecassino,* 1877; P. Toesca, *La Pittura e la miniatura nella Lombardia dai più antichi monumenti alla metà del quattrocento,* Milano 1912, und in der dort angegebenen Literatur.

G. Manchmal verdeckt ein Blatt einen Teil der Initialfläche, doch so, daß deren volle Form erhalten bleibt und ihre ursprüngliche Teilung in zwei Bänder noch spürbar ist (Abb. 3 *d*). In diesem Stadium dient die Initiale fast allgemein als Rahmen figürlicher Darstellungen.

Über die stilistischen Verschiedenheiten hinweg ist den vier eben erwähnten Typen lateinischer Initialen außer der Herkunft aus einer Grundform noch eine Eigenschaft gemeinsam: die leichte Erkennbarkeit. Die lateinischen Initialen sind im Durchschnitt größer und prunkvoller gestaltet als die griechischen und die kyrillischen. Doch trotz der Fülle verschlungener Linien, die besonders beim Typus D (Flechtband) und F (Pflanzenranke) oft als undurchdringliches Gewirr erscheinen, bleibt die Lesbarkeit gewahrt, in der Regel mit Hilfe der Farben, durch die sich die Umrißbänder deutlich herausheben. Das ornamentale Beiwerk ist ablösbar, und wenn man es abtrennt, bleiben die unversehrten Grundzüge zurück.[8])

Von den verschiedenen Schmuckformen der byzantinischen Initialornamentik ist in unserem Zusammenhang nur das Band von größerer Bedeutung. Doch ist in griechischen Denkmälern die Füllung einer gespaltenen Initialfläche durch ein Flechtband (nach Schema C, Abb. 2 *c*) nicht sehr häufig.[9]) Dagegen werden manchmal

H. die Grundzüge von einem einzigen Band gebildet, das sich an den Eck- und Kreuzungspunkten zu Knoten verschlingt und das manchmal, wie übrigens auch im Westen, Tier- und kleine Menschengestalten mit einschließt. Eine Weiterentwicklung dieser Art von Verzierung findet sich häufig in kyrillischen Handschriften süd- und vor allem ostslavischer Provenienz und kann in besonderer Ausprägung als charakteristisch für bestimmte nordrussische Denkmälergruppen angesehen werden[10]) (Abb. 4 *a*).

Wo das einfache Band geradlinigen Grundzügen folgt, ist die Lesbarkeit in der Regel noch einigermaßen gewahrt. Wenn das Flechtband aber Kurven verzieren soll, so wird meist auch die ganze Binnenfläche wie mit einem Gitter übersponnen (Abb. 4 *a*), eigentliche Umrißbänder sind nicht vorhanden, die Füllornamente von Initial- und Binnenfläche sind untrennbar verbunden, so daß die Initiale nur noch an ihrer Silhouette erraten werden kann. Obwohl kyrillische Initialen den Prunk lateinischer nicht erreichen, sind sie im allgemeinen schwerer lesbar. Die Grundzüge werden zwar nicht unterdrückt, aber durch das freie Spiel der Zierformen verwischt.[11])

---

[8]) „Die Fülle der Darstellungen könnte die Deutlichkeit des Buchstaben gefährden, wenn nicht seine Form durch die klar gehaltene Umrißlinie herausgearbeitet wäre, was in den hohen Schulen scharf gewahrt bleibt." Löffler, *Romanische Zierbuchstaben*, 18. Vgl. auch Anm. 11.

[9]) Wo das der Fall ist, z. B. in der Gruppe gräko-italienischer Handschriften, die einen „altertümlichen Eindruck machen", stellt Gerstinger, *Die griechische Buchmalerei*, 36 (*f*), koptischen Einfluß fest.

[10]) Vgl. dazu W. Born, *Das Tiergeflecht in der nordrussischen Buchmalerei*, Teil I, II, III, Seminarium Kondakovianum Bd. V (1932) 63—95, VI (1933) 91—108, VII (1935) 61—80, und die dort angegebene Literatur.

[11]) Die Unkenntlichkeit der glagolitischen Initialen ist vielleicht noch krasser als die der griechischen, über die Gerstinger, *Die griechische Buchmalerei*, S. 36 sagt: „Charakteristisch für die griechische Initiale ist die oft weitgehende Umgestaltung der konstitutiven linearen Buchstabenelemente, wodurch es manchmal schwer fällt, den Buchstaben auf den ersten Blick zu erkennen, ein bezeichnender Unterschied gegenüber der abendländischen Initialornamentik, die den Buchstaben selbst immer deutlich erkennbar darstellt."

J. Manche kyrillische Initialen deuten eine Spaltung des Schaftes durch eine einfache Linie an, während die Kurven aus stilisierten Blättern geformt sind (Abb. 4 *b*). Die Schäfte können aber auch breiter und ihre Flächen durch Blattranken oder ähnliche Ziermotive ausgefüllt sein (Abb. 4 *c*).

III

Abgesehen vom Typus H weisen alle angeführten Beispiele ein und dasselbe Prinzip auf: Die Spaltung der Grundzüge und in der Folge die Ornamentierung mehr oder weniger breiter Initialflächen.

Ein einziger glagolitischer Buchstabe wird sechs Jahrhunderte hinduch fast ausschließlich nach diesem Schema verziert, nämlich das Ⰻ, das einfachste unter 38 Zeichen (Abb. 2 *d*). Es wechselt wohl die Art der Füllung, die aus Flechtbändern oder daraus entstandenen Treppenmustern, aus Blattranken, Spiralen, Schachbrett oder Fliesenmuster u. s. f. bestehen oder auch ganz einfach und glatt in einer anderen Farbtönung als die Umrißlinien gehalten sein kann; aber die Tektonik bleibt so gut wie unverändert[12]) und nur ganz selten findet sich ein Ⰻ, dessen Grundzüge von einem einzelnen, sich an den Eckpunkten zu Knoten verschlingenden Band (Typus H) gebildet sind.[13])

Das Schema C (Abb. 1 *c*, 2 *b*—*d*) liegt auch einer Reihe anderer glagolitischer Initialen zugrunde. Wir greifen nur einige Proben heraus. Das Ⱋ zeigt z. B. im Euchologium Sinaiticum[14]) folgerichtig sechs parallele Vertikale, die drei Flächen mit Zopfmuster einschließen; ebenso ist der untere Querbalken gebildet (Abb. 5 *a*). Diese vollständige Ausführung findet sich aber nur einmal.[15]) Schon dasselbe Denkmal bringt daneben abgekürzte Formen, in denen einer der Rundstreifen weggelassen oder überhaupt nur der lange linke Schaft ornamentiert ist, während die beiden kurzen rechten ungegliedert bleiben.[15a])

---

[12]) Da ich aus Raummangel nicht für alle in Frage kommenden Varianten jedes erwähnten Buchstaben Faksimilereproduktionen bringen kann, notiere ich in den Anmerkungen jeweils einige entsprechende bereits anderswo publizierte Abbildungen, vor allem aus den leicht zugänglichen Handbüchern von V a j s und J a g i ć. Nur in bestimmten Fällen zitiere ich darüber hinaus noch Beispiele aus den Originalquellen, wenn dort nämlich zeitlich oder stilistisch besonders typische oder interessante Initialen zu finden sind, oder wenn gerade die Formgebung eines bestimmten Denkmals behandelt wird. Eines der ältesten Beispiele für Ⰻ im Euch. Sin. f. 74v (vgl. die Ausgabe von R. N a h t i g a l, *E. S.*, I, Ljubljana 1941); fast dieselbe Grundform im Vind. slav. 8, f. 2r, 156r, 220r und in einem so späten Denkmal wie dem Vind. slav. 77, f. 24r; sogar das Missale Ducis Hervoiæ, das sonst recht recht eigenwillig stilisiert, läßt diese Gestalt unverändert (f. 180r, in der Ausgabe von V. J a g i ć, L. T h a l l ó c z y, F. W i c k h o f f, *Missale Glagoliticum Hervoiæ Ducis Spalatensis*, Wien 1891, Faksimile S. 77). Beispiele mit manchmal leichter Schrägstellung des Querbalkens im Cod. Zagr. III c 12, f. 5v, 6r, 16v, Abb. bei Jos. V a j s, *Psalterium palæoslovenicum croatico-glagoliticum*, I, Pragæ 1916, Taf. 14, 15, 36.

[13]) Cod. Vind. slav. 78, f. 71r; in derselben Handschrift findet sich aber auch die oben erwähnte gebräuchlichere Form, f. 129v und 132r.

[14]) F. 105v. Eine schmucklose Ausführung, nur mit verdoppelten Grundzügen ohne Füllornament, findet sich im selben Denkmal noch 9mal, und erhält sich als „kleine" Initiale bis in die jüngste Zeit (Vind. slav 77, f. 40r, 68v, 106r). Zu einer Art Ranken umgestaltet sind die drei Vertikalen des Ⱋ im Vind. slav. 3, f. 373v (in einer in diesem Denkmal sonst nicht gebräuchlichen Stilform).

[15]) Euch. Sin. f. 6v (es liegt da vielleicht nur ein Versehen des Schreibers vor).

[15a]) Ebenda f. 15v.

Abweichend davon ist die Ausschmückung des ⱑ im Evangeliar des Emaus-Klosters.[16]) Die Grundzüge sind einfarbige massive Streifen, und die Verzierung (in diesem Fall nur dünne Linien) ist in die Zwischenräume verlegt (Abb. 5 *b*).

Größere Verbreitung und vielfältige Weiterentwicklung erfährt schließlich eine Kombination der Typen 5 *a* und 5 *b*. Der lange linke Schaft wird gespalten, der kurze rechts außen bleibt einfach, gleichsam als Grenze des ornamentierten Rechteckes, zu dem die beiden Zwischenräume verschmolzen sind und in dem der mittlere kurze Schaft entweder ganz verschwunden ist oder höchstens noch in der Funktion einer Symmetrieachse fortbesteht (Abb. 5 *c*).[17])

Die Form mit vertikaler Symmetrieachse findet sich noch relativ spät,[18]) doch ist sie nicht die häufigste (im Missale des Knezen Novak z. B. nur achtmal unter insgesamt 82!). Manchmal wird das ornamentierte Rechteck durch ein Kreuz in 4 Felder zerlegt,[19]) öfter durch eine horizontale Achse geteilt.[20]) Vorherrschend wird schließlich die Form eines ungegliederten Rechteckes, das in sich vielfältig gemustert sein kann, doch ohne Beziehung zur Tektonik des Buchstaben, und das an einem oft wieder ziemlich dünn gewordenen Schaft haftet wie eine Standarte.[21]) Die Grundzüge sind durch die Silhouette verdeckt, und diese Silhouette wird zuletzt auch beibehalten in den Fällen, in denen kein Ornament oder Goldgrund die Initiale verziert: Aus drei Vertikalen sind endgültig zwei geworden (Abb. 5 *d*),[22]) trotz ihrer ursprünglichen Verdopplung.

Eine ähnliche Entwicklung läßt sich bei ⱅ beobachten. Schon die ältesten Denkmäler kennen als Majuskel die sog. „eckige“ Form des Buchstaben, aus zwei schmalen stehenden Rechtecken. Eine konsequente Verdopplung (wie bei ⱑ der Abb. 5 *a*) müßte ein Monstrum von acht Vertikalen ergeben (Abb. 6 *a*). So eine Form konnte ich bisher nicht finden. Das Euchologium Sinaiticum verfährt zwar genau nach Schema C — doch dient als Basis nicht das glagolitische, sondern das griechische bzw. kyrillische T, und das Resultat entspricht dem Typus 1 *c*, mit füllendem Flechtband.[23])

Die Ornamentierung des eigentlichen kroatischen ⱅ befolgt ein Prinzip, das dem Typus 5 *b* vergleichbar ist: die Grundzüge bleiben einfach, und die Verzierung wird in die Binnenflächen und in den Zwischenraum verlegt[24] (Abb. 6 *b*).

Einen offenbar jüngeren Typus stellen die nach Schema H aus einem schmalen Band mit Knoten in den Ecken gebildeten Initialen dar; an die Stelle der Rechtecke tritt

---

[16]) Abb. bei Jos. Vajs, *Rukověť hlaholské paleografie*, Praha 1932, Taf. XXXIV; vgl. dazu auch f. 7r des Cod. Paris. slav. 11, Abb. bei Vajs, *Psalterium* . . ., Taf. 1.

[17]) Abb. bei Vajs, *Psalterium* . . ., Taf. 23, 31, 43, aus dem Cod. Zagr. III c 12, f. 10r, 14r, 20r.

[18]) Vind. slav. 78, f. 32r.

[19]) Beispiele bei Vajs, *Psalterium* . . ., Taf. 18 und 47 (Zagr. III c 12, f. 7v und 22r).

[20]) Etwa 20% aller erfaßten Beispiele; Abb. bei Vajs, *Psalterium*, Taf. 17, 25, 33, 42 (Zagr. III c 12, f. 7r, 11r, 15r, 19v); dazu kommen noch Vertreter vom Typus f. 5r (ebenda Taf. 13).

[21]) Im Vind. slav. 8 übersteigt ihre Anzahl die Hälfte, im Vind. slav. 77 beträgt sie vier Fünftel aller vorkommenden Formen. Im Missale Ducis Hervoiæ ist das Rechteck (bzw. Quadrat) regelrecht zur Fahne mit schrägem blauen Streifen auf weißem Feld geworden. Abb. bei Wickhoff, *Missale* . . ., S. 66 und 69.

[22]) Vind. slav. 121, f. 8r, um nur eines von zahllosen Beispielen zu nennen.

[23]) Euch. Sin, f. 8r, 13v, 17v.

[24]) Vgl. die Abb. bei Josip Vajs, *Najstariji hrvatskoglagolski misal*, Zagreb 1948, Taf. I (Vatic. Illir. 4, f. 166r). Diese Form findet sich im Vind. slav. 3 bei fast fünf Sechstel aller vorkommenden Fälle.

einfach je ein stilisiertes, mehr oder weniger längliches Pflanzenblatt (Abb. 6 *c*) — aus vier Vertikalen werden zwei.[25])

Daneben lebt die makedonische runde Form weiter, freilich ebenfalls ohne Verdopplung der Kreislinien.[26])

IV

Überhaupt ist der Möglichkeit zur Ornamentierung nach Schema C eine gewisse Grenze gesetzt durch die zahlreichen Kreise und Schlingen des glagolitischen Alphabets. Gleichwohl sind in den älteren Denkmälern Ansätze dazu nachweisbar. Die Prager Blätter z. B. zeigen ein ⰵ mit doppelt bzw. dreifach geführten Voluten,[27]) doch bleibt hier kaum Platz zur Anbringung eigentlicher Zierformen, und in der Folge weicht diese Form dem kroatischen Typus: ein vertikaler Schaft, oft gespalten und mit Füllornament, dem links oben und unten je ein Viertel- bis Dreiviertelkreis so angefügt ist, daß sich geradlinige horizontale Abschlüsse ergeben (Abb. 7 *a*). Die gleiche Form (mit der entsprechenden Ergänzung rechts des Schaftes) zeigt das ⰶ.[28]) In diesen Fällen erfahren ursprünglich gleichwertige Teile der Bustaben eine verschieden sorgfältige Ausgestaltung: auf Kosten der Kurven werden die Schäfte stärker betont.

Derselbe Vorgang läßt sich an allen Buchstaben, die aus Geraden und Kurven zusammengesetzt sind, beobachten: In den ältesten Denkmälern zeigt ⱃ noch die volle Verdopplung (Abb. 7 *b*) sowohl des Schaftes, der mit einem Flechtband gefüllt ist, als auch der an einem dünnen Balken hängenden Schlinge in Form konzentrischer Ringe, deren Binnenfläche ebenfalls mit einem Flechtband[29]) oder auch mit einem menschlichen Antlitz gefüllt sein kann.[30]) Aber die doppelten Kreise weichen bald einem einfachen Kreis oder Halbkreis, während die Verbreiterung des Schaftes fortbesteht.[31]) Im Euch. Sin. überwiegt die Form der einfachen Schlinge,[32]) doch findet sich dort auch schon der Versuch, sie zu einer Pflanzenranke umzubilden,[33]) und diese Formel wird in der Folgezeit vorherrschend, in allen möglichen Varianten: entweder wie in Abb. 7 *c* als ein den Grundzügen folgendes eingerolltes Blatt,[34]) als verschlungener Knoten (in zahllosen Beispielen) oder

---

[25]) Vind. slav. 4, f. 108r, Vind. slav. 77, f. 36r, 69v; Vind. slav. 121, f. 16v, 22r; Zagr. III b 6, f. 149v u. a. Abb. bei V a j s, *Najstariji* . . ., Taf. VI (Vatic. Illir. 4, f. 168v).

[26]) Abb. ebenda, Taf. IV und VI (f. 167v und 168v). Andere Beispiele: Vind. slav. 8, f. 242r, Vind. slav. 3, f. 386v und, in der Weiterentwicklung als eingerollte Ranke: Vind. slav. 78, f. 80v und 141v, oder mit Flechtband: Vind. slav. 4, f. 166r.

[27]) Abb. bei V a j s, *Rukověť* . . ., Taf. V. Ebenfalls Voluten, doch in Form von Pflanzenranken einem geraden Schaft entspringend, hat auch das Missale Ducis Hervoiæ, f. 213v, Abb. bei W i c k h o f f, *Missale* . . ., S. 83. Kreise bzw. Ovale an einem geraden Schaft gibt es im Vind. slav. 8, f. 155v, 160r, 161r, 176r. Der in Abb. 7 *a* gezeigte Typus findet sich im Vind. slav. 3 in neun Zehntel aller Fälle.

[28]) Abb. bei V a j s, *Rukověť* . . ., Taf. XXVII (1. Brevier von Vrbnik); d e r s., *Psalterium* . . ., Taf. 24 und 44 (Zagr. III c 12, f. 10v und 20v) bzw. ebenda, Taf. 31 und 32 (daselbst, f. 14r und 14v) und Taf. 7 (Paris. slav. 11, f. 13r).

[29]) So im Codex Marianus, f. 78, Abb. in Vladimir S t a s o v, *Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени*, С.-Пб. 1887, Taf. CVII, Nr. 1; vgl. dazu auch I. V. J a g i ć, *Глаголическое письмо*. Enciklopedija slav. fil., Vyp. 3, 1911, Taf. III, Abb. 6b.

[30]) Prager Blätter, f. 1v, Abb. bei V a j s, *Rukověť* . . ., Taf. V.

[31]) Ein frühes Beispiel im Ps. Sin., f. 64v, Abb. bei J a g i ć, *Glag. pis'mo*, Taf. VI, Abb. 11, ein spätes im Vind. slav. 121, f. 4v und öfter.

[32]) Nämlich in 18 von 20 Fällen; Abb. bei N a h t i g a l, *Euch. Sin.* . . ., passim.

[33]) Ebenda, f. 6r.

[34]) Z. B. im Vatic. Illir. 4, f. 168r, Abb. bei V a j s, *Najstariji* . . ., Taf. 5; zu diesem Typus gehören auch die Blattranken im Miss. Ducis Hervoiæ, f. 192v (Abb. bei W i c k h o f f, *Missale* . . ., S. III).

als ein üppiges Rankenflechtwerk,[35]) oder schließlich als ganz kleines Blatt, dessen Bewegungsrichtung vollkommen irrelevant ist.[36]) Ein einfaches vegetabiles Motiv, das sonst (z. B. zwischen den beiden Kurven des ⰵ) nur als zusätzlicher Schmuck der Initiale auftritt, wird hier zum Hauptcharakteristikum eines Buchstaben, dessen ursprüngliche Grundzüge zum Teil weggefallen sind.

Analog ist die Entwicklung des ⰱ, die mit einem doppelten Kreis neben doppeltem Schaft beginnt[37]) und mit einem kleinen Blatt neben einem meist breit gebliebenen, ornamentierten Schaft endet.[38]) Das Gestaltungsprinzip entspricht dem aus der Kyrillica bekannten Typus J (Abb. 4 *c*).

In derselben Weise werden die Buchstaben ⰸ, ⱀ, ⰲ und ⰼ behandelt. Die Kreise der Grundformen werden zu ornamentierten, dem verdoppelten Schaft anliegenden Halbkreisen, zu Blättern, seltener zu menschlichen Händen oder Tierköpfen. Im Euch. Sin. sind es unregelmäßig geformte Schlingen aus Flechtbändern;[39]) diese Bänder folgen dem Umriß des Schaftes, drehen sich an seinen Enden zu Zöpfen und schlingen sich zu Knoten, ungefähr wie Schema D (Abb. 3 *a*). Doch sind einige dieser Bandverschlingungen bedeutungstragend, andere nicht, was die Lesbarkeit etwas beeinträchtigt.

Einfache Knoten zur Kennzeichnung des ⰸ findet man auch in einem sehr späten Denkmal, dem Vind. slav. 77.[40]) In der Blütezeit der kroatischen Glagolica ist die Formel etwa des Cod. Zagr. III c am häufigsten:[41]) links oben ein Halbkreis mit Binnenornament, rechts unten ein Blatt- oder Bandmotiv.

Die Spaltung des Schaftes bleibt in dieser Initialgruppe jedoch nicht in allen Fällen gewahrt. Es gibt z. B. eine abgekürzte Form des ⰲ,[42]) (Abb. 7 *d*), die durch den Wegfall des rechten Schaftes entstanden sein kann, die sich aber vielleicht auch erklären läßt als eine ornamentale Füllung des Zwischenraumes, den die beiden Schäfte nur als einfache Konturen begrenzen, analog zu 5 *b*.

V

Die meisten Varianten entwickeln sich in der Gruppe jener Buchstaben, die ursprünglich ausschließlich oder größtenteils aus Kurven zusammengesetzt waren und gar keinen vertikalen Grundzug hatten.

---

[35]) In besonders prunkvoller Ausführung im Vind. slav. 4, f. 139r, 139v, 140r, 187v.

[36]) D. h. das meist dreilappige Blatt kann horizontal abstehen (z. B. Vind. slav. 77, f. 54r), oder es kann sich abwärts oder aufwärts drehen (beides z. B. im Vind. slav. 4, f. 193v).

[37]) Codex Assem. f. 120v, vgl. die Abb. bei Stasov, *Слав. ... орнамент*, Taf. CVII, Nr. 24 und vor allem in der von Jos. Vajs und Jos. Kurz, besorgten Ausgabe: *Evangeliarium Assemani. Codex Vaticanus 3. slavicus glag.* I, Pragae 1929; runde Formen f. 8v, 15r, 35v, 40v, 47v, 69v, mit einfachem Kreis 17v, daneben über vier Dutzend eckige Formen, alle mit doppelten Konturlinien.

[38]) Vgl. z. B. Paris. slav. 11 (Jagić, Taf. XVII, Abb. 44) oder Zagr. III c 12, f. 12v (Vajs, *Psalterium ...*, Taf. 28). Eine besonders originelle Form im Vind. slav. 78, f. 86v.

[39]) Vgl. Nahtigal, *Euch. Sin. ...*, f. 19v (und noch 15mal).

[40]) F. 2v, 6v, 12r. Eine ähnliche Form gibt es auch im Missale Ducis Hervoiæ, f. 153v (Abb. bei Jagić-Wickhoff, *Missale ...*, S. 59; die Bezeichnung als *P* beruht wohl auf einem Druckfehler?).

[41]) F. 6r, Vajs, *Psalterium ...*, Taf. 15, und noch öfter.

[42]) Vind. slav. 3, f. 47v.

Auch hier finden sich sehr alte Beispiele konsequenter Verdopplung, z. B. des Bogens und der beiden Kreise des ꙋ[43]) (Abb. 8 *a*). Aber sehr bald erscheinen vereinfachte Bildungen, die eine der Doppellinien entweder der Kreise oder des Bogens weglassen.

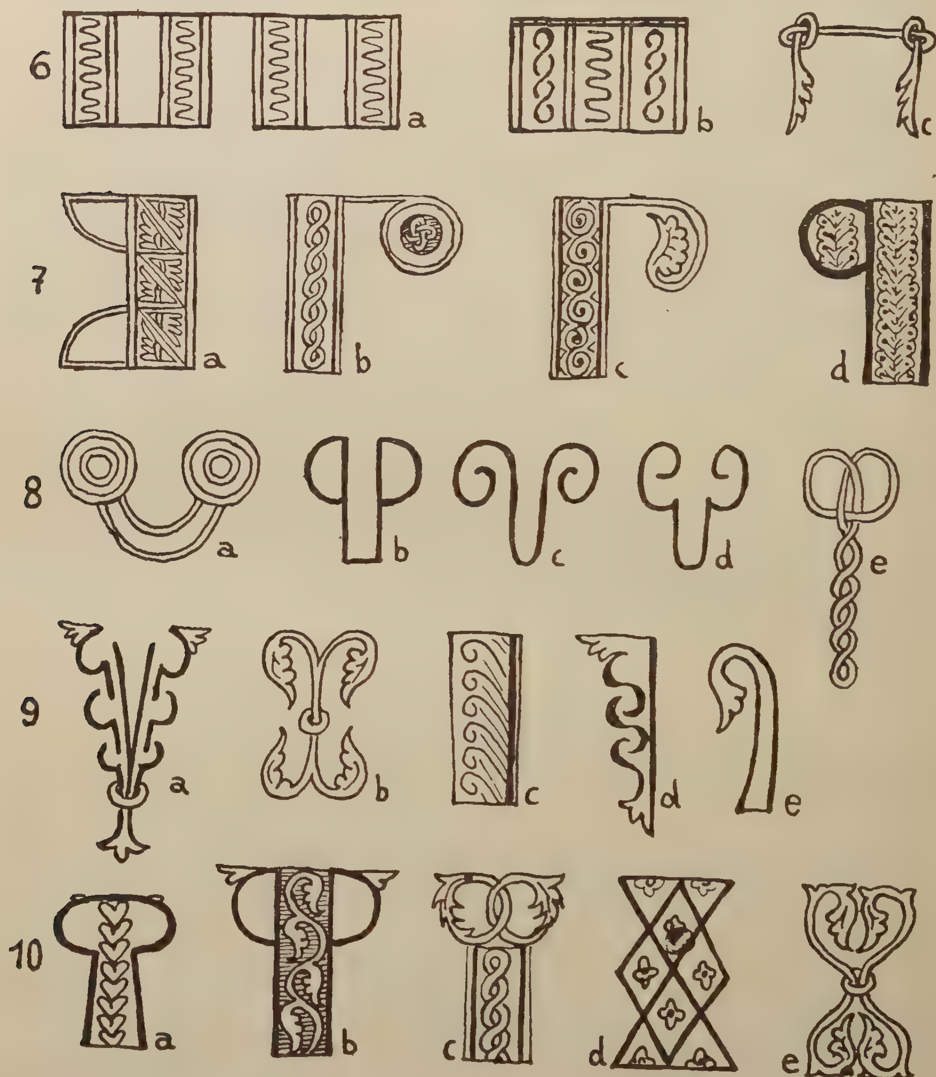


Abb. 6—10: glagolitisch. 6: a—c) ш; 7: a) э, b), c) ꞅ, d) ч; 8: a—e) und 9. a—e) ꙍ
10: a—c) ጰ, d), e) ꙋ.

[43]) Z. B. im Codex Assem., f. 104v, Abb. bei S t a s o v, *Слав. ... орнамент*, Taf. CVIII, Nr. 22 u. bei V a j s — K u r z, *Evang. Ass.*, f. 24r, 49r, 104v, 154v; ein ähnliches Prinzip, doch mit spitzem Winkel, ebenda f. 18v, 43v u. ö., und in den Prager Blättern, Abb. bei V a j s, *Rukověť ...*, Taf. V.

Wenn die Komponenten (zwei Kreise und ein verbindender Bogen, bzw. später auch zwei Halbkreise und zwei Vertikale, die meist durch einen kurzen geraden Querstrich [keine Kurve] verbunden sind [Abb. 8 *b*]) nicht wie in Beisp. 8 *a* scharf voneinander abgegrenzt sind, sondern der ganze Buchstabe in einem Zug gezeichnet bzw. die ganze Initiale aus einem Band gewunden wird, so ergibt das in der Regel auswärts gerollte Voluten (Abb. 8 *c*). Das ist die einfachste Formel, auf die eine Reihe von kunstvoll verschlungenen Initialen noch des 14.—16. Jh. zurückgeführt werden kann, wobei das Band sehr oft in Ranken übergeht.[44])

Daneben läßt sich auch eine Grundform mit einwärts gedrehten Voluten rekonstruieren (Abb. 8 *d*).[45]) Der Bogen wird zu einem spitzen Winkel (oder, wie bei Formel 8 *c*, zu Parallelen oder überhaupt zu e i n e m Schaft) zusammengedrückt und läuft, manchmal durch einen Ring durchgezogen, unten oft in ein Blattmotiv aus; längs seiner Schenkel verzahnen sich die vervielfachten Voluten (Abb. 9 *a*). Eine analoge Reihung auswärts gerollter Voluten ergibt den Eindruck eines gefiederten Schaftes — e i n Schaft.[46]) Der Bogen bzw. die Schäfte von 8 *b*, *c*, *d* können nach unten gedehnt und zur Schnur gedreht sein (Abb. 8 *e*) — sie werden so zu einer Vertikalen, die in zwei Halbkreisen oder in Blattmotiven gipfelt.[47]) Das Band kann wie bei 9 *a* durch einen Ring laufen und unten in Flechtwerk[48]) oder wieder in größere Blattranken auslaufen (Abb. 9 *b*).[49])

Die verzahnten Spiralen der Formel 9 *a* sind mit erstaunlicher Übereinstimmung der Details in zahlreichen Denkmälern zu finden; was seltener übernommen wird, ist die Grundform des spitzen Winkels. Vielmehr wird die Initiale längs einer vertikalen Achse zerlegt und nur eine Hälfte (meist die linke) bleibt bestehen[50]) (Abb. 9 *d*). Auch die gefiederte Form wird halbiert und ergibt als Silhouette ein schmales Trapez oder Rechteck[51]) (Abb. 9 *c*).

Die Formel 8 *b* erfährt oft eine Ausgestaltung vom Typus 7 *d*: die Halbkreise werden mit Ornamenten (oder Goldgrund etc.) ausgefüllt, die Schäfte können dabei schmal bleiben, sich verbreitern oder zu Grenzlinien eines ornamentierten Zwischenraumes werden.[52]) Das Neben- und Ineinander der Formeln 8 *e* und 8 *b* im Missale des Knezen

---

[44]) Dazu gehören die prunkvollen, auf Goldgrund mit Deckfarben gemalten Initialen des Vind. slav. 4, f. 6r, 30r, 37v, 142r, 150r, oder auch die einfach in roter Federzeichnung ausgeführten ebenda f. 38v, 179r; vgl. auch Bodl. MS. Canon. lit. 373, f. 124v (Abb. bei Marin T a d i n, *Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford. Oxford Slavonic Papers, Vol. IV, 1953, S. 151—158, Taf. III).

[45]) Vgl. das sog. 2. Fragment von Vrbnik, Abb. bei V a j s, *Rukověť* . . ., Taf. XXVI, oder das Fragment eines Breviers, ebenfalls aus Vrbnik, bei J a g i ć, *Glag. pis'mo*, Taf. XIII, Abb. 31.

[46]) Z. B. Zagr. III c 12, f. 11r (V a j s, *Psalterium* . . ., Taf. 25); ziemlich häufig im Vind. slav. 8: ein Beispiel daraus (f. 21r) bringt S t a s o v, *Слав. ... орнамент*, Taf. CIX, Nr. 2, bezeichnet es aber irrtümlich als ⰵ offenbar, weil die eine untere Blattranke weit nach rechts gedreht ist.

[47]) Sehr häufig im Vind. slav. 8, vgl. hier Taf. I; dasselbe Prinzip in anderer Ausführung auch im Vat. Illir. 4, Abb. bei V a j s, *Rukověť* . . ., Taf. XXXI und XXXII.

[48]) Bodl. MS. Canon. lit. 349, f. 70r, bei T a d i n, *Glag. Mss.* . . ., Taf. I.

[49]) Cod. Paris. 11, f. 13v, Abb. bei V a j s, *Psalterium* . . ., Taf. 8.

[50]) Z. B. Zagr. III c 12, f. 11r (V a j s, ebenda, Taf. 25), oder Vat. Illir. 8, Faks. bei V a j s, *Rukověť* . . ., Taf. XLII. Vgl. dazu auch das Fragment B e r č i ć II, 101, Abb. in: Ivan M i l č e t i ć (edd. Vj. Š t e f a n i ć), *Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu*, Radovi Staroslavenskog Instituta, knj. 2, Zagreb 1955, S. 93—128, Taf. 9; Zagr. III b 3, f. 9v, u. v. a.

[51]) Zagr. III c 12, f. 12v (V a j s, *Psalterium* . . ., Taf. 28); sehr häufig im Vind. slav. 8 (Abb. in V a j s, *Rukověť* . . ., Taf. XXXVI).

[52]) Vind. slav. 8, f. 115r, 115v, 202v; vgl. Taf. I, Nr. 4.

Novak zeigt Tafel I. Die Technik dieser Handschrift ist aber sonst kaum anzutreffen; dagegen findet sich ein Stilmittel, das im Lobkowitz-Psalter[53]) vorherrscht, auch sonst häufig: von den Halbkreisen des ⱌ, ⱒ, ⱂ usw., auch von den Viertelkreisen des ɜ und ⱘ 4[54]) und vom Kreis des ⰸ[55]) werden Segmente massiv mit Farbe ausgefüllt, deren dickste Stelle manchmal durch einen weißen Ring, der an die Medaillons des Typus 3 *b* erinnert, aufgelockert ist. Diese Segmente können so dicht an die Schäfte herangeschoben werden, daß die Binnenfläche der Halbkreise in die Initialfläche der Schäfte gedrückt wird.[56]) Schließlich können die beiden Hälften der Formel 8 *b* vollständig miteinander verschmelzen, so daß ein Kreis auf einem Schaft sitzt;[57]) die Formel kann aber auch analog zu 9 *a* und 9 *b* halbiert werden, was allerdings ziemlich selten ist.[58]) In beiden Fällen sind die so umgestalteten Formeln wesentlich einfacher als die Grundzüge.

Das kroatische eckige ⰿ hat ebensowenig wie das ⱉ eine Ausbildung von vier ornamentierten Initialflächen nach Typus 6 *a* erfahren. Auch eine zu 6 *b* analoge Form ist selten; häufiger stoßen die beiden Rechtecke an einer Mittelachse unmittelbar aneinander, haben also nur zwei ornamentierte Felder;[59]) und in vielen Fällen fällt auch davon eines weg. Die schmückenden Spiralen gehen oft in Blätter über.[60]) Ein Beispiel aus dem Missale Ducis Hervoiæ zeigt einen grauen Stab, um den sich (ungefähr nach Schema 3 *d*) buntes Laub windet.[61]) Es bleibt also nur noch eine Vertikale anstelle von vieren!

Eine auf das Allernotwendigste reduzierte Form für ⰿ bringt der Codex Vind. slav. 4:[62]) ein glatter Schaft mit einem kleinen Ziermotiv links oben (Abb. 9 *e*). Die Formel entspricht tektonisch genau dem Beispiel 7 *d* — obwohl es sich um zwei ganz verschiedene Buchstaben handelt. Hier bestehen allerdings noch gewisse Unterschiede im Charakter des Zierats, es handelt sich ja auch um zwei Handschriften ganz verschiedener Stilrichtungen.

VI

Der Schreiber des Vind. slav. 4, dessen ungemein sichere Hand alle Formen meisterhaft beherrscht (wir können hier leider nicht eingehen auf den Reichtum an Varianten, die er in eleganter, mit Ornamenten sehr sparsamer Linienführung für jeden Buchstaben immer wieder erfindet oder auch aus bewährten Vorbildern übernimmt), versteht es, trotz der Fülle verschiedenartigster Formeln für jeweils ein und denselben Buchstaben nicht nur die (sonst nicht allzu häufige) Einheitlichkeit des Stils zu wahren, sondern auch

---

53) Abb. bei Vajs, *Psalterium* ..., Taf. 63—84.

54) Z. B. Zagr. III c 21, f. 10r.

55) Zagr. III b 6, f. 83v.

56) Cod. Paris. slav. 11, f. 8r.

57) Vind. slav. 8, f. 114r, und ebenda in elf weiteren Beispielen. Mit wenigen Strichen in ein abstraktes Blattmotiv umgewandelt ist diese Formel im Vind. slav. 4, f. 106r. Als Variante kommen auch dreipaßförmig ineinander verschränkte Kreise vor, Vind. slav. 8, f. 114v, 107v, 215v, 245v. Stasov, *Слав. ... орнамент*, Taf. CIX, Nr. 3 bezeichnet diese Form als ⰸ. Die Verwechslung liegt bei Stasov (der übrigens die Initialen isoliert, ohne Zusammenhang mit dem Text reproduziert) und nicht beim Schreiber des Codex, denn dieser verwendet die betreffende Formel mehrmals, aber ausschließlich für ⰿ niemals für ⰸ, und er bringt auch Zwischenstufen und Übergansformen zu anderen Typen von ⰿ.

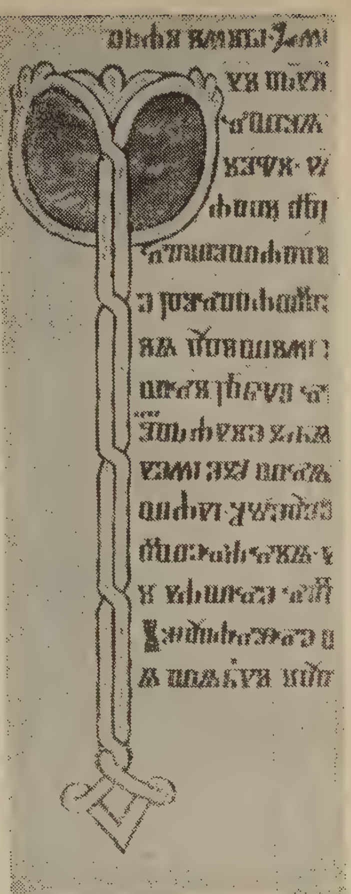
58) Z. B. Vind. slav. 3, f. 343v.

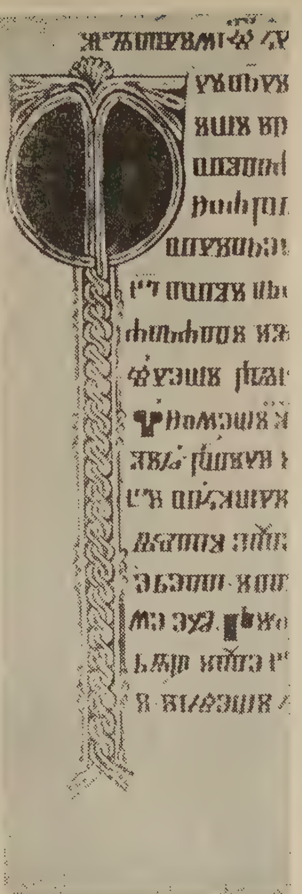
59) Ungefähr zwei Dutzend Beispiele im Vind. slav. 8.

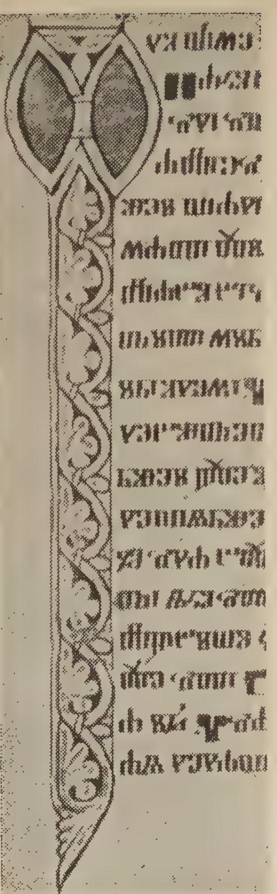
60) Viele verschiedene Beispiele „einseitiger" Blätter im Vind. slav. 4; ähnlich auch Vind. slav. 121, f. 12r, u. a.

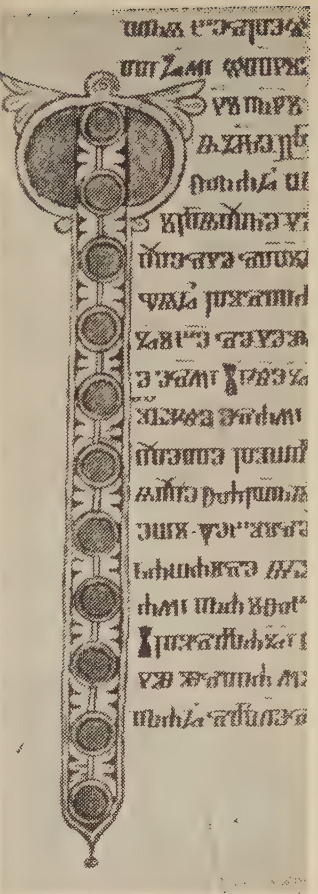
61) F. 54, Abb. bei Wickhoff, *Missale* ..., 9

62) F. 109v.









Tafel I, Nr. 1—4: Vind. slav. 8, fol. 125 v., 129 r., 125 v., 202 v.

die eindeutige Zuordnung jeweils mehrerer bestimmter Initialformeln an jeweils nur einen bestimmten Buchstaben des Alphabets zu sichern.

Wenn aber ein weniger begabter Kopist diese, oder ähnlich variantenreiche Initialen in einen anderen Stil oder in eine andere Technik umsetzt, so besteht de Gefahr, daß mit der Eindeutigkeit auch die Lesbarkeit verloren geht — besonders, wenn mehrere Vorlagen gemischt werden. Wenn Jagić einmal[63]) ЭⱀЭ statt ⰞⱀЭ liest, so ist das noch einigermaßen einfach zu erklären: er sieht eine Vertikale und links zwei eingerollte Blätter — das faßt er als Э auf. Die fragliche Initiale ist aber offensichtlich eine Weiterbildung des Ⱎ vom Typus 9 *d*,[64]) ganz abgesehen davon, daß das ornamentierte Э, soviel ich sehe, immer eine horizontale Symmetrieachse besitzt, die im vorliegenden Fall fehlt.

Etwas schwieriger wird es, wenn in ein und derselben Handschrift verwechselbare Formen vorkommen, die sich nicht auf die Veränderungen durch das Kopieren in anderer Technik o. ä. zurückführen lassen. Das Missale des Knezen Novak, d. i. der schon mehrmals zitierte Codex Vind. slav. 8, gibt auch dafür mehrere Beispiele. Bevor wir diese besprechen, sei noch einmal kurz zusammengefaßt:

Nur wenige Buchstaben des glagolitischen Alphabets (z. B. Ⰻ) haben so einfache Grundzüge, daß diese auf die im Mittelmeerraum und in Westeuropa übliche Weise zu ornamentierten Flächen verbreitert werden können. Vielfach wird nur e i n Schaft in dieser Art ausgeführt, während die anderen Schäfte wegfallen oder mit Binnenflächen und Zwischenräumen in eins zusammengezogen werden. Horizontale oder gekrümmte Buchstabenteile werden oft durch einfache Bänder oder Blattranken angedeutet — ähnliche Ranken sind aber in anderen Fällen (z. B. als Unterteil des Ⱎ vom Typus 9 *b*) nur zusätzliche Ausschmückung, hinter der sich kein bedeutungstragender Grundzug verbirgt. Es werden also manchmal die wesentlichen Grundzüge zum Teil nicht nur weggelassen, sondern die verbleibenden Grundzüge werden in der ornamentalen Behandlung gleichgesetzt mit unwesentlichen Buchstabenteilen, bzw. geradezu mit negativen (Zwischenräume!). Die Grundzüge werden auf diese Weise nicht nur zahlenmäßig reduziert, sondern auch als Substanz entwertet. Dieser Vorgang ist der lateinischen Initialornamentik fremd, und auch in der kyrillischen nur in Ansätzen bemerkbar. In der Glagolica jedoch ist er nicht nur erklärlich, sondern geradezu notwendig gemacht durch die graphische Eigenart dieser Schrift, die vielleicht an sich schon als Ornament konzipiert worden ist und deren komplizierte Formen keine weitere Ornamentierung zulassen — es sei denn, man wünsche ungefüge Monstra. Erst die Vereinfachung, die Reduktion der Grundzüge erlaubt der gestaltenden Phantasie, auch Initialen kleinen Formats vielfältig und abwechslungsreich auszuschmücken.

Die diversen abgekürzten Formeln, in denen manchmal nur Bruchteile der ursprünglichen Grundzüge eines Buchstaben erhalten sind, werden aber nicht nur in den kleineren, meist mit Federzeichnung in rot und schwarz gehaltenen Initialen verarbeitet — sie dienen auch als Gerüst der großen, oft die ganze Höhe der Seite einnehmenden Initialen in Gold- und Deckfarbenmalerei. Da Initialflächen, Binnenflächen und Zwischenräume ein und desselben Buchstaben oft als gleichwertig empfunden und behandelt werden, durchdringt das manchmal sehr reiche Ornament, meist ein dichtes Rankengeflecht, die ganze Initiale dermaßen, daß die Formel oder gar die Grundzüge höchstens noch an der Silhouette oder an der Bewegungsrichtung der füllenden Ranken erkannt, nicht aber an (nicht vorhandenen) Umrißlinien abgelesen werden können. Wollte man allen Zierat ab-

---

[63]) *Глаг. письмо*, S. 245, im Text zu dem Faksimile Taf. XIX, Abb. 49, aus dem Missale von Vrbnik a. d. J. 1456.

[64]) Sie entspricht ziemlich genau den in Anm. 50 angegebenen Beispielen.



Tafel II, Nr. 1—4: Vind. slav. 8, fol. 41 r., 33 r., 35 r., 32 r.

lösen, wie das bei lateinischen Initialen möglich ist (vgl. oben S. ...), so bliebe als Rest — gar nichts. Obwohl die konkreten Stilmittel, nämlich gotische Blattranken, unzweifelhaft aus dem Westen übernommen sind, entspricht ihre Anwendung in solchen Fällen eher dem Schema H, das wir sonst in den Denkmälern osteuropäischer Herkunft antreffen.

Die Tendenz, inkommensurablen Teilen verschiedener Buchstaben die gleiche Verzierung zu geben, d. h. mit ganz dem gleichen Ornament bei einem Buchstaben die Initialfläche, beim andern die Binnenfläche, beim dritten den Zwischenraum zu füllen und die nicht ornamentierten Teile schrumpfen oder ganz wegfallen zu lassen — diese Tendenz bedingt die Entstehung einiger Formeln, die jeweils für mehrere Buchstaben Gültigkeit haben — also die Umkehrung der Tatsache, daß für einen Buchstaben fast immer mehrere, manchmal über ein Dutzend verschiedener Formeln existieren.

Der Buchstabe Ⰴ bestand ursprünglich aus einem dreieckigen Sockel und einem daraufsitzenden Kreis. Das Dreieck wurde bald zu einem Trapez oder zu einem Rechteck, auf dem ein querliegendes Oval ruht.[65]) Das Oval kann durch ein seitlich symmetrisches Ornament gefüllt sein,[66]) während in den Sockel nach Art der Rechtecke des Ⰰ oder des langen Schaftes von Ⰺ ein Spiral- oder Bandornament o. ä. gelegt wird. In einem Beispiel aus dem Vind. slav. 8 setzt sich das Füllmuster des Sockels (in diesem Fall eine Kette kleiner Herzen) nach oben im Mittelteil des Ovals fort (Abb. 10 *a*), ein anderesmal durchdringen nicht nur das Füllornament, sondern auch die Umrißlinien des Sockels das Oval,[67]) von dem nur noch zwei gleichsam an einem breiten Schaft haftende Halbkreise bleiben (Abb. 10 *b*). Das ist aber ganz dieselbe Form, die sich aus der Füllung des Zwischenraumes bei Ⰲ (vom Typ 8 *b*) ergibt, und die sich wenige Blätter weiter in derselben Handschrift in dieser anderen Bedeutung findet.[68])

Schon in einigen alten Denkmälern ist das Sockeldreieck des Ⰴ so schmal und lang, daß es in den Kreis eindringt und ihn entzwei spaltet. Darauf geht vielleicht auch eine andere Art der Teilung des Oberteils zurück, nämlich die in zwei auf einem Sockel sitzenden (manchmal verschlungenen) Kreise oder Blattranken.[69]) Im Cod. Vind. slav. 8 sind die Sockel oft mit Zopfmustern gefüllt (Abb. 10 *c*) oder überhaupt durch ein Flechtband ersetzt. Die Initialen Ⰲ vom Typus 8 *e* zeigen aber in demselben Denkmal ebenfalls die Form von verschlungenen Bändern, die in einen Zopf auslaufen (im ganzen über fünf Dutzend Beispiele). In den meisten dieser Fälle bestehen mehr oder weniger deutliche Unterschiede zum verschlungenen Ⰴ, doch in einigen Beispielen (vgl. Tafel II, Nr. 5—8) ist die Ähnlichkeit so groß, daß die Initialen ohne weiters vertauscht werden könnten. Doch läßt sich jede Form über zahlreiche Zwischenstufen auf je eine Formel für Ⰲ und für Ⰴ, die als solche nicht verwechselbar sind, zurückführen. Es handelt sich hier um Grenzfälle, in denen die sonst obligaten, wenn auch manchmal äußerst geringfügigen Unterscheidungsmerkmale der Initialen Ⰲ und Ⰴ ganz weggefallen sind.

Die Initiale Ⰲ kommt am häufigsten vor[70]) und hat daher, wie leicht zu verstehen

---

[65]) Auf dem Titelblatt der Zeitschrift „Slovo", Zagreb, aus dem Vatic. Illir. 4.

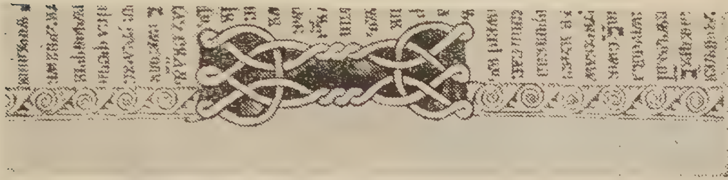
[66]) Zagreb. III c 12, f. 10r (V a j s, *Psalterium* ..., Taf. 23).

[67]) F. 30r bzw. 90 r.

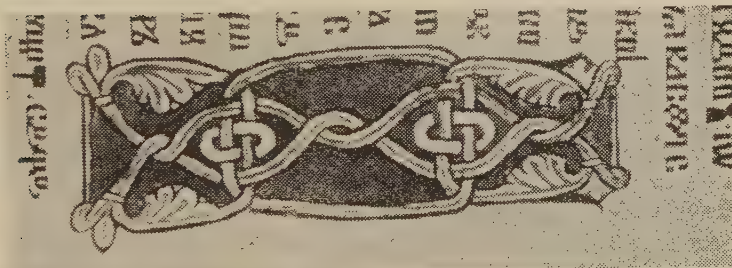
[68]) Vgl. Taf. I, Nr. 4, und Anm. 52.

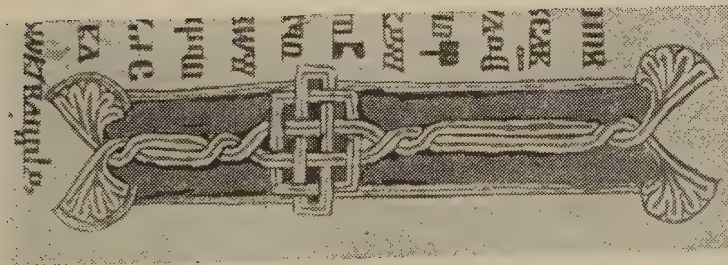
[69]) So z. B. auf dem Titelblatt der „Radovi Staroslovenskog Instituta", aus dem Brevier von Dragué, und auf der letzten Seite des „Slovo", Heft 1, 1952, aus dem Vatic. Illir. 4. Ebenso im Paris. slav. 11, f. 11v, 12v (Abb. bei V a j s, *Psalterium* ..., Taf. 6 und 7) und in zahllosen anderen Beispielen.

[70]) Von insgesamt über 1600 untersuchten Initialen waren rund ein Drittel Ⰰ, ungefähr je 10% Ⰺ und Ⱀ, je 8% Ⱄ, Ⰴ und Ⰲ, den Rest, wenig mehr als ein Fünftel, bildeten alle übrigen Buchstaben des Alphabets zusammen.









Tafel III, Nr. 1—4: Vind. slav. 8, fol. 46 v., 11 r., 12 r., 253 v.

ist, auch die größte Zahl unterschiedlicher Formeln entwickelt. Es folgen in großem Abstand ⰵ und ⱂ, an vierter Stelle erst kommt das ⰹ. Daß es als Initiale sehr verschiedenartige Gestalten annehmen kann, beruht nicht so sehr auf seiner Häufigkeit, als auf dem Umstand, daß schon im ursprünglichen Alphabet zwei Zeichen für denselben Laut bestanden, nämlich ⰹ u ⰻ.

Die alten Grundzüge dieser verschiedenen Formen für *i* haben sich in den Initialen lange getrennt erhalten,[71]) doch treten daneben auch Mischformen auf, deren Formeln man am besten mit der Gestalt einer Sanduhr oder (ähnlich wie in der kroatischen Textschrift) mit der Ziffer *8* vergleichen kann. Die Sanduhr wird zum Rechteck mit betonten Diagonalen[72]) oder, wenn noch mehr Schräglinien gezogen werden, zum Rautenmuster[73]) (Abb. 10 *d*), das in ein Bandgeflecht übergehen kann.[74]) Die Linien der 8-förmigen Initiale werden zu Pflanzenranken, die Binnenfläche füllt sich mit Blättern[75]) (Abb. 10 *e*). Beiden Formeln gemeinsam ist die zweiachsige Symmetrie und die Neigung, horizontale gerade Abschlüsse zu machen, während die Vertikalseiten mit einer vergleichsweise unruhigen Kontur offen bleiben. Es kommen aber auch Fälle eines allseits geschlossenen Rechtecks vor.[76])

Ein Rechteck dient aber auch als Formel für ⰿ (Abb. 9 *d*), und die von einem Mittelpunkt sich nach vier Seiten windenden Blattranken finden sich gleichfalls ähnlich wie in 10 *e* auch in 9 *b*. In den allermeisten Fällen kann man die so dargestellten Initialen ⰿ und ⰹ trotzdem unterscheiden, z. B. an der Bewegungsrichtung des Füllornaments. Unter den diversen Varianten zweiachsig symmetrischer Ranken- und Bandverschlingungen für ⰿ und ⰹ[77]) im Cod. Vind. slav. 8 findet man aber auch einige Initialen, deren Zuordnung zu jedem der beiden Buchstaben möglich wäre[78]) (Taf. III, Nr. 9—12). Sie sind ebenso vertauschbar, wie die Initialen ⰿ und ⰸ auf Taf. II, ungeachtet der Tatsache, daß sich jede Form, im Gesamtzusammenhang ihrer Entwicklung gesehen, auf Grundzüge zurückführen läßt, die voneinander durchaus verschieden sind.[79])

---

[71]) Noch im Vind. slav. 121, z. B. f. 5v, 21r, 22v; Zagr. III c 12, f. 13v, 24v, bzw. 17v, 25v (Abb. bei V a j s, *Psalterium* ..., Taf. 30, 52, 38, 54) oder Vatic. Illir. 4, f. 166r, 167r, 167v (V a j s, *Najstariji* ..., Taf. I, III, IV).

[72]) Zagr. III c 12, f. 25r (V a j s, *Psalterium* ..., Taf. 53).

[73]) Z. B. Zagr. III b 25, f. 91v, Vind. slav. 77, f. 7r.

[74]) Missale Ducis Hervoiæ, f. 12r (W i c k h o f f, 76).

[75]) Vind. slav. 78, f. 4v, 47v.

[76]) Vind. slav. 3, f. 59v, 271v, 194v; Vind. slav. 78, f. 78v begrenzt auch die Blattranken seitlich durch zwei Vertikale.

[77]) Z. B. f. 65r, 115v, 122v bzw. f. 12r, 96v, 99r.

[78]) Es gibt zwar ganz subtile Unterschiede, d. h. es ist die Symmetrie bei ⰿ nicht so vollkommen wie bei ⰹ; für ⰿ ist ein leichtes Übergewicht der oberen Hälfte die Regel; ähnlich z. B. f. 5v. Da es aber auch Beispiele eines vollständig symmetrischen ⰿ gibt, (f. 35r, 31v u. a.) und andrerseits z. B. bei ⰹ f. 12r (vgl. Taf. III, Nr. 3) die Farbgebung der oberen Zwickelblätter nicht mit jener der unteren übereinstimmt, ist dieses Kriterium nicht ganz stichhältig.

[79]) Im Vind. slav. 8 findet sich außerdem noch f. 10v ein ⰿ, dessen Formel der alten Form des ⰹ sehr ähnlich ist: ein Dreieck, das wie ein Keil auf einem Kreis sitzt. Die Verbindung mit Varianten des Typus 8b: Ranken, die divergierend aus einem verschlungenen Oval aufsteigen, ist einwandfrei nachzuweisen, und viele Zwischenstufen finden sich in der Handschrift selbst: f. 111v, 204v, 240v, 267r, usw. Dennoch liest es S t a s o v, *Slav. ... ornament*, Taf. CIX, Nr. 27 als ⰹ.

VII

Das Hauptaugenmerk unserer Untersuchung war auf die Entwicklung, die Eindeutigkeit oder auch Mehrdeutigkeit der Initial-Formeln gerichtet. Sehr viele von ihnen sind schon in den ältesten makedonischen Denkmälern anzutreffen und erhalten sich, solange eben glagolitische Handschriften geschrieben werden. Die Formeln erleben und überleben mehrmals einen Stilwandel, sie werden offensichtlich von ihm beeinflußt, tragen aber andrerseits vielleicht dazu bei, daß sich allen stilistischen Änderungen zum Trotz ein Gestaltungsprinzip, dessen Anfänge man schon sehr früh nachweisen kann, bis in die Neuzeit erhält: eben die Reduktion der Grundzüge, die Verunklärung der normalen Umrisse der Buchstaben, die dadurch scheinbar bis zur Unkenntlichkeit entstellt werden — eine Tendenz, für die man eher im Osten Europas Parallelen findet, und die in sonderbarem Gegensatz steht zu dem wachsenden Einfluß der lateinischen Buchmalerei auf die Denkmäler der kroatischen Glagolica.

Eine einzige Handschrift hat bisher eine eingehendere kunsthistorische Untersuchung erfahren — und die ist verschollen, wir kennen sie nur zum Teil aus den Faksimiles der von J a g i ć und W i c k h o f f besorgten Ausgabe: *Missale Glagoliticum Hervoiæ Ducis Spalatensis* (vgl. Anm. 12). Schreiber und Illuminator waren zwei verschiedene Personen,[80]) von denen der letztere, wie Jagić meint, nur geringe Kenntnisse der glagolitischen Schrift hatte, denn er verwechselt mehrmals Buchstaben wie ꙍ und ջ, Ȣ und ջ, ɼ und ᗺ u. a.[80a]) Wickhoff folgert daraus weiter, daß der Illuminator, dessen Stil starke florentinische Einflüsse verrät, ein italienischer Wanderkünstler war, da er ja offenbar die kroatische Sprache nicht beherrscht hat.[81])

Eine Überprüfung dieser Vermutung stößt auf gewisse Hindernisse, denn das Original ist verloren, und unter den 25 Faksimiles von Initialen, die Wickhoff bringt, befindet sich keiner der 14 Buchstaben, die Jagić als irrtümlich vertauscht angibt.

Wir können nur eines mit Sicherheit sagen: der Künstler hat nicht das gewöhnliche Alphabet von Großbuchstaben als Basis seiner Initialen genommen, sondern er hat zweifellos eine oder mehrere Vorlagen mit stark umgestalteten Formeln benützt: das beweisen die ꙍ f. 20v, 54r, 68r, 174r, ᗺ f. 4r,[82]) 191r, Ȣ f. 12r ganz eindeutig.

Die technische Ausführung seiner Initialen unterscheidet sich ziemlich stark von der sonst in glagolitischen Denkmälern üblichen. Das ist zwar kein Einzelfall — auch das Missale des Knezen Novak hat kaum Vergleichbares. Aber es wäre doch denkbar, daß durch die Wiedergabe in einem (relativ) originellen Stil die Formeln noch mehr als sonst an Eindeutigkeit verloren haben; und da im ganzen Missale Ducis Hervoiæ überhaupt nur wenige (d. h. 55) große Initialen vorkommen, so kann man sich auch nicht „einlesen“, wie in den fast 500 des Cod. Vind. slav. 8.

Unter den Buchstaben, die als „vertauscht“ angegeben werden, ist mehrmals ꙍ und ջ, dann Ȣ, ᗺ, ь. Die ersten drei sind, wir wir gesehen haben, besonders anfällig für Verwechslungen. Auch ᗺ wurde schon falsch gelesen,[83]) und noch andere Irrtümer sind vorgekommen (vgl. Anm. 40, 57, 63, 79). Diese Vertauschungen müssen also durchaus

---

80) Das geht unter anderem hervor aus den Anweisungen, die der Schreiber für den Illuminator an den Rand schreibt. J a g i ć, *Missale* . . ., 5.

80a) Ebenda 6 f.

81) W i c k h o f f, ebenda, 121 f.

82) In der Faksimile-Ausgabe wohl nur durch einen Lesefehler des Setzers als *L* bezeichnet.

83) Vgl. Anm. 46; eine Verwechslung von ᗺ und ɼ bei S t a s o v, *Слав. . . . орнамент*, Taf. CX, Nr. 19 (aus dem Vind. slav. 121, f. 2v).

nicht immer darauf zurückzuführen sein, daß der Illuminator die glagolitischen Initialen nicht richtig unterscheiden kann. Freilich lassen sich bei der Unzugänglichkeit des Originals darüber nur Vermutungen aufstellen; es ist natürlich denkbar, daß dort eindeutig falsche Formeln gegeben sind. Und es ist schließlich der Nachweis ihrer „Richtigkeit" noch kein Beweis für die kroatische Volkszugehörigkeit des Illuminators: bei einiger Phantasie kann man sich auch einen Italiener vorstellen, der die glagolitischen Schriftzeichen erlernt hat, oder einen Kroaten, der sie nicht lesen kann.[84])

Aber selbst, wenn man sich den Gedankengängen von Jagić und Wickhoff anschließen will — scheint mir — so wird man doch überlegen müssen, ob alle Prämissen ihrer Schlußfolgerungen bei unserer vorläufigen Kenntnis der Quellen als unumstößlich anzusehen sind. Die oben dargelegte Mehrdeutigkeit mancher Formeln läßt nämlich vielleicht auch den Schluß zu, daß der Illuminator des Missale Ducis Hervoiæ nicht die Initialen aus Unkenntnis vertauscht, sondern daß er für einige von ihnen Formeln verwendet hat, deren Zuordnung zu den betreffenden Buchstaben seltener ist als ihre Verwendung für jene Buchstaben, die Jagić darin zu erkennen glaubte. Der Künstler hätte dadurch nicht eine geringere, sondern eine gründlichere Kenntnis der vielfältigen Gestaltungsmöglichkeiten glagolitischer Initialen bewiesen und beim Leser vorausgesetzt, als sie durchschnittliche Schreiber durchschnittlicher Handschriften besitzen.

Thorvi Eckhardt (Wien)

---

[84]) Es darf schließlich nicht verschwiegen werden, daß dem Illuminator noch andere Mängel vorgeworfen worden sind. So stimmt in zwei Fällen der Darstellungsinhalt der Miniaturen nicht mit dem danebenstehenden Text überein; außerdem fehlen mehrere Initialen, obwohl der Schreiber dafür freien Platz gelassen hat. (Jagić, *Missale . . .*, S. 6). Der zuletzt genannte Umstand scheint mir allerdings weniger schwerwiegend, denn ähnliche Nachlässigkeiten finden sich oft, und zwar in den verschiedensten Handschriften.

Lidová slovesnost v jazykově literárním obrození Slovanů

Frank Wollman (Praha)

Není nic nového v tvrzení, že lidová tvorba slovesná má velký význam v jazykově literárním obrození u Slovanů. Nechtěli to někdy vědět cizinci, zejména když chtěli dokázat, že Slované jen přejímali t. zv. „vysokou románsko-germánskou kulturu". Před dvaceti lety jsem se proto pokusil zvláště ukázat význam slovesné tvorby lidové u Slovanů v spise K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské (Brno, 1936).[1]) V uplynulých letech naučili jsme se v oboru literární vědy mnoho od sovětské vědy a přistupujeme k problematice vztahů mezi literaturou a lidovou slovesností poučeni jednak analysami poměru třídních sil, jednak právě proběhlou diskusí o podstatě folkloru vůbec.[2]) Před válkou museli jsme my Slované i ve vlastních vědeckých řadách bojovat proti pokusům odtrhovat folklor, t. j. lidovou slovesnost většinou ústní v starších dobách, od vývoje literatury, písemnictví, tedy slovesnosti psané a tištěné. Dnes po sovětských diskusích nikdo už snad nebude odtrhovat folklor od literatury. I kdysi formalisticky zarytí hlasatelé jediného literárního proudu v literatuře jsou nuceni váhou faktů a vývoje začleňovat folklor do literatury. Odkazuji na poslední teoretickou stať o tom z péra V. Čičerova Literatura i ustnoje narodnoje tvorčestvo (Komunist 1955, sentjabr № 14, str. 68n.). Stojíme na stanovisku Gorkého, že hodnotná lidová slovesnost byla a bude dílem pracujícího lidu a že je pramenem nejlepších výtvorů literárních.

To jsou hlavní zásady, s kterými je také přistoupit k problematice vztahů mezi ústní a lidovou slovesností a literaturou u Slovanů v době obrozenské.

Průběhem poválečné doby po různých zmatcích a vulgarisacích díváme se na literárně vědecké bádání především jako na zkoumání zákonitostí slovesného umění; periodisace těchto zákonitostí se dokonce nemusejí časově krýt s mezníky politicko-společenské historie. A. S. Mjasnikov ve své bělehradské přednášce loňského roku o bádání v ruské literatuře za posledních deset let shrnul negativní zkušenosti s přímočarým začleňováním spisovatelů do etap osvoboditelského hnutí bez přihlédnutí k specifiku vývoje literatury, k individuálním zvláštnostem tvorby takto: „Další bádání o otázce ukázalo, že věc je zde daleko složitější, že nelze mechanicky přenášet schema historic-

---

[1]) Frank Wollman, *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské,* Brno 1936, zvláště str. 78 a n., 113 a n.

[2]) Frank Wollman, *Sovětská věda o lidové slovesnosti na nových cestách,* Slavia 24 (1955) 402—443. — В. Чичеров, *Вопросы изучения народного творчества (К итогам дискуссии),* Советская этнография (1955) № 3, 111—126.

kého procesu na proces vývoje umění."[3]) Chápeme ovšem tuto specifičnost v dějinách slovesnosti, kterou si pro usnadnění snad můžeme nazvat „literárností", vždy jako protikladnou jednotu obsahu a formy. Jsme tedy vzdáleni od jednostranného chápání těchto zákonitostí ať už jen po stránce formy, ať už jen po stránce ideově obsahové.

Z toho ovšem vznikají úkoly složitější, než se nám před lety zdálo, ať už jsme byli formalisty ať sociology nebo v řídkých případech už marxisticky orientovaní badatelé. Z metodického vření poslední doby vyplynulo toto: Záměna jednostranného vidění a zkoumání formových postupů jednostranným viděním obsahu, ideologie není metodicky správná, a to už proto, že nemůže vést k nalézání oněch zákonitostí literárnosti, bez kterých není historie slovesnosti. Zejména výklad takového časově dílčího a obsahově mezislovanského úseku, jako je vztah lidové slovesnosti a literatur za obrození, byl by už v základním přístupu jednostranností pohledu ohrožen. Jestli by se tedy na př. lidovost v dané problematice vztahů mezi literaturou a slovesností viděla jen v ideologické, nanejvýš významové náplni, t. j. v ideovém a emocionálním obsahu, bylo by to stejně nesprávné jako vidět lidovost jen ve formových postupech lidové slovesnosti a v jejich napodobení. Už toto hledisko tedy odkazuje na práci v každém časovém úseku, na každé etapě. Folklor na každé etapě bude musit být zkoumán nejen po své stránce formové, ale i po stránce obsahové, t. j. právě v otázce lidovosti — podobně jako je zkoumána literatura (psaná a tištěná).

Lidovost sama není integrální hodnota, která by mohla být neměnným kriteriem pro všecky doby. Pojetí lidovosti podléhá stejné dialektice historických vztahů jako všecko ostatní. Podléhá především našemu soudu, diktovanému dnešním vývojem, dnešním stavem vědění, dnešními potřebami. Obsah pojmu lidovost se v historickém procesu mění. Leninova poučka o dvou kulturách v každé nacionální kultuře, odstranila teorii jediného proudu a ukládá vyšetřování lidovosti u každého spisovatele zvlášť; totéž ukládá však i zkoumání folklorních jevů.

V dané problematice vztahu mezi lidovou slovesností a literaturami za obrození u Slovanů je nejdůležitější otázka, proč, kdy a jak pokrokoví spisovatelé čerpali ze slovesnosti pracujícího lidu. Problém lidovosti literatury tedy je v této problematice dán bezprostředně a konkretně zjistitelnými vztahy v poli oněch specifických zákonitostí slovesné tvorby.

Folklorní výtvory odrážejí skutečnost lidu, zájmy lidu, obranu těchto zájmů: Jen takové výtvory pokládáme za skutečně lidové, za pravou tvorbu pracujícího lidu. Toto hodnocení lidovosti vylučuje tedy z folkloru to, co je neslučitelné se zájmy a etikou pracujícího lidu. Lidová ústní slovesnost odevzdává i největším tvůrcům — velkosti Puškina, Mickiewicze, Ševčenka, Njegoše, Erbena — především bohatství národního jazyka, otevírá jim pohled do

---

[3]) А. С. Мясников, *Изучение русской литературы XVIII—XX вв. в СССР за последние десять лет*, Москва 1955, 8.

jeho živé dílny, do jeho růstu a květu, spojujících minulost s přítomností. Kolektivní ústní lidová slovesnost učí i největší tvůrčí individuality výběru a typisaci jevů skutečnosti, zobrazování skutečnosti se stanoviska lidu, lidového pojetí pravdy, dobra a krásy. Výtvory lidové slovesnosti jsou pokladnicí uměleckých prostředků a postupů, které byly vypracovány a vybroušeny průběhem mnoha staletí; jsou to prostředky svého druhu, jazykově obrazové, jsou tedy srozumitelné plně jen příslušníkům téhož nebo zcela příbuzného jazyka. Tím se liší od uměleckých prostředků hudebních a výtvarných.

Folklorní výtvor traduje se vždy jako celek, jako protikladná jednota obsahu a formy, i když se tento celek vyvíjí. Antagonistické vztahy společenských tříd se tu obrážejí: se změnou ideového obsahu vyvíjí se i umělecká stránka. Lidovost ústní slovesnosti nelze řešit bez přihlédnutí k této protikladné jednotě obsahu a formy. V bělehradské přednášce loňského roku řekl s. Mjasnikov o studiu lidovosti v ruské literatuře toto:

„Stupeň lidovosti umění určuje se nejen tím, zda spisovatel bere k zobrazení život lidových mas, nebo zobrazuje-li jiné vrstvy společnosti, ale i tím, s jakým stupněm *pravdivosti* zobrazuje život, zda hledí na něj očima lidu, zda odráží pokrokové ideje společnosti.

Jak známo, vulgární sociologové vůbec odstranili problém lidovosti, ubezpečujíce, že lidovost je pojem buržoasně-liberální kritiky. Otázka lidovosti byla vznesena v období vulgárního sociologismu, kdy se sovětští badatelé v 30. letech obrátili k prohloubenému studiu děl V. I. Lenina. Avšak někteří badatelé, zapomínajíce na učení V. I. Lenina o dvou kulturách v každé nacionální kultuře, počali všechny významné spisovatele pokládat za lidové spisovatele. To byl ústupek teorii jediného proudu.“[4]) Můžeme směle dodat k těmto diagnosám Mjasnikovovým, že podobné ústupky jedinému proudu, podobné násilné shledávání lidovosti bylo poté ve všech slovanských literaturách. Noví vulgarisátoři pojem lidovosti znehodnotili. A dále konstatuje s. Mjasnikov věc, která se přímo dotýká našeho problému.

„V přítomné době literární badatelé rozlišují občanský patriotický klasicismus Lomonosovův i šlechtický klasicismus Sumarokovův, sentimentalismus Radiščevův a sentimentalismus Karamzinův, mystický romantismus Žukovského a bojovný romantismus Rylejevův.“[5]) Tedy jednotná etiketa lidovosti pohotového historika se rozpadla. Jinak je lidový Lomonosov, pocházející z lidu a jinak je lidový Radiščev, pocházející ze staré šlechty. „Nitky, které svazují tyto umy s tělem lidu“, použijeme-li obrazu Marxova, jsou tu; v poměru k ústní slovesnosti lidové projevují se ovšem nestejně: Lomonosov nepočítá mnoho s ústní slovesností ve své literární teorii a praxi.[6]) Radiščev

---

4) Ibid. 9—10.

5) Ibid. 10.

6) П. Н. Берков, *Ломоносов и фольклор*, сб. Ломоносов, II., Москва-Ленинград 1946, 114, praví: „Poměr Lomonosovův k lidové písni možno určit jako poměr učeného filologa a historika, a ne jako básníka, užívajícího uměleckých prostředků lidové slovesnosti v své vlastní tvůrčí praxi.“ Přesto i přes přímou osvícenskou nechuť Lomonosovovu k povídkám rázu Bovy, pronikání prostředků lidové tvorby do poetického jazyka Lomo-

ve svém hlavním díle lidové slovesnosti hojně užívá k zobrazení lidu a vyvolání citového vztahu. Při tom styl Lomonosovův má už všecku kořenitost lidovou při všem klasicismu, kdežto styl Radiščevův při všem používání lidových obratů, přísloví, písní je nelidový a, jak už Plechanov konstatoval, nevhodný pro lid.[7])

Tím jsme se krátce dotkli jazykově formových vztahů mezi literaturou a folklorem. Tyto vztahy se ovšem dají zjistit. Nepodléhají tolik změnám v hodnocení lidovosti jako ideologický obsah lidovosti. Samy o sobě ovšem neznamenají mnoho pro hodnocení celého díla a jen se stanoviska protikladné jednoty obsahu a formy dostávají smysl. Důležité jsou v kritickém časovém úseku, t. j. v obrození, které je epochální právě tvořením nebo dotvářením literárního jazyka, t. j. jazykově uměleckých prostředků, kterými se uskutečňuje transformace skutečnosti. Zjišťování podobných vztahů mezi lidovou slovesností a literaturou je naprosto nutné. Dále padá na váhu při zkoumání vztahů lidové slovesnosti ustní a literatury psané nebo tištěné to, co ústní slovesnost vypracovává už do konce XVII. století, zejména v hrdinské a historické epice ve vázané i prosaické řeči: typické rysy nacionálního charakteru jednotlivých slovanských národů; tedy dlouho předtím už, než se národnosti slovanské definitivně zformovaly v buržoasní národy. Šířením tohoto podání vytvářelo se také vědomí sjednocujícího se národa. Velký význam tohoto faktu při vytváření literatury národní plyne už z té okolnosti, že literatura a folklor, čili slovesnost psaná nebo tištěná na jedné straně a slovesnost lidová (většinou ústní) na druhé straně při všech protikladnostech historických a třídních jsou v neustálém doteku a splývání. Při záměrném začleňování folkloru do vývoje literatury dochází ovšem ke změnám; ty se však nedotýkají pokračujícího vývoje výtvoru ve folklorní spojitosti. Jsou ovšem případy, kdy folklorní výtvor, přijatý nebo přizpůsobený literárně, působí z literatury na folklorní tradici. Při tom nelze říci, že by všecka literatura byla výrazem tříd vykořisťujících a všechen folklor výrazem tříd vykořisťovaných. Je to ovšem obecně známo při literatuře; přínos pokrokový je přece zkoumán a po zásluze hodnocen. Méně obecně je známo a nepočítá se s tím vždy při práci, že i t. zv. folklor nemusí být ve svém zaměření vždy lidový. Tak na př. v razinovském folkloru, který v dobách obrozenských mocně působí, má jedna jeho část nastrojení protilidové; byla tradována ve vedoucí vrstvě kozáctva, měla také své kobzary a lyrniky, své přímé pěstitele a přímé konsumenty.

Neustálý dotek, splývání literatury a lidové slovesnosti (většinou ústní)

---

nosovova je zjevné. Starobylé zkazky jsou mu pramenem nejen mythologickým, ale i historickým. Sbírka 76 přísloví, kterou sestavil Lomonosov, se nezachovala. Lidová tvorba byla mu pramenem jazykového poznání. Složitý poměr Lomonosovův k lidové tvorbě je už osvětlován a ujasněn je zejména nesprávný soud Belinského o tom; srov. B. E. Гусев, *Русские революционные демократы о народной поэзии*, Москва 1955, 34 n.

[7]) Srov. Г. Гуковский, *Радищев как писатель*, сб. А. Н. Радищев, Москва-Ленинград 1936, zvláště 186 n. — Н. В. Баранская, *Путешествие из Петербурга в Москву А. Н. Радищева и устное народное творчество XVIII века*, Изв. АН СССР ОЛиЯ 11 (1952) 411—420.

— při všech třídních protikladech — odporuje v zásadě představě jediného a jednotného proudu. Rozhodně nehodí se na to ani metafora manželského soužití, byť i jedinců hodně různých, při tom ovšem zase nikoli tak různých, aby nebylo znát společný původ: vždyť přece mluví společným jazykem, byť umělecky rozlišeným. Ale v tomto soužití literární partnerky a folklorního partnera neběží o nějaké společné plození a rození. Tato metafora se naprosto nehodí, zejména ve smyslu pokračování. Rozbíjí se o to, že v tomto soužití každý partner, tak říkajíc zůstává ve svém kolenu. Literatura a folklor mají stále svou zjistitelnou tradici, která trvá až do té doby, kdy pominou antagonistické třídy a kdy se literatura a folklor stanou majetkem a tvorbou všeho lidu. Ale běží v historickém procesu vztahu mezi folklorem a literaturou vždy o nějakou společensky zákonitou výměnu, fluktuaci, nikoli náhodnou, jejíž nutnost a příčiny zkoumáme a více méně zdařile objasňujeme. Začleňování folklorních jevů do literatury anebo naopak literárních jevů do folkloru musí být v historickém procesu obrozenském chápáno jako fakt neustálého protikladného objímání a splývání. Nesmí být chápáno jen jako jeden fakt formování národa, jen jako fakt národní literatury, ale jako součást osvoboditelského sociálního zápasu. Zde nám vysvitne prospěšnost srovnání mezislovanského nebo prostě širšího pohledu, který si nedává na oči formalistické klapky a dívá se aspoň k nejbližším sousedům.

Nynější sovětská věda zdůrazňuje, že literatura nejen odráží život s určitých posic, ale že je zvláštní formou odrážení života a že má tedy určitou samostatnost, i přes své základní spojení s lidovými hnutími. Řekneme-li to starým slovem, jestli se mu ovšem dobře rozumí a chce rozumět: literární tvorba má určitou samostatnost v umělecké struktuře, to jest ve výběru a souboru tvárných postupů a prostředků, na př. systému obrazů; ovšem to vše souvisí se změnami ideologickými a konec konců s vývojem sociální struktury. Jestli tedy většina sovětských badatelů, jak tvrdí Mjasnikov, přišla k závěru, že hranice etap vývoje literatury národní nemusejí se přesně krýt s hranicemi osvoboditelských hnutí, dává nám to možnost pojímat jazykově literární obrození u Slovanů dost volně časově a soustřeďovat předběžně pozornost na ty jevy jazykově literární, které zejména u porobených národností slovanských přispívaly k vytvoření literárních jazyků jako základních prostředků a znaků rodících se národů a prvních jejich vtělení v národních literaturách. Pak pomoc a význam ústní tvorby lidové u Slovanů leží na bíledni. A také mezislovanské složky této pomoci slovanské lidové tvorby vznikajícím literaturám nebudou se jevit něčím neorganickým nebo dokonce jakýmsi slavjanofilstvím. Tak na př. vývoj osvoboditelského boje sociálního, to jest boje lidu za prostou možnost lidského života na začátku kapitalismu u Srbů a Charvátů prorazil dosavadní mělké ohrady slavenosrbské a charvátsko-kajkavské literatury, které by se byly mohly zdát ohradou národních literatur, kam by se případně mohly začleňovat folklorní jevy jako poddajné ovečky do stáda, a vytvořil zcela jinou platformu. Karadžić a po něm Gaj vzali za literární jazyk přímo jazyk lidový a tak se lidová tvorba stala hned slovesností

osvobozujícího se národa srbského a charvátského a podkladem předního společného znaku národa u dnešních Srbů a Charvátů. A naopak osvoboditelský sociální boj žádal, aby se Slovinci vytvořili v národ samostatný i při svém malém počtu a totéž nastalo, připraveno už historickým procesem, také u Slováků. Jen se stanoviska tohoto osvoboditelského boje sociálního pochopíme úkonnost lidové slovesnosti ve formování národů srbocharvátského, slovinského, slovenského. Sociální jevy, které by se zdály jen prostředky formování národa, vyniknou jako historicky podstatné a dají nám pochopit domnělé historické paradoxy.

Kdybychom se dívali na proces jazykově literárního obrození u Slovanů jen se stanoviska periodisace národních literatur jako na proces paralelní, přizpůsobený jen formování národních literatur, nutně by se nám tento proces rozpadl v části, které by se pro své periodisační mezníky těžko srovnávaly a chápaly ve své společné osvoboditelské podstatě. Díváme-li se však na vznik slovanských národů a národních literatur s hlediska sociálně osvoboditelského boje, dojdeme nutně ke zjevům společným. Teprve tehdy objeví se nám zejména vliv dvou velkých vedoucích literatur a slovesností lidových, ruské a polské, na ostatní Slovany v pravém světle. Zákonitosti osvoboditelského boje sociálního stavějí spoje mezi Slovany; tyto zákonitosti sociálního boje korigují soudy, které buržoasní nacionalismus, podléhající předsudkům tu rusofilským, tu rusofobským, tu polonofilským, tu polonofobským atd., ať už vědomě ať nevědomě postavil do cesty *synchronnímu pojetí*. Mezníky vývoje jednotlivých národů, kterým byla podrobena historie literatury, zejména v periodisaci, znemožňovaly syntetické synchronní pojetí osvobozenského materiálu. Mezitím ovšem už se ukázalo, že nelze přímočaře přenášet schema historického procesu ve vývoj jakéhokoli umění, tedy i umění slovesného, slovesnosti. Vznikly tedy nové metodické možnosti pro srovnávání a výklad meziславanských vztahů. Na druhé straně je zde nebezpečí, že při synchronním pojetí sociálně-politických procesů dostane se této stránce takové váhy a místa, že literární vývoj mohl by být k tomu jen dokladovým materiálem, jak tomu bylo u vulgárních sociologů, ale toto nebezpečí se v dané problematice zmenšuje jednak postavením problému a položením váhy na lidovou slovesnost, jednak už nutným zřetelem k dílčí otázce literárních jazyků, která nutí zabývat se uměleckými formami a prostředky, i když nikoli ve všech případech vývojem forem a postupů. Základní osa jazykově literárního dotvoření soustřeďuje však materiál a zabraňuje zkoumání před vybočením.

Vlastní sociální a národní podnětnost a působení lidové slovesnosti za obrození u Slovanů je historický fakt takové váhy, že stokrát opakované tvrzení o iniciativním vlivu Herderově jim nepohne ani zbla. Slované měli „herderismus“ dávno před Herderem. V jejich literaturách už od středověku se uplatňovala ústní slovesnost, kterou už před Herderem sbírali a napodobili. Tím se nechceme dotknout skutečných pozdějších pokrokových vlivů velkého německého učence, které je třeba vyšetřovat bez zanedbávání svérázu obrozenského procesu u Slovanů.

Díváme-li se na věc takto, bude se problematika vztahů mezi ústní slovesností a literaturou za obrození u Slovanů jevit jako množství úkolů v každé jednotlivé literatuře zvláště a zároveň v jejich vzájemné spojitosti; tedy bude to práce historicko-srovnávací. Jen tak je možno plně odhalit ideově uměleckou úkonnost té nebo oné komponenty formy, objevit její úkol v thematice a myšlence výtvoru a smysl jejího převzetí z kontextu folklorního do literárního — nebo naopak, na př. příznačné typisace obrazů, výskytu nebo zanikání žánrů.

Bude to ovšem práce, kterou bude moci vykonat jenom kolektiv pracovníků na způsob podobných kolektivních podniků sovětských, které skutečně přinášejí vyřešení problémů a ne-li úplné vyřešení, tedy aspoň nutný stupeň k němu. Připomenul bych tu jen známé folklorní sborníky, akademické dějiny literatury nebo poslední sborník prací z problematiky vztahů ruské sovětské poesie k lidové tvorbě.[8]) Proto hrst mých poznámek k základním thesím jsou jen první příspěvky k pokusu o zachycení hlavních črt půdorysu budoucí kolektivní práce, která by zabrala několik let. Problematika je tak obsáhlá, že mohu zde v daném rozsahu upozornit jen na metodicky nejdůležitější výzkumy, kterými chci doložit hlavní these.

Dávám-li jako zvláštní bod otázku podobnosti a rozdílnosti sociální struktury u jednotlivých slovanských společností, chci tím naznačit synthetický a synchronní základ, který by měla mít taková část budoucího díla. Jistě některá díla hledí nedostatečně k specifiku literatury a ústní lidové slovesnosti jako určité formy ideologie; vylíčení sociální struktury samo o sobě nerozřeší literárnost, t. j. formovost, tvarovost, slovesnou uměleckost, a jak jinak ještě bychom nazvali slovesnou specifičnost výtvorů slovesnosti, bez jejího historického uchopení. Nesporně je tato specifičnost poutem, které spájí literaturu a folklor ve formovém vědomí a estetických názorech, které jsou součástí společenského vědomí. Není to ideologie sama o sobě, neboť ideologií by mohl být a je folklor spjatý s jinými jevy etnografie a literatura skrze ideologii by mohla být a je také spjatá s filosofií nebo dějinami vůbec.

Ale v dané problematice významu lidové slovesnosti v jazykově literárním obrození je spojitost folkloru a literatury už ve zkoumaném předmětě. Vyšetření sociální struktury je nutné pro řešení základních otázek, a to nejen vlivu lidové slovesnosti na literaturu, ale také naopak vlivu literatury na lidovou slovesnost.

II.

Už Čičerov v úhrnném hodnocení folklorních diskusí v Sovětské Etnografii minulého roku formuloval názor, který se může pokládat za poznatek: sformováním třídní společnosti tvorba kolektivní získává zvláštní rysy, podmíněné rozvojem třídních vztahů a boje. Tvorba mas lidových má zjevně

---

[8]) *Русская советская поэзия и народное творчество*, сб. статей, Ленинград 1955.

třídní charakter, vyjadřuje ideje lidu, jeho hodnocení skutečnosti.[9]) Jak už bylo řečeno, tomuto třídnímu hodnocení se přizpůsobuje i dědictví lidové slovesnosti. Neznamená to však, že vedle bylin, historických písní, vedle povídek a pověstí, které jsou odevzdávány ústním podáním až do XIX. a XX. věku, by nežil folklor plný mythického myšlení. V masách slovanského lidu XVIII. století žila kouzelná povídka, stará obřadová poesie, duchovní verše a legendy, povídky a pověsti satanistické, představy o „nečisté síle“, spousta pověstí revenantských a vampyrických všech odstínů atd. Velmi mnohé z těchto přežitků zasahovaly i vládnoucí třídy. Engels vystihl historickou nutnost tradování těchto přežitků a význam toho pro třídní využití v rámci protifeudálního boje. Představa o idylickém vesnickém nebo venkovském folkloru se při bližším zkoumání rozpadá už pro XVIII. století.

Bude záležitostí ethnografů vyšetřit podle místa a času t. zv. folklorní jednotku, soudržnost folklorní ve feudální vesnici v době obrozenské. Jistě v tom budou různosti překvapující. Sám fakt volných lidí pracujících v Rzeczi Pospolité v té době ruší představu feudální vázanosti. Folkloristika sovětská zkoumáním tvorby „rabotnych ljudej“, zejména uralského folkloru, udeřila na důležitou problematiku.[10]) Velká rozmanitost feudálních vztahů v carském Rusku je věc známá. Zotročení nevolníků při manufakturách a větších průmyslových závodech (t. zv. připisování k závodům) počalo se už povolením koupě a prodeje celých vesnic s nevolníky pro závody (ukazem Petra Velikého z r. 1721). Velký rozmach hutnictví v druhé polovině XVIII. století žádal stále nové a nové síly. Rolníci šli sami do závodů z bídy, aby mohli zaplatit daně a pachtovné.

Vztahy psané literatury a ústní lidové slovesnosti byly vždy. Ale jejich poměr v různých historických dobách byl různý podle historických podmínek. Bude tedy věcí historiků vyšetřit ty podmínky pro obrození. Chtěl bych zde aspoň naznačit některé otázky.

Historia Polski vydaná koncem minulého roku za redakce Henryka Lowmiańského Institutem historie Polské akademie věd sahá sice ve svých dvou mohutných dílech jen do r. 1764, ale v její předmluvě a také v přípravných diskusích polských historiků možno získat poučení o době obrozenské.[11])

---

[9]) В. Ч и ч е р о в, *Вопросы изучения народного творчества* ..., Сов. этнография (1955) 113 с.

[10]) Srov. úhrnné publikace sovětské: *Русское народное поэтическое творчество, Материалы для изучения общественно-политических воззрений народа*, Труды Инст. этногр. XX, Москва 1953, АН СССР (tam zvláště М. Г. К и т а й н и к, *Рассказы рабочих дореформенного Урала*, 57—89). — *Русское народное поэтическое творчество*, том II., книга 1., *Очерки по истории русского народного поэтического творчества середины XVIII—первой половины XIX века*, 1955, АН СССР, Инст. русс. литературы (Пушкинский дом); tam zejména hlava II., *Поэтическое творчество «работных людей» крепостной эпохи* (А. Н. Л о з а н о в а), 86—128.

[11]) *Historia Polski*, tom. I.: *Do r. 1764*. Cześć I. *Do polowy XV. w.*, Cześć II. *Od polowy XV. w.*, red. Henryk Ł o w m i a ń s k i, Warszawa 1955. — *Pierwsza konferencija metodologiczna historików polskich*, tom II., Warszawa 1953. — История Польши, том I, ред. В. Д. К о р о л ь ю к, И. С. М и л л е р, П. Н. Т р е т ь я к о в, Москва 1954.

Potvrzení Grekovova názoru, že postavení rolnictva a rozvoj velkostatku v střední a východní Evropě mají jistou pravidelnost, zrychlení forem kapitalistického hospodářství na polské vsi XVIII. století, rozvrstvení vesnice peněžní rentou, lidé volní (lużni), „za rabotą, bawiący się“ jako námezdní síla na velkostatku, u kulaka nebo v manufakturách, narůstání kapitalistických vztahů, vznik kapitalistické manufaktury už před polovinou XVIII. století — to vše odpovídá celkem i našim poměrům. Historiky zjištěný aktivní odpor lidových mas proti feudálnímu útisku je zjev, spojující slovanské rolníky skutečně od Šumavy až po Ural a dále. Tento aktivní odpor lidových mas proti feudálnímu vykořisťování pokládají historikové polští právem za hlavního činitele historického procesu. Tento aktivní odpor musila odrážet a také podněcovat lidová slovesná tvorba. Byla tedy účastna na třídním boji. Souvislost polských rolnických povstání s českými, běloruskými, ruskými, ukrajinskými se historicky prokazuje. Lidé volní, pracující na různých místech („za rabotą baviący się“) jistě roznášeli ústní slovesnost vesnice, ale už šla o stupeň výše zdůrazňováním protifeudálních motivů v dosavadním folkloru a vnášením třídních motivů do nové tvorby.

Prokázáno bylo, že už před rozdělením Rzeczy Pospolité Polské nebyl boj rolnických mas ve Velkopolsce slabší než v jiných částech země. A když Velkopolsko, hlavní země polská, bylo spojeno s carským Ruskem, trh polských zemí byl rozdělením Polsky rozrušen. Konečný přechod ke kapitalismu má rytmus carského Ruska, tedy padá v léta 1861—1864. Protože historikové polští opustili myšlenku, že by se polský národ buržoasní v první etapě vytvořil už před rozdělením Polsky, padá vytvoření literatury buržoasního národa polského až v dobu po rozdělení, tedy do doby prudkých zápasů s feudalismem. Úkonnost lidové slovesnosti musí se tu projevit v problematice jazykově literárního obrození. U Poláků nenastal sice hluboký úpadek literární jako u Čechů po Bílé hoře, ale přesto byl značný pokles. Literární jazyk za obrození navazuje na nejlepší tradice t. zv. zlatého věku, ale čerpá především z živé praxe lidu a z ústní slovesnosti. Právě v díle Mickiewicze, který dotváří polský literární jazyk, objevuje se vliv lidové slovesnosti také jako nositelky protifeudálního boje, jak bude o tom řeč.

Pro pochopení dalšího vývoje je třeba si připomenout Leninův názor o rozvinutí manufaktury na Rusi v rámci řemesla jako základu vývoje kapitalistického hospodářství. Platí to s určitými obdobami pro Rakousku i pro Turecko, kde vrstva slovanských řemeslníků je zvlášť důležitá pro osvobozenecký boj národní. Dlužno si dále ještě připomenout Leninovo uznání pokrokového boje šlechty, děkabristů a zároveň s tím i pokrokové úlohy polské šlechty v boji za samostatnost Polsky vedle pokrokové buržoasie spojené s lidem. Je to důležité pro vztahy mezi literaturou, dlouho převážně šlechtickou, a slovesností lidovou.

Pro Polsko je si třeba ještě připomenout, že polský feudalismus byl odlišný od feudalismu v sousedních zemích; v Polsku král byl představitelem oligarchické diktatury magnátstva, Polsko bylo podle Marxe konglomerátem

feudálních provincií. Nižší, dvoutřetinovou většinou negramotná šlechta byla hlasovacím materiálem magnátů, kteří byli jejími bankami. Magnátstvo brzdilo vytvoření státní moci, která by ochránila pracujícího vykořisťovaného člověka. V sousedních státech byla moc soustředěna v dědičných monarchiích, které druhdy přece vzaly v ochranu zdroj všech materiálních hodnot, pracující lid, proti šlechtě t. zv. reformami. Na Rusi aristokracie byla jako samostatná síla politická a hospodářská potlačena. Carský absolutismus spolu se šlechtou vytvářel centralisovaný stát. V Polsku magnátstvo se chtělo udržet při moci a při feudálních majetcích i za cenu zničení Rzeczy Pospolité.

Třídní boj projevil se také a zvláště ve vztahu polské šlechty k rolnictvu ukrajinskému a běloruskému. Zde k útisku sociálnímu přistupoval ještě útisk národnostní a náboženský. Barští konfederáti útiskem pravoslavného a uniatského rolnictva a kozáctva způsobili t. zv. kolivštinu, hajdamáckou vojnu (1768—1769). Carská vojska vzala v ochranu polské velkostatkáře a zničila oddíly povstalých rolníků a kozáků na Pravobřežné Ukrajině, kterým přišli na pomoc hajdamáci z Levobřežné Ukrajiny. Událost, která vešla v lidovou slovesnost a v literaturu, měla nedozírné následky. Turecko tehdy vypovědělo válku Rusku a té situace využil pruský král Friedrich II.: vypracoval plán na rozdělení Polska a uvedl jej v pohyb.

Rozdělením Polska získala ukrajinská národnost podstatnou část svých příslušníků. Vykořisťované rolnictvo ukrajinské přichází z magnátského deště pod okap carský. Už v 60. letech XVIII. století svobodné rolnictvo na Levobřežné a Slobodské Ukrajině bylo znevolněno, v 80. letech postavila Kateřina II. kozáckou staršinu na úroveň ruského dvorjanstva a dala jí práva nevolnického řádu, tedy i právo připisování nevolníků k manufakturám, závodům. Někde byla i námezdní práce za nepatrnou odměnu, zejména při kupeckých manufakturách. Rozvoj velké manufaktury, metalurgie, všeruského trhu, vývozu z černomořských přístavů podporuje vzrůst vrstvy pracujících a vznik nové lidové slovesnosti třídního rázu. Tou se brání ukrajinský lid proti ukrajinským, polským i ruským feudálům, kteří si podávají ruce. (T. zv. demokratická autonomie Ukrajiny za vlády ukrajinské staršiny je buržoasně nacionalistická smyšlenka.)

Na Pravobřežné Ukrajině polská šlechta měla tatáž práva jako ruská a podržela si stará privilegia, zvláštní šlechtické soudy a v nich polský jazyk a staré nevolnické právo (už od konce XV. století). V stepní Ukrajině do konce XVIII. století nevolnictví právně nebylo. Až po listopadovém povstání r. 1831 byla polská šlechta z Ukrajiny vystěhována. Útisk rolnictva pokračoval; carská vláda kladla okovy nevolnictví i na dosud svobodné kozáky, kteří vykonali hrdinské činy v napoleonské válce. Velké donské povstání r. 1818—1820 bylo protestem proti nevolnictví; nové represálie carské vlády následovaly.

Průmyslovou oblastí stává se Ukrajina až v druhé čtvrti XIX. století. R. 1825 je na Ukrajině jen půlsedmého sta průmyslových podniků, za další čtvrtstoletí je jich třikrát tolik. Vzrostl tedy počet pracujících při závodech.

Průmyslová buržoasie se sformovala z ukrajinské šlechty, kupectva a bohatších řemeslníků.

Už za děkabristického povstání věděl lid, kde je jeho místo. Rolníci z vesnic se přidávali k povstalému Černigovskému pluku a hynuli s ním v boji proti carskému vojsku. Silné hnutí protistatkářské se udrželo, propuklo za povstání r. 1831 a ještě několikrát později. Povstání Černigovského pluku a povstání nevolníka Karmaljuka v Podolí vešlo brzy po událostech v ústní slovesnost.

Cyrilo-methodějský spolek (Kyrylo-Mefodijivs'ke tovaristvo) byl vyvolán útiskem národnostním i sociálním. Liberálně buržoasní křídlo kol Kostomarova a Kuliše vzniklo r. 1846; revoluční křídlo vedl Ševčenko.[12])

Běloruská národnost v šlechtické Rzeczy Pospolité trpěla ještě více než Ukrajinci útiskem feudálním, národnostním a náboženským. Národnostní a sociální útisk trval za carské vlády dále; carská vláda až r. 1820 vyhnala jesuity a zavřela jesuitskou akademii v Polocku a teprve r. 1835 zakázala nepravoslavnému duchovenstvu kupovat pravoslavné nevolníky. V carském Rusku se statkáři polští stejně jako ruští dívali nechápavě nebo s přímým odporem a pohrdáním na běloruské nároky na vlastní jazyk a literaturu.

Počet pracujících v manufakturách, kterých se zmocňovali už také kupci a cechovní mistři a užívali v nich námezdních sil, dosáhl na Bílé Rusi a Litvě r. 1825 čtyř tisíc. I ve feudálních manufakturách stoupal počet námezdních pracovníků. Města rostou ještě pomaleji než na Ukrajině. Západní Litva — Žmuď — měla poměrně vysoké procento rolníků s peněžní rentou a bohatých sedláků; asi desetina obyvatelstva byli drobní šlechtici, zabývající se sedlačinou.

V povstáních nezůstal vykořisťovaný Bělorus za Rusem a Ukrajincem.

Přesto spojení s carským Ruskem dává Bělorusům základnu hospodářskou a politickou, na které se mohl ustavit buržoasní národ běloruský a vytvořit i národní literaturu.[13])

Nikde osvoboditelský zápas neměl tak plný akord sociální a národní, nikde nezněla jeho heroická píseň tak krvavě, slavně a na konec vítězně jako u Srbů a Bulharů. V Uhrách Srbové, utiskovaní feudály jako bezprávní uprchlíci z tureckého jařma, ačkoli byli statečnými bojovníky proti Turkům, musili se bránit četnými povstáními, aby je neudělali nevolníky. Ani v městečcích jihouherských jako řemeslníci a trhovci neměli rovná občanská práva. Vídeňská politika je potřebovala jako vojáky v bojích proti Turkům, ale utiskovala je feudálně a věroučně, později i národnostně.

Srbové ve Vojvodině navázali styky s Ruskem, povolali učitele z Kyjeva, vytvořili si slavjanoserbský spisovný jazyk. Proti feudálnímu útisku povstali už r. 1735 pod vedením Pera Segedince. Už v XVIII. století v příznivějších

---

12) Srov. *История Украинской ССР*, том I, Киев 1953, АН УССР, Инст. истории.

13) Srov. *История СССР*, том II, *Россия в XIX веке*, ред. М. В. Нечкина, 2. изд., 1949, Госиздат, 199 стр. — *Очерки истории СССР XVIII в., Период феодализма*, ред. Б. Б. Кафенгауз, Н. И. Павленко, 1954, АН СССР.

podmínkách kapitalistického hospodářství než Srbové pod tureckou vládou vytvořili vlastní buržoasii a jakési národnostní vědomí. Aktivně i hmotně pomáhají povstání Srbů v bělehradském pašaliku.

Také turecký feudalismus byl v XVIII. století v rozkladu. Rolnické masy, zejména v balkánské části Turecka, byly zotročeny janičary a spahiji, kteří rolníkům násilím a podvodem brali majetek. Když se janičaři, kteří byli na čas v nemilosti sultánově jako vzpurná soldateska, vrátili do bělehradského pašaliku, vybuchlo proti nim povstání; to se na konec změnilo v povstání proti turecké vládě (r. 1806). Tím nabylo povstání osvobozenecko-národního rázu za vedení Djordje Petroviće, legendárního Karadjordje. Rusko vyzvalo Srby k boji proti Turku a samo udeřilo. Válečné a diplomatické akce proti Napoleonovi zhatily ruskou pomoc. Turci získali zpět Bělehrad r. 1813. Ale už r. 1815 Srbové povstali po druhé pod vedením Miloše Obrenoviće.

Vznik knížectví srbského za diplomatické pomoci Ruska po vítězství nad Turky r. 1828 byl vykoupen smrtí mnoha vlastenců, většinou hajdukůpartyzánů, kteří nemohli nic ztratit než život a čest jako písněmi opěvaný hajduk Veljko nebo Stevan Sindelić se svými spolubojovníky, kteří na Čagru u Niše hájili šanci a padli do posledního muže. Z jejich hlav Turci postavili „Čele kulu". Sveřepost Turků měla protějšek v sveřeposti samoděržavce nového knížectví, Obrenoviće, který se zbavil pomocí najatých vrahů svých soupeřů, mezi nimi i Karadjordje. Lidové masy získal Obrenović zásadou, že země náleží tomu, kdo ji obdělává. Ale sám se země zmocňoval, jako si zavedl monopol na různý tovar vývozní.

Rozvoj výrobních sil byl způsoben odchodem spahijů a janičarů a také odstraněním čitluku (druhého bezpracného parasita na rolnické práci vedle spahije nebo janičara). Pod hleslem „čitluk" ve svém slovníku Vuk Stefanović Karadžić, který v té době položil základ národní kultuře, zachytil obmyslnou úžernost vládnoucí třídy ze své vlastní zkušenosti a zkušenosti své rodiny v rodišti Tržići. Po odchodu Turků selští řemeslníci a trhovci osídlují městečka; vyváží se dobytek a vše, co souvisí s chovem dobytka. Počátek kapitalistické skladby rozkládá selskou rodinnou zadrugu, spojuje město s vesnicí, způsobuje rozlišení společnosti a zostření společenských protikladů mezi Srby samými. Rozkvétá hajducká píseň, oslava těch, kteří chudí a čistí dali životy za svobodu. Rozkvétá v pracujícím lidu sebezáchovně, proto, aby lid neztratil víru v ideály svého boje při pohledu na chamtivost, vzájemné vraždění, hlad po moci u nové vrstvy mocipánů vlastní krve.

Na Černé Hoře vyrostl vznešený zjev vladyky Petra Petroviće II., Njegoše z nejlepších tradic lidu, jak svým duchovním úřadem, který byl zároveň nejvyšším úřadem světským, tak i svou básnickou a mravní silou. „Istraga Poturica", zničení poturčenců, počínaje od události r. 1709, kterou Njegoš učinil ideou svého dramatu Gorski Vijenac, bylo vedoucí silou osvobozeneckého boje kmenového společenství bratrstev, mluvících srbským jazykem a vyznávajících pravoslaví. Poturčenec s islamem přijímal účast na feudálním nadpráví a tím se odřezával od společenství těch, kteří bojovali za svobodu sociální

a nezávislost národní. V tvoření podmínek pro národní vývoj pokračoval Njegoš v tradicích svých předchůdců, především v tradici styků s Ruskem. Počal ji Danilo, onen, který provedl zničení poturčenců, za Petra Velikého, pokračoval v ní Šćepan Malý, který se dokonce vydával za ruského cara Petra III., a strýc básníkův Petar Petrović I. Njegoš, po němž si vzal Rade — tak znělo křestní jméno básníka — své jméno vladycké.

Zřízení centrálních orgánů zákonodárných, soudních a administrativních, založení základních škol, cetiňské tiskárny, stavění cest a studní, zavedení prvních dílen (ovšem nejdříve na pušky, střelný prach a olovo) jsou průlomy do života téměř ještě epického, kde vládlo dosud zvykové právo a krevní msta. Obraz, který by zachytil vladyku-básníka sedícího večer po práci v „biljardně" (t. j. v místnosti, kde měl biliár) za účasti jeho malého dvora mezi guslary a s nimi zpívajícího při guslích o bojích proti Turkům a poturčencům, pověděl by více než tato má zkratka, usilující o zachycení složitých vztahů.

Podíváme-li se na severozápad vznikajícího národa, k Charvátům, vidíme, jak se tam šlechta pro své třídní zájmy spojila se šlechtou maďarskou v boji proti reformám Josefa II. a svolila, aby administrativa Charvátska a stanovení daní bylo dáno uherskému sněmu. A brzy nato nastal maďarisační útisk, který vrcholil usnesením maďarského sněmu r. 1825, aby se na všech školách v Charvátsku a Slavonii zavedla maďarština. A to bylo již po episodě Napoleonových illyrských provincií, které přinesly ekonomický i společenský pokrok, užívání národniha jazyka v úředních vztazích i ve škole a které zanechaly revoluční náladu v selských masách. Selské masy tvořily devět desetin národa, šlechta asi osm procent. Přesto se reakci metternichovské za souhlasu kořistnické šlechty všech zúčastněných národností podařilo obnovit starý útisk. Ale brzy nato se začala projevovat pokroková buržoasie. Synové rolníků, řemeslníků, úředníčků, drobných a chudých šlechticů jsou oni t. zv. Ilyrci, kteří v čele s Ljudevitem Gajem od r. 1834 vyhlašují program ilyrského národa. Ilyrský národ měl sjednotit všecky jižní Slovany jedním jazykem ilyrským, tím jazykem lidovým, jemuž gramatiku napsal Vuk Stefanović Karadžić, tím jazykem, kterým lid srbocharvátský složil ústní výtvory vydané Karadžićem a obdivované velkými evropskými spisovateli. Revoluční úspěchy Srbů měli Ilyrci před očima. Původní hnutí bylo nesporně progresivní a vycházelo z nálady srbocharvátského lidu.

Představa národa od Triglavu až k Černému moři překonávala pocit malosti a byla už sama kladným pokrokovým přínosem, třeba nezachytila ani Slovince, kteří vytvářeli už tehdy vlastní představu národa, tím méně Bulhary. Sami Srbové už tehdy měli v rukou výsledky národního boje a jejich buržoasie zkoušela svou obratnost v proudech mezinárodní diplomacie v úsilí o uznání nezávislosti. A tak ilyrské hnutí, než se rozložilo v rukou konservativních, stalo se jako historický jev jen charvátským nacionálním hnutím.[14])

[14]) Srov. Antun B a r a c, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knjiga I., *Književnost ilirizma*, Zagreb 1954, zvláště 49—50 a j. — Antun B a r a c, *Jugoslavènska književnost*, Zagreb 1954, 130 a n.

Ale jeho kořeny byly a jsou hluboké, rozložité a dosud živé. Zásada skutečných Ilyrců, že „slovanská osvěta musí být osvětou lidovou“, a jejich východisko z kultury lidové — trvají.

Slovinský rolník dostal osobní svobodu za osvíceného absolutismu, ale nebyl zbaven roboty, desátků, naturální renty; státní daně byly mu zvýšeny. Teritorium národnosti slovinské bylo politicko-administrativně roztříštěno. Půda a její bohatství byly většinou v rukou cizinců. Germanisace, zčásti maďarisace narazily na odpor. Lokální bouře rolnické byly v zárodku udušeny. Koncem XVIII. století počala pracovat s lidem nepočetná inteligence rolnického a maloburžoasního původu. Kupí se kolem průmyslníka barona Zoisa. S tímto kruhem spolupracuje i náš Dobrovský. Historik a spisovatel tohoto kruhu Linhart je po otci Čech. Kopitar, Zoisův knihovník a pozdější kustod dvorní knihovny vídeňské, je v slavistice žákem Dobrovského a rádcem Karadžićovým a Hankovým ve věcech folkloru. Zřízení Ilyrských provincií s Lublaní jako hlavním městem přineslo řadu prospěšných reforem, které ulehčily rolnictvu, pomohly obchodu; školská reforma založena byla na právech mateřského jazyka. Básník a autor učebnic Valentin Vodnik chtěl dát v básni „Ilirija oživljena“ první politický program, ale není tu ještě třída, která by se ho chopila. Rozvoj průmyslu je v českých a rakouských zemích na vyšším stupni po vídeňském kongresu; to způsobilo úpadek slovinské manufaktury a cechovní výroby. Maloburžoasie slovinská se octla proto na druhé straně barikády. Ale z protikladů získalo posilu nacionální vědomí, kupodivu buržoasně reální. Dal mu výraz básník France Prešern ve své Zdravici: moc, čest, bohatství jsou mu konkretní cíle politického boje, nikoli mátohy všeslovanské. Ilyrismu chopila se hlavně jen reakční buržoasie, která se bála revolučního hnutí lidové masy slovinské. Prešern, sám rolnického původu, odchovaný lidovou písní, z jejíhož jazyka a bohatství vyrostla jeho poesie, spolu s několika druhy (Čop, Smole), vychovával pokrokovou nacionální buržoasii, aby vyjadřovala především potřeby pracujícího lidu.[15])

Vykořisťovaný bulharský lid od konce XVII. století, kdy Sracimirovičovo povstání v Trnově za nedostatečné pomoci ruské a rakouské bylo Turky potlačeno s krvavou sveřepostí a důkladností, bránil se neustálou partyzánskou činností lidových mstitelů, hajduků. Sborová píseň byla školou těchto hrdinů, pověst dějepisem. Hajducké tradice v obraně lidu i v tvorbě slovesné pokračovaly až do osvobození, až do Rakovského, Levského, Boteva, Karavelova, Markoviće. Už Puškin vystihl význam hajduků a jejich písně. Čety hajduků se rozmnožily zejména od druhé poloviny XVIII. století, kdy se vývojem kapitalistických vztahů za rozkladu feudalismu stupňovalo vykořisťování rolníků a diferencování vesnice. Ožebračené rolnictvo rozmnožilo řady městské chudiny. Řemeslo a obchod se vzmohly, zejména od povolení ruského obchodu v turecké říši podle dohody rusko-turecké r. 1774.

---

[15]) Srov. F. Slipičević, *Istorija Naroda FNRJ, Novi vijek (od 1789 do 1914)*, Sarajevo 1952; — F. Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)*, Ljubljana 1939.

Vrstva čorbadžijů, privilegovaných trhovců a zároveň překupníků daní, kolaborovala s Turky. Ale vzniklá maloburžoasie byla živena duchem hajduckým. Bulhaři účastnili se na osvoboditelských bojích řeckých a srbských, bojovali po boku Rusů za rusko-tureckých vojen. Také za krymské války sestavil Rakovski bulharský oddíl. S odcházejícími vojsky ruskými odcházeli také Bulhaři na Rus; byli pak prostředníky mezi bratrskými národy.[16])

III.

Vztah ústní slovesnosti pracujícího lidu a literatury u Slovanů v zhruba naznačených podmínkách hospodářských a politických vztahů v době zrodu novodobých literatur je v podstatě poměrem individuální a kolektivní tvorby. Tato kolektivnost nedá se zachytit představou folklorní jednotky venkovské, dědinskou kulturou lidu v době feudální, když už vlastně v kritické době takové jednotky folklorní nebylo. To, co je kolektivní a svým kolektivním výbrusem umělecky hodnotné, přetrvává staletí; je tedy vytvářeno lidovými kolektivy v časovém rozsahu velkém. U Rusů k tomu přistupuje ještě ohromné teritorium procesu tradování, výbrusu a nové tvorby. Už od Gor'kého víme, že spojení literatury a folkloru daleko přesahuje jen použití obsahu nebo formy lidové tvorby, že je to především tvůrčí zkušenost lidového kolektiva, co zdokonaluje individuálního spisovatele. Historické podmínky, ve kterých se dál proces námi sledovaný, nejsou u Slovanů tak různorodé, aby nebylo možno vůbec proces srovnávat, a nejsou zase natolik stejné, aby zanikala dialektika třídní podstaty tohoto procesu, tedy na př. hned to, že vládnoucí třídy vždy hleděly působit na vykořisťované tím, že užívali jejich prostředků výrazových a jejich postupů uměleckých. Vládnoucí třídy nemohly nevidět velký poklad uměleckých hodnot a byly samy pod jeho tlakem, ať se bránily nebo nebránily. Vždy se našli vynikající tvůrci, kteří překonali třídní omezenost, dali se uchvátit nahromaděným uměleckým bohatstvím a tvořili sami pro potřeby lidu a tím celého národa.

Nelze nevzpomenout na Puškina a na jeho slova, že zkoumání starých písní a povídek je nutné pro dokonalé poznání vlastností ruského jazyka. Velký slovesný tvůrce myslil přitom na spisovný jazyk a na jazyk umělecký. Kolektivně lidová tvorba u všech Slovanů byla především pramenem novodobých spisovných jazyků a vzorem uměleckého výrazu. Tak hned u Rusů dotvořili spisovnou ruštinu Puškin a Gogol', čerpající z lidové slovesnosti, kterou Lomonosov, ačkoli vycházel z hovorového jazyka širokých vrstev, poněkud přezíral pod vlivem klasického kánonu, ale jejímuž vlivu stejně neunikl, protože v něm už od mládí žila.[17]) Spisovná ukrajinština novodobá a její

---

[16]) Srov. Жак Натан, *Българското възраждане*, 4. изд., София 1949, zvláště 6—32. Тодор Павлов, *Христо Ботев*, 1949.

[17]) Srov. А. Ефимов, *История русского литературного языка*, Москва 1954. — Д. Д. Благой, *Роль русской художественной литературы в формировании русской нации*, Изв. АН СССР, ОЛиЯ 13 (1954) 22—36.

umělecký jazyk počíná se sice už od přebásnění travestie Aeneidy Vergiliovy od Kotljarevs'kého r. 1798, ale teprve Ševčenkův Kobzar (1840) znamená vítězství jazyka, pokračujícího v umělecké tradici lidové poesie.[18]) Zrod novodobé spisovné běloruštiny hledají v běloruském přepisu ukrajinské travestie Aeneidy od Rovinského a v anonymním komickém epose „Taras na Parnase", které stojí osamoceně. Začátek tradice novodobé spisovné běloruštiny je spíše hledat v básních nevolnického básníka Pavla Bachryma, odsouzeného pro „buřičské písně" na Sibiř, a v řadě anonymních humoresek, satir a parodií, historických a bytových písní, které se úzce připínají k jazyku a formám kolektivní lidové tvorby a mají stejně jako lidová tvorba protipanské zaostření. Ale také spisovatelé šlechtičtí, z nichž vynikl liberál Dunin-Marcinkevič v 40. letech, vycházeli z uměleckého jazyka a postupů lidové slovesnosti, i když stáli na stanovisku reakčně šlechtickém.[19])

O jazykové reformě Vuka Stefanoviće Karadžiće, která spojila Srby a Charváty lidovým jazykem, lze mluvit jako o geniálním díle, ale nelze přitom zapomínat, že byla už připravena jazykově literárním vývojem štokavským v Dalmacii i Bosně a průlomem Obradovićovým do slavenosrbštiny. Nejen však k tomuto vývoji literárnímu přihlédl Karadžić při volbě hercegovské štokavštiny. Také slovesnou tvorbu lidovou měl na mysli, která svým kulturním dialektem spojovala největší počet příslušníků národa. V jeho zápisech a vydáních byla lidová slovesnost první tištěnou slovesností novodobého národa a vzorem pro další vývoj.[20])

Podobná myšlenka vedla také Ľudevíta Štúra při volbě středoslovenského nářečí, které se mělo stát spisovným jazykem slovenského národa. Štúr, jak praví K. Horálek, „má patrně na mysli především středoslovenskou kulturní koiné, žijící s menšími nářečními variacemi hlavně v ústní slovesnosti písňové.[21]) Při vysokém hodnocení slovesné tvorby lidové u Štúra to nebylo jinak možné. V Kollárových Národních spievankách už si lidová píseň právem nárokovala vedoucí místo celého národa. „Tu mladé slovenské pokolenie literárne, ktoré sa vtedy pripravovalo zväčša ešte len v školách, malo pred sebou prístupné hojné a cenné texty v strednej slovenčine a malo príležitosť merať tieto hodnoty (i voči bernoláčtine)." (Tak Fr. Votruba ve vydání Národních spievanek.)[21a])

Polský literární jazyk je v podstatě hotový v době, kdy se u jiných Slovanů teprve počíná tvořit. Ale v době obrozenské dotváří se polský literární jazyk v praxi celého národa a jazyk umělecký v dílech velikých tvůrců, Mickie-

---

[18]) М. Гладкий, *Курс сучасної украинської літературної мови I—II*, ред. А. А. Булаховський, Київ 1950. — *Історія української літератури*, том I. — *Дожовтнева література*, Київ 1954, АН УРСР.

[19]) *Очерк истории белорусской советской литературы*, Москва 1954, АН СССР.

[20]) Srov. *Vuk Karadžić in njegova doba*, zbornik člankov, Ljubljana 1948.

[21]) Karel Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, ČSAV, Slovanský ústav, 333.

[21a]) Ján Kollár, *Národnie spievanky*. Texty pripravil a poznámkami doplnil Eugen Pauliny. Úvodnú štúdiu napísal František Votruba. Bratislava 1953, 21.

wicze a Słowackého především. Zejména Mickiewicz je velký novátor literárního jazyka. Vycházel přitom z hovorové řeči lidu a jeho slovesné tvorby — stejně jako Puškin a Gogoľ.[22])

Při novodobé češtině literární zdůrazňuje se norma humanistické češtiny, obnovená Dobrovským, ale málo se mluví o tom, že tato norma musila být naplněna tím, co nikdy v lidu nezaniklo: lidovým kulturním jazykem, který byl jako koiné obsažen v slovesné lidové tvorbě. Tato tvorba se musela uplatnit silou proměny sociální struktury, tak jako jinde u Slovanů. Koiné této slovesné tvorby a všecky prostředky uměleckého jazyka s celým způsobem tvoření slovesného zákonitě vstoupily v okruh literární tvorby. „Ohlas", „nápodoba", „prostonárodnost" i „lidovost" — to všecko jsou jména pro zákonitě nutný vstup a práva lidového kulturního jazyka a slovesné tvorby nastupující třídy. Hanka, Čelakovský, Langer, Erben, Němcová dotvářejí spisovný a umělecký jazyk český z pokladu lidové slovesnosti a z praxe lidu. K lidové slovesnosti a k praxi pracujícího lidu se obracel u Poláků Linde a po jeho vzoru u Čechů Jungmann jako k prameni lexikologickému.

U Lužických Srbů v obrozenské době lidová ústní slovesnost a její jazyk jsou největším poutem sociálně a národně porobené národnosti, ustavující se už také v novodobý buržoasní národ, ale nepřekonávající dosud ani svou rozdvojenost, způsobenou historickými podmínkami.[23])

Poesie „rabotnych ljudej" je nový zjev lidové ústní tvorby. Je-li už ústní poesie pracujícího lidu hodnocena jako zbraň pracujících v boji proti vykořisťovatelům, jako prostředek k organisaci a vypracování třídního vědomí ve společnosti rozdělené na antagonistické třídy, je tvorba nevolníků, pracujících v průmyslové výrobě, nejcennější součást ústního repertoáru jako nová etapa sebeuvědomění lidu. Spojení uralského folkloru s razinovským a pugačëvovským je zcela přirozené už pro účast uralských pracujících na povstání Pugačëvově. Podobně i spojení s t. zv. razbojnickým folklorem, z něhož si Radiščev na cestě ze Sibiře zapsal písně o kamských a volžských razbojnících.

Zkoumání vztahu poesie pracujících při závodech k bytové rolnické tvorbě a k literatuře seskupuje dosud jen materiál. Odpor k nucené práci a feudálním řádům je pokračováním tradice sociálního protestu. V písních uralských pracujících se mluví o tisících zahubených životů, o závodech zbudovaných na lidských kostech, o panské a byrokratické zvůli. Souvislost tohoto folkloru s pamfletovou literaturou proti nevolnictví je prokazována.[24])

Vedle thematiky zaměřené proti nevolnictví je thematika vlastenecká. Oba tyto proudy thematické jsou také v literatuře a vzájemně se prolínají,

---

22) Srov. Z. Klemensiewicz, *Jaką rolę i dzięki czemu odegrał Mickiewicz w rozwoju języka polskiego*, Język Polski 35 (1955) 322. — Karel Krejčí, *Dějiny polské literatury*, Praha 1953.

23) Srov. Rudolf Jenč, *Stawizny serbskego pismowstwa I*, 1954. — Antonín Frinta, *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*, Praha 1955.

24) Srov. A. H. Лозанова, *Поэтическое творчество «работных людей» крепостной эпохи*, Русское народное поэтическое творчество, том II, кн. 1, 1955, 86—128.

zvláště od r. 1812. Než k tomu došlo, trvala už půlstoletí výměna látek a forem mezi slovesností ústní a literaturou, které je si třeba povšimnout, protože u Rusů předcházela vývoj u jiných Slovanů a svými výsledky na ně působila.

Radiščev napsal v Putešestvii, že „v lidových povídkách se najde vytváření duše ruského lidu". Na rozdíl od osvícených přívrženců samoděržaví, kteří podle vzoru Kateřiny II. falsifikují folklor, na rozdíl od sentimentálních idyliků, kteří ho překrucují, uvádí Radiščev folklor pronikající už od poloviny století jako rovnoprávný živel do literatury. Folklorním složkám Radiščevova Putešestvija je věnováno v poslední době několik studií: revoluční záměrnost je tu vysoko hodnocena. Satiricko-komické postupy jsou uvedeny v souvislost s folklorními satirami, zvláště o barinech, a počíná se už se sbírkou anekdot z doby Petra Velikého a sbírkou anekdot o Pošechoncích (vydal 1798 Berezajskij) a se satirickým časopisem Novikovovým (1769), kde folklor má hned místo jako politická zbraň. Je tu vedena filiace až ke zkazkám Saltykova-Ščedrina. To, co je u Radiščeva záměrné, uvedení folklorních složek v literárním díle, nelze zaměňovat za směsici folklorního a literárního materiálu v lubočných tiscích a za jeho spontánní pronikání do literatury. Známé je, jak tento smíšený materiál pronikal i do divadla (písně, scény z bylin a pohádek, úprava pohádek, celé obřadové scény). Pololidové skladbičky zkoumají se podle třídního zaměření — odhaluje se někdy velmi podezřelý zájem o lidovou četbu —, odhaluje se rolnický původ u povídek a skládání s tendencí proti nevolnickému řádu.[25])

Druhové a versifikační filiaci, kterou představuje skupina pokusů s folklorním epickým námětem, jako Dobrynja Ľvovův, Karamazinův Ilja Muromec, Radiščevův Bova, znovu se věnuje pozornost už pro zájem mladistvého Puškina o látku o Bovovi a pro uznání zralého Puškina, že Radiščev psal „starými lyrickými rozměry". Zároveň se ovšem vyšetřuje syllabicko-tonický verš Trediakovského, vyvážený z lidové poesie, klasicistické řešení Lomonosovovo a Radiščevův odpor k tomu, dokonce už také s hlediska historicko-musikologické kritiky.[26])

---

[25]) Srov. radiščevovské studie, citované už v poznámce č. 7 (Gukovskij a Baranskaja); Г. П. Макогоненко, *Радищев и народная публицистика XVIII века*, сб. Радищев, Ленинград 1950. — Г. П. Макогоненко, *Николай Новиков и русское просвещение XVIII века*, Москва-Ленинград 1951. — В. Д. Кузьмина, *Сказка о Бове в обработке Радищева*, св. Проблемы реализма в русской литературе XVIII в., Москва-Ленинград 1940, АН СССР, 257—291. — В. П. Адрианова-Перетц, *У истоков русской сатиры*, Изв. АН СССР, ОЛиЯ 13 (1954) 37—47. — Д. М. Молдавский, *Василий Березайский и его «Анекдоты древних пошехонцев»*, v knize Русская сатирическая сказка в записях середины XIX—начала XX века, подготовка текстов, статья и коментарии Д. М. Молдавский, Москва-Ленинград 1955, АН СССР, 236—245.

[26]) Т. Ливанова, *Русская музыкальная культура XVIII века в её связях с литературой, театром и бытом*, исследования и материалы. том I, 1952, АН СССР. — Zde jsou zejména důležité údaje o pronikání poesie Trediakovského, Lomonosovovy, Sumarokovovy a j. do rukopisných sbírek „kantů" (společenských písní). Cenný materiál najde se také v knize N. N. Trubicyna, *О народной поэзии в общественном и литературном обиходе в первой трети XIX века*, Санктпетербург 1912.

Daleko větší význam svým působením na obrozenskou literaturu jiných Slovanů měly sbírky folklorního materiálu. Čulkovův sborník písní (Sobranije raznych pesen' 1770—1774) má mezi 600 písní asi polovinu umělých pastorál a romancí, ale přesto se cení ve vývoji literárním jako čin pokrokový, obrácený k lidové tvorbě. Novikov vydal sbírku po třetí už r. 1780 (doplněné 2. vyd. z r. 1776). Ve svém zpěvníku nedělal Čulkov rozdíl mezi písněmi od původu lidovými, znárodnělými a literárními; tak je nalezl ve svých rukopisných pramenech a tak kolovaly v prostředí šlechty a kupectva.

Také sbírka Trutovského (1776—1795) spojila materiál lidový a nelidový. Texty lidových písní jsou tu upravovány podle literárního vkusu čtenářů, u kterých se vydavatel omluvil, ačkoliv ne s takovým nepochopením lidové písně jako Popov v úvodě své sbírky milostných písní (z r. 1792).

Slovanskými zkazkami (1766—1788) vyšel Čulkov vstříc nacionálnímu sebevědomí a jeho touze vykázat se vlastní mythologií. Reálnější byly povídky Novikovovy, ilustrující ruská přísloví (1782).

Podobně Levšin ve svém sborníku zkazek (Russkije skazki 1780—1784) mísil povídky lidové a jejich úpravy s úpravami literárních materiálů. Tak lidová zkazka u něho dostala místo v literatuře jako lidová píseň u Čulkova. Levšin si byl vědom novoty s uváděním t. zv. prostonárodního živlu do literatury. Není to sice ještě podle mého názoru první pokus o „synthesu literárních a folklorních tradic", jak praví Blagoj,[27]) k tomu by bylo jistě třeba více umění slovesného, ale jistě je tu pokus o umělecké využití folkloru. Současná ostrá kritika takových postupů jako svérázného užívání jmen bohatýrského eposu, míšení bohatýrských motivů s rytířskou povídkou nezabránila popularnosti Levšinova sborníku, z kterého vycházeli i Žukovskij a Puškin. Jsou tu i bytové povídky lidové a jejich úpravy podmalované osvícenskou satirou, zejména protiklerikální — ovšem v míře dovolené censurou.

Sborník písní s nápěvy od Nikolaje Ľvova a Ivana Práče (1790, 1806, 1815) je památný pro Čechy nejen tím, že musikálním spolupracovníkem byl tu Čech, jeden z těch českých musikantů, kteří jako řadoví umělci vytvářeli evropskou hudbu, ale i svým mezislovanským působením. V předmluvě je už píseň lidová přímo označena za pramen vší poesie. Autor výběru písní, Ľvov, prosazuje se vynášením těch písní, které projevují heroismus a zdatnost lidu, ale také vášnivou oddanost carům. Přesto však správně vidí tvůrce písní v příslušnících lidového kolektiva (v kozácích, střelcích, burlacích, sluzích, závodních dělnících, vojácích, námořnících, jamščicích). Rozhodně nevidí v písních jen odraz folklorního venkovského společenství. Ačkoli se vydavatelé zmiňují o písních pracujících v závodech, neuveřejňují písně odporu, revolty, odplaty. Ľvov, osvícený monarchista, hledá národní charakter v písních jednostranně

---

[27]) Д. Д. Благой, *История русской литературы XVIII века*, 2. перераб. изд., Москва 1951, 473. Z tohoto díla vycházím. — Srov. také Г. Гуковский, *Очерки по истории русской литературы XVIII века*, Москва 1936, АН СССР. — П. А. Орлов, *Реально-бытовые романы Чулькова и его сатирико-бытовые повести*, Уч. зап. Рязанского педагог. института (1940) № 8, 60—97.

a se zaměřením proti stoupencům demokratického smýšlení. Ľvov je členem Deržavinova kruhu dvorních spisovatelů. Výběrem a pojetím skreslovala sbírka sociální dosah ruské lidové tvorby.[28])

Koncem XVIII. století už se rysovala otázka celonárodní kultury; především nezbytnost zrušit nevolnický řád a nebezpečí rolnické revoluce byly zjevné. Tu otázku zodpověděl Radiščev.

Už neběželo o uznání „staré“ slovesnosti, jak někteří označovali vyhýbavě slovesnost lidovou, čímž chtěli oddělit starou lidovou tvorbu, zejména bylinovou, od nové, kde cítili revoluční zaměření. Už neběželo o to, zda je lidová tvorba pramenem nebo jedním z pramenů literatury, ale o uznání slovesnosti odrážející třídní útisk a odpor vykořisťovaných. Na jedné straně byl tu Radiščev a pokrokoví spisovatelé, na druhé straně konservativci s Šiškovem v čele. Nahromaděný materiál folklorní v rukou pokrokových lidí z kruhu Rumjancevova podněcuje zkoumání smyslu lidové tvorby a jejího místa v literární kultuře národní. Kalajdovič nahrazuje vydání sborníku Kirši Danilova z r. 1804 vědeckým vydáním (1818). Děkabristé, zejména Bestužev-Marlinskij, Kjuchel'beker, byli vážnými folklorními teoretiky, jiní jako Rajevskij, přítel Puškinův, sbírali a vydávali zejména kozácké historické písně. Rajevskij a Rylejev psali revoluční písně v lidovém tonu. Rajevskij chtěl psát dějiny Razinova povstání.[29])

To vše působilo na Puškina, jehož folklorní zájem se projevil básnicky už „Bovou“ a „Ruslanem a Ludmilou“. Kruhem děkabristů dostal se ke kozácké a „razbojnické“ písni a k vlastním písním o Razinovi, k poëmatům Uznik a Brat'ja razbojniki. Z okruhu revolučního folkloru vážil většinu ukázek, které nedlouho před smrtí přeložil do francouzštiny pro čtenářskou obec západoevropskou. Je z toho vidět, jak Puškin uznával ideově uměleckou cenu tohoto folkloru. Puškin se zbavil omezenosti děkabristického světového názoru, pronikl do historické skutečnosti Pugačëvova povstání na základě vlastních zápisů lidových písní a podání. „Skazki“ a „Kapitanskaja dočka“ jsou plody slovesného umělce, pronikajícího do hloubi folklorní problematiky, a jazykového tvůrce, který lidové „prostorečije“ povznesl na nový stupeň. Bylo to dovršením procesu zrodu novodobého spisovného a uměleckého jazyka ruského, kde na cestě od Lomonosova Deržavin, Karamzin, Krylov byli stupni k vrcholu.[30])

---

[28]) Srov. práce M. K. Azadovského z historie folkloristiky; tak na př. *Литература и фольклор*, Ленинград 1938 a příslušné partie v sborníku *Русское народное поэтическое творчество*, пособие для вузов, общая ред. П. Г. Богатырев, Москва 1954, Раздел 1. — Opravy a doplňky k názorům Azadovského srov. В. Е. Гусев, *Русские революционные демократы о народной поэзии*, Москва 1955.

[29]) Srov. uvedené už práce Azadovského, Gusevovu, z jiných také В. К. Соколова, *Взгляды и исследования декабристов в области этнографии и фольклора*, Сов. этнография (1953) № 2, 131—151. — А. Г. Цейтлин, *Творчество Рылеева*, Москва 1955, АН СССР.

[30]) Л. П. Жак, *Пушкин и народная сказка*, Уч. зап. Перм. педагог. института (1937) вып. 2, 75—81. — В. Т. Володин, *Влияние фольклора на язык пушкинской «Сказки о царе Салтане»*, Уч. зап. Куйбыш. педагог. института (1942) вып. 5, 112—142.

Lidová slovesnost byla také východiskem Gogolovým. Rady Puškinovy mladým spisovatelům, aby naslouchali hovoru prostých lidí a četli lidové povídky, vycházely z oddané lásky ke kolektivní tvorbě lidové, z jejího prozkoumání a pochopení; až zase u Gor'kého se s tím shledáváme. Teprve u Puškina a Gogola můžeme mluvit o synthese literárních a folklorních tradic. Srovnání zkazek Puškinových se zkazkami Žukovského názorně ukázalo, jak Puškin vnikal v realistického ducha lidové tvorby při vší její fantastice. Žukovskij navěšoval na lidové náměty nelidovým stylem vlastní výmysly, kdežto Puškin podle slov Gor'kého „ozářil píseň i zkazku bleskem talentu, ale ponechal jejich smysl a sílu beze změny". Jaký „smysl" a jakou „sílu" měl Gor'kij na mysli, je nabíledni.

Z množství otázek, které dává a řeší naše problematika v ruské literatuře, vyberu aspoň jeden jev, který se dotýká nás a jiných Slovanů za obrození bezprostředně. Je to t. zv. „russkaja pesnja". Hlavními představiteli této písně z přelomu XVIII. a XIX. století jsou Mitrofanov, Merzljakov, Del'vig, Cyganov a j. Rozkvět tohoto druhu je právě koncem 20. let. Proti padělané prostonárodnosti této tak zvané ruské písně vystupoval Belinskij; stejně ovšem proti folklorní epice Žukovského a proti jiným — jak říkal — „padělkům".

Na vyšší etapu přivedl „ruskou píseň" Kol'cov. Poetika této písně užívá zvláštností lexika a stylistiky, které vyznačují lidovou píseň, jako diminutiva, hypokoristika, záporová komparace, epitheta, tautologie a j. Je zde jen vnější napodobení písně lidové, „smysl a síla" lidové písně, která je v její revolučnosti a tendenci proti nevolnictví, zde není. Kol'cov je přece výjimkou; má i píseň o Razinovi. Do této oblasti na vyšší stupeň řadí Rozanov i Lermontovovu „Píseň o kupci Kalašnikovovi".[31])

Tyto t. zv. „ruské písně" se dostávaly brzy do zpěvníků, znárodňovaly. U jiných Slovanů byly někdy pokládány za lidové. Hankovu gessnerismu tato pseudolidová píseň přicházela vhod a líbila se i Čelakovskému, který neměl rád zbojnickou poesii.

Splývání tradic nesmí se brát jednostranně. Už dialektika vztahu Lomonosovova a Sumarokovova k lidové slovesnosti předznačuje leccos z vývoje daleko pozdějšího. Lidový člověk Lomonosov váže slovesnou tvorbu knižní poetikou; řada lidových písmáků ho v tom následuje. Šlechtic Sumarokov, tak zvaný ruský Voltaire, chápe se v písni folklorních postupů; a následují ho někteří básníci z aristokracie. A proces zlidovění, znárodnění má rovněž své překvapivé zvraty. Lomonosov jistě by se byl sám nenadál, že se jeho básnický překlad z Anakreonta (v Rétorice) bude zpívat jako lidová písnička, ve které Kupido je prostě mládenec a básník je nahrazen zcela přirozeně dívkou.

— Б. Томашевский, *Пушкин и народность*, сб. Пушкин — родоначальник новой русской литературы, ред. Д. Д. Благой, В. Я. Кирпотин, Москва-Ленинград 1941, АН СССР.

[31]) Srov. *Песни русских поэтов*, Библ. поэта, Малая серия, 2. изд., вступ. статья, подгот. текста и примеч. Ив. Н. Розанов, Ленинград 1950. — В. А. Тонков, *А. В. Кольцов и фольклор*, Воронеж 1940. — S. V. Nikol'skij, *F. Čelakovský a ruská písňová tvorba*, Praha—Moskva (1952) seš. 5, 90 n.

Je zde ještě třeba velmi mnoho práce na zhodnocení materiálu pěsenníků a skazočníků, materiálu, který už starší věda sestavila (na př. Trubicyn, Sipovskij), ale který zůstává i v nejnovějším bádání, na př. v znamenitém díle Blagého o literatuře XVIII. století pouze okrajovým pohledem. Plně lze ovšem souhlasit s badateli akademického sborníku o historii ruské lidové tvorby, že stanovení vztahu folkloru a literatury je možné jen po etapovém monografickém zpracování a po prozkoumání druhé poloviny XVIII. století.[32])

To platí také pro všecky ostatní slovanské literatury. Také polský badatel v oblasti lidové slovesnosti Stanisław Czernik žaluje, že není téměř nic vykonáno v otázce prozkoumání proudu ústní tvorby lidové a jejího uvedení do dějin literatury národní.[33])

Jistě bude třeba podrobit nové úvaze vlivy sentimentalismu a evropské romantiky, značně přeceňované, a odhalovat kořeny domácí tradice ústní slovesnosti. Ohlasy lidové poesie v starší literatuře (jako u Kochanovského, Szymonowice, Zimorowice) dají se rozmnožit a naopak zase pronikání literatury do ústní tvorby dalo by se ukázat na širším základě, než je jen t. zv. literatura měšťanská. V obrozenské době staré recepce literárních plodů v ústní slovesnosti polské působily překvapivě na ty, kdo romanticky v ústní slovesnosti chtěli vidět jen starobylé dědictví prastaré, snad už mythické doby.

Se slovanským mesianismem, který druhdy nabývá vrchu podle politických potřeb na dvoře Czartoryského, souvisí nadšené řeči o poetické tvorbě slovanského lidu (Woronicz, Albertrandy) ve varšavském Towarzystwu Przyjaciół Nauk. Souvisí s tím i první užití lidových prvků v básních a libretech Kniaźninových i první skutečný ohlas, Karpińského „Pieśń dziada sokalskiego“, a později i sběratelská činnost Czarnockého (Chodakovského). Ale na varšavské Towarzystwo působí také názory Kołłątajovy o lidové tvorbě, které formuluje ve vězení olomouckém po četbě historicko-právních spisů Czackého, zrovna na počátku XIX. století, v téže době, kdy patnáctiletý Lelewel jde už do „lidového archivu“ a zapisuje si písně. Přesné zhodnocení domácí tradice a vlivu herderismu zde bylo by nejvýše potřebí.

Vysoké oceňování slovanské písně jako pramene historického nebylo nic nového po Tatiščevovi, Lomonosovovi až po Karamzina a ještě dále. Známý je odpor Dobrovského k tomuto historicky pochybnému prameni. Když vlády sv. aliance daly se na výzkum lidové písně jako historického pramene, jistě to nedělaly pro poznání pravé revoluční historie lidu a v duchu Herderova humanismu. V duchu herderovského humanismu, v podstatě křesťanského, není také rozprava Czarnockého z r. 1818 o Slovanstvu před křesťanstvím, kde Czarnocki odhalil ničivou činnost šlechty a duchovenstva. Není zde nic z únikově romantické idealisace religiosity a rytířství, spíše se tu najde ještě barokově racionalistická idealisace Slovanstva, kterou přijal kladně Surowiecki.

Brodziński ve své známé rozpravě „O klasyczności i romantyczności“ z téhož roku 1818 vyslovil, že národní literatura potřebuje pomoci od lidové

---

[32]) *Русское народное поэтическое творчество* II, кн. 1, 11.
[33]) Stanisław Czernik, *Chłopske pisarstwo samorodne*, Warszawa 1954, 352.

tvorby. To ovšem nebylo už nic nového a říkali to konservativci také, zároveň s Brodzińským na př. prof. Szyrma-Lach. Ale ani šlechtický liberál Brodziński nepřipustil ty výtvory, které odrážejí revolučně sociální skutečnost. Idealisoval si lid a jeho tvorbu na selanku. V tom je ovšem také i tlak klasické poetiky. Teprve Niemcewicz a Zan chápali se lidové slovesnosti v jejím sociálním dosahu. Niemcewicz razí cestu Mickiewiczovi výrazem navazujícím na tón lidové písně a některými folklorními motivy. Mickiewicz sám jmenuje Karpińského a Niemcewicze jako své předchůdce.

Studie Kacnelsonova v Učených zápiscích Institutu slavjanovědění r. 1954,[34]) vycházející ze starších prací a poznatků (Zdziarského, Krzyżanowského, Batowského a j.)[35]) a menší studie Wandy Łukszo, spíše teoretická, v Polonistyce r. 1955[36]) podaly interpretaci mladistvé tvorby Mickiewiczovy a přispěly nesporně k osvětlení rozmezného významu Balad a romancí z r. 1822, jejichž pětset exemplářů prvního vydání rozebrali — podle vzpomínek Mickiewicze samého — sloužící a pokojské. Objektivisticky popisný výklad světa duchů nebo obřadů v básních Mickiewiczových už dávno narážel na ústřední místo v II. části Dziadů, kde ptáci, duše nevolníků, mstí se na přízraku krutého statkáře; Mickiewicz užil k obrazu motivů polských a běloruských podání lidových. V IV. části Dziadů užil motivu podobného; duše zemřelých prodejných spisovatelů a censorů jsou v podobě černých motýlků.

Motivy lidové slovesnosti o posmrtném trestu těch, kteří za živa nikoho nemilovali („To lubię“), o pánech, kteří zrazovali chudé milenky (Rybka, Tukaj), o trestu stíhajícím celé osady pro hřích a křivdy (Świteż) a zase naproti tomu kladné postavy milenců a manželů z lidu (Kurhanek Maryly, Romantyczność) — to vše mluví jasnou třídní řečí.

V Grażyně, která někde také navazuje motivicky na lidové podání — je tam i překlad litevské písně — je v zápase lidu s německými křižáky vylíčeno polské magnátstvo, vlastní viník rozdělení Polsky. Myšlenku, že lidová poesie je živým letopisem, prohloubil Mickiewicz později v Konrádu Wallenrodovi. Odtud vyšel Słowacki k Balladyně. Kacnelson přesvědčivě ukázal vlivy ruského prostředí, přátelství s děkabristy a Puškinem. Postavy polského vykořisťovatele nevolníků (v baladě Popas w Upicie), satirický obraz vysokého polského činovníka, podané realisticky, překonávají klasickou poetiku básnicky. Zároveň ji Mickiewicz překonává také teoreticky: přichází k pravdivosti umění a k lidovosti literatury, dopracovává se k poznání boje mezi třídou feudální a rolnickou; samoděržavně policejní zvůli kritisuje v III. části Dziadů. Puškin a děkabristé utvrzují Mickiewicze v názoru, že lidové masy

---

[34]) Д. Б. Кацнельсон, *К вопросу об отношении Адама Мицкиевича к народному творчеству (1820—1829)*, Уч. зап. Инст. слав. VIII, 1954, 181—233.

[35]) Stanisław Zdziarski, *Pierwiastek ludowy w poezii polskiej XIX wieku*, studja porównaczo-literackie, Warszawa 1901. — Władysław Dropiowski, *Pierwsze ślady zajęcia sil twórczością ludową w literaturze polskiej XIX wieku (1800—1818)*, Rzeszow 1900. — Karel Krejčí, *Polská píseň lidová*, Slavia 18 (1948—1949) 180—192.

[36]) Wanda Łukszo, *O niektórych elementach realizmu Ballad i romansów*, Polonistyka 7 (1955) zesz. 6, 56—63.

jsou nositeli a obránci historických a heroických tradic národa. Puškin ho seznamuje s lidovou tvorbou jiných Slovanů, zejména Srbů. Mickiewicz ovšem už před cestou na Rus směřoval k lidovému základu polského jazyka, k lidové poesii slovanské, k thematice historické. Ale jistě ruské prostředí jej utvrdilo v odporu proti starým, nově opakovaným názorům Brodzińského o idylismu slovanské písně lidové, kterému je cizí bouře, tragičnost, vznešenost.

Konrád Wallenrod tyto názory básnicky vyvrací. Vyzývá k službě lidu. Na Rusi dozrávají Mickiewiczovy názory o spojení literatury s folklorem. V stati „O varšavských kriticích a recensentech" je především důležitá obhajoba tvoření národního spisovného jazyka, obohaceného lidovou poesií. Proti nekritickému chválení všeho, co se najde v ústní lidové slovesnosti, Mickiewicz staví názor, že lid pamatuje jen ty věci, které pronikly v jeho „srdce a rozum", a jen ty jsou cenné. Mickiewicz došel tu k poznání kolektivního výbrusu a k uměleckému hodnocení folkloru.

Kacneľson ukázal zdařile sociální revoluční úkonnost motivů lidových v básnických výtvorech Mickiewiczových (motiv upírů, revenantů, utopených žen, duší nevolníků v podobě ptáků atd.). Důkaz o synthese revolučních tradic a uměleckých hodnot lidové slovesnosti a literatury v díle Mickiewiczově byl proveden. Dotvoření spisovného a uměleckého jazyka Mickiewiczem je uznávaná skutečnost.

Mickiewiczův příklad využití lidové slovesnosti byl pokrokovou publicistikou a především čtenářskou obcí uznán. Do stop Mickiewiczových vstoupili mnozí. I ethnografický a folkloristický ruch polský v 30. letech lze vysvětlit zčásti působivostí Mickiewiczových básní.

Kongeniálně působil Mickiewiczův příklad jen u Słowackého, autora Balladyny a Lilly Wenedy. Balladyna zákonitostí svého růstu z motivů lidové slovesnosti polské a ukrajinské, zákonitostí ideového obsahu, soudu nad mocichtivostí a nad zločiny spáchanými vůlí k moci stala se tím baladickým dramatem, ke kterému mířil už Puškin Godunovem a Rusalkou.[37])

Básníci t. zv. ukrajinské školy neměli zdaleka tak tvořivý vztah k slovesné tvorbě lidu jako Mickiewicz. Josef Bohdan Zaleski proto nevnikl do sociálního smyslu folkloru a jeho dumky zůstaly jen na vnějším napodobení. Pokrokově uchopené thema hajdamácké řeže v poematu Zamek Kaniowski Goszczyńskému pokazila nepřekonaná romantika a archaická episace Gosławskému dobře nalezené thema o vůdci zbojníků ukrajinských Nyczajovi. Historický rámec Sobótky potlačil Goszczyńskému sociální smysl použité jánošíkovské pověsti. Volyňan Malczęski v Marii dal se cestou Byronovou.

Ale ze společného kořání lidové slovesnosti, kterou zprostředkovávají básně polských básníků, vyrostl i náš Mácha: sociální buřičství Máje použilo obrazovosti folklorní z jmenovaných básní polských. Ovšem lidové pověsti

---

[37]) Wł. Bugiel, *Tło ludowe „Balladyny"*, Studia i szkice literackie, Poznań 1911. — Wacław Kubacki, *Ludowość i historyzm w „Balladynie"*, Teatr IX. NR 19, 16/9 1954. — F. Wollman, *Puškinova cesta k baladické dramatice*, Slovo a slovesnost 3 (1937) 24—46.

kruhu vampyrického, zde nejvíce použité, mají v oblasti středoevropské značné podobnosti, jak jsem před lety dokázal.[37a]) Mácha je znal i z českého podání. Obrazovost, vycházející z nich, byla už hotova v polské literatuře. V polské literatuře už také tato obrazovost má svůj plný smysl sociálního protestu.

Když ruský slavista Sreznevskij, profesor charkovské university, r. 1834 prohlásil, že „jazyk ukrajinský nebo maloruský je jazyk a ne nářečí", a ukázal na fakta ukrajinské literatury v Skovorodovi, Kotljarevs'kém, Kvitku-Osnovjanenkovi, Hulakovi-Artemovs'kém a j., ukončila se jedna etapa boje ukrajinského. Z děl jmenovaných spisovatelů zněla už řeč lidu, obrazy postav lidu, jako Natalka, Petro, Mykola, ukazovaly už směr, kterým je třeba jít dále. To už pracoval Sreznevskij na vydání Zaparožské stariny, kde s historickým materiálem byla publikována i ukrajinská slovesná tvorba lidová. Byly tu už starší sbírky folklorních materiálů maloruských, zejména písňového (Certelev, Maksimovič) a brzy nato r. 1836 vydal Lukaševič sbírku písní ze západoukrajinských zemí.

Ale tehdy už začal psát verše mladý nevolník, odkojený poesií svého lidu, Ševčenko. Jeden z prvních výtvorů Ševčenkových, balada Pryčynna (1837), je svým kolomyjkovým rytmem tak blízký lidové poesii, že jeho začátek brzy znárodněl. A tak by bylo možno jmenovat řadu výtvorů Ševčenkových jako výtvory, vykvétající přímo na stromu lidové slovesné tvorby. Zpracovávají tu thematiku, která je nejvlastnější slovesné tvorbě: thematiku třídní křivdy, života ušlápnutého pánem. Ale od počátku sílí thema boje, povstání proti vykořisťovatelům.

Takový je už Kobzar, kterého uvítaly Otečestvennyje zapiski kladnou recensí, pravděpodobně od Belinského. Ale především Kobzara uvítal lid a poznal se v něm. Banduristé brzy zpívali písně z Kobzara na bazarech a jarmarcích a mnozí z nich byli za to trestáni. Poëma Hajdamaki (1841) znělo už plnou třídní notou v ideovém obsahu i formě, ve které je tvořivě užito poetiky lidové písně. Síla a spravedlivá pomsta lidu je vtělena nikoli v historické vůdce, ale v postavu Jarema Halajily, složenou z nesčetných známých i neznámých lidových bojovníků. Postavil ji vědomě proti otrocké pasivitě svých současníků, kterou cítí stejně bolestně jako brzy nato Černyševskij. Reakční romantiku liberálů, která idealisovala hetmanščinu a kozáckou staršinu (Metlins'kyj, Korsum, Kostomarov, Kuliš a j.) Ševčenko potřel také teoreticky (v úvodě chystaného vydání Kobzara r. 1847). Význam Ševčenkův pro vývoj ukrajinské literatury, podstatu jeho tvorby vystihl Dobroljubov u příležitosti nového vydání Hajdamaků a Kobzara r. 1860 těmito slovy: „U Ševčenka vidíme všecky živly ukrajinské lidové písně. Její historická úloha přinesla mu celé poema Hajdamaky, ku podivu rozmanité, živé, plné síly a zcela věrné lidovému charakteru."[38])

[37a]) F. Wollman, *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské,* Národopisný věstník českoslov. 14, 15, 16, 18 (1920—1925).

[38]) *Історія української літератури I*, Київ 1954, 227.

Pro sledovanou námi problematiku není třeba dalších dokladů. I tu je jasné, že Ševčenko dotváří spisovný jazyk ukrajinský a nejvzácnější prostředky uměleckého jazyka z pokladu lidové tvorby.

Ilyrismus se opřel o lidovou tvorbu srbocharvátskou. Zde našel jazyk, poetiku a vzory v thematice, typisaci, v obrazovosti. Byla však už delší ilyrská tradice u Charvátů a také tradice ohlasů. Široký národní program, vědomí jakési sounáležitosti všech jižních Slovanů popularisovala už v charvátském lidu oblíbená „pesmarica“ Andrije Kačiće-Miošiće, která v samém názvu má program: Razgovor ugodni naroda slovinskoga. Svými 41 písněmi v prvním vydání z r. 1756 a 137 písněmi v druhém vydání z r. 1759 předešla zápisy a ohlasy písní západoevropských. Kromě „slovinského“, t. j. v jiné terminologii ilyrského, programu sjednocovacího má své zaměření sociální, mluví k těm vrstvám, které by mohly rozumět a které cit jakési sounáležitosti jihoslovanské měly: mluví k vrstvám lidovým, k chudým rolníkům a pastuchům, jak několikrát opakuje. Není náhodou, že tato „pesmarica“ vedle „pesnarice“ Karadžićovy a jiných jeho sbírek srbských písní a povídek byla jako vzor v rukou mladých Ilyrců.

Představa „národa“, kterou ilyrismus podával, vycházela z nejširších vrstev srbocharvátského lidu a byla přímo zaměřena proti feudálnímu státoprávnímu pojmu Charvátska. Opřeli tuto představu národa o lidovou tvorbu: o lidové obyčeje a mravy, o jeho slovesnou tvorbu, o mravní tradice lidu, o jeho boj za svobodu. Už Kačićova „pesmarica“ mluvila se čtenářem takto o hrdinech, jejichž činy líčí: „Pravím ti hned otevřeně, že mým cílem není vyhledávat, jakého je rodu a plemene, jaké práce a zaměstnání, ale hlavní má myšlenka a cíl bylo ukázat, kdo byl junákem, zda turecké hlavy odtínal a kolik jich odťal.“ Tak vystihl tento františkán hrdinskou ethiku jihoslovanskou. Tak ji vtěloval také v nápodoby lidových písní. A tyto ohlasy znárodněly, jako znárodněly ohlasy Ilyrců z počátku XIX. století.

Z Mihanovićových ohlasů Lepa naša domovina se stala hymnou. Na Mihanovićovy štokavské ohlasy a na Vodnikovy slovinské názvuky písně lidové a bezprostředně na písně slovinské, které sám sbíral, navázal Stanko Vraz; jediný ze slovinských spisovatelů přešel na ilyrštinu, na Vukovu štokavštinu. Ve svém „Kolu“, který založil proti Danici Gajově, když se Gaj octl v konservativních proudech, našel Vraz cestu k ruskému románu realistickému. Vedl Mažuraniće k junácké písni svou sbírkou „Gusle i tambura“, vydanou v Praze r. 1845, a k Čelakovskému. Mažuranićovo krátké epos Smrt Smail age Čengića (z r. 1846) zrodilo se z ducha junáckých písní: mistrovské dílko na episodě bojů Černohorců s Turky má lidovou plnost koloritu, působivou dikci střídající líčení a jadrnou sentenci.

Rok nato vyšel na světlo Gorski vijenac. Nic nezůstalo z vlivů Milutinovićovy Srbijanky, která spojovala v oslavě srbského povstání ohlasy písní — Milutinović sám je sbíral — s pseudoklasickou poetikou. Petar Petrović II. Njegoš byl geniálním guslarem svého lidu, jehož písně také sám sbíral, na-

podobil k nerozeznání od kolektivních[39]) a s nímž je sám zpíval. Nevnucuji nikomu svůj starý názor, který jsem hleděl dokázat celou vývojovou řadou, že dramatická forma Horského věnce není omylem.[40]) Po Borisu Godunovovi, po Balladyně byla by to zákonitá změna formy. Vždyť i Mickiewicz chtěl psát hru o Žižkovi. Ať tak, ať onak — Horský věnec má nevadnoucí vůni a sílu lidového heroismu, lásky k vlasti a svobodě. Je to skutečná perla srbocharvátské slovesnosti celonárodní. V jazykově literárním obrození Srbocharvátů má Njegoš totéž místo jako Puškin, Mickiewicz, Ševčenko ve svých národech. Po nich jména epigonů, napodobitelů lidové slovesnosti označují jen slovesný proud výměny mezi slovesností lidovou a literaturou, který očekává nové historické podmínky k nové velké tvorbě třídního dosahu poslední doby.

A už na práh tohoto období vstupují bulharští spisovatelé — bojovníci za osvobození. Správně připomíná Minkov,[41]) že není náhodou, že největší spisovatelé bulharští před osvobozením (Rakovski, Petko Račev Slavejkov, Karavelov) byli folkloristy nebo znalci folkloru jako Botev a že to má politický důvod. Bylo by na místě srovnat to s folkloristickým zájmem děkabristů. Známé je, že Levski i Botev zpívali na začátku jednání v tajných schůzích lidové písně vlastenecké. Oblíbené byly písně Čintulovovy a deklamace Horského poutníka Rakovského (z r. 1858); lidová nota se uplatnila u prvého lyricky, u druhého epicky.

Ovšem svazky mezi ústní slovesností a literaturou jsou i u Bulharů starší: už Neofit Rilski napsal r. 1839 radostnou báseň ve formě lidové písně, pln naděje nad politickými sliby Porty, a o něco později Gerov v poematu „Stojan i Rada“ zpracoval baladicky thema z prostředí esnafského (živnostnického).

Lidová balada odráží se v politických básních Christa Boteva, především v „Chadži Dimitrovi“ a „Vasiliji Levském“. Fantastika je zde spojena s realismem, který odráží prostředí boje za svobodu. Už pod vlivem Botevových revolučních písní starý Slavejkov napsal nejlepší své epické skladby (Bojka vojvoda a Izvorăt na Belonogata), kde romantika lidové písně slouží revoluční myšlence. Karavelov napodobil přímo lidovou píseň v stylu a jazyce a vkládal v ni revoluční obsah. I při povídkách uvádí písně, které vydává za lidové. Čelakovský a Kamarýt u nás si tak hráli na schovávanou v 20. letech. U Bulharů to nebyla hra: sloužilo to revoluční propagandě.[41a])

Jaký význam měla slovesná tvorba lidová v sociálně osvoboditelském boji, dokazuje osud bratří Miladinovových. V jejich sbírkách lidové tvorby makedonské, v přípravě látky pro slovník a gramatiku makedonského jazyka

---

[39]) V sbírce Njegošově, *Ogledalo srbsko*, tištěné v Bělehradě 1845, z velké části jsou ohlasové výtvory Njegošovy, srov. Andra Gavrilović, *Istorija srpske i hrvatske književnosti*, Beograd 1910, 229.

[40]) Srov. Frank Wollman, *Dramatika slovanského jihu*, Praha 1930, kap. IV. 9 baladické drama 179 n.

[41]) Цв. Минков, *Народното творчество и личната поезия*, Българско народно творчество, сборник статии, ред. на Генчо Керемиджиев, София 1950, 27.

[41a]) Srov. И. М. Шептунов, *Болгарские хайдутские песни*, Славянский фольклор, АН СССР, Труды инст. этн., Н. С. 13 (1951) 260—265.

viděli řečtí fanarioté stejně jako jejich turečtí páni nebezpečí. Řecká patriaršije, s kterou už Srbové a Bulhaři vedli boj o uznání vlastní církve, bratry uvěznila a mučila. Pak je odevzdala tureckým úřadům. Zahynuli právě toho roku, kdy vyšli jejich sbírky nákladem biskupa Strossmayera (1861). Nečetná inteligence makedonská kladla v té době teprve první základy nacionálního uvědomění. V boji za náboženskou a kulturní rovnoprávnost je ovšem pod vlivem bulharské a také už i srbské buržoasie. V rámci bulharského exarchátu (od r. 1870) projeví se pak nacionální rozpory, které mají starší kořeny. Vlastní hybnou revoluční silou, která vede i u Makedonců k programu národní nezávislosti, jsou rozpory sociální. Jejich stálým doprovodem je podobně jako u Bulharů hajdučina a hajducká píseň.

Herderovým vlivem a německým prostředím vznikl zájem o píseň u Lužických Srbů (Anton, Peschek, Ljubjenski). Pravého významu nabyla však lidová slovesnost v buditelském díle pastora Zejlera. Byl ve styku s Dobrovským, Čelakovským, s polským slavistou Kucharským, s Milutinovićem, s Palackým, se Štúrem i Sreznevským; jak mohl nevycházet z lidové poesie? Sbíral ji, založil na ní mluvnici i slovník, složil přes tisíc písní většinou lyrických a k některým i nápěvy — vše v duchu lidové písně. Mnoho z toho znárodnělo, některé písně se staly hymnami. Wjela-Radyserb, sběratel přísloví, vyšel rovněž z lidové slovesnosti a založil na ní lužickosrbskou prózu. O sbírání a vydávání písní se zasloužili také Smoleř a Jórdan. Básníkem v duchu lidové písně, jak to viděl u Čechů, byl pak zas Michal Hórnik, který jako kanovník od konce 50. let básnicky umlkl.

IV.

Už z toho, co bylo řečeno a co je jinak známé, je patrné, že při pohledu na mezislovanskou vzájemnost tvorby za obrození běží o něco jiného, než by se snad zdálo povrchním lovcům vlivů. Slovanské národnosti se v probíraném období teprve ustavují v národy buržoasní. Ještě není ani ustálena představa vlastnictví národa. Ještě to, co je slovanské, náleži každé z národností slovanských. Na jazykových přechodech mezislovanských dlouho ještě nebude vytyčených národnostních hranic a ústní tvorba lidová tu splývá nebo do sebe zasahuje bez ohledu na hranice státní. Ještě dlouho i v inteligenci — rozhodně až do r. 1848 — bude trvat jednotící představa nadepsaná jak Šafaříkem, tak i Mickiewiczem dějinám slovesností slovanských. Proto jařmo porobených slovanských bratří tíží vlastence slovanské na různých stranách slovanského světa. Proto osvobozovací tendence slovanské slovesnosti berou se jako signály k akci vlastní: proto Puškinův zájem o srbocharvátskou poesii, překlady Brodzińského a B. Zaleského epiky srbocharvátské, Mickiewiczovo hluboce výstižné hodnocení ethosu hrdinských písní jižních Slovanů a běloruské poesie lidové, hodnocení poesie Ševčenkovy u revolučních demokratů ruských a mezislovanské vztahy Karadžićovy, Štúrovy a Karavelovovy. Zájem B. Němcové o překládání folkloru srbského a bulharského je částí revolučního zápasu

(nepřímé spojení s revolucionářem-folkloristou Rakovským). Příklady vzájemnosti literární, t. j. součinnosti mezislovanské v oblasti prolínání lidové slovesnosti a literatury od dob Brodzińského a Čelakovského, to je mohutná mosaika vlivů a působení už podle snůšek Pervolfových, Francevových, podle Mil. Prelogovy knihy Slavenska renesansa (1924) a jiných;[42]) píší se o tom celé nové monografie. Jeden příklad za všecky nesčetné projevy citu slovanské sounáležitosti, plynoucí ze sociální a národnostní poroby a podporující mezislovanskou výměnu tvorby, zejména lidové: Ševčenko v ruské hře *Nikita Gajdaj* r. 1842 ústy důvěrníka hetmana Bohdana Chmelnyc'kého volá k Slovanům, aby nechali vzájemných bojů, věští budoucí spojení svobodných bratří v jedno společenství: „Ať žitem, pšenicí jako zlatem pokrytá, nerozdělená hranicemi zůstane na věky od moře do moře — slovanská země." Brzy nato pyká Ševčenko se svými druhy za podobné myšlenky na Sibiři.

Už v kritické době cítí se u pokrokových lidí, že neběží jen o ustavení národních literatur, ke kterému se přibírá také jaksi se shovívavým blahosklonným úsměvem lidová slovesnost. To jen u té vrstvy, kterou mladý Mickiewicz nazval „klasicistickou holotou". Mickiewicz a jeho druhové stejně jako Puškin a děkabristé to cítí jinak: především běží o osvobození slovanského lidu, o jeho místo na slunci. Národní literatury jsou k tomu prostředkem. Proto hluboce rozhořčený tón listu Belinského Gogolovi; to není list velkému spisovateli, ale člověku, který zradil svou velkou minulost, spjatou s osvoboditelským zápasem. Ale proto také i neporozumění Belinského folklorní tvorbě Puškinově i jiných: z obavy, aby se nerozmnožovaly padělky lidové tvorby, které by přihrávaly slavjanofilské reakci.

Avšak otázka revolučně cítěné literární vzájemnosti slovanské má také ještě kořeny jiné a v bádání na dané problematice tvář ještě složitější. Je tu seskupení všech těch podmínek geograficko-historických, které způsobily, že není přesných hranic mezi lidovou tvorbou jednoho a druhého národa slovanského. Už z toho musila vyplynout prastará vzájemnost kulturní tvorby, zvláště slovesné, u souvislých skupin slovanských kmenů a národností. To, co je v díle prof. Kazimíra Moszyńského Kultura ludowa Słowian,[43]) podává už dost průkazného materiálu. Po stránce slovesné tvorby bude ho třeba nově zpracovat a doplnit. Na tyto úkoly ukázal už prof. Julian Krzyżanowski v Ludu r. 1948 v článku, nadepsané programaticky *Bajka ludowa jako wyraz wzajemności słowiańskiej*.[44]) Je to krátce ten vědecký úkol, který naznačil

---

[42]) Podrobné bibliografické údaje viz Frank Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, 240 n. — Z novějších monografií srov. Djordje Živanović, *Srbi i polska književnost (1800—1871)*, Beograd 1941; Эмил Георгиев, *Българи и Чехи в эпохата на тяхното възраждане* (Годишник на Софийская университет ист.-филолог. факултет, св. XLII).

[43]) Kazimierz Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, Cześć II., *Kultura duchowa*, zeszyt 2., Kraków 1939, rozdzial 18., *Literatura ustna*, 1347—1529.

[44]) Julian Krzyżanowski, *Bajka ludowa jako wyraz wzajemności słowiańskiej*, Lud XXXVIII za rok 1947, vyd. 1948, 206—209.

už Čelakovský Slovanskými národními písněmi a Mudroslovím a Erben Slovanskou čítankou.

Zpracování problematiky lidové slovesnosti v jazykově literárním obrození Slovanů vyžaduje především znalost celé slovanské lidové slovesnosti z přelomu XVIII. a XIX. století a za druhé historickosrovnávací zpracování tohoto materiálu. Jsme zde na samém počátku. Ale už jsou také zde nové práce; svědčí o tom referáty z kyjevské konference o eposu východoslovanských národů r. 1955.[45]) Historickosrovnávací methodou zjišťovaná podoba v obsahu ideovém, thematice i poetice. Dva typy epických žánrů slovanských mají pevné místo: první typ představuje *bylina a junácká píseň*, druhý typ *historická a hajducká píseň*.

Na podobná tvaroslovná určení ústní tvorby, vyvozené z historického vědomí a třídního zápasu, je třeba navazovat další zkoumání. Především je to v dané obrozenské problematice osvětlení přechodu, prolínání výtvorů ústní tvorby v písemnou tradici a v literaturu. Je třeba daleko hlouběji zkoumat působení ideově formových složek ústní tvorby. V dané problematice uplatní se ovšem méně rub vztahu: působení literatury na ústní tvorbu. Je to dáno už poměrem sociálně osvoboditelské thematiky v obou částech slovesné tvorby. Osvoboditelská tendence při vědomí společného boje proti vykořisťovatelským vrstvám a citu slovanské sounáležitosti vytváří možnost, druhdy i nutnost přejímání z jedné slovanské slovesnosti do druhé. Po Slovanských národních písních je Čelakovského Ohlas písní ruských, zejména písní bohatýrských, zjev stejně zákonitý jako na př. tvorba t. zv. ukrajinské školy po Mickiewiczových a Puškinových baladách a romancích, stejně jako tvorba Ševčenkova, zaměřená k osvobození nejen ukrajinského národa, ale všech slovanských národů.[46])

Frank Wollman (Praha)

---

[45]) Srov. И. М. Ш о т т, Изв. АН СССР, ОЛиЯ 15 (1956) 89—94.

[46]) Srov. také Karel D v o ř á k a Felix V o d i č k a, *Včleňování folkloru do obrozenské literatury*, Česká literatura 3 (1955) 293—350. — Zde jsou uvedeny také výchozí názory B. V á c l a v k a, jeho spisy a studie.

Doktrina „de caede tyranni“ a Mickiewiczův Konrad Wallenrod

Karel Krejčí (Praha)

Historická báseň *Konrád Wallenrod,* vydaná r. 1828 v Petrohradě, je snad nejspornějším dílem Adama Mickiewicze. Obraz Litevce, který se lstivě vetře do přízně a důvěry odpůrců svého národa, aby v jejich středu získal rozhodující vliv a vedl je pak do zkázy, i jeho devisa, v prvním vydání potlačená censurou, že „zbraní otroka je zrada“, vyvolávaly prudké spory, vedly k různým, často protichůdným interpretacím i hodnocení.

Polská věda, zvláště v posledních letech, přesvědčivě vysvětlila genesi i zaměření díla z atmosféry tajných revolučních spolků v době předcházející i následující povstání ruských děkabristů i listopadové povstání polské r. 1830;[1]) v tomto ovzduší spiklenecké methody akce byly nejen obvyklé, ale i plně zdůvodněné nerovností sil mezi válčícími stranami, kdy proti absolutistickým vládám, disponujícím všemi mocenskými prostředky státního aparátu, stály skupiny isolovaných revolucionářů, nemajících ještě opory v masách.

Jestliže tyto výklady jasně včleňují Mickiewiczovo dílo do doby jeho vzniku, zůstala ne zcela jasně vyřešena otázka jiná, zda totiž mravní problém Wallenroda, jeho způsob myšlení i jednání není v rozporu s dobou, do které básník vložil děj svého poematu. Wallenrod, vysvětlitelný a vysvětlený z atmosféry spikleneckých organisací dvacátých let XIX. století, mohl být anachronismem v kresťanské Evropě na sklonku století XIV.

Badatelé se snažili vyrovnat se i s tímto problémem. Převážně vycházeli z předpokladu, že jednání a myšlení Wallenrodovo je skutečně v rozporu s morálkou prostředí, v němž jej básník umístil, a hledali vysvětlení v některých myšlenkových směrech, odporujících křesťanskému učení, které však v době historického Wallenroda mohly působit buď jako přežitky minulosti nebo anticipace budoucnosti.

Četní badatelé viděli genesi wallenrodismu ve zbytcích paganismu, který po nedávných předcích ještě plně žil v důsledném Halbanovi, kdežto v hluboce křesťansky cítícím Wallenrodovi vyvolal tragický konflikt mezi morálními příkazy náboženství a církve a povinností k vlasti (na př. Kleiner, op. cit.

---

[1]) Srov. J. Kleiner, *Mickiewicz,* t. II, cz. 1. Lublin 1948, 62—66; St. Żółkiewski, *Spór o Mickiewicza,* Wrocław 1952, 100—111; M. Janion, *Tragizm „Konrada Wallenroda“* (na prawach rękopisu), Materiały dyskusyjne komisji naukowej obchodu roku Mickiewicza Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1955.

str. 83 sl.).[2]) K zdůraznění zbytků pohanství v myšlení Wallenrodově vedlo zvláště srovnání s N. Machiavellim, jehož zásady wallenrodism nejsilněji připomínal a k němuž se Mickiewicz přímo přihlásil v mottu své básně. Také t. zv. machiavellism byl vykládán jako nauka pohanská, která v rozporu s christianismem vznikla vlivem oživení pohanského starověku v renesanční Italii. Jiní badatelé naopak ukazují, že Wallenrod, který z počátku skutečně vystupuje jako zbožný křesťan, v další části básně se mění a stává se člověkem areligijním (St. Żółkiewski, op. cit. str. 106).

Avšak problém wallenrodismu v křesťanské Evropě na rozhraní XIV. a XV. století není anachronismem a není třeba jej vykládat ani dožívajícím pohanstvím, ani předčasnou emancipací od náboženského cítění, zvěsťující blížící se hnutí renesanční. V historických pramenech této doby můžeme nalézt doklad wallenrodismu takřka v jeho klasické podobě, kterou podle obecného mínění vytvořil teprve básník XIX. století.

Dne 6. července r. 1415, tedy právě v den upálení mistra Jana Husa, velký oekumenický *koncil Kostnický* ve svém XV. všeobecném zasedání odsoudil na návrh kancléře university pařížské, slavného theologa Jana Gersona „tamquam hæreticam, scandalosam et ad fraudes, deceptiones, mendacia, proditiones, periuria vias dantem“ doktrinu, udánlivě čerpanou ze spisu francouzského františkánského mnicha Jeana Petita (Johannes Parvi); odsouzená thesa zněla:

„Quilibet tyrannus potest et debet licite et meritorie occidi per quemcunque vasallum suum vel subditum, etiam per canculares insidias et subtiles blanditias vel adulationes, non obstante quocunque juramento seu confœderatione factis cum eo, non expectata sententia vel mandato judicis cujuscunque.“

Je to takřka přesná definice onoho jednání, kterého užil proti národním odpůrcům Mickiewiczkův hrdina a které podle něho bylo pak nazýváno *wallenrodismem.* Rozdíl byl by jen v tom, že místo tyrana-jednotlivce je tu celá instituce, křížácký řád, a v důsledku toho je také individuální vražda nahrazena složitější procedurou zničujícího boje. To je však jen variace, která se dá z these logicky vydedukovat a naprosto nezasahuje samu podstatu mravního problému wallenrodismu.

Závažnější otázkou by bylo, zda bylo možno z dobových, historických předpokladů vládu řádu německých rytířů pokládat za vládu tyranskou. Avšak i pro to máme doklad, bezprostředně související s předcházejícím. Den před odsouzením these o „vraždě tyrana“ byl na témže koncilu Kostnickém předložen zástupcům „nationis germanicæ“ traktát *„De potestate papæ et imperatoris“*, který pak dne následujícího, zestručněný do 52 „conclusiones“ byl odevzdán i ostatním třem „národnostem“, na koncilu zastoupeným. Autorem byl Paulus Vladimiri (Paweł Włodkowic), „decretorum doctor,

[2]) Podrobněji tato různá mínění rozebírá M. Janion, op. cit., 27 sl.

custos et canonicus ecclesiæ Cracoviensis, studii generalis Cracoviensis rector, regis Poloniæ in hoc sacro consilio ambassiator“.

Traktát, namířený proti křižákům, dovozuje, že agresivní válku řádu proti pohanům a dobývání jejich území, opírající se o pověření listy císařovými, je protiprávní a jejich vláda nad dobytým územím má charakter tyranie. Włodkowic argumentuje takto:

„*Ad istorum evidentiam sciendum, quod regnum in terris surgit tribus modis, primo per voluntatem Dei revelatam aliquomodo hominibus, secundo per consentionem eorum, qui reguntur; tertio per violentiam. Primo modo et secundo modo regnum est iustum, tertio modo non . . . Cum igitur non constat, imperium super infideles prædictos generaliter esse iustificatum primo aut secundo modo, non potest dici, imperatorem aliquam potestatem habere super dictos infideles, sed tantum tertio modo per violentiam et tyrannidem, ut supra dictum est.*“ Z toho pak vyplývá, že i moc křižácká, třebaže se odvolává na pověření císařem, je mocí tyranskou.[3])

Koncil Kostnický, na němž se sjela kulturní elita celé křesťanské Evropy, projednával tedy skoro současně otázky: 1. zda vláda křižáků nad zeměmi litevských pohanů je vláda tyranská, a 2. zda je přípustno, nebo dokonce chvályhodno násilným způsobem tyranskou vládu odstranit „*etiam per clanculares insidias et subtiles blanditias vel adulationes, non obstante quocunque juramento seu confœderatione factis cum eo, non expectata sententia vel mandato judicis cujuscunque*“.

Z toho vyplývá, že 1. obě these byly pokládány za sporné, se stanoviska církevního byly „probabiles“ a před jednoznačným usnesením koncilu nebyla o nich nepřípustná různá mínění; 2. nešlo v nich o nějaké isolované, náhodou se vynořivší nápady, nýbrž byly cítěny jako závažné problémy pro celý křesťanský svět.

V důsledku toho je třeba uznat celý konflikt Konrada Wallenroda se všemi jeho podrobnostmi za historicky naprosto věrný, dokonce velmi přesně zachycující nejživěji pociťovanou problematiku jeho doby a prostředí. Litevský patriot této doby, i když je věřící křesťan a dokonce vysoký církevní hodnostář, který si staví tyto otázky, jež se o necelá tři desítiletí později staly předmětem jednání všeobecného církevního sněmu, není anachronismem, nýbrž je beze zbytku vysvětlitelný ze své doby i prostředí. Také způsob, jakým svůj vnitřní konflikt prožívá, je v souhlase s dobou a není nutno v něm hledat boj dvou protichůdných světových názorů. Jak již bylo řečeno, problém t. zv. wallenrodismu, jak byl definován v odsouzených thesích Petitových, před verdiktem koncilu nemusil být cítěn jako odporující křesťanské morálce, byl pouze „probabilis“ a jeho rozřešení záleželo na úvaze a svědomí jednotlivce. Tak se také se svým problémem vyrovnávají oba Mickiewiczovi hrdinové, Wallenrod i Halban.

---

[3]) Srov. *Starodawne prawa polskiego pomniki.* Tom V., część pierwsza. Rerum publicarum scientiae quae saeculo XV. in Polonia viguit Monumenta litteraria. Ed. M. Bobrzyński. Cracoviae MDCCCLXXVIII. P. 174.

Výmluvnost historického motivu, použitého a aktualisovaného Mickiewiczem, nabývá však ještě na výraznosti, přihlédneme-li k ostatním okolnostem, které vedly k verdiktu kostnickému, i k celé historii otázky. These, napadená Gersonem, byla v Kostnici odsouzena, aniž byl jmenován její autor a zmíněny okolnosti, které vedly k jejímu vyslovení. Mělo to své příčiny vnější, ale i vnitřní, protože these, takto odtržená od užší základny, z níž se zrodila, nabývala podstatně jiného významu a její odsouzení čelilo jiným silám, které neohrožovaly jen jednu určitou osobu, nýbrž celý feudální řád v jeho základech.

Historie problému je velmi dlouhá a stará. Zásadní význam má přitom výklad, jak se rozumí slovu „*tyrannus*“. Tento název, jehož prvním nositelem byl podle tradice Gyges, vládce maloasijského města Tyrru, označoval v antickém starověku jednotlivce, který se zmocnil vlády bez oprávnění ústavou (tak jej chápe na př. Aristoteles). Název neměl smysl jasně příhanný jako dnes. Mnozí tyrani získali vládu za souhlasu a s pomocí lidu, který osvobodili od krutovlády krále nebo jiného tyrana, vládli dobře a jejich jména vzpomíná historie s pochvalou. Mezi antické tyrany patří nejen Dionysius Syrakusský, pověstný „Wütherich“ z balady Schillerovy, ale i Atheňan Peisistratos, který si zachoval v historii pamět vládce pokojného a šetřícího ústavy.

V pozdějších dobách feudálních, kdy domnělý božský původ panovnické suverenity, prostředkovaný římským papežem, byl jednou s hlavních opor společenského řádu, nabývalo slovo „*tyrannus*“ jako označení usurpatora zvuku velmi špatného. Avšak již od dob velmi dávných byl rozlišován dvojí druh tyranů, a sice: 1. *tyrannus in titulo, qui sine ullo jure per vim occupat statum aliquem*, a 2. *tyrannus in regimine, qui justo titulo regnum possidet, sed iniuste illud regit.*

I křesťanští theologové se odedávna zabývali otázkou tyranie a možnosti, případně oprávněnosti jejího násilného odstranění. Tak anglický theolog Jan ze Salisbury (zemř. 1180) rozlišuje panovníka, který bojuje za zákony a svobodu lidu a tyrana, který zákony ničí a lid zotročuje. Panovníka jest podle něho třeba milovat, a ctít, tyrana mnohdy i zabít. Podobně pojímá tuto věc i sv. Tomáš Aquinský (1227—1274); přiznává lidu právo sesadit vládce, který vůči němu neplní své povinnosti, vyžaduje však pro to veřejný rozsudek celé společnosti, vylučuje zásah individuální i používání nemorálních prostředků, jako lsti, zrady atp.[4])

Takový byl stav otázky v době vystoupení Jeana Petita, k němuž byly přímým podnětem události ve Francii za vlády nezletilého, později šíleného Karla VI. V době nastoupení na trůn r. 1380 bylo králi 12 let; vládli za něho jeho strýcové, jejichž egoistická a hrabivá politika ničila zemi a vyvolávala vzpoury městského i venkovského lidu v různých částech Francie (t. zv. mail-

---

[4]) Srov. Jos. Hergenröther, *Katholische Kirche und christlicher Staat in ihrer geschichtlichen Entwickelung und in Beziehung auf die Fragen der Gegenwart*, Freiburg im Breisgau 1873, 399 sl.

lotins v Paříži, „tuchins“ na francouzském venkově, „chaperons blancs“ v městech flanderských). Situace se ještě více zaostřila po r. 1392, kdy král byl stižen duševní chorobou.

O vládu za nemocného krále se sváří jeho jediný bratr, Ludvík, vévoda Orleánský a jeho strýc Jean, zvaný Sans Peur, vévoda Burgundský. R. 1407 Jan Bez Bázně se zbavuje svého soupeře úkladnou vraždou. Tehdy jeho dvorní theolog, Johannes Parvi (Jean Petit) vystupuje před shromážděním, jehož se účastní dauphin i řada jiných význačných osobností s apologií, nazvanou *„Justificatio ducis Burgundiæ super cæde ducis Aurelianensis“*, v níž formuluje své these o oprávněnosti vraždy tyrana. Rodina Orleánská naproti tomu získává oporu v universitě pařížské, jejíž učený kancléř, „doctor christianissimus“ Jean Gerson zasahuje do sporu s vlastní sobě vášnivostí a dosahuje toho, že arcibiskup pařížský spolu se Sorbonnou prohlásí 9 vět, vyňatých z traktátu Petitova, za kacířské.

Pařížský odsudek necituje Petita zcela přesně, ale přesto je poučné všimnout si, čím se liší od pozdějšího verdiktu kostnického v téže věci. Předně v thesích Petitových otázka vraždy tyranovy je chápána zřetelně kontrarevolučně, jak ani jinak v řeči, pronesené před následníkem trůnu a členy královské rodiny na obranu mocného feudálního velmože býti nemohlo.

První these totiž výslovně označuje jako tyrana člověka, *„qui per cupiditatem, fraudem, sortilegium vel malum ingenium machinatur contra salutem corporalem regis sui et supremi domini, pro auferendo sibi suam nobilissimam et altissimam dominationem“*.

Moment lsti, typický pro wallenrodismus, je v původních thesích Petitových zdůrazněn ještě výrazněji než ve výroku kostnickém. Třetí these totiž praví: *„Licitum est unicuique subdito, honorabile et meritorium, occidere vel occidi facere supranominatum tyrannum, proditorem et infidelem suo regi et supremo domino, per dolos vel explorationes et insidias; et est propria mors, qua debent mori tyranni infideles, occidere scilicet eos vilainement per optimas cautelas vel explorationes, dolos et insidias, et est licitum dissimulare et silere voluntatem suam de sic faciendo.“*

V odůvodnění této své these se Petit dovolává mimo jiné i Boccaccia, který ve své knize „De casibus virorum illustrium, Lib. 2. Cap. 5 Contra superbos tyrannos“ sic dicit: ... Non, ipse (sc. tyrannus) est immicus(!) Reipublicæ: contra istum facere conspirationem, arma capere, insidias ponere, est factum animosi, sanctissima res est, et omnino necessaria; quia Deo nullum est acceptabilis sacrificium, quam sanguis tyranni.“

V thesi šesté se za prvního „tyranobijce“ prohlašuje archanděl Michael, „qui sine Præcepto, aut Mandato quocunque Dei, vel alterius, sed tantummodo motus naturali amore, occidit Luciferum tyrannum et infidelem Deo“ (svržení do pekel se rovnalo věčné smrti, čin Michaelův byl tedy analogií pozemského zabití).

Konečně these osmá dovoluje a dokonce přímo doporučuje volný výklad Písma Svatého, což mělo vážné důsledky ve vývoji theologického myšlení: „Littera occidit, spiritus autem vivificat; hoc est dicere: quod semper tenere sensum litteralem in sacra scriptura est occidere animam suam.“

Ve srovnání se staršími theology je tu nové především připuštění a zdůraznění svéprávného svržení tyrana i s použitím úkladů, přetvářky a lsti, tedy právě metoda wallenrodovská. Proti tomu také zaměřil Gerson svou polemiku, opíraje se o zmíněné názory Jana ze Salisbury a Tomáše Aquinského. Velmi pozorně bylo se třeba ovšem vyrovnat s thesí o archandělu Michaelovi, aby se svržení ďábla do pekel neobjevilo jako akce illegální.

Boje mezi stranou orleánskou a burgundskou procházely různými peripetiemi. Královský dvůr byl střídavě získáván jednou nebo druhou stranou, docházelo i k dočasným smírům. Celý spor měl převážně charakter vnitřního zápasu dvou frakcí uvnitř feudální třídy. Tu se však za rychle se střídajících situací náhle objevil činitel nový, který obě svářící se strany a s nimi i krále dostal na jednu stranu barikády. Byla to hrozivá vystoupení lidová, připravená již předcházejícími vzpourami.

Vévodovi Burgundskému se podaří podnítit pařížský lid, nenávidějící orleánskou stranu pro útisk daňový; r. 1413 dochází v Paříži k povstání ve prospěch burgundské strany, za něhož se lid zmocňuje Bastilly a ohrožuje krále. Při té příležitosti je vydrancován i dům Gersonův a sám kancléř málem přichází o život. Na okraji feudálního sporu se objevuje hrozba sociální revoluce.

Bojující strany cítí společného nepřítele. Jean Petit prý zemřel (1410) v lítosti nad svým vystoupením, vévoda Burgundský se zříká jeho učení a zdůrazňuje svou věrnost králi, Gerson ujisťuje, že jeho akce nesměřuje proti vévodovi Burgundskému, nýbrž naopak sleduje zajištění i jeho bezpečnosti, jako i bezpečnosti všech ostatních knížat. Král ve zvláštním ediktu r. 1414, v němž odsuzuje apologii Petitovu, velmi důrazně podtrhuje právě podvratné působení jeho thesí.

Patheticky vzrušeným slohem král tu líčí situaci ve Francii: „*Hæc (sc. propositio) dominationem omnem temporalem, simul et spiritualem nequiter evertit; hæc vias patenter aperit seditionibus popularibus, perjuriis, rebellionibus, odiis implacabilibus, t u m u l t a t i o n i b u s i g n o b i l i u m c o n t r a n o b i l e s . . .*“

Tak vypadala situace, když spor, který byl uznán za závažný pro celé křesťanstvo, byl předložen k rozhodnutí koncilu Kostnickému.

Revoluční důsledky učení jistě působily na jednání kostnické neméně než přímé intervence vévody Burgundského, usilujícího o to, aby rozsudkem koncilu nebyl on sám osobně zasažen. Nebezpečná these byla odsouzena bez uvedení autora a ve znění, které jí dávalo podstatně jiný smysl a zaměření, než jaký měla v kontextu traktátu Petitova. Byla tu odsouzena nikoli apologie vraždy, zosnované jedním feudálem proti feudálu druhému, nýbrž nauka,

která se ve svých bezprostředních důsledcích stávala podnětem a povzbuzením sociální revoluce.[5])

Otázka se jevila tím závažnější, že i z učení Johna Wicliffa a Jana Husa, proti nimž se stejným vášnivým zaujetím na koncilu vystupoval týž kancléř Gerson, bylo možno vyvodit podobné důsledky. Oba odsouzení kacíři totiž tvrdili, že panovník ve stavu smrtelného hříchu nemůže vykonávat svou funkci a lid je oprávněn jej potrestat. Tak v různých theologických thesích pronikalo na koncil nebezpečí revoluce a shromáždění strážců ideologické nadstavby feudálního řádu zaujalo k nim jednoznačně odmítavé stanovisko.

Spor o „vraždu tyrana“ nebyl tím však ukončen. Nové podoby i zaostření nabyl v době reformace, kdy takovéto argumentace bylo používáno proti panovníkům, podporujícím nepřátelské vyznání. Tak protestanté vybízeli k svržení vládců katolických, katolíci opět protestantských. J. Milton ospravedlňoval popravu krále Karla I., řada katolických theologů hájila J. Clementa, vraha Jindřicha III. francouzského.

S názory Petitovými byly často srovnávány zásady, či, lépe řečeno, uvolnění zásad theologů jesuitských, hlásajících t. zv. *probabilismus*; hlasatelé tohoto učení připouštěli i mnohé případy zabití, na př. v souboji, jak jim ostře ve svých *Provinciálních listech* vytýkal Bl. Pascal. Učení o oprávněné vraždě tyrana oživil španělský jesuita Juan Mariana ve spise *De rege et regis institutione libri III* (1599), avšak generál řádu, Claudius Aquaviva zvláštním dekretem r. 1610 jeho učení zavrhl. Dále pak jde již cesta k J. J. Rousseauovi i ideologům buržoasních revolucí, k děkabristům a Mickiewiczovi.

Problém wallenrodismu, přesně zapadající do ideového i společenského kontextu rozhraní XIV. a XV. století, vede tak přímo k ideové a společenské problematice doby Mickiewiczovy. Básník tedy nepřenášel neorganicky a anachronisticky do jiné doby problémy doby své, nýbrž geniálně vystihl právě počátky vývojového procesu, který v jeho době dozrával. Ve vztahu k historickým skutečnostem má domněle romantické poema Mickiewiczovo všechny znaky realismu.

Zbývá položit si otázku, zda Mickiewicz toto vše nebo aspoň něco z toho znal a vědomě vložil do své básně. Ovšem ani negativní zodpovědění této otázky by zásadně neoslabilo fakt historické věrnosti, dobové typičnosti a v důsledku toho i realismu ústředního konfliktu Mickiewiczovy básně. Bezpečný doklad pro vědomé a záměrné použití tohoto historického materiálu Mickiewiczem se mi dosud nepodařilo nalézt. Básník sám se o tom nikde nezmiňuje ani v komentáři k svému dílu, ani jinde v projevech soukromých. Jeho hlavní

---

[5]) Nejpodrobnější vylíčení celého sporu spolu se všemi dokumenty, otištěnými v plném znění, podává pátý svazek sebraných spisů Gersonových, vydaných du Pinem v Antverpách (*Joannis Gersonii Opera omnia.* Antwerpiae 1706). Podle tohoto vydání jsou také citáty v této stati.

a jím nejčastěji citovaný pramen, *„Preußens ältere Geschichte“* od Aug. Kotzebua, o těchto věcech nemluví.

Na druhé straně ovšem bylo mnoho možností, aby se Mickiewicz s historií doktriny „o vraždě tyrana“ seznámil. Zabývají se tím podrobně skoro všechny sbírky dokumentů i historická zpracování dějů koncilu Kostnického, kde často příslušné kapitoly mají nápadný a pro mladého Mickiewicze jistě lákavý titul *„o tyranovraždě“*, *„de occisione tyranni“*, *„über den Tyrannenmord“*. Mickiewicz mohl to však číst i v jiných spisech historických nebo slyšet o tom na historických přednáškách vilenské university. Vždyť i Lelewelovy přednášky o historii antické, jejich zhoubný vliv na mládež denuncuje v třetí části Dziadů „doktor“ senátoru Novosilcovovi, dávaly příležitost k vděčné exkursi o problému tyranů v dějinách pozdějších. Víme o tom, že o „tyranovraždě“ i teoreticky se živě diskutovalo v revolučních kroužcích, zvláště i mezi děkabristy, a bylo by s podivem, aby mezi vzdělanými lidmi, z nichž mnozí se se zaujetím obírali studiem minulosti, nikdo nepřipomněl předhistorii v dané chvíli tak aktuálního ideového sporu. O této otázce se však živě diskutovalo i v současné literatuře a publicistice theologické, která rovněž neležela mimo okruh Mickiewiczových zájmů; nauka Petitova byla totiž pokládána za první projev t. zv. probabilismu na půdě křesťanství, který byl právě počátkem XIX. století předmětem velmi živých diskusí.

Je tedy značně pravděpodobnější, že Mickiewicz se s touto otázkou setkal, než že by byl na ni vůbec ani nenarazil. Kromě toho je časová souvislost i věcná shoda jeho básně s touto historickou problematikou tak nápadná a výrazná, že připisovat ji pouhé náhodě bylo by odvážnější, než počítat s přímou nebo aspoň nepřímou souvislostí.

Mickiewiczovo mlčení v této věci je možno vysvětlit. Především básník mohl mít velmi závažné příčiny, aby o tom nemluvil. Citát these Petitovy v komentáři básně by rozhodně nebyl prošel carskou censurou a i jeho volná reprodukce byla by natolik odhalila skrytou tendenci básně, že mohla nebezpečně ohrozit vydání vůbec. Tato myšlenka byla ovšem nebezpečně silná i pro červencovou monarchii francouzskou. Kromě toho kdyby se byl Mickiewicz otevřeně přiznal, že byl inspirován doktrinou „o tyranovraždě“, byl by na sebe mohl snadno uvalit výtku, že vědomě přispívá k šíření církví oficiálně odsouzeného bludu a „Wallenrod“ se mohl dostat na římský Index stejně jako „Księgi pielgrzymstwa“.

Do takovéto situace se Mickiewicz, zvláště později, v době pobytu v emigraci, rozhodně dostat nechtěl a je možno, že odtud plynul jeho pozdější podivný vztah k „Wallenrodovi“. Haličský politik Fl. Ziemiałkowski vypravuje ve svých pamětech tuto anekdotu: „Jeden z przyjaciół Adama Mickiewicza opowiadał, że rozgadawaszy się raz z nim o naszej przyszłości i o środkach zbudowania sobie takowej, zapytał Mickiewicza, coby począł, gdyby

nagle stał się bardzo bogatym? Ja, rzekł Mickiewicz, wykupiłbym wszystkie a wszystkie egzemplarze Konrada Wallenroda i do jednegobym je spalił.“[6])

Tuto zprávu je pochopitelně nutno brát se značnou reservou vzhledem k naprosté neurčitosti jejích údajů, zcela bezpodstatná však být nemusí. V každém případě však nejde tu o trvalý pozdější básníkův názor na dílo mladých let, protože pak by byl Mickiewicz nepřipustil jeho další vydávání, nýbrž spíše za projev delší nebo kratší přechodné nálady, ovlivněné některou fází vývoje jeho složitého vztahu k náboženství a k církvi. Stylisace výroku, zvláště motiv spálení knihy, nasvědčuje tomu, že autor v ní cítil kacířství.

Třeba tu totiž počítat ještě s jednou okolností. I kdyby si sám Mickiewicz nebyl býval vědom vztahu problému své básně k dějinám heresí, docela dobře to mohl vědět někdo z jeho okolí. Pokládám takřka za vyloučeno, aby o proslulé doktrině a sporech kolem ní nebyli informováni *kněží-ressurectionisté* a neuvědomili si její souvislost s dílem Mickiewiczovým. Při jejich silném vlivu na Mickiewicze a snaze, zachránit velkého básníka pro katolickou ortodoxii bylo by možno zde hledat kořeny nejen anekdoty, vypravované Ziemiałkowským, ale i Mickiewiczova mlčení o kompromitujících pramenech a souvislostech.

Je však třeba počítat ještě s jednou možností, velmi přirozenou a u čtenářů a tvůrců typu Mickiewiczova velmi běžnou, ač badatelé literárních vlivů a reminiscencí s ní obvykle vůbec nepočítají. Básník mohl o doktrině tyranovraždy číst nebo slyšet; myšlenka jej zaujala, utkvěla mu v paměti, pak však byla novými dojmy zatlačena do podvědomí a vynořila se opět při psaní křižáckého eposu nebo při četbě Machiavelliho, aniž si Mickiewicz uvědomoval, že se s ní již někdy předtím sešel. Připomněl-li si tuto souvislost později, nebo na ni byl upozorněn, nebyla už celkem příležitost ani potřeba, aby o věci mluvil a mohly tu být i důvody, aby o tom pomlčel.

Závěrem je třeba si všimnout ještě jednoho detailu, který sám o sobě sice nemá velké průkazné síly, ale v dané souvislosti nabývá zvláštního významu. Ve slavné apostrofě lidové zvěsti v písni vajdelotově čteme verš:

Ty czasem dzierżysz i miecz archanioła.

J. Kleiner velmi přesvědčivě interpretuje tento verš slovy: „A. Mickiewicz słowem niby ubocznie rzuconym, gdyż na wyraźniejsze nie pozwalała myśl o cenzurze, przyznawał pieśni moc wypędzenia wrogów.“ Jestliže připustíme, že Mickiewicz znal Petitovu thesi o archandělu jako prvním „tyranobijci“, pak tato metafora nabývá zvláštní revoluční výmluvnosti a velmi výrazně se začleňuje do rámce ideové náplně díla.

Karel Krejčí (Praha)

[6]) Fl. Ziemiałkowski, *Pamiętniki.* Część czwarta. Kraków 1904, 252—253.

Aškerčev odnos do Slovanov

(Ob stoletnici pesnikovega rojstva)

Marja Boršnik (Ljubljana)

Od vseh slovenskih književnikov je gojil Anton Aškerc najtesnejše stike s Slovani. Razen Lužiških Srbov ni slovanskega naroda, ki bi mu ne bil posvetil kakšne svoje pesmi, in ne dežele, ki bi je ne prepotoval. Poznal je vse pomembnejše slovanske pesnike in dopisoval si je z velikim številom sodobnih slovanskih književnikov in slavističnih učenjakov. Ni čuda, če je poleg Prešerna prav on v največji meri prodrl v slovanski svet in dosegel v raznih slovanskih jezikih največ prevodov, ocen, študij pa tudi največ priznanja.[1])

Sam priznava, da je bila že v šolskih klopeh njegova tiha želja, videti Rusijo.[2]) Morda je že ob maturi leta 1875 delal načrte, kako bi mogel tja, da bi se rešil bogoslovja. Kar pa se njemu ni posrečilo, se je posrečilo njegovemu maturitetnemu tovarišu Dovorinu Hostniku, ki je čez pet let za vselej odpotoval v Rusijo.[3])

Če je ostal Aškerc s Hostnikom v kakšnih korespondenčnih stikih, ni znano, vsekakor pa je lahko zasledoval njegovo rusofilsko delo po slovenskih časopisih. Še več spodbude, da je mogel vzljubiti Ruse in njihovo kulturo, pa sta mu lahko dajala Fran Podgornik in dr. Fran Celestin, ki sta postala v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja osrednja glasnika rusofilskih teženj v Sloveniji. Medtem ko je Podgornik s Hostnikom vred od srede osemdesetih let naprej zagovarjal slavjanofilsko smer, stremeč v duhu panslavističnih idej po zedinjenju Slovanov okrog samodržavne Rusije, in se mu je približno v istem času na tej reakcionarni poti pridružil tudi Celestin,[4]) pa ni nobenih dokazov, da bi bil tudi Aškerc s takšno politično koncepcijo kdajkoli kakor koli povezan. Nasprotno, Aškerc se od svojega prvega poklicnega nastopa leta 1881 kot župni upravitelj v majhni zakotni štajerski vasi preko vseh nadaljnjih kaplanskih postaj do leta 1898, ko prevzame službo mestnega arhivarja v Ljubljani, razvija v vse bolj radikalno smer in prihaja vse bolj v konflikt z miselnostio, ki jo ostali slovenski rusofili šedalje bolj naglašajo.

Res je, da se od srede osemdesetih let tudi Aškerc zavzema za cirilmetodijsko cerkev, vendar bolj v zaščito slovenske kulture in narodnosti proti rastoči germanizaciji kot pa v težnji po dosegi pravoslavne unije z Rimom.

---

[1]) Prim. Marja Boršnik, Aškerčeva bibliografija, Maribor 1936; Marja Boršnik, Aškerc, Življenje in delo, Ljubljana 1939.

[2]) Ljubljanski Zvon 1903, 474.

[3]) Slovenski biografski leksikon I, 339.

[4]) Prim. Marja Boršnik, Fran Celestin, Ljubljana 1951, zlasti od V. pogl. dalje.

Saj mu že leta 1887 slovansko bratstvo več pomeni kakor pa konfesija, prepričan, da je dobra tudi mohamedanska molitev, če je izraz dobrega srca („Sopotnik“, „V husrev-begovi džámiji“).

Ker že v tem času pojmuje molitev kot izraz dobrote, je razumljivo, da mu pomeni svečeništvo predvsem nesebično službo ljudem in krščanstvo socialno misijo. Nič torej čudnega, če svojo programsko pesem „Mi vstajamo!“ v prvotisu leta 1885 zaključuje:

Osvéta naj slovanska —
ljubezen bo krščanska!

Da ta krščanska ljubezen tu ni več mišljena v herderjansko-stritarjanskem smislu golobje pohlevnega slovanskega mesianizma, dokazuje bojna napoved te pesmi vsem zatiralcem mladega slovanstva. Uspeh tega boja pa vidi Aškerc že od početka v bratski slovanski slogi.

Ena najmarkantnejših pesmi te vrste je „Svetopolkova oporoka“ (1883), ki izzveneva v ugotovitev, da pokora za bratski boj „vnukom bo še poznim — tujčev jarem!“

Isto idejo zastopa tri leta nato tudi v pesmi „Boj pri Pirotu“, kjer na srbsko-bolgarskem bojišču umirajoči Srb preklinja vsakogar, ki ščuva brata nad brata.

Aškerčeva bojevitost se torej kaže že v prvem desetletju njegovega ustvarjanja, toda le kot zaščita proti tujemu nasilju; saj mu že v tem času pomeni vsaka, predvsem tudi nacionalna svoboda neprecenljivo vrednoto („Jek z Balkana“, 1885, kasneje „Šúmi, Maríca“, 1893). Hkrati pa mu enako vredno pomeni tudi socialna svoboda, čeprav se v tistem času, ko ustvarja „venec balad“ Stara pravda (1888), še ne zaveda, da je krvavi hrvaško-slovenski punt, ki ga tu poveličuje, v nasprotju z njegovim duhovništvom.

Snov za ta punt je našel v domači zgodovini in tradiciji, vprašanje pa je, od kod je ta mladi podeželski kaplan zajel uporniško miselnost, ki dotlej v naši književnosti ni bila preveč običajna. Lahko bi sicer trdili, da Aškerc od svojih prvih balad in romanc naprej nadaljuje najnaprednejšo tradicijo od Prešerna preko Levstika do Trdine, ki prav v istem desetletju objavlja podobno uporniško pripovedko,[5]) njegova družbenonacionalna bojevitost pa je tako jasna in dosledna, in to v času, ko ostala naša politika in kultura tone v vse hujšem oportunizmu, da mora Aškerc dobivati za svojo doslednost injekcije še od nekod drugod.

Vsekakor jih dobiva iz revolucionarno demokratične ruske literature, ki mu je kazala odločilno smer v kritični realizem. Ruski kritični realizem je pričel v našo književnost že v desetletju pred Aškerčevim nastopom presajati Fran Celestin,[6]) ki pa je, kot rečeno, prav v tistem času vse bolj omagoval v reakcijo, ko se je Aškerc ideološko vse bolj napredno razvijal.

---

[5]) Peter in Pavel, Ljubljanski Zvon 1884.
[6]) Fran Celestin, l. c. 88 idr.

Aškerc je Celestinovo delo vsekakor poznal, bil je z njim celo v osebnih stikih. To dokazuje ohranjeno Celestinovo pismo, kjer 20. I. 1889 Aškercu priporoča M. I. A. E. Schmidtov rusko-nemši slovar, izražajoč zadovoljstvo, da se tudi on uči rusko. Puškina, ki mu ga hkrati priporoča za čtivo, je Aškerc takrat kupil morda prav na Celestinov nasvet — ohranila se je 2. izdaja Puškinovih Sočinenij, izd. A. S. Suvorina 1887, v osmih knjigah, z Aškerčevimi rokopisnimi opazkami — hkrati z nekaterimi drugimi knjigami, o katerih piše Franu Levcu 29. IV. 1889: „Čim je bila izišla lani Budmanijeva slovnica русскаго языкá, lotil sem se je s pravim ‚kazaškim fanatizmom', in zdaj jo imam ‚v mezincu'. Poskušal sem bil že prejšnje čase brati ruske originale, ali — *brez slovnice ni nič!* To je skoro čisto nov svet, tá ruska književnost!... Nakupil sem si skoro vse važnejše poete, od Puškina do — Nadzona (ki pa ni po mojem okusu). Razen starca Puškina najbolj ugajata mi Лермонтовъ in Некрасовъ. Tudi Minskij in Apuhtin imata tu pa tam kaj lepega, zlasti poslednji. V *prozi* sem dozdaj čital poleg bijografij raznih pisateljev in drugih manjših spisov mej drugim Maksimova prekrasno knjigo ‚На далöкомъ востокe', Mihajeviča ‚Санктпетербургское лето' ter največjega satirika (bržčas naše dobe sploh!), Салтыкова ‚23 сказки' in ‚Мелочи жизни'. Da utegnem in se z ničimer drugim ne bi pečal, Saltikova bi jaz sám prelagal na slovensko. To je filozofija s pelinovim žolčem!"

To leto je izšel tudi prvi Aškerčev prevod iz ruščine: Puškinova „Bajka o ribiču in ribici". Prevod je topel in domač, kot da je pravljico zajel iz živega ljudskega pripovedovanja.

Leto dni nato pa že razmišlja, kako bi prišel do štipendije, da bi si mogel na univerzi razširiti obzorje s slovansko, zlasti z rusko literaturo, ki ga najbolj zanima. če bi pa dopusta za vse leto ne dobil, bi šel rad na daljše potovanje po slovanskih zemljah, na primer v Rusijo. Svojega kratkega življenja bi ne hotel prebiti v tem zapuščenem kraju, kjer zdaj životari in ki zanj isto velja, kar je napisal Nekrasov o neki „zabiti" ruski „derevnji":

С кем думушку подумат?
С кем словом перемолвится?[7])

Namesto štipendije pa je dočakal še hujšo kazensko premestitev, ker svojih pesmi na pritisk cerkvenega predstojništva ni hotel preklicati, marveč si jih je celo drznil objaviti v posebni zbirki. Ta kazen pa ga ni uklonila, marveč ga je izostrila v satiro. S tem se zaključuje prva faza njegovega pesniškega ustvarjanja, katerega plod je prva, najpomembnejša njegova zbirka, ki jo je morda pod Nerudovim vplivom naslovil Balade in romance, 1890.

V tej prvi fazi se je Aškerc z namenom, da se otrese nemškega, v šoli privzgojenega duha, predvsem učil pri ljudstvu in pri njegovi pesmi. Zlasti ga je prevzela srbska ljudska pesem, v katere obliko je pričel vlivati domačo ljudsko snov in jo prepajati z moderno, napredno idejo. Študiral pa je —

---

[7]) Aškerc v pismu Franu Levcu 15. IV. in 4. V. 1890.

deloma po Viencu, ki je bil nanj naročen — tudi hrvaške književnike (Gundulića, Miošića Kačića, Mažuranića, Preradovića, Šenoo) ter Srba Markovića in Zmaja-Jovanovića in si pri njih utrjeval junaškega epskega duha.[8])

Že zelo zgodaj so ga pričeli zanimati tudi realni Čehi. Razliko „med našim in češkim značajem, med našo medlo in češko živahno in energično narodno zavednostjo“ je imel priložnost občutiti že leta 1885, ko se je v Pragi seznanil z velikim prijateljem Slovencev Janom Legom. Ta mu ni postal samo pomembna moralna opora v rastočem boju s cerkvenim predstojništvom, marveč tudi požrtvovalen češki mentor: pošiljal mu je dela iz češke literature (antologijo České Květy, Eliške Krásnohorské pesmi Ze Šumavy, Beneša-Třebízskega Bludné duše idr.) ter ga spodbujal k prevajanju iz češčine. Da bo redno primoran brati kaj češkega, se je Aškerc naročil na Jelínkov Slovanský Sborník.[9])

„V šolo“ pa ni hodil samo k slovanskim literaturam, temveč tudi v slovanske dežele. Potovanja po Češki, Slovaški, Hrvaški, Bosni in Srbiji so v tem času krepila njegovo nacionalno zavest v prepričanje, da more rešiti avstrijske Slovane „samo prava, iskrena in trdna vez, ako hočemo, da nas ne zalije morje nemško“ (Legu 29. dec. 1887).

Plod teh potovanj so cikli Iz popotnega dnevnika, posvečeni v veliki meri slovanskim bratom in njihovi nacionalni svobodi.

Etični in socialni reformator že po naravi, pridigar po poklicu, že v prvi razvojni fazi ni bil brez idejne bojevitosti. V drugi razvojni fazi, to je, v devetdesetih letih, pa je svoje vse bolj radikalne ideje najrajši oblačil v satirično orientalsko preobleko. Zavedal se je: čim abstraktnejša vsebina, tem pestrejša mora biti oblika, da poživi tendenco. Tudi se je zavedal, da po ovinkih lahko marsikaj pove, česar naravnost ne sme. V tem pogledu se je učil predvsem pri Rusih, pri Nekrasovu in Saltykovu pa tudi pri sodelavcu Ruske Misli Vasiliju Veličku. Poslednjega je pričel v začetku devetdesetih let navdušeno prevajati in si z njim tudi dopisovati. Dne 19. XII. 1892 se je Veličko čutil dolžnega Aškercu raztolmačiti, da so v njegovi zbirki resnično orientalske samo tiste pesmi, ki so označene z imeni avtorjev, ostalim pa služi vzhodni kolorit samo iz cenzurnih ozirov, da prikrije kritično ost.

Ni izključeno, da je prav Veličko poživil Aškerčevo oblikovanje orientalskih motivov, čeprav spada prva Aškerčeva pesem te vrste — Čaša nesmrtnosti — že v leto 1885, ko o kakšnem neposrednem ruskem vplivu še ne more biti govora.

Čeprav zajema pretežen del Aškerčevih pesmi te dobe aktualne ideje v orientalski preobleki, je nekaj pesmi, ki jih je sprejel v drugo zbirko Lirske

---

8) Aškerc Vatroslavu Holzu 22. V. 1883, Franu Levcu 26. I., 20. VII. 1883 in 2. I. 1885.

9) A. Aškerc, Jan Lego, Ljubljanski Zvon (1903) 616 s.; Aškerc Edvardu Jelínku (3. XII. 1887). Prim. tudi njegovo korespondenco z Janom Legom, kjer se kasneje zlasti navdušuje nad Svatoplukom Čechom (Písně otroka) in J. S. Macharjem.

in epske poezije, 1896, tudi v tem času posvetil Slovanom: ne samo južnim, marveč tudi severnim, ki jih je deloma madtem pobliže spoznal na novih potovanjih. Najzanimivejša od teh je romanca „Afanasij Sjemjonovič“, 1895, satira na carja samodršca, ki obsodi na vešala skrunilca zakonske sreče, ne da bi slutil, da je tu mišljen on sam. Volnejši ritem se sijajno ujema z zvitim, navidez carju predanim kozakom Afanasijem Sjemjonovičem, čigar značaj bi bilo težko vkleniti v težki trohejski ritem, ki je bil tako značilen za dotedanjo Aškerčevo epiko. Aškerc sam priznava, da si je ta anapestični ritem sposodil pri ruskih ljudskih pesmih. Tem pesmim posveča leta 1896 v Ljubljanskem Zvonu poseben esej, ki ga zaključuje z zanimivo mislijo, „da ritem ruskih narodnih pesmi ne more biti čisto slučajna reč, nego da se tudi v njem kaj fino izraža značaj ruskega naroda samega“, sprašujoč se hkrati, zakaj da je „temeljna pesniška mera južnoslovanskih narodnih pesmij trohej.“[10])

Ta esej je zanimiv tudi zato, ker tu postavlja Lermontova Pesem o carju Vasiljeviču, mladem opričniku, in hrabrem kupcu Kalašnikovu kot bržčas najlepšo epsko pesem v vseh slovanskih književnostih, hkrati pa tudi zato, ker daje v njem svoje poglede, kakšen bodi moderni poet: „zajemaj iz globočine svoje čuteče duše, iz svoje očiščene individualnosti, iz svojega ‚jaz‘-a in iz realnega življenja. Moderni poet poj in piši s stališča svojega časa in izobrazbe svoje ter z višine svojega sočasnega duševnega obzorja brez ozira na desno in na levo!“ Sklicujoč se na Lermontova, postavlja dve bistveni zahtevi: etično resnobo in brezobzirnost, pa naj poeta čaka za to še taka „inkvizicija“.[11])

Težko je reči, koliko si je Aškerc ta naziranja ob ruskem realizmu poglobil in koliko so njegov lastni plod. Pomisleka pa je vredno, da jih je izrekel v zvezi z ruskim slovstvom.

Polagoma pa njegova ustvarjalna moč usiha in ne more več realizirati vseh teh pogledov. Preveša se na opisnost vnanjih dejstev, spremljajoč jih z vse ohlapnejšo in vse manj prečiščeno lastno prizadetostjo. Aškerčeva kritičnost otopeva. Ne more več brezobzirno preko zaprek. Na prelomu stoletja pride do spopada z mlado Cankarjevo generacijo, ki ga pri živem telesu brezobzirno pokoplje. V bistvu so ta nesoglasja plod različnih pojmovanj te „etične resnobe“. Aškercu se zde pogledi „moderne“ cinični, ta pa ne veruje več v patos programa, kakršnega si je bil postavil v omenjenem eseju: „V imenu naroda, pravice, resnice, lepote in svobodne misli! V imenu vseh zatirancev, preganjancev in trpinov! V imenu vseobčega napredka človeškega!“[12]) In res se kmalu izkaže, da je Aškerc prešibak, da bi mogel kljub vsem poštenim zaletom plavati proti toku fraz, s kakršnimi njegova „liberalna“ Narodno napredna stranka presleplja svoje notranjo nagnitost. Čeprav ostaja osebno vseskoz pošten, postaja zanj usodno, da konec devetdesetih let, ko prekine z duhovništvom in se svetovnonazorsko ter družbenopolitično po-

[10]) Ljubljanski Zvon (1896) 183.
[11]) L. c. 182.
[12]) L. c.

vzpne do viška opozicije proti vladajoči miselnosti in „morali", ni sposoben storiti zadnjega koraka v tabor delavskega proletariata, ki se prav v tistem času organizirano pričenja boriti za svoje pravice, postavljajoč tudi njega v tem boju na svoj ščit. Da tega ne zmore, je vzrokov veliko, eden najmanjših pa ni protislovna izobrazba, ki jo srka v tistih časih.

V drugi polovici devetdesetih let si je bil svoje socialno obzorje širil in globil najbolj ob dveh aktualnih znanstvenih revijah, ob Masarykovi reviji Naše doba, ki mu jo je od leta 1895 redno pošiljal prijatelj Pavel Turner,[13]) in ob osrednjem znanstvenem glasilu nemške socialne demokracije Die neue Zeit, na katero se je od leta 1896 sam naročil.[14]) Vse pa kaže, da je bil v Aškercu prav Masaryk s svojim evolucionizmom ter s svojim odporom proti filozofskim in ekonomskim osnovam marksizma najmočnejša protiutež stuttgartski Die neue Zeit, ki ga je pritegovala v območje socializma. Masarykove razprave je hvalil kot aktualne in temeljite. Čutil je sorodnost z Masarykovim realizmom; Masarykov humanizem, njegova kritičnost in njegovo naglašanje intenzivnega duhovnega in etičnega življenja, vse to mu je bilo zelo blizu. Revije, kakršna je Naše doba, si je zaželel tudi pri Slovencih. Po tem vzgledu je skušal reformirati tudi osrednji beletristični časopis Ljubljanski Zvon, ko je z letom 1900 prišlo njega uredništvo v Aškerčeve roke. Trudil se je, da bi napravil iz leposlovnega glasila aktualno revijo, ki bi stala na višini sodobne znanosti.

Ker pa mu je za to v veliki meri primanjkovalo domačih sodelavcev in ker je želel dokaj omejeno obzorje takratne slovenske javnosti čim bolj razširiti v slovanski svet, si je vneto prizadeval pridobiti čim več literarnih strokovnjakov iz ruskih, poljskih, čeških in drugih slovanskih vrst.[15]) Pri založbi je dosegel celó privoljenje, da Srbi in Hrvatje v reviji lahko objavljajo v materinščini.[16]) Z njimi je posredoval povezavo tudi preko Slovenske in Hrvatske Matice. Skušal je biti z ocenami in s sporočili o vseh pomembnejših kulturnih pojavih pri posameznih slovanskih narodih na tekočem in skratka gojiti z medsebojno zamenjavo revij in korespondence čim živahnejši in čim aktualnejši kulturni pretok.

Ko je Aškerc leta 1902, po treh letih napornih prizadevanj, odložil uredništvo, ker je prišel zaradi svoje radikalno slovenske in „panslavistične" usmerjenosti pri odločilnih činiteljih v nemilost,[17] si je lahko s ponosom priznal, da je z Zvonom na široko odprl vrata v slovanski svet in da je med vrste svojih sodelavcev zajel marsikatero pomembno ime iz bratskih slovanskih dežel. Zlasti mu gre zasluga za decembrsko številko Ljubljanskega Zvona 1900, ki jo je vso posvetil spominski stoletnici Prešerna in v njej v tolikšni meri

---

[13]) Aškerc Turnerju 8. X., 23. X., 5. XI., 3. XII. 1895, 28. XII. 1896, 1. I. 1898.
[14]) Aškerc Turnerju 28. XII. 1896, Ivanu Žmavcu 20. X.. 1896, Franu Govékarju 13. V. 1897.
[15]) Prim. obsežno Aškerčevo korespondenco, označeno v Aškerčevi bibliografiji.
[16]) Ivan Tavčar Aškercu 1. I. 1902.
[17]) Aškerc e Ivanu Prijatelju 29. III. 1902.

združil takratne tuje in domače prešernoslovce, da ta Prešernov album lahko imenujemo slovansko manifestacijo Prešernovega duha.

Podobno si je prizadeval, da bi prikazal leto dni nato v Ruski antologiji slovensko manifestacijo ruskega duha, kar se mu je pa v bolj majhni meri posrečilo. Za ta prvi slovenski izbor ruske poezije ni sam odgovoren, ker ga ni sam spočel. Po smrti njenega prvotnega urednika Ivana Vesela se je na založnikovo prošnjo lotil dela, ko so bile tri pole že natisnjene in je tiskarna priganjala. Ker pa je uvidel, da Vesel novejših ruskih pesnikov v Antologiji sploh ni upošteval, se je v največji naglici vrgel sam na prevajanje, tako da je v slabem pol letu sam poslovenil nad sto dvajset ruskih pesmi. Na koncu pa je še dodal kratke podatke o posameznih pesnikih, ki jih je v celoti nič manj ko štiri in sedemdeset različnih, kar mu je povzročilo precej truda in iskanja. Razumljivo, da marsikateri njegov podatek in prevod priča o naglici in prisiljenosti. Iz bojazni, da ne bi ničesar prezrl, je zajemal tudi malo in prav malo pomembno, s tem pa zasenčil najpomembnejše. Izboru se pozna urednikova pesniška in miselna usmerjenost: nosi bolj prevajalčev ko pa avtorjev pečat. V primeri z večino prevodov drugih prevajalcev pa kažejo Aškerčeve slovenitve kljub nekaterim ritmičnim in jezikovnim nerodnostim prevajalčevo spretnost in izurjenost.

Ta knjiga je bila sprejeta kot izreden pojav ne samo med Slovenci, marveč tudi med bratskimi narodi. Ruska kritika jo je laskavo ocenila. Vzrok nekaterih šibkih prevodov je videla predvsem v zajemanju iz slabih virov. Le z izborom ni soglašala: vrsta slabših novejših poetov naj bi se bila rajši umaknila širšemu upoštevanju priznanih klasikov.

V času, ko je Aškerčeva slava v domovini že ugašala, je pri drugih Slovanih čedalje bolj rastla. Hrvatje, Srbi, Čehi, Poljaki, Rusi so ga z vse večjo vnemo prevajali, pisali o njem pomembne študije in laskave ocene. V času vse hujših razočaranj doma je našel v tem bratskem priznanju pomembno moralno oporo.

Še večjo oporo pa je iskal v bratski borbenosti in junaštvu, ki ga je doma tako pogrešal. „Naše javne kulturno-narodne razmere se shujšavajo od leta do leta. ... Človek bi obupal, ali jaz sam ne obupavam," piše 14. II. 1902 Franu Vidicu. „Tolažim se, da je pot do napredka in svobode trnjeva. Da ne klonem duhom, študiram zgodovino bolgarske vstaje — po bolgarskih izvirnikih."

Poglobil se je v bolgarsko vstajo iz sedemdesetih let in zasnoval novo „staro pravdo". Slovenski kmečki punt je izčrpal že v osemdesetih letih, tu ni našel več puntov. Široko je zasnoval slike iz zgodovine bolgarske vstaje — „Rapsodije bolgarskega guslarja" in zapel himno popu-hajduku Vasilu Levskemu. Še so tu krepki, celo silni kriki odpora, v celoti pa je tudi ta ciklus kakor večina njegovih tedanjih pesnitev le dolgovezen, duhá utrujajoč vzpon v posiljeno, iskano junaštvo.

Aškerc se ni zavedal, da je bolgarsko junaštvo vzrastlo pod vse drugačnimi pogoji in da ga ni mogoče kar tako presajati v malodušne čase, kakršni

so zaradi obupnih družbenopolitičnih razmer nujno vladali v prvih desetletjih tega stoletja v Sloveniji. Prepričan, da smo vsi Slovani en rod, ena družina, je skušal zajemati iz junaškega bogastva bolgarske pa tudi srbske tradicije, česar mu ni mogla nuditi slovenska. V pesmi „Pozdrav Slovencev bratom slovanskim, prišedšim v Ljubljano na časnikarski shod o binkoštih l. 1902“, poje:

Plodovi vašega duha so tudi naši;
naš vsak je vaš poet, umetnik, učenjak.
Godovi vaši narodni i nam so sveti;
in narodni junak vaš vsak je naš junak!

Aškerc pa v zavesti, da pripada majhnemu slovenskemu narodu, ki je le delec ogromne slovanske veličine, ne išče kakor številni njegovi predniki samo okrepitve samozavesti in ponosa, marveč tudi dejansko pomoč preko ustvarjalnih težav.

Prepričan, da nam je potrebna kulturna slovanska vzajemnost tudi zato, da nam razširi družbeno območje dela, se prav tako v svojih dramatskih poskusih zateka po snov k bratskim Slovanom, kot da se more tudi dramatski pesnik razviti samo v širših družbenih razmerah, ki omogočajo večjo svobodo in močnejši dramatični razmah. Štiridejanko Izmajlov postavlja po snovi na Poljsko, enodejanki Red sv. Jurja in Tujka pa na Rusko in Hrvaško. Edino prva je zajeta iz velemestnega aristokratskega oficirskega okolja, kakršno tedanjim slovenskim razmeram ne ustreza, ostali dve sta iz malomeščanskega sveta in bi se lahko odigrali kjer koli na svetu. Zadnja na zunaj nekoliko spominja na ruske komedije, a ji manjka teže ruskega humorja. Štiri leta po slovenski objavi so jo 1904 brez avtorjeve vednosti uprizorili v Pragi, misleč, da je to zgolj prevod ruskega originala. Na Poljskem kljub prizadevanju Romana Zawilińskega menda niso uprizorili nobenega od teh dramatskih poskusov, v Sloveniji pa je avtor uprizoritev obeh enodejank prepovedal, potem ko je doživel z Izmajlovim neuspeh.

Ta neuspeh ne izvira samo iz pomanjkljivega poznavanja odrske tehnike, marveč v precejšnji meri tudi iz nepoznavanja tujih razmer in ljudi, ki jih prikazuje. Vzprašanje je, koliko je zavestne idealizacije v naslednjih verzih:

Kdo nam je bližji na vsem širnem božjem svetu,
ko bratu je slovanskemu slovanski brat?
(„Pozdrav Slovencev ...“)

V trdni želji, da tega slovanskega brata v vsej obsežnosti njegove zemlje tudi dejansko spozna, se je leta 1901 in 1902 odločil za dve potovanji v Rusijo, ki jo je v osmih tednih skušal zajeti od severa do juga. Te svoje bežne vtise je leto dni nato podal v brošuri Dva izleta na Rusko.

Čeprav je z ljubeznijo in z globoko slovansko zavestjo priklenjen na to zemljo in ljudi, tudi tu ne podaja kakšnih mogočnih čustvenih impresij ali pa svojevrstnih filozofskih pogledov na to silno, problemov polno zemljo, marveč na prijeten, stvaren, mestoma tudi šaljiv način udobno pripoveduje o svojih

osebnih vtisih, ki jih tu pa tam nadomešča z utrujajočimi popisi. Pripovedovanje je mirno, trezno, celo romantična krasota Krima in Kavkaza ga ne spravi iz nekam pedantičnega ravnovesja. Prepleta ga s samostojnim razmotrivanjem o rasi, narodu, običajih in kulturnih prilikah. O družbenogospodarskih razmerah ne utegne kdo ve kaj razmišljati, kolikor ga ne moti zaostalost v razvoju. Sicer pa že v uvodu naglaša, da je v Italijo in Švico potoval kot človek, na Rusko pa predvsem kot Slovenec in Slovan.

Toda kakor njegovega predhodnika dr. Frana Celestina in kakor večino drugih avstrijskih Slovanov, ki so v svoji vseslovanski navdušenosti iskali leka in spodbude v Rusiji, je tudi Aškerca resnični položaj Rusije dokaj ohladil. Moral si je priznati, da so Rusi o razmerah neruskih Slovanov kaj malo poučeni in za slovansko vzajemnost kaj ravnodušni. Krivdo zvrača na birokratski sistem ruskega šolstva; ta je pod vplivom Nemcev, ki jih na splošno na škodo Slovanov tamkaj preveč protežirajo. Kakor ne more odobravati politike poljske šlahte, ki prezira ljudstvo in Malorusom ne privošči ravnopravnosti, tako ga tudi vznevoljuje krivična ruska vlada, ker zatira svoboden poljski kulturni razmah.

Ob zaključku se dotika tudi sintetične kritike ruskega „birokraškega despotizma“ in „dvorskega absolutizma“: „Poleg najvišje izobraženih slojev v temi nevednosti tavajoče množice analfabetov. Po mestih pozlačene cerkvene kupole — po kmetih raztrgane slamnate strehe na izključno lesenih kočah. V prestolnih zakladnicah nakopičene zlate dragocenosti, znašajoče milijone in milijone vrednosti — na kmetih pa v nekaterih gubernijah vsako leto lakota!“ Čeprav sta ga pognala iz domovine gnev nad domačimi razmerami in spoznanje, „kako prijetno je za Slovenca, če nekaj časa ničesar ne izve o svoji ožji domovini“, sta ga ta dva bežna izleta vendarle uverila, da je naše ljudstvo „v kulturnem razvoju in splošni omiki najmanj za tri sto let *pred* ruskim“ in da je absolutizem „tista kruta môra, ki pritiska k tlom svobodno misel v Rusiji“.

Rusija ga je iztreznila, zlasti še, ko je dognal, da je ruska cenzura njegovo blagohotno knjižico — zaplenila![18])

In koliko je res Slovan slovanskemu bratu najbližji, kakor je Aškerc v istem času s pobožno željo pel?

Prav v tisti državi, kjer je bil Slovan absoluten gospodar, je moral z bridkostjo ugotoviti, da se ljudje slovanstva niti ne zavedajo.

Na svojem potovanju preko Poljske in Rusije se je čutil zapuščenega, skoraj nobenega od svojih znancev ni našel doma, najbolj ga je prizadelo, da ni našel Leva Nikolajeviča Tolstoja ne v Jasni poljani ne naslednje leto v Jalti, kjer je zaman iskal tudi Čehova. Gorkega, ki mu je v tem času toliko pomenil kakor Čehov, saj se je z enako prizadevnostjo boril,[19]) da ga je mogel uveljaviti v Zvonu, pa na tem svojem potovanju očividno ni imel v načrtu.

---

[18]) SN 5. III. 1904; RP 18. III., 24. III. 1904.
[19]) Aškerc Prijatelju 17. X., 14. XI. 1900, 30. XI. 1901.

Tako je bil seve bolj prepuščen pokrajinam in spomenikom mrtvih, kar se zrcali tudi v njegovih popotnih pesmih, ki jih posveča spominom na to pot („Pred spomenikom Mickiewiczevim“, „V hišici Petra Velikega“, „Spomenik mladega Puškina“ idr.). Nič čudnega, če je ena najbolj živih od teh pesmi „V kupeju“, kjer dramatično s fino kritično ironijo prikaže povprečnega Rusa v njegovi desinteresiranosti za Slovane in Slovence.

Kljub temu pa se Aškerčeva ljubezen do ruske zemlje in kulture nič ne zmanjša, že pesem ljubljenca Lermontova se mu zdi vredna, da se vsak Slovan zavoljo nje nauči ruščine, tistega čudovitega jezika, ki mu je na koncu tega popotnega cikla zapel zanosno himno, vredno Turgenjeva („Ruski jezik“, 1902).

Če se Aškerc od tistega časa naprej v svojem delu ruske tematike skoraj da ni več dotikal, pa iz tega ne sledi, da bi bil Rusom postal nezvest. Vrsta potovanj ruskih intelektualcev po Sloveniji, ki se jim je z največjo požrtvovalnostjo posvečal, priča o nasprotnem.

Osebni in pismeni stiki z literarno pomembnimi ruskimi osebnostmi pa so presihali in Aškerc je moral le nenehno ugotavljati, da se Čehi z neprimerno večjo zavzetostjo kulturno povezujejo z južnimi Slovani in s Slovenci še posebej kakor pa ostali Slovani s severa in z vzhoda. Čeprav je njegova petdesetletnica leta 1906 odjeknila po vsem slovanskem svetu in je v študiji Tadeusza S. Grabowskega, ki je izšla celo v posebnem odtisu, tudi med Poljaki dobil zasluženo priznanje, je bilo zanj največjega pomena, da ga prevaja tako pomemben pesnik, kakor je Vrchlický, in pripravlja samostojno knjigo njegovih prevodov. Vendar te knjige Aškerc ni doživel,[20] pa tudi v dotlej tako naklonjeno kritiko po češkem časopisju so polagoma udirali glasovi o njegovem usihanju.

Svoj ugled na Češkem pa si je ponovno utrdil leta 1907 na kongresu svobodomislecev v Pragi. Tedaj je kot častni predsednik kongresa nastopil pred mednarodnim občinstvom z ostrim političnim govorom, ki je z njim jasno pribil svoja načela o nacionalni in kulturni svobodi malih narodov. V času, ko je moral svobodomiselni pesnik v domovini prenašati politični poraz svoje stranke in polno zmago tistega klerikalnega tabora, proti kateremu se je vse življenje boril in krvavel, je v družbi ljudi, ki mu je bila po obzorju in prepričanju sorodna, za nekaj dni spet svobodno zadihal. Prebíl je svojo osamljenost, da je mogel navdušeno vzklikniti: „V taki družbi šele spoznaš, *kako krasen je človeški duh,* najvišja nam empirično znana inteligencija v vsemiru . . .“[21])

Vendar je to vzhičenje kot zadnji plamen švignilo iz ugašajoče žerjavice in njegovega dela ni moglo več ustvarjalno oploditi. Aškerčevo delo v utesnjeni domovini ni našlo več resonance in se ni moglo več dvigniti s tal.

---

[20]) Izšla je šele l. 1923. Prim. Aškerčeva bibliografija, l. c. 45.
[21]) Aškerc, l. c. 378 s.

Zadnja leta njegovega življenja in dela pomenjajo brezupno prizadevanje, da bi si vsaj v širšem slovanskem svetu ohranil ugled, če mu že domovina več ne nakloni priznanja. Toda čeprav je zlasti med Hrvati in Čehi tudi v zadnjih letih našel veliko obzirnosti in celo nezaslužene hvale, se je čutil, čim bolj se je bližal smrti, tem huje osamljenega. „I skučno i grustno i nekomu ruki podať . . .“ je potožil z Lermontovim tik pred svojo smrtjo.[22])

Njegova napoved, da bo umrl v treh dneh kakor Vrchlický,[23]) se je izpolnila, oba pomembna pesnika, ki sta doživela tolikšen ugled v tujini, doma pa morala preizkušati bridko dejstvo, kako mlada generacija ob onemoglosti stare pozablja na njene zasluge, sta umrla v istem letu 1912.

*

Aškerc je vse življenje silno trpel zaradi slovenske majhnosti in politične nesamostojnosti. Prepričan je bil, da to dvoje negativno deluje na slovenski značaj, na njegovo upogljivost in hlapčevsko ponižnost ter pasivnost. V zavesti, da smo Slovenci del slovanstva in da nam more le tesna povezava s Slovani dati tisto veljavo in samozavest, ki nam omogoča odpor proti tujemu nasilju in aktivni boj za lastno samobitost, je od prvih početkov z veliko ljubeznijo proučeval bogasvo slovanske zemlje, kulture in tradicije, zajemal iz njega moč za svoje delo in tako našel tudi neposrednih stikov in povezav z bratskimi narodi. V tem pogledu je napravil Aškerc več kot kateri koli naš literarni predhodnik, čeprav se že od Prešerna naprej na Slovenskem uveljavlja močna težnja po izmenjavi kulturnih vrednot v slovenskem svetu. Kasneje, v čitalniških časih, se je ta težnja precej izmaličila v leporečno medsebojno proslavljanje, Aškerc pa je prvi, ki je kot kritični realist težil spet po resnici, kakršna je, in tudi glede Slovencev ni prenesel lepše sodbe, kakršno zaslužimo.[24])

V tem pogledu je imel Aškerc doma enega samega velikega predhodnika Frana Levstika in pomeni deset let po Levstikovem zlomu v resnicoljubnem boju in požrtvovalnem tveganju nadaljevalca njegove tradicije. Svojo realno povezavo s slovanstvom pa Aškerc toliko razširja in poglablja, da ga lahko imenujemo najbolj razgledanega in prepričanega Slovana med slovenskimi književniki ne le v njegovi dobi, marveč sploh. Od tod ta moč, da je mogel zadnji dve desetletji prejšnjega stoletja tako brezobzirno rasti v samostojno, brezkompromisno kritično smer, kakršne malodušne domače razmere niso dopuščale.

Tragedija Aškerčevega kvalitetnega upadanja v dvajsetem stoletju ne izvira iz tega, da bi bil postal svoji smeri nezvest, marveč prej iz obratnega. Tragedija je pač v tem, da se ni dve desetletji poprej rodil in nastopil. Kajti njegova načelna idejnost je najdoslednejša izpolnitev liberalnega programa,

---

[22]) Dan 12. I. 1912.

[23]) Aškerc, l. c. 408.

[24]) Prim. Legovo opravičilo Aškercu 6. X. 1886 na Aškerčev očitek, da je popisoval Lego Slovence le s sončne, a ne tudi s senčne strani.

ta pa je bil tudi pri nas na prelomu stoletja že v razsulu. V tem času Aškerčeva apologija realizma ni mogla biti več prepričevalna, kolikor se ni naslonila na vrednote boja novega razreda — delavskega razreda, ki si je vse bolj osvajal svojo progresivno pot. In ker se je Aškerc prav temu boju odmikal in razen redkih vzponov odmaknil, je ostal tudi ves njegov odpor proti dekadenci v literaturi mlade generacije brezuspešen.

Ker tudi s kompromisnim popuščanjem liberalnega meščanstva ni mogel soglašati, je ostajal čedalje bolj sam. Ker je bil izrazito socialno usmerjen, pa je samota pomenjala njegov notranji pogin. Da do tega ni tako hitro prišlo, ga je najbolj krepila tesna povezava z drugimi Slovani, ki že od njegovih prvih nastopov naprej niso varčevali s priznanji. Ta priznanja so bila zlasti prvi dve desetletji povsem iskrena, saj so čutili v Aškercu borca za tiste ideje, ki so bile vsem skupne in za vse odrešilne.

Aškerc je vse življenje ostal zvest Svetopolkovi oporoki, vse življenje je veliko trpel zaradi slovanske in slovenske nesloge in se mučil z zavestjo, da zgodovina slovanstva ni drugega kot večen boj proti nasilju in bratskemu izdajstvu. Pri tem pa se ni zavedal, da v boju z mlado generacijo tudi sam ne razume upornih duhov, ki ne morejo več priznati njegove avtoritativnosti. Bratsko slovansko časopisje, ki mu je ostalo v priznanjih zvestejše od slovenskega, ga je v pomanjkanju njegove avtokritičnosti kasneje samo utrjevalo v prepričanju, da je prerastel svoj narod.

Aškerc je bil res prvi slovenski pesnik, ki je bil še pri življenju deležen tolikšnega priznanja med ostalimi Slovani. Številni prevodi v bolgarščino, češčino, hrvaščino, poljščino, ruščino, slovaščino, srbščino pričajo, kako so ga Slovani sprejeli za svojega. Številne študije, ocene in druga priznanja pa dokazujejo, da so prevzeli tudi njegove ideje o medsebojnem kulturnem oplajanju, ki samo s kritično obogatitvijo pravih duhovnih vrednot lahko privede do tistega resničnega soglasja med Slovani, ki je po njem Aškerc vse življenje stremel in ga skušal s svojim delom uveljaviti.

Marja Boršnik (Ljubljana)

M A T E R I Á L Y

Przekład *Sądu Libuszy* Adama Mickiewicza

Jerzy Slizinski (Warszawa)

Echo o rzekomym odnalezieniu *Rękopisu Królodworskiego* oraz *Rękopisu Zielonogórskiego* odbiło się szczególnie mocno w Polsce a w latach późniejszych śledziło się tu uważnie spór, który się toczył w Czechach w sprawie tych falsyfikatów.[1])

Bodaj pierwszym tłumaczeniem części Królodworskiego Rękopisu na język polski, był przekład prozą p. t. *Zabój—Sławój—Ludiek*[2]) pióra W. S. M a j e w s k i e g o v Pamiętniku Warszawskim 1820 r.[3]) W tymże piśmie z tegoż roku znajdujemy jeszcze przekład wiersza *Zbyhoń* K. Br(odzińskiego),[4]) tym razem już tłumaczenie poetyckie jednakże bardzo swobodne.

Szczegółowe omówienie rp. Królodworskiego i Zielonogórskiego podał w tymże roku J. B. R a k o w i e c k i w Prawdzie Ruskiej, ilustrując je fragmentami filologicznych tłumaczeń niektórych wierszy.

Odtąd często spotykamy na łamach pism polskich przekłady wierszy rp. Królodworskiego. Tak np. ogłosił J. Z a l e s k i w Astrea z r. 1823 przekład *Jelenia,* tenże wiersz tłumaczyli K. B r o d z i ń s k i,[5]) L. N a b i e l a k,[6]) A. B i e l o w s k i,[7]) K(onstanty) G(aszyński),[8]) M. O l s z e w s k i[9]) i L. S i e m i e ń s k i. *Bukiet (Kytice)* spolszczyli prócz L. Siemieńskiego B. Z a l e s k i,[10]) L(eon) U(lbrych)[11]) a *Žežulkę* ogłosili w języku polskim L. S i e m i e ń s k i, K. L. C i ę g l e w i c z,[12]) J. B. W(agner)[13]) i M. O l s z e w s k i.[14])

Z lirycznych wierszy tłumaczono jeszcze kilkakrotnie *Opuštěná.* Z wierszy epicznych Rękopisu Królodworskiego najczęściej przekładano na język polski *Záboj, Slavoj, Luděk,* wiersz który przełożył bardzo swobodnie i L. N o r w i d.

Autorem pierwszego większego wyboru z R. K. był L. N a b i e l a k, który w piśmie Haliczanin ogłosił p. t. *Zabytki starożytnej poezji słowiańskiej* w r. 1830 przekłady następujących wierszy: *Jarosław, Zaboj, Slawoj a Ludiek, Czestmir a Własław, Ludissa*

---

1) Por. m. in. B. V y d r a, *České padělky rukopisné v polské literatuře,* časopis Bratislava 3 (1929) č. 1.
2) Záboj, Slavoj, Luděk.
3) Pam. Warsz. (1820) 94 i d.
4) *Zbichon. Duma przełożona ze staroczeskiego języka,* ibid. 393.
5) Roczn. Tow. Nauk. XVI, str. 128.
6) Haliczanin 2 (1830) 105—106.
7) Haliczanin 2 (1830) 106—107.
8) Pamiętnik dla Płci Pięknej, I, 4, str. 100—101.
9) Oświata Sławian pogańskich, Kraków, 1838.
10) Pamiętnik Warszawski (1822) 11—12.
11) Pamiętnik dla Płci Pięknej, I, 4, str. 98.
12) Rozmaitości Lwowskie (1827) nr. 3.
13) Światowid 1 (1835) 231.
14) Oświata (1838) 32.

i Lubor, Udalryk i Bolesław oraz *Jeleń*. Chociaż Nabielak starał się o wierne oddanie tłumaczonych utworów, to jednak jego przekłady wierszem białym są zgruba ciosane i nie zbyt artystyczne.

Znacznie lepszy jest przekład R. K. L. H. Siemieńskiego[15]) (wraz z obszernym wstępem), który po raz pierwszy udostępnił czytelnikowi polskiemu całość Rękopisu Królodworskiego. Przekład ten nazywał anonimowy autor recenzji w Muzeum Domowym[16]) „najcelniejszym utworem poetycznym, którym tego roku pomnożona została nasza literatura".

Wysoce ceniony, lecz znacznie mniej popularny w Polsce był Rękopis Zielonogórski, który podobnie jak Pieśń miłosna pod Wyszehradem przełożony został przez Siemieńskiego.

Chociaż w Polsce wiedziano, że Dobrovský kwestionował autentyczność tego rękopisu, to jednak w jego obronie wystąpił przede wszystkim drugi jego tłumacz, A. Bielowski. Uważał on rękopis za dzieło tak dojrzałe, które nie mogło powstać w Czechach w czasie, gdy młoda poezja czeska w okresie Odrodzenia Narodowego stawiała pierwsze kroki.[17])

Do tłumaczy rękopisów należał też Adam Mickiewicz, który cytował te utwory w wykładach o literaturze słowiańskiej z 29 stycznia, 2 lutego oraz 5 lutego 1841 roku.

Mówiąc o poematach, znajdujących się w rp. Królodworskim, wyraża się Mickiewicz w sposób następujący: „Nie będę się rozwodził szczegółowo nad każdym z nich, zresztą nie wszystkie są równie dawne. Są tam utwory z końca XIII wieku; są i takie, których autentyczność jest wątpliwa."[18]) Sąd Libuszy natomiast Mickiewicz uważał za „najstarszy pomnik literacki słowiański", oraz za „dokument bezcenny".[19])

Jak podaje Adam Lewak w *Katalogu rękopisów Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu*,[20]) znajduje się w zbiorach tego muzeum kopia stenogramu wykładów literatury słowiańskiej.[21]) Jest to kopia stenogramu, przepisana za staraniem L. Niedźwiedzkiego przez panie Rowan, i stanowi dar L. Niedźwiedzkiego Mickiewiczowi.[22])

Przed tekstem, jak dalej podaje Lewak, znajduje się 13 kart autografu poety, 12 kart wprawionych w książkę, trzynasta karta jest luźna. Pierwsza karta autografu zawiera dyspozycje pierwszej lekcji, dyspozycje piątej lekcji, „Le manuscrit de latin du neuvième ou du commencement du dixième siècle" wraz z fragmentem tłumaczenia Sądu Libuszy, odmiennym od drukowanego przekładu tego poematu w Les Slaves, Paris 1849, t. I, 126—130. W innych wydaniach francuskich wykładów Mickiewicza — ani wcześniejszych, ani późniejszych — nie uwzględniono tej partii. Natomiast w polskim przekładzie wykładów Mickiewicza p. t. Kurs pierwszoletni 1840—1841 literatury sławiańskiej wykładanej w Kollegium Francuzkiem przez Adama Mickiewicza. Wydany przez redakcyę Dziennika Narodowego,[23]) znajduje się całość przekładu Sądu Libuszy Lucjana Siemieńskiego. Przekład ten przedrukował Leon Płoszewski w *Wydaniu Narodowym Dzieł Mickiewicza*, t. VIII, *Literatura Słowiańska*, t. I.[24]

---

[15]) *Królodworski rękopis*. Zbiór staroczeskich bohatyrskich i lirycznych śpiewów nalezionych i wydanych przez W. Hankę, Kraków, 1836.

[16]) (1836) 375—360.

[17]) Por. Pamiętnik Naukowy (1837) II.

[18]) Wykład XII.

[19]) Wykład X.

[20]) Kraków 1931.

[21]) Poz. 67.

[22]) Por. L. Płoszewski, *Wykład wstępny Mickiewicza*, Lwów 1925, oraz *L'avant dernière leçon de Mickiewicz*, Warszawa 1924.

[23]) Paris 1843.

[24]) Warszawa (1952) 111—114.

Kto był autorem ostatniej wersji francuskiego tłumaczenia w Les Slaves z 1849 roku, trudno ustalić. Mickiewicz, pochłonięty bowiem, jak pisze Płoszewski,[25]) sprawami politycznymi, „powierzył pracę znajomym Polakom i Francuzom, którzy zmieniali tekst według własnego uznania, przerabiali lub opuszczali całe ustępy".

Zaznaczyć należy, że wydawcy Les Slaves[26]) tłumaczyli Sąd Libuszy z przekładu Siemieńskiego, nie uwzględniając rękopisu Mickiewicza. Dodamy tu m. in., że Mickiewicz pisze *Weltawa, Radbuza, Stiaglaw,* Siemieński natomiast *Wletawa, Radburza, Stoglów.* W tej samej formie występują te imiona własne w przekładzie francuskim z 1849 roku.

Oto oryginalne brzmienie zachowanego fragmentu tłumaczenia Mickiewicza (bez poprawek ortograficznych) dotąd nie ogłoszonego, a następnie przekład, umieszczony w Les Slaves z 1849 r.[27])

O weltawa pourquoi trouble tu ainsi tes ondes
pourquoi troubles tu tes ondes argentines
Est-ce que un vent sauvage la remue jus'quau fond
En secouant les nuages du vaste ciel
En lavant le fet de montagnes verte,
En arrachant du (fond) de ton lit (l'argil d'or) d'ore d'argil
Comment ne troublerai-je pas mes aux
l'orsque les (fr) deux frere se querellent,
les deux freres se querelent a cause de l'heritage
Le vaillant Chrudosz sengur d'Otava
d'Otava au cours varie roulant le sable d'or
Et le vaillant Stiaglav auprès de la froide Radbuza
tou les deux freres, tous les deux Klenovicz
Issu du vieux sang de Popiel
Qui arriva jadi avec les gueriers Czek
Qui arriva dans ces contrees a travers les trois rivieres
Une hirondelle familiere se hate en volant
des bord d'Otave au cours varie
Elle s'assit sur la fenetre spacieuse
Dans la maison d'or de Liubusza
Dans la maison paternelle, dans le saint Vyszegrad
Elle est soucieuse et elle se plaint douloureusement
Et des que sa seur l'ai entendu
Sa seur dans la cour de Liubusza
Elle prie la souvairaine (qu'il) de reunir une cour de justice
de citer les deux freres
et de le juger d'apres la loi
La souveraine apparait en mantau blan
Elle prend siege sur le trone des ancetres
A coté d'elle deux filles rempli de sagesse

---

[25]) Op. cit. 349.
[26]) Mowa o wydaniu z 1849 r.
[27]) Fotokopię rękopisu z Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu otrzymałem dzięki pomocy PAN. Serdeczne podziękowanie składam mgr. H. Natuniewicz, pracowniczce Muzeum Adama Mickiewicza w Warszawie, za pomoc przy pracy w MAM w Warszawie.

Bien vercés dans les mystere de la jurisprudence
l'une tient les tables legislatives
l'autre tient le glaive vengeur des tort
au devent d'elles brille le feu d'epreve juridiques
au dessous d'elle brille l'aux lustrale.

Przekład Sądu Libuszy, ogłoszony w Les Slaves, Cours professé au Collège de France par Adam Mickiewicz (1840—1841), t. I, 126—130:

« — O fleuve de Wlétawa, pourquoi troubles-tu ainsi tes ondes? Pourquoi tes ondes argentées coulent-elles ainsi troublées? Est-ce le vent d'orage qui t'a bouleversé et a mêlé l'écume de tes vagues comme une blanche toison au loin dispersée? Est-ce le vent qui secoue les nuages et les fait tomber en gouttes du vaste ciel? D'où vient que le sable des vastes têtes des collines est enlevée? Qu'est-ce qui soulève dans ton lit l'argile incrustée d'or?

Comment ne serai-je point troublé dans mes ondes, quand deux enfants nés de la même mère se querellent! Quand deux frères ne peuvent s'accorder sur l'héritage de leur père commun et se combattent avec acharnement! L'un est le terrible Chrudosz, maître de l'Otawa aux rives serpentantes, au cours fortuné et roulant l'or; l'autre est le vaillant Stoglow, seigneur de Radburza la fraîche, et tous deux sont frères, tous deux sont Klénowicz de la vieille race de Popiel qui arriva jadis dans nos fertiles contrées à la tête des escadrons Czechs après avoir franchi les trois fleuves! —

Une hirondelle familière se hâte d'accourir des bords de l'Otawa aux rives serpentantes; elle s'assied sur la fenêtre spacieuse dans la demeure de Libussa, dans le nid doré de ses pères dans la sainte acropole de Wyszehrad. Le pauvre oiseau est soucieux: il gémit douloureusement. Dès qu'une hirondelle sa sœur l'a entendue, sa sœur qui habite la cour de Libussa, va conjurer la souveraine de sortir de son château, de s'asseoir sous le péristyle du palais, de faire comparaître les deux frères devant son tribunal et de les juger d'après la loi ».

Les guerriers, les chefs et les anciens réunis, ayant pris place chacun suivant sa naissance, la souveraine apparaît en habits blancs comme la neige. Elle s'assied sur le trône des ancêtres. A ses côtes sont deux vierges initiées aux mystères de la jurisprudence; l'une d'elles tient les tables de la loi, et l'autre porte le glaive vengeur des torts. Devant leurs yeux brûle le feu des épreuves juridiques; à leurs pieds brille l'eau lustrale

La souveraine du haut du trône des ancêtres, parle ainsi: — O mes anciens, mes guerriers et vous chefs du peuple, d'après la loi des dieux éternels, établissez la justice entre les deux frères qui se querellent pour l'héritage de leur père. Doivent-ils posséder le bien en commun? ou doivent-ils se partager en deux portions égales? Si la sentence que je vais prononcer est d'accord avec votre raison, faites-la exécuter; mais si elle est en désaccord avec votre raison, rendez une sentence nouvelle qui puisse réconcilier les deux frères.

Alors tous s'inclinèrent, les anciens, les guerriers et les chefs du peuple. A voix basse ils commencent à se consulter; ils louent entre eux la sagesse de Libussa. Lutobor, seigneur de Dobroslawsk se lève et dit ces paroles: — Souverain illustre, nous avons pesé vos paroles, faites recueillir les voix de l'assamblée.

— Les vierges de la justice recueillent les votes, et, les mettant dans la vase sacré, les présentent aux guerriers, pour qu'ils proclament la sentence. Radowan, l'un des chefs, compte les voix et rend ainsi la sentence:

— O frères, nés de la même mère! O Klénowicz de l'antique race de Popiels, réconciliez-vous! Vous en pouvez partager l'héritage paternel; joissez-en en commun et en paix.

— Mais Chrudosz, seigneur de l'Otawa, se dresse; le fiel s'étant répandu sur son cœur, il tremble de tous ses membres; il menace de la main, il mugit comme un taureau:

— Malheur aux petits oiseaux quand la vipère se glisse dans leur nid! Mais malheur surtout aux guerriers quand c'est une femme qui gouverne! C'est aux hommes de commander aux hommes! C'est au premier né qu'appartient l'héritage paternel!

— Libussa se lève du trône de ses ancêtres et dit aux guerriers, aux anciens et aux chefs du peuple:

— Vous entendez comme on m'outrage! Soyez vous-mêmes juges d'après la loi: je ne veux plus décider de vos querelles. Choisissez parmi vous un homme qui vous gouverne avec le sceptre de fer; la main d'une vierge est désormais trop faible pour vous conduire.

— Ratibor, l'un des chefs, se lève à son tour et dit ces paroles:

— Pourquoi imiterions-nous les Allemands? Chez nous la loi est antique et sainte; elle nous a été apportée par nos pères lorsqu'ils s'établirent dans nos fertiles contrées, après avoir franchi les troi fleuves. Chaque père de famille règne dans sa communauté domestique. Les hommes travaillent aux champs, les femes filent et cousent; que si la tête de la maison vient à tomber, les enfants jouissent en commun de l'héritage paternel; ils se choisissent en chef de leur race, lequel pour le bien de tous va aux assemblées du peuple; il y va avec les anciens, avec les guerriers et les chefs.

Jerzy Slizinski (Warszawa)

KKITIKY A REFERÁTY

L. Sadnik — R. Aitzetmüller, **Handwörterbuch zu den altkirchenslawischen Texten.** Heidelberg 1955, Winter, XX + 341 S.

Potřeba vydání staroslověnského slovníku, vědecky a moderně lexikograficky zpracovaného, středního — příručního i velkého vyčerpávajícího thesauru, je dnes všeobecně pociťována v celé řadě vědních oborů. Takové slovníky chystá a v první řadě ovšem slovník střední velikosti k vydání připravuje Slovanský ústav Československé akademie věd. L. Sadnik a R. Aitzetmüller podávají zde slovník „k staroslověnským textům", t. j. studijní příručku, určenou především filologům slavistům pro porozumění staroslověnským kanonickým textům a pro jazykovědná cvičení se staroslověnským materiálem, zvláště pro otázky tvoření staroslověnských slov, a k etymologickým výkladům slov.

Tento slovník vzal si za úkol shrnout staroslověnskou slovní zásobu v kanonických památkách, podat soupisy slov podle jejich zakončení, jakož i etymologický výklad jednotlivých slov, a to asi v tom smyslu a rozsahu, jak jej podávají nejdůležitější etymologické slovníky nebo speciální práce o staroslověnštině. Proto je slovník rozdělen na tři části: I. glosář (str. 1—170), II. seznam staroslověnských slov, sestavených *a tergo* (str. 171—207) a III. etymologický výklad slovních hnízd (str. 208—341). Celý slovník je tištěn latinkou, i staroslověnská hesla jsou transliterována do latinky, významy slov jsou udány jen německy, není otištěn dokladový materiál, u hesel se však udává ve zkratkách, v kterých památkách je slovo doloženo a odkazuje se na etymologický výklad v části III.

Významové ekvivalenty jsou založeny na volném překladu řeckého textu, jen na místech, kde je na př. v staroslověnském rukopisu zřejmá chyba, je udána též řecká paralela. Stranou byly ponechány všechny významové nuance, které udává řecká předloha, neboť slovník nechtěl nahradit speciální glossáře k jednotlivým textům. Zpracování tohoto slovníku bylo zřetelně založeno převážně na vydaných indexech k staroslověnským památkám, případně na indexech, k tomu účelu sestavených (patrně u Zografského a Assemanova kodexu), takže tu indexové zpracování vůbec převládlo nad zpracováním lexikografickým.

Pokud jde o *výběr staroslověnských památek,* k nimž jako pomůcka byl zpracován tento slovník, autoři se rozhodli založit slovník výhradně na památkách kanonických, v rozsahu, který uvádí prof. J. Kurz (srov. *Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi,* Brno 1948, 286), jak autoři výslovně uvádějí, t. j. na památkách, které byly napsány „v staroslověnské době". Zároveň se konformují s výběrem textů, jak jej stanovil N. v. Wijk (*Geschichte der altkirchenslavischen Sprache,* Berlín—Lipsko 1931, 24 n.). Celkem je to tedy 20 památek, a to kodexy Zografský, Mariánský, Assemanův (podle vydání Črnčićova!), hlaholské listy Ochridské, Psalterium a Euchologium Sinaiticum (poslední podle vydání Nahtigalova), Sinajské liturgické listy, Clozianus, Makedonský hlaholský list, Kijevské listy, Pražské zlomky, Savvina kniga, listy Undoľského, Supraslský kodex, Chilandarské listy, Makedonský cyrilský list, Zografské listy, nápis Samuilův, Novgorodské listy a Słuckého zlomek žaltáře. Nezahrnují sem evangelium

Ostromirovo, ani ne tak proto, že tento text má již mnoho rusismů, nýbrž proto, že by tato památka již nemohla obohatit slovní zásobu evangelních textů, rovněž sem nebyly pojaty Frisinské památky. Je přirozené, že by bylo možno dost proti tomuto výběru památek namítat, protože to je výběr, který je založen *na stáří rukopisů*, na starobylých *hláskových* znacích, nikoli na zřetelech slovníkových, ale je to tradiční linie již z období Jagićova a Leskienova, která staví do popředí nejstarší staroslověnské rukopisy a studijní zájem o ně. Jistě působil také zřetel praktický — potřeba pro seminární cvičení v nejstarších textech atd. Autoři pro tyto památky zavádějí dosud neobvyklé zkratky (Z. — Zographensis, M. — Marianus, A. — Assemanianus, O. — Ochridské hlaholské listy, Es. — Euchologium Sinaiticum, Fs. — Sinajský zlomek liturg., C. — Clozianus, Mg. — Makedonský hlah. list, Kb. — Kijevské listy, P. — Pražské zlomky, Sk. — Savvina kniga, U. — zlomek Undoľského, S. — Suprasliensis, H. — Chilandarské listy, Mk. — Makedonský cyrilský list, Zb. — Zografské listy, Sa. — nápis Samuilův, Nb. — Novgorodské listy a Psl. — Słuckého zlomek žaltáře). Vůbec *otázka zkratek* není v tomto slovníku vyřešena se zřetelem ke čtenáři, zkratky nenapovídají zkracované slovo, spíše převládl zřetel typografické úspory, ačkoli právě u příručních slovníků otázka zkratek je velmi závažná.

Pokud jde o starší vydání nebo popisy staroslověnských památek, opírali se autoři hlavně o mluvnice Vondrákovu, Kuľbakinovu, Wijkovu, Dielsovu a Seliščevovu.

Při *normalisaci hesel* s hlediska jejich pravopisu autoři postupovali tak, že zdůraznili hledisko etymologické, nikoli skutečný stav nebo doloženou podobu hesla v hlaholských nebo cyrilských památkách. Je-li na př. slovo *vьdova* psáno v památkách různě, na př. též *vъdova, v'dova* atd., heslem je podoba etymologicky oprávněná, t. j. *vьdova*. V ojedinělých případech samozřejmě používají odkazů, ale ne vždy. Varianty *ǫ/u* respektují jen u starobylých dublet typu *mǫditi : muditi* a pod., nerespektují se varianty v psaní *e : i*, vynechávání *-l-* epenthetického, částečně upozorňují na střídání *y : i* a pod. Sonantní likvidy píší podle etymologického hlediska, t. j. buď *rь-* nebo *rъ-*, *lь* — *lъ*; jery v napjaté poloze se transliterují jako *i*, *y* (!), substantiva na *-iji* nemají *-i-* před *-j-* zvláště označeno, afrikáta *dz* se přepisuje jako *ẓ*, většinou se nerespektuje označení měkkosti hlásek *č*, *l* a pod. Je škoda, že autoři při transliteraci nepoužili transliteračních tabulek, publikovaných Slovanským ústavem v Praze (srov. Slavia XX, 1950/51, str. 158 n.), kterých se užívá nejen v publikacích u nás, nýbrž značně široce i za hranicemi. Hesla glossáře jsou sestavena do *latinské abecedy*, ovšem poněkud upravené (*ja* je za *a*, *je*, *ě*, *ę* za *e*, *ji* za *i*, potom měkký znak, dále *jь-*, *jǫ* za *ǫ* a to za *o*, *ju* za *u* atd.). Bylo-li důsledně dodrženo pořadí latinské abecedy v části druhé, kde jsou sestavena slova a tergo, i když to někdy narušuje etymologické hledisko, je v části I. zdůrazněno hledisko etymologické před důsledným pořádkem latinské abecedy.

Adjektiva a numeralia jsou uváděna jen v tvaru jmenném, jsou-li doložena jen v složeném tvaru, je dáno heslo do hranatých závorek. Adverbialisované tvary adjektiv jsou zařazeny pod adjektivum. Slovesa jsou v hesle uváděna s reflexivním zájmenem jen tehdy, má-li reflexivní sloveso jiný význam než sloveso bez reflexiva. Předpony končící na konsonant jsou správně uváděny bez koncových jerů.

Jednotlivá hesla I. části jsou proto velmi stručná a vlastně sotva můžeme o skutečných, lexikograficky propracovaných heslech mluvit. Substantiva jsou sestavena v heslech tohoto glossáře na př. takto: „*glasъ* m. Stimme, Laut, Wort, Ton, Tonweise (im Kirchengesang) [(Z. M. A. Ps. Es. Fs. C. P. Sk. Nb. Psl. 218)]"; „oděnije n. Kleidung, Gewand [(Z. M. Ps. Es. S. 146)]; „rajь m. Paradies [(Z. M. A. Es. Fs. C. P. S. 735)]" a pod. Uvádí se tedy pouze gramatický rod, základní významy bez vnitřní sémantické

výstavby, seznam památek, kde je slovo doloženo a odkazující číslo na část III., etymologickou. Podobně jednoduchá jsou hesla slovesná, na př. „dati [damь, dasi] geben, lassen [(Z. M. A. Ps. Es. Fs. C. Kb. P. Sk. S. H. Nb. Psl. 132)]"; „tvoriti [— ťo- riši] tun, machen, veranlassen [(Z. M. A. Ps. Es. C. Mg. Kb. Sk. U. S. H. 1023)]" a pod. Je tedy zřetelné, že tento slovník nám nepodá dost spolehlivého, ani základního poučení o významové stránce slova (slovník vůbec více zdůrazňuje formální, hláskové, slovotvorné a etymologické problémy slov než otázky slovní sémantiky), zato nejsou bezvýznamné údaje o výskytu slov v jednotlivých památkách (slovník částečně ušetří hledání v indexech). Nelze zde v recensi plně zjistit, do jaké míry jsou to údaje spolehlivé, namátkové zkoušky, které jsem s tímto slovníkem provedl, zvláště u materiálu pro slovesa, by svědčily o tom, že jsou to údaje značně spolehlivé.

K jednotlivým heslům glossáře bychom mohli uvést celé řady drobných připomínek. Na př. heslo „a *als Zahlzeichen, cyr. u. glag.* = 1" — chybí zde upozornění, že písmeno **a** je v textech číslovkou, má-li titlu, případně je-li ještě odděleno interpunkční tečkou od ostatního textu: U hesla *a* — spojky se uvádí, že má významy „ale, a, také" — slovník ovšem klade všechny tyto významy na jednu rovinu, ačkoli první význam je daleko častější, druhý význam vzácnější a obvyklý hlavně v mladších textech. I když se zdůrazňuje požadavek etymologicky upravit heslo, jsou rozdělena slovesa *aviti* a *javiti* a zpracována jako dvě hesla. U hesla *dějati* je stanoven význam ekvivalenty „tun, verrichten", kdežto u hesla *děti, děję* nebo *deždę* jsou významy uvedeny takto: „legen, setzen, stellen", zřejmě podle etymologicky příbuzného řeckého τίθημι. Není vzat zřetel k rozdílům vidovým u sloves, proto na př. *blagosъtvoriti* je přeloženo jako „Gutes tun", kdežto *blagotvoriti* „Gutes tun, wohltun" atd. Ještě více poznámek by bylo možno uvádět k heslům zájmenným, předložkovým, spojkovým atd. Celkem lze říci, že v takovém pojetí značně utrpěla zvláště ta hesla, která jsou sémanticky bohatá, která mají složitý textový vývoj a pod., a která sice podávají, jak autoři zamýšleli, hlavní, obecný význam, kdežto formulace, které uvádějí detailní významy, často velmi důležité, na př. i pro srovnání s významy v jiných slovanských jazycích a tudíž i pro otázky etymologické, nutně v tomto pojetí mají hodně nepřesností.

II. část slovníku podává seznam slov, sestavených podle konce slov (a tergo), na př. *a, baba, oslaba, raba, žaba, trěba* atd., všechna slova na *-ba*, dále na *-ca* (na př. *ǫsobica, rybica, sračica, paničica* atd.), potom na *-da* (na př. *klada, brada, ograda, krada* atd.), na *-ga* (na př. *vlaga, voštaga* atd.). Toto abecední sestavení slov podle jejich zakončení, otištěné zde ve čtyřech sloupcích bez výkladu, není zbytečné. Pro práce slovotvorné, etymologické atd. je pohodlné, že tu máme slova z této zásoby slov vyhledána a seřazena, i když se zase nemůže zcela vyhnout jistému mechanickému sestavení (tak na př. všechna slovesa jsou seřazena pod *-ti*, pod suffixem *-ja* jsou slova jako *vьsasъžagajemaja, vьsesъžagajemaja, naselenaja, uselenaja* atd.). Je jisté, že takto sestavený seznam stsl. slov představuje řadu různých otázek, nikoli jen suffixoslovných.

III. část obsahuje ve dvou sloupcích etymologické výklady jednotlivých slov, t. j. stručný staroslověnský etymologický a výkladový slovníček, celkem 1180 hesel. Pravidelně se tu stručně uvádějí výklady, které uvádějí autoři etymologických slovníků (nejčastěji Berneker, Trautmann, Walde-Pokorny, Vasmer), při čemž autoři ty výklady, které pokládají za pochybné, jako pochybné označují. Vynechána jsou slova cizího původu, vlastní jména a pod., takže celkem je slovní zásoba staroslověnských textů redukována na 1180 základů (srov. 1605 kořenů slovanských slov, která zjistil již J. Dobrovský v *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris,* Vídeň 1822).

V slovníku je uveden též seznam použité odborné literatury (v předmluvě, str. XI—XVIII), na kterou se odkazuje v části III. Seznam odborné literatury je často dost náhodný a neúplný. Tak na př. je uváděno 5 prací Agrellových, uváděna práce E. Hermelinové nikoli však Boehmova (o vidových otázkách), není uvedena práce akad. B. Havránka *(Genera verbi v slov. jazycích)*, je uvedeno 2. vydání etymologického slovníku Holubova i vydání 3. — Holuba—Kopečného, jsou uvedeny K. Krumbachera *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ale chybějí i základní příručky o byzantské řečtině, je uveden Brugmannův *Grundriss*, chybí Meilletovo *Introduction*, Meyerova studie o staroslověnském supinu (je uvedena jeho studie o chybách v překladu Supraslského kodexu), není uvedena Miklosichova *Vergleichende Grammatik* (aspoň II. a IV. díl), je citována srovnávací mluvnice Vondrákova, je citována Migneova *Patrologie*, jakožto sbírka, kde jsou otištěny řecké předlohy ke kodexu Supraslskému, nejsou ovšem uvedeny sbírky ostatní, jako *Acta Sanctorum* atd., ze slovníků je uveden řecký slovník Pappův, není citován Bauerův řecký slovník novozákonní, je uvedena chrestomatie Vondrákova, ale není uvedena chrestomatie Weingartova—Kurzova, jsou uváděny některé drobné a celkem dnes již bezvýznamné mluvnice staroslověnského jazyka, nejsou ovšem citovány publikace posledních let (na př. konec slovníku Preobraženského atd.).

Z toho, co jsme dosud uvedli, je zřetelné, že tento slovník bude především příručkou pro jazykovědná cvičení se staroslověnskými texty, pomůckou spíše pro základní poučení, která částečně nahradí indexy slov (pro zjištění míst a počtu dokladů v památkách u jednotlivých slov bude ovšem indexů i nadále potřeba), pokud jde o významy podává jen první, nehluboké uvedení do sémantické stránky staroslověnských slov. Slovník tedy jistě jako studijní pomůcka má svou cenu, ale nemůže plně nahradit nedostatek vědeckého, skutečného staroslověnského slovníku; toho je i nadále pro vědeckou práci linguistickou velmi naléhavě třeba.

Antonín Dostál (Praha)

Literatura o vztahu bulharské poesie k Majakovskému.

Posouzení vlivu Majakovského na bulharskou poesii může literárním historikům vydatně pomoci při hodnocení vývoje bulharské poesie po první světové válce. V poslední době také vyšlo o působení Majakovského poesie v Bulharsku a o jejím vlivu na bulharské básníky několik prací. Nejzávažnější z nich jsou kniha S. Rusakieva „Majakovskij i razvitie bolgarskoj literatury“ (Sofija, Godišnik na Sofijskija universitet, istoriko-filologičeski fakultet, tom XLV 1948—49, s. 288), studie D. F. Markova „Majakovskij i bolgarskaja revoljucionnaja poezija“ (Kratkije soobščenija Instituta slavjanovedenija, 1951, No. 1: V. Majakovskij v stranach narodnoj demokratii, s. 9—35) a konečně část, věnovaná Bulharsku, knihy L. Fejgeľmanové „Majakovskij v stranach narodnoj demokratii (Moskva, Sov. pisateľ 1952, s. 206—324). Vcelku se dá říci, že teoretická formulace všech těchto tří prací jsou v jádru správné, že všichni tři autoři si uvědomují složitost problémů vlivu velkého sovětského básníka na poesii celé řady básníků jiného národa, na literaturu, která se vyvíjela za jiných historických podmínek a jejíž pokrokoví představitelé měli jiné národnostní i individuální zvláštnosti. V úvodních partiích některých kapitol probíraných prací jsou si autoři těchto obtíží vědomi, v konkretních rozborech však přece dochází k chybám, a to právě zejména v uplatňování důsledné metody při zkoumání vlivu, dochází k zjednodušování i k formalistickým srovnáním pouze vnější stránky veršů bulharských básníků s verši Majakovského.

Nejstarší z uvedených prací je obšírná studie S. Rusakieva „Majakovskij a vývoj bulharské literatury“. Rusakiev se na rozdíl od sovětských studií snažil zachytit tvůrčí vývoj samotného Majakovského, doložit, jak v konkretních historických podmínkách vyrůstá Majakovskij v básníka nového typu. Protože bulharská literatura dosud neměla větší samostatnou práci o Majakovském, je i tato první část Rusakievovy knihy, nazvaná „Tvůrčí cesta Majakovského“, cenná. Je to především první bulharská biografie Majakovského, založená na nejnovějších pracích. Rusakievovi bylo vytýkáno, že se v jeho výkladu básnického vývoje Majakovského ztrácí to, co si autor vytkl za svůj hlavní úkol — totiž vysvětlení tvůrčího růstu básníkova. Nezdají se nám však ani životopisné podrobnosti zbytečné, protože s mnohými se seznamují bulharští čtenáři po prvé. Pravdu má však kritika v tom, že je nedostatečný Rusakievův obraz ruské literatury počátku 20. století. Schází zvláště zhodnocení základů socialistického realismu M. Gorkého, jehož dílo bylo školou Majakovského už v jeho tvorbě a s nímž se seznamovali také všichni pokrokoví bulharští básníci. Protest proti kapitalismu a imperialistické válce, humanismus a romantický sen o šťastném příštím životě přibližují Majakovského ke Gorkému, třebaže v počátcích své básnické tvorby je Majakovskij od díla Gorkého ještě ideově vzdálen. Rusakiev vůbec poněkud chybuje v tom, že považuje Majakovského podobně jako dříve někteří sovětští kritikové za „vyzrálého básníka nového typu“ téměř od počátku jeho tvorby.

Rusakiev věnoval velkou pozornost formálnímu a obsahovému novátorství Majakovského a správně postihl některé jeho znaky. Opominul však přitom zcela otázku tradice ruské poesie. Tato otázka je právě při zkoumání vlivů velmi důležitá, neboť v ní jde o kritiku starého pojetí Majakovského novátorství, o vyvrácení názorů, že Majakovskij rozbíjí všechny výsledky ruské klasické poesie a staví si nezávisle na nich svůj poetický systém. Proti tomuto názoru je naopak nutné vysvětlit vývoj nového poetického systému, který Majakovskij nevypracoval hned na počátku své básnické tvorby. Je přirozené, že také při studiu vlivu Majakovského na bulharskou poesii bude otázka tradice bulharské literatury velmi důležitá, neboť jen z ní se dá vyvodit, co je pro vliv Majakovského v Bulharsku příznačné. Bulharská kritika dokonce Rusakievovi doporučovala studium vlivu Majakovského na sovětskou poesii, protože prý by mu vliv Majakovského v SSSR pomohl objasnit i některé otázky působení jeho poesie v Bulharsku. Tento postup se nám však nezdá nutný, protože v obou případech jde o jinou domácí tradici. Právem ovšem bylo Rusakievovi vytýkáno, že posuzoval Majakovského jako isolovaný jev v sovětské poesii. Zvláště pro další rozbor jeho vlivu je toto osamocení nebezpečné, protože vede k tomu, že jsou za vliv Majakovského považovány v bulharské literatuře i takové jevy, k nimž mohlo dojít i pod vlivem jiného sovětského básníka než Majakovského.

V druhé, nejobšírnější části studie, nazvané „Majakovskij a bulharská poesie“, vychází autor z mocného působení ruské literatury na literaturu bulharskou zvláště od poloviny 19. století. Rusakiev sleduje stručně pokrokové tradice ruského vlivu, opominul však opět otázku, jak se ruský vliv spojoval s vlivem domácích pokrokových tradic. I při hodnocení vlivu Majakovského je nutno si povšimnout, co měl Majakovskij společného s poesií Botevovou a zejména s poesií Smirnenského, o němž se, jak známo, často v Bulharsku opakuje, že je to „bulharský Majakovskij“. Na základě srovnání by se teprve dalo zjistit, co je v bulharské poesii nového pod vlivem Majakovského a co je znakem samostatného vývoje bulharské poesie v nových společenských poměrech. Dal by se tak vysvětlit i základní směr vlivu Majakovského, neboť autor v konkretních případech často zbytečně odděluje vliv ideologický od vlivu formálního, a to ho někdy vede k formalistickému hledání shodných vyjádření. Proces přijímání a přetváření literárních zkušeností jednoho spisovatele jinými spisovateli není tak ve studii zachycen v celé šíři, i když přiznáme, že by

to byl někdy úkol velmi obtížný, protože v tomto procesu hraje roli řada společenských i čistě literárních okolností.

Autor měl také rozlišovat vliv Majakovského v různých obdobích bulharské literatury. Se změnami společenského života vyvíjela se v Bulharsku za posledních třicet let velmi prudce i poesie, která se obohacovala novými obsahovými i formálními prvky. Otázka periodisace sovětského vlivu je tedy důležitá, i když jde ve studii o poměrně krátké období. S tohoto hlediska také Rusakievovi vytýkala kritika, že neukázal na to, co je charakteristické pro pronikání vlivu Majakovského v jednotlivých obdobích a že neodhalil to trvalé a typické na vlivu Majakovského v Bulharsku. Chceme k tomu jen dodat, že by se pravděpodobně zjistilo, že i to trvalé a typické je v nějakém vztahu k starší pokrokové literatuře domácí a že tento vztah by vysvětloval hlavní rysy působení Majakovského právě na „vývoj" bulharské literatury, jak to autor zamýšlel. Ze zkoumání jednotlivých shod veršů bulharských básníků s díly Majakovského totiž někdy vyplývá, že bulharští autoři přejímali někdy od Majakovského jen obsah nebo jen formu, a to je třeba hlouběji rozebrat a vyložit, protože v těchto případech nejde v pravém slova smyslu o přejímání tvůrčí zkušenosti. Schází také obraz tvorby bulharských proletářských básníků před Velkou říjnovou socialistickou revolucí, protože z těchto bulharských počátků a nejen z vlivu Majakovského se rozvíjí celá pokroková poesie pozdější. Zdá se nám proto, že při posuzování vlivu Majakovského v Bulharsku je vztah Majakovského k domácí pokrokové tradici problémem ústředním.

Při zkoumání vlivu Majakovského v Bulharsku vychází Rusakiev z dvojího literárního vlivu sovětské poesie v Bulharsku — z vlivu Majakovského a Jesenina. Na tento dvojí vliv upozornil už D. Osinin v článku *Dve literaturni vlijanija (Jesenin i Majakovski)*, Literaturen front 3 (1946) No 10. Rusakiev Osinina kritisuje a charakterisuje jasněji než on dvě linie bulharského umění, totiž linii umění v podstatě maloburžoasního a proti tomu linii umění pokrokového, které vliv Majakovského skutečně assimiluje. V konkretních rozborech však tento zásadní rozdíl dvojího vlivu i u Rusakieva mizí, zůstává zpravidla jen vliv Majakovského, kdežto překonávání vlivu S. Jesenina, které je u některých básníků dlouhým a složitým procesem, je nevysvětleno.

Z literatury o působení Majakovského poesie v Bulharsku zmiňuje se autor pochvalně pouze o stati G. Caneva *Majakovski u nas*, Izkustvo i kritika 2 (1940) kn. 4, 188—201. Upozorňuje také na spor T. Pavlova s Canevem v knize T. Pavlova *Poezijata na Majakovski i njakoi văprosi na literaturnata teorija i praktika*, která vyšla rovněž roku 1940. Ke sporu T. Pavlova s Canevem však Rusakiev nezaujímá žádné stanovisko, tvrdí jen, že Pavlov si nekladl „speciální úkol studovat vliv Majakovského na naši poesii" (87), a tím mají pro něho obě díla svou cenu a platnost v různých oblastech.

Majakovského vliv na bulharské básníky začíná u G. Mileva, o němž přináší autor cenný materiál. Ilustruje jeho vývoj od symbolismu k realismu mnoha citáty z Milevových článků, dovolává se i vydaných vzpomínek na Mileva, pokud mohou nějak přispět k vysvětlení jeho cesty k Majakovskému. Bylo by však účelnější, kdyby byla tato cesta hojněji dokumentována z vlastního básnického i překladatelského díla G. Mileva. V něm je přechod od vlivů západních k poesii i ke skutečnosti sovětské daleko významnější, zvláště když autor nechce sledovat jen vztahy G. Mileva k Majakovskému, ale chce vysvětlit vliv Majakovského na Milevovu básnickou tvorbu. Dílo G. Mileva a jeho velké zásluhy o bulharskou poesii Rusakiev také nedocenil. Vliv Majakovského totiž chápe jako pouhé přejímání a poema *Septemvri*, které přineslo bulharské poesii nové rysy thematické i formální, vykládá jen mocným impulsem zářijového povstání r. 1923 a přikloněním k vzoru Majakovského „150,000.000". Autor má dokonce sklon vykládat to, v čem se Milev od Maja-

kovského liší a v čem je originální, jako básníkův nedostatek, jako znak toho, že Milev ještě nedorostl svého velkého vzoru. V poematu Septemvri bylo třeba vyzdvihnout i rozdíly od Majakovského, na příklad obraz legendárního popa Andreje. Pop Andrej jde na smrt s jakýmsi racionálně motivovaným hrdinstvím a obraz podobného hrdinství i smrti se později v různých obměnách dosti často vrací v bulharské literatuře.

Jako dalšího básníka, ovlivněného Majakovským, uvádí Rusakiev Lamara. Upozorňuje na jeho vývoj od anarchisticko-individualistických počátků, na skutečnost, že mu dlouho byly bližší pouze předrevoluční verše Majakovského, v nichž Majakovskij protestoval proti starému vládnímu systému a proti utiskovatelům. Všímá si Lamarova vývoje i po druhé světové válce, ale Majakovského vliv už v tomto druhém období jeho básnické činnosti nedemonstruje. — Pokud jde o Kjuljavkova, bylo Rusakievovi vytýkáno bulharskou kritikou, že u něho hledá vliv Majakovského i tam, kde tento vliv není, zejména že obraz D. Blagoeva v básni „Dimitr Blagoev" líčí Kjuljavkov pod vlivem obrazu Leninova v Majakovského poematu „Lenin". Přitom je i z citovaného výňatku básně zřejmé, že obraz Dimitra Blagoeva je proti obrazu Leninovu banální a že se v něm nedá mluvit o vlivu Majakovského.

Složitá je otázka vlivu Majakovského na poesii Christa Radevského. Rusakiev klasifikuje ideové shody poesie Radevského s verši Majakovského jako vliv Majakovského. Radevski však dobře zná i jiné sovětské básníky — Bezymenského, Žarova a další, jejichž verše dokonce překládá v antologii sovětské poesie. Od svých literárních počátků vystupuje Radevski také jako komunista (první sbírka jeho básní má název (Kăm partijata), a to v době, kdy ještě nezná poesii Majakovského. Nepřesvědčují proto tvrzení, že pod vlivem Majakovského se v Radevském rodí cit nerozlučného spojení s kolektivem (143) a že verše, v nichž se vyjadřuje o společenské úloze svých básní, mu musila vnuknout opět jen díla Majakovského. Vliv Majakovského na Radevského je jistě silný, avšak není to vliv jediný. Kromě jiných sovětských básníků byla mu jistě blízká i proletářská poesie bulharská — Smirnenski a Poljanov, kteří vyjadřují ve verších obdobné myšlenky. Rusakiev si také všímá jen předválečné tvorby Radevského a neprobírá tedy vliv Majakovského v celém dosavadním vývoji Radevského básnické činnosti.

Autor líčí vliv Majakovského, jak už jsme podotkli, jakoby v jedné rovině časové, nečiní rozdílu mezi vlivem v různých obdobích vývoje bulharské literatury, nejvýše někdy rozlišuje různá vývojová období jednotlivých básníků. Posuzuje však vliv Majakovského i v jedné rovině významu vlivu, protože vliv Majakovského má u všech básníků obrovskou tvůrčí hodnotu. Básníci, jejichž dílo nese stopy vlivu Majakovského, dostávají se tak do jakési vyšší básnické kategorie, i když jde o básníky, kteří nebyli přímo nositeli vývoje bulharské poesie. Vliv Majakovského sleduje totiž autor i u Panteleje Mateeva, Virineji Vichry a Lozana Strelkova. V nepoetickém výčtu všech světadílů v básni Virineji Vichry „Vik" spatřuje autor proletářský internacionalismus a vliv Majakovského, to je jistě t. zv. vlivologie.

V Bulharsku je určitý spor o působení Majakovského na básnickou generaci, která začala tisknout sbírky básní za druhé světové války, zejména o působení Majakovského na Nikolu J. Vapcarova. Christo Radevski možnost vlivu Majakovského popírá (v článku „Majakovski i Vapcarov", Rabotničesko delo 1948, 27. VII.), kdežto D. Osinin v článku už citovaném považuje Vapcarova za jediného básníka, který použil tvůrčím způsobem techniky Majakovského verše ve svých vlastních básních. Rusakiev vyvrací názor Radevského, dokládá, že se Vapcarov seznamoval s tvůrčí zkušeností Majakovského z počátku právě v díle Radevského, které bylo silně Majakovským ovlivněno, a že později poznával i přímo díla Majakovského. Shody veršů Majakovského a Vapcarovových nejsou však tak nápadné

a mají velmi obecný charakter. Rusakiev proto nemohl v tomto případě vystačit s metodou srovnání a kritika mu právem vytýkala, že hledáním vnějších shod jednotlivých básní s básněmi Majakovského nemohl dospět k objasnění vlivu Majakovského na Vapcarova. Zároveň mu byly vytýkány také některé chyby v posuzování zvukové stránky verše Majakovského a názor, že Vapcarov pod vlivem Majakovského rozrušuje starou písňovou formu bulharské poesie. Vapcarov však zpěvnost neodmítá, učí se jen na nových hovorových intonacích Majakovského, které přinášejí novou zpěvnost i do bulharské poesie. Také jazykové novátorství Vapcarovovo je Rusakievem volbou příkladů tohoto novátorství skresleno.

Podobně u dalšího básníka z mladé generace, u Bogomila Rajnova, jsou projevy vlivu poesie V. Majakovského složité. Rajnov začíná psát verše za druhé světové války pod vlivem francouzských dekadentů a S. Jesenina. Rusakiev neuměl ukázat, jak se postupně těchto vlivů zbavuje a jak se přibližuje poesii Majakovského. V raných verších přijímá Rajnov zejména Majakovského „modernismus", podle bulharské kritiky Rusakievovy knihy nemají jeho verše, napsané pod vlivem Majakovského, národní svébytnost, jakou má na příklad umění Vapcarovovo. Až později vytváří básník samostatná básnická díla.

Z nejmladších básníků, u nichž se po druhé světové válce projevuje vliv Majakovského, uvádí autor Simeona Velčeva a jeho poema Istorija, dále Veselina Georgieva, Ivana Pejčeva, Božidara Božilova, Nevjanu Stefanovovou a Georgije Bicina. U těchto mladých básníků však opět hledá jen vnější shody a nevytýká hlavní cíle celé poválečné bulharské poesie. Chybně přitom tvrdí, že se v Bulharsku vytvořila přímo škola Majakovského. Úloha poesie V. Majakovského v Bulharsku byla jiná. Vliv Majakovského pomáhal bulharským básníkům překonávat jiné vlivy, ale především jim pomáhal vypracovávat si vlastní tvůrčí metodu k vyjádření nových myšlenek.

Rusakiev v části své knihy, věnované vlivu Majakovského na bulharské básníky, nevyvozuje z probíraného bohatého materiálu žádné závěry. Neřeší problém nové tematiky, stranickosti v poesii i novátorství v poetice bulharských básníků. Nehodnotí také ani vcelku význam vlivu Majakovského na bulharskou poesii. U některých velkých bulharských básníků, jejichž dílo nebylo ovlivněno Majakovským a kteří přece složitou cestou dospěli k socialistickému myšlení, mělo být ukázáno, v čem se jejich básnická metoda lišila od těch, kteří byli ovlivněni Majakovským. Je jistě nedostatkem, že se v celé knize setkáváme s Ljudmilem Stojanovem jen jako s překladatelem díla Majakovského a že v ní nenajdeme vysvětlení jeho vztahu k sovětské poesii a také k Majakovskému zvláště po druhé světové válce. V celé knize se nevyskytuje také ani jméno Elisavety Bagrjany, která má už ve své rané tvorbě vztah k ruské poesii (překládá A. Achmatovou), ovšem nemá ještě vztah k Majakovskému. Její poválečné básně však přesvědčují o tom, že tvůrčí vývoj této básnířky se neudál bez vlivu sovětské poesie. Také na příklad Nikolaj Liliev, překladatel A. Tolstého, ale také Barbussova „Ohně", kráčel neschůdnou cestou od symbolismu k socialistickému realismu a jeho literární vývoj by jistě Rusakievovi pomohl při celkovém hodnocení úlohy Majakovského poesie v Bulharsku. A pak ovšem schází rozbor díla i některých básníků, kteří se vědomě chtěli přiblížit Majakovskému, jako na příklad Mladen Isaev.

Třetí část knihy má název *Majakovskij a náš masový čtenář*. Nepodává však obraz konsumu Majakovského veršů v Bulharsku, přehled rozšíření a ohlasu překladů u čtenářů, úspěchu recitací Majakovského veršů atd., ale srovnává pouze překlady Majakovského veršů s originály a posuzuje jejich hodnotu. Název kapitoly tedy neodpovídá plně jejímu obsahu. Rusakiev však přináší úplný přehled bulharských překladů díla Majakovského a také mnoho zajímavostí kolem překladů.

Kapitola *Majakovskij ve světle bulharské literární kritiky* vychází z určitého apriorního podhodnocení bulharské kritiky, jako by Bulhaři nemohli říci o Majakovském nic více a také ne jinak než ruští kritici. Rusakiev se zabývá výroky Gea Mileva o Majakovském v různých článcích, statí Vladimira Vedova (Radevského) *Vladimir Majakovskij, 14 april 1930*, RLF 1 (1930) No. 44, a dále zejména článkem Canevovým *Majakovskij u nas* (1940) a knihou T. Pavlova *Poezijata na Vl. Majakovski i njakoi osnovni văprosi na literaturnaja teorija i praktika*. Jako v druhé kapitole knihy, tak ani při hodnocení bulharských kritických prací o Majakovském neanalysuje Rusakiev spor T. Pavlova s Canevem.

Poslední kapitola *Majakovskij a úkoly naší současné poesie* je jen velmi obecná a nepropracovaná. Vychází z oficiálních projevů bulharských státníků a spisovatelů, avšak nepodává žádné konkretní příklady, jak se básníci v současné době učí od Majakovského, ani se nesnaží systematicky shrnout základní úkoly bulharské literatury.

Rusakievova práce byla v Bulharsku přijata příliš kriticky, uvážíme-li, že je to první práce o působení Majakovského v Bulharsku, založená na opravdu bohatém materiálu. Recensentka Rusakievovy studie Blaga Dimitrova podrobila kritice v časopise Septemvri 4 (1951) kn. 1, 170—181, zvláště část o vlivu Majakovského na bulharskou pokrokovou poesii. Odkazujeme na tuto recensi, jíž se v některých případech dovoláváme, nesouhlasíme však s celkovým závěrečným hodnocením. Recensentka totiž autorovi vytýká, že používá empirické, pseudovědecké metody, že má nesprávný vztah k bulharské poesii, že neosvětlil podstatu vlivu Majakovského atd. Tyto výtky práci, která byla ve svém oboru prací průkopnickou, nejsou plně oprávněny. Zcela souhlasíme však s výtkou, že Rusakiev opomíjí bulharské literární tradice a že nerozdělil pronikání vlivu do jednotlivých období, v nichž se vliv různě projevoval.

Vcelku se dá říci, že Rusakievova práce předčí všechny dřívější bulharské články, které se zabývaly vlivem Majakovského v Bulharsku jen letmo, a že upozorňuje i na řadu problémů, které autor aspoň naznačuje, i když je sám neřeší. V bibliografii *Majakovskij v Bălgarija* (Sofija, Bălgarski bibliografski institut Elin Pelin 1950, 100 s.) najdeme záznamy o všech Rusakievových předchůdcích, kteří psali o Majakovském, a v údajích z posledních let i záznamy článků, na něž Rusakiev nemohl reagovat, protože se jeho dílo už tisklo. Poměrné bohatství bibliografického materiálu v oddílu bulharské literatury o Majakovském nás přesvědčí o tom, jak byla Rusakievova práce v Bulharsku aktuální a jak je otázka vlivu Majakovského na bulharskou poesii stále živá.

Také sovětští badatelé se snažili zhodnotit význam díla Majakovského v Bulharsku. První se o to pokusila Ljubov' Fejgel'manová v článku *Majakovskij v slavjanskich stranach*, Novyj mir (1948) No. 4, ovšem časopisecký článek nemohl vyčerpat tak obšírné téma. Institut slavjanovedenija věnoval roku 1951 vědecké zasedání posouzení významu tvorby Majakovského pro společenský a literární život slovanských zemí lidové demokracie. Význam díla Majakovského v bulharské literatuře zhodnotil D. F. Markov. Jeho práce vyšla pod názvem *Majakovskij i bolgarskaja revoljucionnaja poezija*, Kratkije soobščenija Instituta slavjanovedenija 1951, No. 1.: *Majakovskij v slavjanskich stranach narodnoj demokratii*, 9—35). Markovova práce je založena na poměrně úplném bibliografickém materiálu, který autor dostal z Bulharského bibliografického ústavu Elina Pelina a který na konci studie otiskuje. Všimneme si proto i této práce podrobněji.

Markov vychází ze starších bulharských prací. Odmítá metodu článku Canevova i Genovovy studie *Majakovski i Geo Milev*, Učilišten pregled (1947) kn. 3, 205—220, jako formalistickou, protože oba autoři chybně chápou literární vliv jen jako vnější shodu. Markov se nemohl seznámit s prací Rusakievovou, četl ji, až když byla jeho

vlastní studie v tisku, a proto o ní aspoň dodatečně napsal v poznámce: „... je beze sporu zajímavá a cenná, avšak má podstatné nedostatky. Ačkoliv obecné soudy autorovy jsou v zásadě správné, přece v konkretním rozhodování otázky vlivu Majakovského na bulharské básníky omezuje se Rusakiev na konstatování textových shod a nejde dále — k odhalení národní specifičnosti bulharských básníků, ovlivněných Majakovským; na druhé straně vychází Rusakiev při zkoumání otázky vlivu pouze ze společných motivů v tvorbě Majakovského a revolučních básníků Bulharska, což ho často přivádí k libovolným srovnáním a závěrům."

Vliv Majakovského v Bulharsku je pro Markova především vlivem hlasatele myšlenek Velké říjnové socialistické revoluce. Proto vychází Markov z celkového stavu bulharské literatury před první světovou válkou a hned u Gea Mileva vykládá básníkův přechod od symbolismu k realismu, k revolučním tradicím bulharské literatury a téměř zároveň k Majakovskému jako vzoru nové poesie. Všímá si Milevových překladů básní Majakovského i jeho výroků o sovětské poesii a končí svůj výklad o Milevovi ideovým a formálním rozborem poematu Septemvri. Obraz vlivu Majakovského na Gea Mileva je zdařilý, je stručně vyložen jak ze stavu bulharské poesie, tak z Milevova osobního vztahu k poesii Majakovského a Milevovo poema Septemvri dopadne v Markovově rozboru jako daleko originálnější dílo, než jak se nám jeví v rozboru Rusakievově. Celkový obraz Milevova básnického díla je sice ve výkladu Markovově poněkud zjednodušen, v hodnocení poematu Semptemvri to však není na škodu posouzení významu vlivu Majakovského pro jeho tvorbu.

Christo Radevski má hned na počátku své básnické činnosti kladný poměr k sovětské poesii, v některých obdobích však přijímá vliv Majakovského jen po formální stránce. I v hodnocení Markovově schází výklad poměru Radevského k Majakovskému na základě blízkosti k jiným sovětským básníkům, stejně jako tomu bylo u Rusakieva. Markov se proti Rusakievovi aspoň zmiňuje o vlivu Majakovského na poesii Ljudmila Stojanova, i když tento vliv ani v jeho studii není podrobněji rozebrán. Velmi obecně se Markov dotýká také vlivu Majakovského na Kruma Kjuljavkova, jehož výrok o tom, že v bulharské poesii nemá jít o napodobení Majakovského, cituje. Vliv Majakovského na Kruma Kjuljavkova nedoceňuje. Jeho výklad trpí zejména materiálovou neúplností.

Cenné jsou odstavce, věnované dílu Ch. Smirnenského. Markov si všímá ideové blízkosti Smirnenského a Majakovského, třebaže v jejich díle není formálních shod. Otázku ideové blízkosti obou básníků však nerozvádí a nenaráží na ni ani později při rozboru ideového vlivu Majakovského na další bulharské básníky, ač je přirozené, že se u nich vliv Smirnenského a Majakovského kombinoval.

Vapcarovův vztah k Majakovskému a vliv Majakovského na Vapcarovovu poesii hodnotí Markov podobně jako Rusakiev. Tvrdí totiž, že se ve Vapcarovově díle uplatňuje vliv Majakovského skutečně tvůrčím způsobem. Hlubší rozbor specifických znaků vlivu Majakovského ve Vapcarovově poesii však ve studii také není. A těmito několika jmény je Majakovského vliv na bulharskou poesii u Markova vyčerpán. Markov se sice zmiňuje ještě o tom, jak široké pole působení má poesie Majakovského v Bulharsku, avšak přesněji toto působení neanalysuje. Neklade si také úkol zkoumat vliv Majakovského na nejnovější bulharskou poesii.

Markovova studie má proti práci Rustakievově několik výhod. Je tematicky ucelenější, protože se zabývá jen významem tvůrčí zkušenosti Majakovského pro bulharskou revoluční poesii, tedy v podstatě jen tematem jedné z pěti kapitol knihy Rusakievovy. Proti Rusakievovi se však autor snaží charakterisovat hlavní, aspoň nejobecnější rysy vlivu Majakovského a působení Majakovského nepojímá od působení bulharské literární tradice.

třebaže tuto tradici chápe někdy velmi zjednodušeně. Při poměrně bohaté bibliografii, kterou měl autor k disposici, nepodává však studie ani zdaleka vyčerpávající přehled významu díla V. Majakovského pro bulharské básníky. V závěru si na příklad autor stěžuje, že je těžké jen vyjmenovat všechny básníky, kteří se učí na tvůrčí zkušenosti Majakovského. A vyjmenovat básníky nejmladší generace, kteří se učí už v nových historických podmínkách, se autor ani nesnaží.

Daleko širší než studie Markovova je druhá část knihy Ljubov' Fejgeľmanové (*Majakovskij v stranach narodnoj demokratii*, Moskva 1952, Sov. pisateľ, 206—324), věnovaná překladům a vlivu Majakovského díla v Bulharsku. Autorka vychází z revolučních tradic bulharské literatury od Boteva po Smirnenského a podrobněji probírá význam Velké říjnové socialistické revoluce pro bulharskou literární skutečnost. Tím je nucena zabývat se poesií básníků, z nichž někteří, jak už jsme vytkli, objevují se v díle Rusakievově jen jako překladatelé básní Majakovského. Podobně jako Markov uvádí i Fejgeľmanová vliv Majakovského jako vliv básníka Velké říjnové socialistické revoluce.

V kapitole o G. Milevovi uvádí autorka zvlášť oddíl o překladech, zvlášť probírá ideovou blízkost k Majakovskému a nakonec se zabývá otázkou vlivu. Je to rozdělení dosti formální, protože zvláště ideová blízkost k Majakovskému a jeho přímý vliv spolu souvisí Tvůrčí úloha G. Mileva v jeho poematu Septemvri se autorce téměř ztrácí, Milev podle Fejgeľmanové ve svém poematu téměř jen napodobuje Majakovského a přitom autorka dokládá, že nedorostl svého velkého vzoru. Fejgeľmanová sice přináší některé věcné zajímavosti se sovětské strany (na příklad zprávu, že Georgi Bakalov žádal Majakovského v Paříži, aby překládal Milevovo poema Septemvri a že exemplář tohoto poematu byl objeven v knihách Majakovského), ale zdaleka nezvládla bulharský materiál. Nezaujala ani stanovisko k článku K. Genova Majakovskij i Geo Milev, jako to před ní učinil Markov, a dokonce ani tento článek neuvádí v literatuře k tematu.

V další kapitole Fejgeľmanová sleduje poměry bulharské literatury a vztah bulharských spisovatelů a básníků k Majakovskému po zářijovém povstání roku 1923. Na několika stránkách se sejdeme s řadou jmen bulharských spisovatelů a básníků, Kjuljavkova, Smirnenského, Lamara, Karaslavova, L. Stojanova a j., výklad je však roztříštěný. Autorka v obecných rysech ilustruje poměry v bulharské literatuře, uvádí vlastní výroky některých básníků o ruské revoluční literatuře a konečně se snaží vystopovat vztah jednotlivých básníků k poematům Majakovského. Celá kapitola nemá jednotný záměr a je založena na chudičkém materiálu, jak se čtenář může přesvědčit z bibliografie, již autorka otiskla na konci knihy. Převládají v ní vydání bulharských překladů Majakovského básní a originální díla bulharských básníků, kdežto bulharská literárně kritická literatura z velké části chybí.

Po G. Milevovi rozebírá autorka podrobněji vztah Ch. Radevského k Majakovskému. V její práci však není nic nového proti studii Rusakievově a do kapitoly o Radevském je zařazen ještě Bogomil Rajnov a Pantelej Mateev. Autorka se ani nepokouší podat obraz vývoje uplatňování vlivu Majakovského v Radevského vlastní tvorbě, jak se o to pokusil Rusakiev. Pro ilustraci vztahu Ch. Radevského k Majakovskému je materiál bohatý a snadno přístupný, je škoda, že ho Fejgeľmanová nevyužila a že se stejně jako Rusakiev nezabývala poválečnou tvorbou básníkovou. Fejgeľmanová nevyložila ani v hlavních rysech charakter vlivu Majakovského v díle Ch. Radevského a podává vlastně jen doklady ideových shod s Majakovským ve verších Radevského.

Nedorozuměním je kapitola *Bolgarskije kritiki o značenii Majakovskogo (1938—1940)*. Je vklíněna mezi kapitolu o Radevském a kapitolu o Vapcarovovi, tedy rozbor poesie se najednou přerušuje a přistupuje se k bulharské kritice. Snad z důvodů chrono-

logického postupu je tato kritika omezena jen na léta 1938—1940, kdy píší o díle Majakovského Todor Pavlov (článek *Chudožestvennata forma v poezijata na Vl. Majakovski* v knize *Na literaturni i filosofski temi* [1938] a knihu *Poezijata na Majakovski i njakoi osnovni văprosi na literaturnata teorija i praktika* [1940]) a G. Canev (článek *Majakovski u nas,* Izkustvo i kritika 2, 1940, kn. 4, 188—201). Kritika, které podrobuje Fejgeľmanová zvlášť knihu T. Pavlova, není v mnohém oprávněná, protože autorka kritisuje Pavlovovy práce s dnešního hlediska, podmíněného nejnovějšími výsledky bádání o Majakovském, a nesnaží se o rekonstrukci historického hodnocení Majakovského v SSSR i v Bulharsku. Mnoho by jí vysvětlila stať Vedova (Ch. Radevského) jako krajnost hodnocení Majakovského v této době. O této stati se podrobně rozepisuje Rusakiev. Ale také u Pavlova jde do určité míry o hodnocení příznačné pro dobu, kdy byly Pavlovovy práce psány. Jak je vidět, nebyl tehdy Majakovskij kritisován zleva jen částí sovětské kritiky. Na toto historické pozadí bulharské kritiky však autorka vůbec neupozorňuje a tím méně se pokouší je vysvětlit. Dále se pak už vůbec k bulharskému hodnocení Majakovského nevrací, ač zejména po poslední válce vyšla v Bulharsku o Majakovském a dokonce i o jeho významu pro bulharskou literaturu řada článků. Kapitolka o bulharských kriticích Majakovského v letech 1938—1940 je tedy kusá a do práce je pojata zcela neorganicky.

Po G. Milevovi věnovala Fejgeľmanová nejvíce pozornosti Nikolovi J. Vapcarovovi. V jednotlivých oddílech si všímá blízkosti literární tradice bulharské k tradici Majakovského, hodnotí Vapcarovův boj s fašistickou reakcí, jeho poetické novátorství i lásku k bulharskému lidu a k SSSR. Kapitola je opět dosti nejednotná. Pokud jde o vliv Majakovského, autorka uznává, že Vapcarov jej přijímá tvůrčím způsobem, omezuje se však na konstatování ideové blízkosti jednotlivých Vapcarovových básní k poesii Majakovského. Neřeší přitom podstatu vlivu Majakovského, ani nerozbírá, v čem byla poesie Majakovského blízká bulharské revoluční literární tradici. Jen v některých případech rozebírá autorka tematiku Vapcarovovy poesie i novátorství jeho poetiky, ovšem bez ohledu na cíl celé práce, a omezuje se opět na zjištění, že je jeho tematika nebo poetické novátorství příbuzné s poesií Majakovského. Tím ovšem zase nezasahuje samu podstatu vlivu Majakovského a omezuje se jen na povrchní, více méně subjektivní srovnání. K podobným závěrům by v mnoha případech mohla autorka dojít i při rozboru poesie jiných bulharských básníků — Radevského, Isaeva atd. Když se seznámíme s dalšími informacemi Fejgeľmanové o poesii Veselina Georgieva nebo Mladena Isaeva jako pokračovatelů v tradici Vapcarovově, zjistíme, že ani v části o nich není řečeno nic, co by rozlišovalo Vapcarovovu poesii a Vapcarovův vztah k Majakovskému od poesie a vztahu k Majakovskému jiných básníků.

Literární situace po 9. září 1944 je vylíčena velmi povrchně, nejvíce místa zabírá výklad o vydávání překladů Majakovského veršů. A přece je u mladých bulharských básníků řada dokladů toho, že jsou si vědomi, co pro ně znamená vzor Majakovského. Uveďme jen článek básníka Bogomila Rajnova *Da se učim ot Majakovski,* Literaturen front 6 (1950), č. 32, 13. IV., v němž se překladatel veršů Majakovského vyjadřuje o tom, jak je třeba se učit u velkého sovětského básníka. Fejgeľmanová také pochybila, že ani v původní básnické tvorbě Bogomila Rajnova nevidí vývoj praktického uplatňování vlivu Majakovského. Rajnov napsal několik článků, v nichž se pokušel hodnotit význam Majakovského, a věrně tlumočil básně Majakovského do bulharštiny. Vliv Majakovského v jeho poesii je tedy vědomé uplatňování vlivu, podobně jako tomu bylo v díle Ch. Radevského. Jde však o to, odhalit to specifické v působení Majakovského na jednotlivé básníky, i když se někdy zdá, že jejich osobní poměr k Majakovskému je obdobný.

Ljudmilem Stojanovem se autorka zabývá pouze jako překladatelem Majakovského poematu Vladimir Iljič Lenin a uvažuje o oprávněnosti některých změn, které má Stojanov ve svém překladu, i o vypravěčském charakteru tohoto překladu. Nezabývá se však Stojanovovou poesií od jejích symbolistických počátků až po nové politické básně poválečné. Tento nedostatek Fejgel'manové ostře vytkla sovětská kritika. Fejgeľmanová prý měla vysvětlit vývoj literárních názorů i vlastní básnické tvorby Ljudmila Stojanova od 20. let, kdy pod vlivem Velké říjnové socialistické revoluce obrací se básník nejprve ke Gorkému, který ho přivádí k realismu. Od konce 30. a od počátku 40. let se pak datuje i přímý vliv Majakovského na poesii L. Stojanova. A po druhé světové válce projevuje se v Stojanovově poesii tento vliv výrazněji než u kteréhokoli jiného básníka ze starší generace.

Závěrečná kapitola *Poesie budování a boje za mír* je věnována nejnovější bulharské literatuře. Autorka upozorňuje na komunistickou stranickost básní Mladena Isaeva, na jeho obdiv hrdinného života N. Vapcarova. Konstatuje také, jak proletářský internacionalismus a boj za mír sdružuje po válce básníky různých typů a různého předcházejícího vývoje. I nejmladší generace básníků se snaží zvládnout tvůrčí zkušenost Majakovského. Aktuálnost tematiky a opěvování vůdců bulharské komunistické strany v poesii Asena Boseva, Georgije Bicina, Božidara Božilova a jiných ukazuje prý na souvislost s tradicemi poesie Majakovského. Také překlady mladých básníků veršů Majakovského svědčí o zájmu a stejně výroky o Majakovském v různých článcích. Nejnovější bulharská poesie je tedy v studii Fejgel'manové aspoň zčásti zahrnuta, je správné, že se autorka zmiňuje na příklad o vývoji Mladena Isaeva, který z Rusakievovy práce zcela vypadl. Avšak obraz nejnovější bulharské poesie i jejího vztahu k Majakovskému je v závěru práce Fejgeľmanové jen zběžný, příliš výhledový a nekonkretní. V žádném případě nepodává Fejgel'manová důkladnější rozbory poesie, vždycky jen upozorňuje.

Zlydnev a Nikolskij v recensi práce Fejgeľmanové, Sovetskaja kniga (1953) No. 1, 108—112, upozornili na řadu konkretních nedostatků. O některých z nich jsme se zmínili i v tomto hodnocení bulharské části práce. Celkovému pojetí vlivu Majakovského vytýkají autoři recense knihy Fejgeľmanové, že v konkretních případech autorka někdy nerozlišuje vliv rané tvorby Majakovského od vlivu jeho porevolučních děl. Opakuje se tedy u ní jedna z chyb Rusakievových. Dále jí vytýkají, že necharakterisuje, jak specificky se projevuje vliv Majakovského u jednotlivých bulharských básníků, že její poznatky a soudy jsou v jednotlivých případech příliš obecné. Upozorňují rovněž na nedostatečné použití bulharského literárně kritického materiálu. Jedna výtka je však nejasná. Autoři recense Fejgeľmanovou viní, že necituje také Rusakievovu knihu „Majakovskij i razvitie bolgarskoj literatury“. Autorka však v poznámkách uvádí (s. 473), že se s prací Rusakievovou seznámila až po ukončení své knihy. Rusakievovy práce si však v poznámce cení jen jako snůšky materiálu a lituje, že ji nemohla podrobit důkladnému rozboru. Domnívá se, že materiál a koncepce její práce dostatečně ukáže rozdíl od studie Rusakievovy.

Probrali jsme postupně jednotlivé kapitoly studie L. Fejgeľmanové, aby vynikly chyby, společné práci její i práci Rusakievově, a zároveň abychom zdůraznili některé její přednosti. Jsou podobné jako přednosti článku Markovova. Avšak zatím co článek Markovův měl charakter stručné informace, od práce L. Fejgeľmanové bychom očekávali skutečně vyčerpávající rozbor, založený také na důkladné znalosti kritické literatury bulharské. Tento rozbor Fejgeľmanová nepodala, třebaže se v její práci setkáváme se jmény některých básníků, které Rusakiev opomenul. Důsledně chronologické sledování problému pak vede k směšování partií o překladech s hodnocením původní tvorby, k smě-

šování výkladů o bulharské literatuře s výsvětlováním osobních vztahů bulharských básníků k Majakovskému i s objasněním vlivu Majakovského v jejich poesii. Přece však práce Fejgeľmanové staví řadu nových problémů zkoumání vlivu Majakovského v Bulharsku a některé problémy pomáhá řešit. Studie zasahuje do oblasti samotného vývoje bulharské literatury a pomáhá zjistit podstatu jejích pokrokových tradic a jejich souvislost s tradicemi literatury ruské.

Důležitost ruského vlivu pro bulharskou literaturu si uvědomovali bulharští literární historikové již dříve. Kromě různých dílčích prací i synthetická, ale materiálově neúplná práce N. Dončeva *Influences étrangères dans la littérature bulgare* (Sofia, „La Bulgarie" 1934) pokládala mezi cizími vlivy vliv ruský za prvořadý. Nebylo v ní ještě jasné, které tendence nesou vývoj, podružné formální shody v ní byly v jedné rovině s vlivy, které skutečně přispěly k obohacení a zdokonalování uměleckého mistrovství bulharské literatury. Tento nedostatek se jen poněkud opakuje v práci S. Rusakieva (v srovnání jednotlivých ideových i formálních shod poesie bulharských básníků s díly V. Majakovského), ale v oddílech, věnovaných činnosti předních bulharských básníků, má Rusakievova práce už většinou zřetel k celkovému vývoji bulharské literatury.

Také článek Markovův a studie Fejgeľmanové už aspoň vycházejí přímo z vývoje bulharské literatury a někdy i řeší, čím vliv Majakovského k tomuto vývoji přispěl. Odpovědi, k nimž autoři studií dospěli, nejsou definitivní, téma jejich práce je někdy svádí k přeceňování vlivu a k opomíjení vlastních tradic bulharské literatury. Ale obě práce jsou podnětné.

Studie L. Fejgeľmanové se dovolává a polemisuje s ní na příklad Georgi Markov v rozboru poematu G. Mileva Septemvri (*Poemata Septemvri na Geo Milev*, Ezik i literatura 8, 1953, No. 4, 225—242). Markov na základě výkladu světového názoru G. Mileva oceňuje proti Fejgeľmanové daleko více realismus i originalitu Milevova díla. Tak se konečně na základě prací o vlivu Majakovského v Bulharsku i na základě nového rozboru poematu „Septemvri" jeví G. Milev jako velký básník a představitel pokrokové bulharské poesie celého období a jeho poema Septemvri jako jedno z vrcholných děl poesie 20. let.

Žádná z probíraných studií nevyřešila ještě zejména problém poměru poesie Radevského a Vapcarova k Majakovského poesii, ale studie Fejgeľmanové i Rusakievova upozornily už na různé otázky jejich díla a obě studie přesvědčivě dokazují, jak se literární kritika i literární historie musí všestranně zabývat i soudobou poesií, aby mohly úspěšně řešit problémy poesie nedávné minulosti.

Vliv Majakovského je totiž právě v nejnovější bulharské literatuře velmi nápadný a musí se jím zabývat i kritici nových sbírek básní mladých básníků. Tam, kde Rusakiev pouze konstatoval vliv, musí kritici zkoumat specifické znaky tohoto vlivu. Není náhoda, že po důkladnějším rozboru objevují právě v nejnovější poesii často jen formální shody s Majakovským, jako na příklad v nových básních G. Bicina (Srov. recensi sbírky G. Bicina „Straži na mira", Septemvri VII (1954) No. 8, s. 169—176). Naproti tomu, jak už jsme viděli, je stále výše oceňována tvůrčí samostatnost starších básníků.

Otázka vlivu Majakovského v bulharské literatuře je tedy složitá. Nejde v ní jen o růst vlivu Majakovského v důsledku stále většího rozšíření jeho děl v Bulharsku, ale i o různý způsob chápání jeho vlivu. A v tomto směru nemusí být vliv Majakovského vždycky jen aktivním vývojovým činitelem bulharské literatury, ale naopak pouze formální napodobení velkého sovětského vzoru činí někdy poesii nejmladších bulharských básníků šablonovitou, papírovou, právě opačnou ideálu poesie, o jaký bojoval Majakovskij.

Věnceslava Bechyňová (Praha)

SLAVIA. Časopis pro slovanskou filologii. — Vydává Slovanský ústav Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 01 v Praze. — Redakční rada: Julius Dolanský, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Karel Krejčí (vedoucí redaktor), Josef Kurz, František V. Mareš (sekretář redakce), Frank Wollman, Slavomír Wollman (sekretář redakce). — Redakce: Valentinská 1, Praha I, tel. 656-86 (617-00). Administrace: Nakladatelství Čs. akademie věd, Vodičkova 40, Praha II. — Snížený poplatek povolen dohlédacím poštovním úřadem Praha 022, 313-394-Be 55. Úč. St. banky čs. 438-214. – Ročník XXV, rok 1956, sešit 4.
Rukopis tiskárně 22. VI. 1956, imprimatur 15. XII. 1956, vydáno 29. XII. 1956.
Cena tohoto sešitu Kčs 20,—, cena ročníku Kčs 80,—. — A-16827.

СЛАВИЯ. Журнал по славянской филологии. — Издает Славянский институт Чехословацкой Академии Наук в Издательстве ЧСАН. — Типография: Книгтиск, н. п., завод 01 в Праге. — Редакционная коллегия: Юлиус Доланский, Богуслав Гавранек, Карел Горалек, Карел Крейчи (главный редактор), Йосеф Курц, Франтишек В. Мареш (секретарь редакции), Франк Вольман, Славомир Вольман (секретар редакции). — Редакция: Валентинска 1, Прага I. тел. 656-86 (617-00). — Администрация: Издательство Чс. Академии Наук, Водичкова 40, Прага II. — Том XXV, год 1956, выпуск 4. Сдано в набор 22. VI. 1956, подписано к печати 15. XII. 1956, издано 29. XII. 1956.
Цена этого выпуска Кчс 20,—, цена тома Кчс 80,—.

SLAVIA. Revue de philologie slave. — Publiée par l'Institut Slave de l'Academie tchécoslovaque á son Édition. — Imprimée par Knihtisk, n. p., usine 01 à Prague. — Conseil de rédaction: Julius Dolanský, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Karel Krejčí (rédacteur en chef), Josef Kurz, František V. Mareš (secrétaire de rédaction), Frank Wollman, Slavomír Wollman (secrétaire de rédaction). — Rédaction: Valentinská 1, Prague I, tél. 656-86 (617-00). — Administration: Édition de l'Académie tchécoslovaque, Vodičkova 40, Prague II. - Tome XXV, année 1956, fascicule 4. Manuscrit remis à l'imprimerie 22. VI. 1956, imprimatur 15. XII. 1956, publié 29. XII. 1956.
Prix de ce fascicule Kčs 20,— abonnement annuel Kčs 80,—.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ:

МАТЕРИАЛЫ:

КРИТИКИ И РЕФЕРАТЫ:

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES:

MATÉRIAUX:

CRITIQUES ET COMPTES-RENDUS: